

PETRAS ANCELIS
GEDIMINAS ALEKSONIS
GEDIMINAS BUČIŪNAS
JANINA JUŠKEVIČIŪTĖ
MARIJUS ŠALČIUS
ROLANDAS ŠLEPETYS
MINDAUGAS ŠUKYS

TYRIMO VEIKSMAI BAUDŽIAMAJAME PROCESE

MYKOLO ROMERIO
UNIVERSITETAS

Mykolo Romerio universitetas

Sudarė P. Ancelis

Tyrimo veiksmai baudžiamajame procese

Vadovėlis

Vilnius
2011

UDK 343.1(075.8)
An-09

Recenzavo:

Lietuvos teismo ekspertizės centro direktorė doc. dr. Gabrielė Juodkaitė-Granskienė
Kauno apygardos vyriausiasis prokuroras, vyriausiasis justicijos patarėjas Kęstutis
Betingis

Autorių indėlis:

prof. P. Ancelis – įžanga, 1–2, 7, 8, 11 skyrius (2,30 autorinio lanko)
G. Aleksonis – 4, 14 skyrius (0,48 autorinio lanko)
G. Bučiūnas – 20–24 skyrius (2,97 autorinio lanko)
doc. dr. J. Juškevičiūtė – 5, 6 skyrius (1,74 autorinio lanko)
M. Šalčius – 12, 13, 15 skyrius (3,02 autorinio lanko)
R. Šlepetys – 3, 9, 10 skyrius (3,50 autorinio lanko)
M. Šukys – 16–19 skyrius (1,52 autorinio lanko)

Vadovėlis apsvarstytas Mykolo Romerio universiteto Viešojo saugumo fakulteto
Kriminalistikos ir baudžiamojo proceso katedros 2011 m. vasario 19 d. posėdyje (proto-
kolas Nr. KBPK-16) ir rekomenduota spausdinti;

Vadovėlis apsvarstytas Mykolo Romerio universiteto Viešojo saugumo fakulteto
tarybos 2011 m. balandžio 5 d. posėdyje (protokolas Nr. 2 VS-8) ir rekomenduota spaus-
dinti;

Mykolo Romerio universiteto vadovėlių, monografijų, mokomųjų, metodinių bei
kitų leidinių aprobavimo spaudai komisija 2011 m. birželio 21 d. posėdyje (protokolas
Nr. 2L-15) vadovėlį patvirtino spausdinti.

*Visos knygos leidybos teisės saugomos. Ši knyga arba kuri nors jos dalis negali būti
dauginama, taisoma arba kitu būdu platinama be leidėjo sutikimo.*

Turinys

Ižanga	5
1. Procesinių ir operatyvinių veiksmų samprata ir santykis	7
2. Tyrimo veiksmų eigos ir rezultatų fiksavimas	13
3. Tyrimo organizavimas	16
4. Prokuroro ir ikiteisminio tyrimo pareigūnų bendradarbiavimas.....	48
5. Specialiųjų žinių panaudojimas.....	51
6. Apžiūra	59
7. Apklausa	80
8. Akistata.....	100
9. Parodymas atpažinti	104
10. Eksperimentas	122
11. Parodymų patikrinimas vietoje	131
12. Krata ir poėmis	134
13. Daiktų ir dokumentų išreikalavimas bei pateikimas.....	147
14. Asmens sulaikymas	149
15. Kardomosios priemonės	155
16. Atidavimas į sveikatos priežiūros įstaigą.....	186
17. Atvedinimas	191
18. Laikinas nuosavybės teisės apribojimas	196
19. Laikinas nušalinimas nuo pareigų ar laikinas teisės užsiimti tam tikra veikla sustabdymas	204
20. Neviešo pobūdžio procesinių prievartos priemonių taikymo principai ir bendrosios sąlygos.....	211
21. Elektroninių ryšių tinklais perduodamos informacijos kontrolė, jos fiksavimas ir kaupimas.....	215
22. Savo tapatybės neatskleidžiančių ikiteisminio tyrimo pareigūnų veiksmai.....	226
23. Leidimas atlikti nusikalstamą veiką imituojančius veiksmus.....	241
24. Slaptas sekimas	244
Šaltiniai	255

Įžanga

2003 m. įsigaliojus Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksui¹ (toliau BPK) pasikeitė nusikalstamų veikų tyrimo ir baudžiamųjų bylų nagrinėjimo tvarka, prokuroro vaidmuo, uždaviniai ir funkcijų turinys ikiteisminiame tyrime. Prokuroras tapo pagrindine ikiteisminio tyrimo figūra. Neseniai Lietuvos Respublikos Seimo priimtomis BPK pataisomis prokuroras įpareigojamas vykdyti griežtą ikiteisminio tyrimo kontrolę vadovaujantis tiksliai nustatytais terminais ir jų pratęsimo tvarka, o ikiteisminio tyrimo įstaigų vadovams ir ikiteisminio tyrimo pareigūnams numatyti papildomi procesiniai įgaliojimai suteikia daugiau savarankiškumo. Ikiteisminio tyrimo pareigūnai dabar gali neatidėliotiniais atvejais skirti ir taikyti švelnesnes kardomasias priemones. Baudžiamojo proceso reforma Lietuvoje lėmė ir naujų procesinių (n viešo pobūdžio) veiksmų atsiradimą, kurie turi didelę reikšmę atskleidžiant ir tiriant nusikalstamas veikas. Šiuolaikinės tyrimo veiksmų racionalaus panaudojimo problemos turi būti nagrinėjamos kompleksiskai ir, be tradicinės teisės normų analizės, apimti prokurorų, tyrėjų, teisėjų veiklos bendradarbiavimo, nusikalstamų veikų tyrimo organizavimo, planavimo klausimus, įtariamojo, nukentėjusiojo, kitų proceso dalyvių asmenybių analizę, specialiųjų žinių, psichologijos ir kitų mokslų panaudojimą, daugiausia dėmesio skiriant atskirų procesinių veiksmų atlikimo bei sprendimų priėmimo ypatumams.

Remiantis šiais kriterijais ir yra modeliuojamas šio vadovėlio turinys.

Vadovėlis pirmiausia skiriamas Mykolo Romerio universiteto studentams, nes yra parengtas atsižvelgiant į baudžiamojo proceso teisės dėstymo programą, ir absolventų – teisės bakalaurų kvalifikacines charakteristikas. Žinoma, jis gali būti naudingas ir kitiems teisę studijuojantiems studentams, taip pat ikiteisminio tyrimo institucijų pareigūnams.

Nuoširdžiai dėkojame leidinio recenzentams – Lietuvos teismo ekspertizės centro direktorei doc. dr. Gabrielei Juodkaitei-Granskienei ir Kauno apygardos vyriausiajam prokurorui, vyriausiajam justicijos patarėjui

¹ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas // *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 37-1341.

Kęstučiui Betingiui. Jų pastabos ir pasiūlymai padėjo leidinį patobulinti ir pateikė idėjų naujiems darbams.

Atskirus skyrius parašė: prof. P. Ancelis – įžangą, 1–2, 7, 8, 11 skyrius ir koordinavo vadovėlio parengimą; lektorius G. Aleksonis – 4, 14 skyrius; lektorius G. Bučiūnas – 20–24 skyrius; docentė dr. J. Juškevičiūtė – 5, 6 skyrius; lektorius M. Šalčius – 12, 13, 15 skyrius; lektorius R. Šlepetys – 3, 9, 10 skyrius; lektorius M. Šukys – 16–19 skyrius.

1. Procesinių ir operatyvinių veiksmų samprata ir santykis

Kiekviena nusikalstama veika (rengimasis, kėsinimasis ją padaryti arba padarymas baudžiamojoje teisėje ir jos teorijoje apibrėžtais elementais – veikos sudėtimi) visuomet sukuria prielaidas pradėti tyrimą, įrodinėti veiką. Be pradinio tyrimo, kaip tam tikro parengiamojo etapo, dažniausiai neįmanoma asmenų patraukti baudžiamajon atsakomybėn. Ikiteisminio tyrimo rezultatai galutiniams teisiniams sprendimams turi lemiamą reikšmę, nes būtent nuo tyrimo greitumo, kokybiškumo, teisėtumo priklauso, kokiais įrodymais remsis teisminės institucijos ir apskritai proceso dalyviai. Ikiteisminis tyrimas trumpiausiai gali būti apibūdinamas kaip įstatymu reglamentuota įgaliotų institucijų ir pareigūnų teisėta veikla turint tikslą greitai atskleisti ir išsamiai iširti nusikalstamas veikas, surinkti būtinus ir pakankamus įrodymus, leidžiančius taikyti kaltiems asmenims bausmes ar kitokio teisinio poveikio priemones, arba tyrimą nutraukti. Galiojantiame BPK tyrimo veiksmo sąvoka neįtvirtinta, tačiau, mūsų supratimu, visos nusikalstamų veikų atskleidimo ir ištyrimo formos orientuoja į teisės aktais nustatyta tvarka įgaliotų subjektų atliekamus veiksmus ir kitas priemones, siekiant atskleisti nusikalstamą veiką, nustatyti jos kaltininką (-us), renkant būtiną ir pakankamą veikos padarymo ir kitų nustatytinų aplinkybių visumą, užtikrinančią teisėto ir teisingo sprendimo byloje priėmimą. Kitaip sakant, ši veikla yra įrodinėjimas – įrodymų gavimas, patikrinimas ir įvertinimas, o atliekami veiksmai neturi pažeisti nustatytos jų atlikimo procedūros, nes priešingu atveju iškiltų abejonių dėl duomenų (įrodymų) patikimumo. Nagrinėdami įprastus tyrimo veiksmus, atskleisime ir kitų prievartinio pobūdžio procesinių veiksmų atlikimo pagrindus, sąlygas ir procesinę tvarką, nes nenaudojant šių priemonių negalima užtikrinti nekliudomos proceso eigos, įrodymų (duomenų) suradimo bei įtvirtinimo ar sutrukdyti padaryti naujas nusikalstamas veikas, užtikrinti civilinį ieškinį ir kt. Remiantis BPK XIV skirsnio (Ikiteisminio tyrimo veiksmai) nuostatomis jame pateikti veiksmai ir kitos priemonės gali būti sisteminamos bei skirstomos į tam tikras atskiras grupes:

- apklausos ikiteisminio tyrimo metu (šaukimas į apklausą, liudytojo apklausa, ikiteisminio tyrimo teisėjo atliekama liudytojo apklausa, nukentėjusiojo apklausa, nepilnamečio liudytojo ir nukentėjusiojo apklausa, pranešimas apie įtarimą ir įtariamąją apklausa, taip pat ir ikiteisminio tyrimo teisėjo atliekama įtariamąją apklausa ir akistata) (BPK 182–190 str.);
- parodymų patikrinimo veiksmai – parodymas atpažinti asmenų, daiktų ir kitų objektų, parodymas atpažinti iš kolekcijų ir karto-tekų, apklausa parodymo atpažinti metu, parodymų patikrinimas vietoje, eksperimentas (BPK 191–197 str.);
- objektų tyrimas ir apžiūra (BPK 205–207 str.);
- ekspertizė (BPK 208–211 str.);
- procesinės prievartos priemonės, kurios savo ruožtu skirstomos į kardomąsias priemones (BPK 119–139 str.), ir kitos procesinės prievartos priemonės (laikinas sulaikymas, atidavimas sveikatos priežiūros įstaigai, atvesdinimas, asmens apžiūra, pavyzdžių lyginamajam tyrimui paėmimas, poėmis, krata, taip pat ir asmens bei diplomatinė atstovybių patalpose, laikinas nuosavybės teisių apribojimas, telekomunikacijų tinklais perduodamos informacijos kontrolė bei įrašų darymas, prokuroro teisė susipažinti su informacija, fotografavimas, filmavimas, matavimas, rankų atspaudų ir pavyzdžio genetinei daktiloskopijai paėmimas, laikinas nušalinimas nuo pareigų ar laikinas teisės užsiimti tam tikra veikla sustabdymas, savo tapatybės neatskleidžiančių ikiteisminio tyrimo pareigūnų veiksmai ir nusi- kalstamą veiklą imituojuojantys veiksmai, slaptas sekimas, teisėtų ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro, ikiteisminio tyrimo teisėjo ar teismo nu- rodymų nevykdantiems asmenims taikomos prievartos priemonės (BPK 140–163 str.).

Be to, įtariamasis, jo gynėjas, nukentėjusysis, civilinis ieškovas, civili- nis atsakovas ir jų atstovai turi teisę raštu prašyti prokurorą atlikti BPK 97 str., XII ir XIV skyriuose numatytus veiksmus. Prokuroras privalo išnagri- nėti tokį prašymą ne vėliau kaip per dešimt dienų nuo jo gavimo, o jeigu prašymui nagrinėti reikalinga ikiteisminio tyrimo medžiaga, – per dešimt dienų nuo medžiagos gavimo. Išnagrinėjęs prašymą, prokuroras priima sprendimą:

- 1) pats atlikti prašomus veiksmus;
- 2) įpareigoti ikiteisminio tyrimo įstaigą atlikti prašomus veiksmus;
- 3) atsisakyti atlikti prašomus veiksmus (BPK 178 str. 2 d.).

Jokie ikiteisminio tyrimo veiksmai, kol nebus pradėtas ikiteisminis tyrimas, dar visiškai neseniai nebuvo galimi, tačiau nuo 2010 m. spalio 1 d. įsigaliojus BPK 168 str. 1 dalies pataisoms dabar gauto skundo, pareiškimo ar pranešimo duomenims patikslinti gali būti atliekama įvykio vietos apžiūra, įvykio liudytojų apklausos, taip pat iš valstybės ar savivaldybės įmonių, įstaigų, organizacijų, pareiškėjo ar asmens, kurio interesais pateiktas skundas, pareiškimas ar pranešimas, reikalaujama duomenų ar dokumentų, atliekamos pareiškėjo ar asmens, kurio interesais pateiktas skundas, pareiškimas ar pranešimas, apklausos².

O Lietuvos Respublikos operatyvinės veiklos įstatyme³ nurodomi operatyviniai veiksmai – operatyvinės veiklos priemonių, metodų, nusikalstamos veikos imitacijos modelio ar kontroliuojamojo gabenimo naudojimas (3 str. 6 d.). Šio įstatymo 3 str. 24 d. minimas operatyvinis tyrimas – organizacinė taktinė operatyvinės veiklos forma, apimanti operatyvinius veiksmus, įskaitant ir tuos, kuriems atlikti reikia motyvuotos teismo nutarties ar prokuroro sankcijos. Atlikdami operatyvinį tyrimą, operatyvinės veiklos subjektai gali tvarkyti operatyvinio tyrimo bylas. Operatyvinių veiksmų atlikimo pagrindas yra informacija apie operatyvinės veiklos objektus. OVĮ 3 str. 2 d. nustato, kad operatyvinės veiklos objektai – rengiamos, daromos ar padarytos nusikalstamos veikos, jas rengiantys, darantys ar padarę asmenys, šių asmenų aktyvūs veiksmai neutralizuojant operatyvinę veiklą arba įterpiančios nusikalstamų struktūrų narius į teisės saugos, krašto apsaugos ar kitas valstybės valdžios institucijas, kitų valstybių specialiųjų tarnybų veiklą bei kiti su valstybės saugumu susiję asmenys ar įvykiai. Šie veiksmai atliekami, kai kitais būdais neįmanoma ar sunku apginti asmens, visuomenės ir valstybės interesus. Nuo 2003 m. gegužės 1 d. galiojančiame BPK kai kurie operatyviai veiksmai jau pateikiami kaip procesinės prievartos priemonės, pvz., techninių priemonių panaudojimas specialia tvarka (OVĮ 3 str. 8 d.) BPK nurodomas kaip elektroninių ryšių tinklais perduodamos informacijos kontrolė, jos fiksavimas ir kaupimas (BPK 154 straipsnis); pašto siuntų slapta kontrolė (OVĮ 10 str. 1 d.) – kaip pašto siuntų poėmis (BPK 148 straipsnis); operatyvinis sekimas (OVĮ 3 str. 17 d.) – kaip slapto sekimas (BPK 160 straipsnis); nusikalstamos veikos imitacijos modelis (OVĮ 3 str. 20 d.) – kaip savo tapatybės neatskleidžiančių ikiteisminio tyri-

² http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=381239&p_query=&p_tr2=

³ Lietuvos Respublikos operatyvinės veiklos įstatymas. http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=378563&p_query=&p_tr2=

mo pareigūnų veiksmai (BPK 158–159 str.). Atidžiau panagrinėjus išvardytų BPK normų turinį, akivaizdžiai matoma duomenų (įrodymų) aptikimo, patikrinimo ir įtvirtinimo paskirtis, taigi šios neviešo pobūdžio priemonės taip pat yra ikiteisminio tyrimo veiksmai, kurių panaudojimas baudžiamajame procese siejamas su šiek tiek kitokiu nei OVĮ procesiniu režimu. Įsigaliojus BPK ir kilo operatyvinių ir procesinių veikslių suderinamumo problemų bei kitų konkrečių veikslių taikymo klausimų. Pvz., pasidarė nebeaišku, ar pradėjus ikiteisminį tyrimą gali būti tęsiami veiksmai, pradėti operatyvinės veiklos įstatymo apibrėžta tvarka, ar operatyviniai veiksmai gali vykti kartu su BPK įtvirtintais neviešo pobūdžio veiksmais ir kt. Reikia pabrėžti, kad ir anksčiau dažniausiai nepavykdavo nei teoriškai, nei teisiškai reglamentuojant nuosekliai susieti operatyvinę ir procesinę veiklą. Iki 2003 m. gegužės 1 d. galiojusiame BPK buvo įtvirtintos dar ir operatyvinės ir paieškos priemonės (senojo BPK 48, 50, 135, 220–222 str.). Yra nemažai siūlymų, kad Lietuvos Respublikos operatyvinės veiklos įstatymas dabar apskritai nebereikalingas, nes baudžiamojo persekiojimo uždaviniams spręsti esą visiškai užtenka Baudžiamojo proceso kodekso normų bei atskirų veikslių atlikimo racionaliausių būdų. Būtų galima sutikti, kad įstatymą įvardyti „operatyviniu“ netinka, nes juo reglamentuojama vien neviešo pobūdžio veikla ir tokios veiklos metodai. Tačiau norminio akto pavadinimas ne visada adekvačiai gali atspindėti jo turinį. Baudžiamajame procese taip pat yra nemažai viešumą ribojančių nuostatų. Svarbiausia, kad slapto pobūdžio veiksmai visur ir visuomet buvo neatskiriama pavojingų, dažniausiai latentinių, nusikaltimų atskleidimo ir ištyrimo priemonė, nepaisant neviešų veikslių įteisinimo lygio. Ardyti turimą sistemą nepasiūlius ir neparengus racionališnės baudžiamojo persekiojimo sistemos būtų neprotinga ir pavojinga dėl sunkiai prognozuojamų padarinių. Kita vertus, negalime ignoruoti nuomonių, kad dabartiniame BPK visiškai nekalbama apie nusikaltimų prevenciją bei jų užkardymo uždavinius, išdėstytus Operatyvinės veiklos įstatyme.

Operatyvinės veiklos (tiksliau būtų ją vadinti neviešo – žvalgybinio pobūdžio veikla) teisinis reglamentavimas užsienio valstybėse yra gana skirtingas. Atskirose šalyse jis reglamentuojamas administraciniais – atitinkamų specialiųjų tarnybų norminiais aktais, kitur procesiniuose įstatymuose nurodoma tik teisė atlikti specialius žvalgybinius veiksmus, o smulkesnis reglamentavimas perkeliamas į žinybinius teisės aktus.

Lietuvos Konstitucinis Teismas pažymėjo, kad asmuo, darydamas nusikalstamas ar kitas priešingas teisei veikas, neturi ir negali tikėtis privatumo. Žmogaus privataus gyvenimo apsaugos ribos baigiasi tada, kai jis savo veiksmais nusikalstamai ar kitaip neteisėtai pažeidžia teisės saugomus interesus, daro žalą atskiriems asmenims, visuomenei ir valstybei.

Taigi operatyvinį ir ikiteisminį tyrimą sieja nusikalstama veika, tačiau jų taikymo pagrindai yra skirtingi. Operatyvinio tyrimo taikymo pagrindai yra platesni ir apima ne tik ikiteisminį tyrimą – jie turi kur kas didesnius nusikalstamų veikų prevencijos, užkardymo ir apskritai kitokius žvalgybinio pobūdžio tikslus ir uždavinius užtikrinant valstybės bei visuomenės saugumą. Skirtingi ir operatyvinio bei ikiteisminio tyrimo metodai ir priemonės, reglamentavimo tvarka, taikymo trukmė, veiklos subjektai ir įgaliojimai, kontrolės būdai ir režimas, rezultatų įforminimas, reikšmė bei panaudojimas ir kiti aspektai. Operatyvinė veikla gali būti suvokiama kaip tam tikra visumos dalis, tačiau operatyvinės veiklos metodais gauti duomenys dėl tam tikros taikomų būdų specifikos visuomet turi būti patikrinami kitais procesiniais veiksmais.

Bene didžiausia procesinių veiksmų, tyrimo veiksmų ir kitų panašių terminų įvairovė nurodoma BPK 48 str. atskleidžiančiame gynėjo teises ir pareigas. Čia nurodomi: veiksmai, atliekami dalyvaujant įtariamajam, taip pat įtariamojo arba jo gynėjo prašymu atliekami veiksmai; įrodymų rinkimo veiksmai; proceso veiksmų dokumentai. BPK 62 str. minimi ikiteisminio tyrimo pareigūno proceso veiksmai ir ikiteisminio tyrimo teisėjo atliekami proceso veiksmai. Kituose BPK straipsniuose nurodomi ir kiti terminai: prašymas pradėti arba perimti baudžiamąjį persekiojimą (8 str.); prašymas dėl proceso veiksmų atlikimo (69⁽¹⁾str.); Europos arešto orderio išdavimas dėl asmens perdavimo (71 str.); Europos Sąjungos valstybės narės kompetentingos teisminės institucijos išduoto turto ar įrodymų arešto akto pripažinimas ir vykdymas Lietuvos Respublikoje (77⁽²⁾ str.). Visas BPK XIV skyrius reglamentuoja ikiteisminio tyrimo veiksmus, kurie nebedubliuoja anksčiau minėtų procesinės prievartos veiksmų. Šie veiksmai, kaip jau išsiaiškinome, plačiaja prasme turi būti priskirti ir prie ikiteisminio tyrimo veiksmų, nors ir turi procesinės prievartos elementų. Čia atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad nagrinėjant bylą ir teismas turi teisę atlikti bet kokią BPK XIV skyriaus antrajame, trečiajame, ketvirtajame ir penktajame skirsniuose numatytą proceso veiksmą, tačiau jeigu šių veiksmų atlikti teisme dėl kokių nors priežasčių neįmanoma arba tai labai apsunkina bylos nagri-

nėjimą, teismas gali pavesti šiuos veiksmus atlikti ar organizuoti jų atlikimą prokurorui ar ikiteisminio tyrimo teisėjui (BPK 287 str.). Reikšminga ir tai, kad jeigu iki įsigaliojant BPK (2002 m.) baudžiamąją bylą tiriantis tardytojas pats neturėjo teisės imtis operatyvinių paieškos priemonių ir jų atlikimą pavesdavo kvotos organui, tai šiuo metu ikiteisminio tyrimo pareigūnas, atliekantis ikiteisminį tyrimą, pagal BPK 158, 178 str. turinį neviešo pobūdžio veiksmus gali atlikti ir pats, išskyrus slaptą sekimą, tačiau operatyvinio tyrimo veiksmas, pradėjus ikiteisminį tyrimą dėl konkrečios nusikalstamos veikos, negali būti atliekami⁴.

Kaip jau nurodyta, įrodymai baudžiamajame procese yra įstatymų nustatyta tvarka gauti duomenys, kurie gali būti gauti tik teisėtais būdais ir kuriuos galima patikrinti BPK numatytais proceso veiksmais. Patikrinamieji veiksmai įmanomi dėl to, kad atlikti veiksmai atsispindi tam tikruose procesiniuose aktuose – dokumentuose, kurie plačiąja prasme ir vadintini procesiniais. Atitinkamais dokumentais galima pasinaudoti tikrinant ir vertinant duomenis (įrodymus), patikrinti veiksmų teisėtumą bei pagrįstumą. Ikiteisminiame etape pagrindiniai dokumentai yra nutarimai, protokolai ir kiti dokumentai. Nutarimais vadinami procesiniai dokumentai, kuriuose prokuroras ir ikiteisminio tyrimo pareigūnas išdėsto savo sprendimus. Nutarimai surašomi, jeigu tai nurodyta įstatyme. Protokolas yra dokumentas, kuriame BPK nustatyta tvarka patvirtinamas ikiteisminio tyrimo arba teismo veiksmų atlikimo faktas, jų turinys bei rezultatai (BPK 36 str.).

⁴ Rekomendacija „Dėl operatyvinės veiklos įstatymo ir baudžiamojo proceso normų taikymo“ (patvirtinta 2007 m. spalio 12 d. Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro įsakymu su vėlesniais pakeitimais). <http://www.prokuraturos.lt/Teisin%C4%97informacija/Rekomendacijos/tabid/166/Default.aspx>

2. Tyrimo veiksmų eigos ir rezultatų fiksavimas

Tyrimo (procesinio) veiksmo kokybiškumą ir rezultatyvumą lemia atitinkamo veiksmo protokole, neretai ir jo prieduose (schemose, planuose, garso vaizdo įrašė, fotografijose ir kt.) užfiksuoti duomenys. Tyrimo veiksmo protokole užfiksuoti duomenys privalo būti išsamūs, tikslūs, logiškai nuoseklūs, be rašybos klaidų, gerai įskaitomi. Protokolą rašo tyrimo veiksmą atliekantis arba jam padedantis asmuo tyrimo veiksmo metu arba tuojau pat jį baigus. Protokole turi būti nurodyta tyrimo veiksmo vieta ir laikas (data ir valanda); tyrimo veiksmą atliekantis asmuo ir visi asmenys, kurie dalyvauja ar kurių akivaizdoje tai atliekama; apklaustų asmenų parodymai arba kitų tyrimo veiksmų aprašymas ir rezultatai; asmenų, kurie dalyvavo atliekant tyrimo veiksmą ar kurių akivaizdoje jis atliktas, pareiškimai. Atliekant tyrimo veiksmą dalyvavusių asmenų duomenys (išskyrus asmens vardą, pavardę ir gimimo metus) saugomi atskirai nuo kitos ikiteisminio tyrimo medžiagos. Jeigu atliekant tyrimo veiksmą buvo panaudotos techninės priemonės, protokole turi būti nurodytos jų naudojimo sąlygos ir tvarka. Protokolą pasirašo atlikęs tyrimo veiksmą asmuo, protokolą surašęs asmuo ir visi kiti asmenys, dalyvavę atliekant tyrimo veiksmą. Tai, kad dalyvavęs atliekant tyrimo veiksmą asmuo atsisako pasirašyti tyrimo veiksmo protokolą arba dėl fizinių trūkumų ar kitokių priežasčių negali jo pasirašyti, pažymima protokole ir tyrimo veiksmą atlikęs asmuo tai patvirtina parašu. Protokole daromi pakeitimai, pataisymai ir papildymai turi būti aptariami. Nuotraukos, negatyvai, skaitmeninės informacijos laikmenos, garso, vaizdo įrašai ir kiti techninių priemonių panaudojimo atliekant tyrimo veiksmus rezultatai yra tyrimo veiksmo protokolo priedai.

Protokolai yra surašomi ir atliekant neviešo pobūdžio procesines prievartos priemones. Dėl pokalbių, perduodamų elektroninių ryšių tinklais, ar kitos elektroninių ryšių tinklais perduodamos informacijos turinio kontrolės fakto ikiteisminio tyrimo pareigūno surašytame protokole išdėstomas tik tyrimui reikšmingas duomenų bei garso įrašo turinys. Tyrimui reikšmės neturintys duomenys ir garso įrašai, kurių nėra bendroje laikme-

noje su reikšmingais bylai duomenimis ir įrašais, prie bylos nepridedami ir tuoj pat prokuroro nutarimu sunaikinami surašius atitinkamą aktą.

Protokolas rašomas ir tais atvejais, kai atlikus slaptą ikiteisminio tyrimo veiksmą reikšmingų ikiteisminiam tyrimui duomenų negaunama. Atlikus slaptus ikiteisminio tyrimo veiksmus, numatytus BPK 154, 158 ir 159 str., protokolas rašomas pagal taisykles, nustatytas BPK 179 str., o jei taikomas anonimiškumas ar atlikus slaptą sekimą – ir pagal taisykles, nustatytas BPK 201 straipsnyje. Slaptų ikiteisminio tyrimo veiksmų (išskyrus slaptą sekimą) protokolus surašo ikiteisminio tyrimo pareigūnai, kurie tuos veiksmus atliko ir gali patvirtinti gautų duomenų tikrumą. Atlikus slaptus ikiteisminio tyrimo veiksmus, numatytus BPK 154, 158, 159 ir 160 straipsniuose, protokole išdėstomi tik tyrimui reikšmingi duomenys: pateikiamas apibendrintas tyrimo veiksmo aprašymas ir rezultatai, o jei buvo daromas garso įrašas – pažodžiui tiksliai užfiksuotas pokalbio turinys (ta kalba, kuria vyko pokalbis), nurodomi pokalbio dalyviai. Jei pokalbis vyko ne lietuvių kalba, protokolo dalis išverčiama į lietuvių kalbą. Protokole, be kitų duomenų, išvardytų BPK 179 str., nurodomas tyrimo veiksmų atlikimo laikas, taip pat konkrečių ikiteisminiam tyrimui reikšmingų duomenų gavimo laikas. Prie protokolo pridedama: nuotraukos, negatyvai, skaitmeninės informacijos laikmenos, garso, vaizdo įrašai ir kiti techninių priemonių panaudojimo atliekant tyrimo veiksmus rezultatai. Slaptų ikiteisminio tyrimo veiksmų, atliktų pagal BPK 158, 159 ir 160 str. nustatytą tvarką, metu padarytų vaizdo ir garso įrašų originalai paprastai laikomi prie baudžiamosios bylos. Jei originalių vaizdo ir garso įrašų pridėti prie baudžiamosios bylos nėra techninių galimybių (pvz., garso ir vaizdo įrašai, padaryti pirminio skaitmeninio įrašymo įrenginio kaupiklyje ar elektroniniame įrenginyje naudojamame informacijos kaupiklyje), daroma šių įrašų kopija ir tai nurodoma slaptų ikiteisminio tyrimo veiksmų protokole. Jeigu originalūs įrašai nesunaikinami ir nepridedami prie baudžiamosios bylos, protokoluose nurodoma jų laikymo vieta. Įrašų kopijos gali būti daromos ir kitais atvejais, tačiau tik prokuroro rašytiniu leidimu ar ikiteisminio tyrimo teisėjo sutikimu BPK 162 str. nustatyta tvarka. Ikiteisminio tyrimo kontrolės byloje turi būti duomenys apie tokių įrašų kopijų darymą, perdavimą ir saugojimo vietą. BPK 154 str. nustatyta tvarka kontroliuojant elektroninių ryšių tinklais perduodamą informaciją gauti duomenys (pokalbių įrašai, trumposios žinutės ir t. t.) iš pirminių skaitmeninių informacijos kaupiklių perrašomi į skaitmenines informacijos laikmenas dviem egzemplioriais.

Vienas jų laikomas prie baudžiamosios bylos, o kitas – ikiteisminio tyrimo įstaigoje, kurioje buvo atliekamas šis tyrimo veiksmas. Slaptų ikiteisminio tyrimo veiksmų ir baudžiamajame procese atliekamų operatyvinių veiksmų protokolai bei šių veiksmų garso ir vaizdo įrašai laikytini ikiteisminio tyrimo duomenimis, todėl jie turi būti saugomi vietose, užtikrinančiose jų išsaugojimą ir neskelbtinumą.⁵

⁵ Ta pati rekomendacija <http://www.prokuraturos.lt/Teisin%C4%97informacija/Rekomendacijos/tabid/166/Default.aspx>

3. Tyrimo organizavimas

Kiekvieno tyrimo efektyvumas tiesiogiai priklauso nuo to, kaip tyrėjas organizuoja savo darbą (veiklą). Bet kokia tyrėjo veikla gali būti sėkminga, jei ji yra gerai organizuota ir vyksta remiantis tam tikromis jos formomis. Be tinkamo veiklos organizavimo, netgi turint didelę patirtį ir sugebėjimus, neįmanoma gerai ir operatyviai spręsti klausimų, kylančių atskleidžiant ir tiriant nusikalstamas veikas.

Žvelgiant iš mokslo pozicijų, akivaizdu, kad optimalūs tyrimo rezultatai negali būti pasiekti vien tik įgyvendinant technines, taktines, metodines priemones, kurios yra svarbus, bet ne vienintelis tyrimo efektyvumo veiksnys. Todėl didelė reikšmė čia tenka tyrimo organizavimui.

Sunku nagrinėti tyrimo organizavimo klausimus, nors trumpai nepžvelgiant bendrų organizavimo teorijos klausimų. Dabartinės lietuvių kalbos žodynas pateikia tokias organizavimo veiklos reikšmes: „Organizuoti – 1. kurti, steigti, telkti visuomenės jėgas; 2. daryti, rengti; 3. tvarkyti“⁶. Terminas „organizavimas“ vartojamas labai plačiai. Ekonomikoje, biologijoje, techniniuose ir kituose moksluose jis vartojamas kaip sutvarkymo sinonimas. Tik esant sutvarkytai (organizuotai) veiklai galima pasiekti gerų rezultatų, taip pat gali veikti veiklos kontrolės ir atsakomybės už ją mechanizmai.

Daugiausia dėmesio organizavimui skiria vadybos mokslas. Iš vadybos mokslo pozicijų į organizavimą žvelgiama kaip į darbo, valdžios ir išteklių paskirstymo organizacijos nariams ir jų suderinamumo procesą, leidžiantį jiems pasiekti organizacijos tikslus⁷.

Plačiąja prasme organizavimą galima suprasti kaip nesutvarkyto reiškinio sutvarkymą, atitinkamai nepakintant šio proceso rezultatams. Organizavimą galima apibūdinti ir kaip struktūrinės sistemos sudarymo bei jos kokybiško tobulinimo procesą. Organizavimo objektas yra tam tikros

⁶ *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas* / Lietuvių kalbos institutas. Redaktorių kolegija: Stasys Keinys (vyr. red.) ... [et. al.]. 4-asis leid. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2000, p. 463.

⁷ Žr. plačiau: *Vadyba* / James A. F. Stoner, R. Edward Freeman, Daniel R. Gilbert / 4-asis leid. Kaunas: Poligrafija ir informatika, 2005, p. 11.

sistemos struktūra. Organizavimo funkcija yra kokybiškas struktūros tobulinimas.

Tam tikros sistemos struktūra (pvz., veiklos) susidaro savaime. Kiekybinė ir kokybinė jos sudėtis daugiausia priklauso nuo veiklos tikslų, kurių formavimas yra organizavimo dalis. Taigi termino „organizavimas“ prasmė apima visų pirma struktūros ir sistemos sudarymo procesą, kokybišką jos tobulinimą. Sudaryta struktūra – tai organizavimo tikslas ir rezultatas.

Organizavimas, kaip veikla, įmanomas kiekvienoje su žmogaus organizacine veikla susijusioje srityje. Ne išimtis ir viešo visuomenės saugumo užtikrinimo sritis. Teisėsaugos srityje tyrimo organizavimo samprata gali būti nagrinėjama keturių lygių aspektais: pirma, tyrimo organizavimas kaip sistema bendriems moksliniams teiginiams ir rekomendacijoms, nukreiptoms bendrai žinybinių institucijų, susijusių su nusikaltimų tyrimu, veiklai nustatyti (ikiteisminio tyrimo įstaigos, prokuratūra). Antra, kaip kompleksas žinybinių, valdymo priemonių, lemiančių tam tikros, nusikalstamas veikas tiriančios institucijos optimalų lygį, struktūrą ir veiklą. Trečia, visuma kriminalistinių rekomendacijų, įgyvendinamų tipinėse situacijose tiriant konkrečią nusikalstamą veiką. Ketvirta, taktinių operacijų organizavimas atliekant konkretų tyrimo veiksmą (kratą, akistatą, apklausą ir pan.).

Nusikaltimų atskleidimo ir tyrimo įstaigų veikloje galima skirti bendras organizacines priemones, t. y. veiksmus, kuriais siekiama atskleisti ir tirti visas padarytas ir atskleistas nusikalstamas veikas, ir organizacines priemones konkrečiam nusikaltimui atskleisti ir tirti.

Nusikalstamų veikų tyrimo organizavimas dažnai yra tapatinamas su versijų iškėlimu ir bendru planavimu jas tikrinant. Šios tyrimo taktikos kategorijos yra neatsiejamos, tačiau nevienareikšmės. Tyrimo planavimas kaip versijų kūrimo ir tikrinimo kryptis yra iš anksto apgalvota veiksmų programa, etapiškai nustatant tiesą tyrime, t. y. darbo organizavimo būdas ne tik vieno tyrimo, bet visų jų atžvilgiu. Tyrimo organizavimas – kolektyvinė samprata. Ji yra sudedamoji dalis, galutinis valstybės kovos su nusikalstamumu programos elementas. Būtent šiuo aspektu galima ir reikėtų vertinti dabartinę būseną, vystimosi perspektyvas ir jos vietą tyrimo procese.

Anksčiau tyrimo organizavimas buvo suprantamas kaip racionalus jėgų, įrankių ir priemonių, kuriomis disponuoja tyrėjas, parinkimas, išdėstymas ir panaudojimas, optimalių sąlygų, siekiant bylą ištirti sudarymas ir panaudojimas. Vėliau tyrimo organizavimo supratimas tapo platesnis. Jis suprantamas kaip ikiteisminio tyrimo subjektų ir sąveikaujančių su jais ins-

titucijų bei asmenų veiklos sutvarkymas ir reguliavimas siekiant nusikalstamas veikas veiksmingai užkardyti, atskleisti ir tirti. Veiklos organizavimas iš esmės yra tyrimo subjektų mąstymo, intelektualiai valinė veikla. Ji susideda iš uždavinių sukonkretinimo ir sprendimų priėmimo, sudarant optimalias efektyvaus nusikaltimų užkardymo, išaiškinimo ir tyrimo sąlygas.

Svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad organizavimas – nuolat veikiantis, imanentiškas⁸ kovos su nusikalstamumu veiklos veiksnys. Taigi tyrimo veiklos organizavimas yra sistema teorinių teiginių, metodų, būdų ir mokslinių rekomendacijų, turinčių organizacinę valdymo požymį ir sudarančių optimalias teisėto ir veiksmingo nusikaltimų užkardymo bei tyrimo sąlygas.

Praktinėje tyrėjo veikloje organizavimas yra greta valdymo, susilieja su juo, yra būtina ir svarbi prielaida sėkmingai sprendžiant iškilusius uždavinius. Valdymas paprastai suprantamas kaip sąmoningas, valinis poveikis organizavimo objektui. Valdyti – reiškia numatyti, vadovauti, koordinuoti ir kontroliuoti. Tyrimo valdymas – tai procesinis tyrėjo vadovavimas tyrimo eigai ir jos dalyviams. Vienas iš pagrindinių valdymo uždavinių – suderinti visų proceso dalyvių veiksmus.

Kiekvieno tyrimo organizavimas susideda iš: a) pirminės informacijos gavimo, jos tikrinimo ir klausimo dėl ikiteisminio tyrimo pradėjimo išsprendimo; b) tyrimo tikslų, įrodinėjimo dalyko ir ribų nustatymo; c) versijų iškėlimo; d) veiksmų planavimo ir priemonių jiems atlikti parinkimo; e) optimalių sąlygų tyrimo veiksmams efektyviai įgyvendinti sudarymo; f) tyrimo dalyvių orientavimo gerai atlikti funkcijas; g) jų veiksmų koordinavimo; h) tyrimo veiksmų ir operacijų taktinio organizavimo; i) tyrime dalyvaujančių institucijų veiksmų koordinavimo; j) sisteminės visų tyrime dalyvaujančių asmenų veiksmų turinio, savalaikiškumo ir efektyvumo kontrolės; k) baigiamojo tyrimo etapo organizavimo ir atlikimo.

Aišku, kad minėtų elementų kiekybinės ir kiekybinės charakteristikos, organizavimo struktūra, būdai, jų ryšiai ir organizuojami procesai priklauso nuo tiriamos nusikalstamos veikos sudėtingumo.

Tyrimo organizavimo esmę galime geriau suprasti apžvelgę tyrimo organizavimo uždavinius, skirstomus į bendruosius ir specialiuosius.

Prie bendrųjų uždavinių priskiriama:

⁸ Imanentiškas [lot. *immanens* (kilm. *immanentis*) – turimas, būdingas] – vidinis, iš prigimties būdingas, esantis ko nors viduje, ne išorinių veiksnių sukeltas, sąlygojamas. Tarptautinių žodžių žodynas. Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1985.

- sudaryti optimalias sąlygas greitai ir visapusiškai atskleisti nusikalstamą veiką racionaliausiai išnaudojant laiką, jėgas ir priemones;
- užtikrinti suderinamumą, siekti institucijų ir asmenų bendrų tikslų sprendžiant jiems iškilusius uždavinius.

Prie specialių uždavinių priskiriama:

- užtikrinti veiksmingiausių organizacinių formų pasirinkimą ir jų įdiegimą nusikaltimų tyrimo veikloje;
- parengti ir įgyvendinti tyrėjo darbo organizavimo mokslines rekomendacijas;
- užtikrinimas efektyvų veiklos subjektų bendradarbiavimą.

Kalbėdami apie uždavinius negalime neapžvelgti tyrimo organizavimo formų. Apie tyrimo organizavimo formą galime kalbėti baudžiamuoju procesiniu ir organizaciniu aspektais. Procesinė forma reiškia baudžiamojo proceso įstatymu nustatytą nusikaltimų atskleidimo ir tyrimo tvarką.

Organizaciniu požiūriu forma reiškia objektyvių ir subjektyvių veiksmų lemiamą, pagrindžiamą ir efektyviausią tam tikroje institucijoje (padalinyje) tyrėjo darbo organizavimo tvarką jam atskleidžiant ir tiriant nusikaltimus.

Organizacinės nusikalstamų veikų tyrimo formos yra kintamos. Jos kuriamos atsižvelgiant į nusikalstamumo lygį ir kitas aplinkybes. Organizacinės formos yra veikiamos ekonominių, socialinių, teisinių ir kitų veiksmų. Socialiniams priklauso nusikalstamumą, jo dinamiką apibūdinantys ir kiti veiksniai. Vertinant ekonominius veiksmus reikia pasakyti, kad parenkant organizacinę formą svarbu atsižvelgti į ekonominę pusę. Atliekant atitinkamus apskaičiavimus galima įvertinti, ar ekonomiškai pagrįsta, jeigu vienas tyrėjas tyrimą atlieka metus ar daugiau laiko, o sudaryta tyrimo grupė jį atliktų per keletą mėnesių. Teisiniams veiksmams galime priskirti įstatymų įgyvendinamuosius teisės aktus, reguliuojančius organizavimo tvarką ir vienokią ar kitokią jo veiklos formą.

Tam tikros organizacinės tyrimo formos parinkimas turi būti nulemtas kiekvienu atskiru atveju nagrinėjant tyrimo institucijų poreikį, jų veiklos galimybes, atsižvelgiant į nusikalstamumo būklę, darbuotojų potencialą, tyrėjų pasirengimo lygį ir kitas sąlygas. Veiksminga organizacinė forma yra ta, kuri labiausiai atitinka realias tyrimo veiklos sąlygas ir užtikrina optimalų darbo efektyvumą.

Organizaciniais klausimams, kylantiems nusikaltimų tyrimo procese, priskiriama: organizacinės valdymo tyrimo formos nustatymas, įsipareigojimų tyrimo dalyviams paskirstymas, abipusio bendradarbiavimo ir informacijos keitimosi užtikrinimas.

Bene svarbiausias organizacinės veiklos metodas yra versijų iškėlimas ir nusikalstamos veikos tyrimo planavimas, taip pat atskirų veiksmų atlikimas.

Versijos

Nustatyti tiesą nusikalstamų veikų tyrimo procese, atitinkamas priemonės panaudoti tam, kad nustatytos aplinkybės kuo geriau atitiktų objektyvią nusikalstamo kėsinosi momentu buvusią tikrovę, – ganėtinai sunki ir atsakinga tyrėjo užduotis. Kriminalinio įvykio tyrimas yra specifinio pažinimo proceso rūšis, susijusi su bendrais dialektikos dėsniais ir loginiu mąstymu. Šio proceso metu tyrėjas, disponuodamas kriminaline informacija, aiškindamasis praeities įvykius, eina nuo nežinomo link žinomo, nuo tikėtino žinojimo prie patikimo – tai padeda atskleisti nusikalstamas veikas, nustatyti jas padariusius asmenis ir patraukti juos baudžiamojon atsakomybėn.

Mokslas iškėlė ir išanalizavo kai kurias tiesos pažinimo dėsningu- mus ikiteisminio tyrimo medžiagoje, išstobulino mokslines-technines priemones, tyrėjų veikloje plačiai naudojamus taktinius nusikalstamų veikų tyrimo būdus ir metodus. Vienas iš tokių metodų – tyrimo versijų iškėlimas ir patikrinimas. Nemažą reikšmę šiuo atveju turi tyrėjo intuicija ir vaizduotė. Turbūt vienintelis žmogui prieinamas būdas pažinti praeitį yra remiantis gauta informacija apie tiriamą faktą iškelti jo faktinio egzistavimo, ryšių su kitais faktais ir aplinkybėmis prielaidas. Po to surenkama sistema tiesioginių ir netiesioginių faktų ir aplinkybių, patvirtinančių arba paneigiančių tiriamo įvykio, fakto ar reiškinio buvimą.

Šitie spėjimai, kaip žinoma iš logikos, vadinami hipotezėmis. Prisiminsime, kad logikoje skiriamos dvi hipotezių rūšys: bendros mokslinės – aiškinančios bendrus gamtos ir visuomenės reiškinius, ir atskiros, aiškinančios atskirų gamtos ir visuomenės gyvenimo elementų faktus, jų kilmę. Kadangi baudžiamojoje teisenoje vyksta atskirų faktų pažinimas, tai jų atžvilgiu keliamos būtent atskiros hipotezės, įvardijamos kaip tyrimo versijos.

Iš esmės pateikiama versija yra kaip vienokiu ar kitokiu tikimybės laipsniu išreikšta priežastis, tuo momentu žinomų faktų – nusikalstamos veikos rezultatų, kitų materialių ir nematerialių jos pėdsakų – pasekmė.

Todėl tyrėjas, susidūręs su nusikalstamos veikos pasekmėmis, jos pėdsakais, mąsto, stengiasi tai pažinti, nustatyti, kas ir kokiomis aplinkybėmis tai padarė. Kitais žodžiais tariant, iškeldamas ir formuluodamas versijas, tyrėjas konstruoja priežastinius žinomų jam nusikalstamos veikos pasekmių ir priežasčių, dėl ko jos kilo, ryšius.

Lietuvos mokslininko E. Palskio teigimu, ikiteisminio tyrimo versija – tai faktiniais duomenimis pagrįsta tyrėjo prielaida apie tiriamąjį įvykį bei jo aplinkybes (įvykio priežastį, kaltuosius asmenis, jų kaltės pobūdį, motyvus ir t. t.)⁹.

Pirma, nusikalstamų veikų tyrimo versijos keliamos tyrimo metu siekiant nustatyti dominančius faktus, aplinkybes, jų tarpusavio ryšius. Antra, jas formuluoja ir tikrina tik tiesiogiai tyrime dalyvaujantys asmenys, mūsų atveju – ikiteisminio tyrimo subjektai (tyrėjai, prokurorai). Trečia, tokios hipotezės tikrinamos pasitelkiant informacinę tiriamąją veiklą, kuri vykdoma vadovaujantis teisiniais santykiais ir institutais, nustatytais baudžiamąja procesine tokios veiklos forma, neprieštaraujant galiojantiems baudžiamojo proceso įstatymams. Ketvirta, suformuluotos versijos paprastai tikrinamos priešinant asmenims, turintiems kitų interesų ikiteisminiame nusikaltimų tyrime nei asmenys, suformulavę ir tikrinantys ikiteisminio tyrimo medžiagos versijas. Penkta, tyrimo versija turi būti pagrįsta (keliama turint užtektinai informacijos apie tiriamą įvykį), reali ir konkreti. Taigi galime padaryti išvadą, kad *ikiteisminio tyrimo (kriminalistinė) versija yra ikiteisminio tyrimo subjekto baudžiamojo proceso tvarka pagrįstas atskirų faktų, jų esmės ir reikšmės, aplinkybių, jų tarpusavio ryšių ir visumos numatymas, siekiant objektyviai ir optimaliai išsiaiškinti nusikalstamos veikos aplinkybes, priežastis ir priimti teisingą sprendimą*.

Toliau pabandydysime apžvelgti tyrimo versijų požymius. Skiriami šie kriminalistinės versijos požymiai:

- turi būti patikrinta ir pati savaime negali būti naudinga konkrečioms galutinėms išvadoms apie įvykius ir atskiras jo aplinkybes;
- tikrinimo metu ji patvirtinama ir virsta patikimu žinojimu arba būna paneigiama ir atmetama;
- iškeliamas tik norint nustatyti tas įvykio aplinkybes, kurios ikiteisminio tyrimo medžiagoje dar nenustatytos;
- pagrįsta ikiteisminio tyrimo medžiaga ir turi būti leistina susiklosčiusioje situacijoje.

⁹ Palskys E., Kazlauskas M., Danisevičius P. *Kriminalistika*. Vilnius: Mintis, 1985, p. 186.

Kaip matyti iš pateiktų versijų požymių, versija toli gražu nėra nenuginčijamas žinojimas ikiteisminio tyrimo medžiagoje apie tam tikrus faktus ar aplinkybes. Tam, kad ji būtų patvirtinta ir parodytų tyrėjui teisingą tyrimo kryptį, reikia atlikti tyrimo veiksmus. Pažymėtina, kad tyrimo veiksmai nebūtinai turi būti nukreipti į versijų patvirtinimą. Dažniausiai būna iškeliamos ne viena, o kelios tyrimo versijos, todėl atrodytų, kad vieną patvirtinus kitos automatiškai gali būti atmetamos. Pavyzdžiui, patvirtinta versija, kad nužudė asmuo A, automatiškai nereiškia, kad nužudyme nedalyvavo asmuo B, nes jie žmogžudystę galėjo įvykdyti veikdami bendrai. Todėl tikrinant versijas, kurias iškelti buvo pagrindas, tolesnio tyrimo metu reikia arba patikrinti versiją ir ją priimti, arba atmesti. Patvirtinus vieną versiją kitos versijos neturi likti nuošalyje. Aišku, gali būti, kad tikrinant tam tikrą versiją kita gali atkristi savaime. Pavyzdžiui, aptikus lavoną ir iškėlus kelias versijas, ar tai suicidas, nelaimingas atsitikimas ar nužudymas, ir patvirtinus versiją, kad tai savižudybė, nužudymo ir kitos galimos versijos atkrinta savaime.

Versijų reikšmė. Prieš pradėdami aiškintis, kaip klasifikuojamos versijos, negalime neapžvelgti versijų reikšmės. Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad versijos ikiteisminio tyrimo metu nėra tokios reikšmingos kaip atskiri veiksmai, kuriais mes tiesiogiai gauname mums reikšmingos informacijos. Tačiau be versijų mes netgi negalėtume nusistatyti procesinio tyrimo krypties, o bet koks informacijos rinkimas neturėtų aiškaus tikslo. Visų pirma tyrimo versija lemia ikiteisminio tyrimo veiksmų atlikimo sistemiskumą ir kryptingumą. Netgi trūkstant duomenų apie įvykusį kriminalinį atspalvį turintį įvykį, iškėlus tipines versijas, galima kryptingai rinkti su įvykiu susijusią informaciją. Žinoma, tokiais atvejais neapšėinama be tyrimo patirties ir tyrimo subjekto intuicijos. Antra, versijos leidžia visapusiškai ir išsamiai išaiškinti tiriamą įvykį ir atskiras jo aplinkybes. Teorinis tyrimo subjekto sukuriamas įvykio modelis – spėjimas leidžia nevaržomai pačioje tyrimo pradžioje numatyti netgi visas netikėčiausias įvykio galimybes, netgi absurdiškas situacijas, kurios iš karto nepriimamos kaip tikros, o patvirtinamos arba atmetamos laipsniškai – tai leidžia tyrimo subjektui išvengti procesinių tyrimo veiksmų ir nereikalingo asmenų procesinių teisių suvaržymo. Darbas tikrinant kelias versijas leidžia plačiau rinkti informaciją ir po truputį ateiti prie iš tiesų turinčių reikšmės faktų, kurių pakankamas kiekis leidžia atkurti nusikalstamo įvykio aplinkybes. Kuo daugiau faktų surenkame apie nusikalstamą veiką, tuo drąsiau galime teigti, kad atskleidėme tiesą. Trečia, tikrinant versiją ne tik surenkami minėti reikšmingi faktai tiesai nustatyti, bet ir atmetami nereikšmingi ar visai su tiriamu įvykiu nesusiję

faktai ar aplinkybės. Tai padeda išvengti informacinių šiuokšlių, trukdančių tyrimą atlikti kryptingai. Vieną kartą atmetus nereikalingą informaciją, nebereikia prie jos grįžti tolesniame tyrimo procese, tai leidžia ir optimizuoti tyrimą, ir atlikti jį rezultatyviau. Be to, išvengiama informacinio neapibrėžtumo, nes iškeliamos labai konkrečios versijos, kurias patikrinus gaunami esminiai tyrimo rezultatai.

Taigi išsiaiškinome, kad versijos turi tikrai didelę reikšmę ikiteisminiame tyrime. Galbūt jos ne visada pateikiamos rašytine forma, gal tik suformuluojamos savaimėje vykstančiame mąstymo procese ir netgi nejučia, kad vienos versijos iškeliamos, kitos atmetamos ir taip vyksta tarytum savaiminis kiekvieno tyrimo subjekto veiklos procesas aiškinant nusikalstamas veikas. Nors daugeliu atvejų situacijos yra aiškios ir atrodo versijų nereikia netgi kelti, tačiau jų gausa ir klasifikavimo įvairovė sako ką kita. Kad būtų aiškiau, turime pereiti prie versijų klasifikacijos ir pasižiūrėti, kokios versijos gali būti iškeliamos apskritai.

Versijų klasifikacija. Iš daugumos versijų klasifikavimo mūsų požiūriu didžiausią reikšmę ir teoriškai, ir praktiškai turi tos versijos, kurios skiriamos pagal subjektą, pagal tam tikrą konkretumo laipsnį, santykį su įrodinėjimo dalyku (jų apžvalga, mūsų manymu, padės geriau suprasti ir patį tyrimo versijos turinį).

Pagal subjektą galima tokia tyrimo versijų klasifikacija:

- iškeliamos ir formuluojamos tyrėjo. Tai ikiteisminio tyrimo etape tyrėjų iškeliamos versijos, kurios tikrinamos atliekant procesinius veiksmus. Jų ypatumas tas, kad jos iškeliamos dažniausiai tyrimo pradžioje, kai turima nedaug informacijos apie nusikalstamos veikos požymius turintį įvykį, iškeliamas keletas vieno įvykio versijų, kurios laipsniškai atmetamos, kol lieka labiausiai tikėtina;
- iškeliamos ir formuluojamos prokuroro, vykdančio ikiteisminį tyrimą atliekančių tyrėjų kontrolę, atskirais atvejais atliekančio ikiteisminį tyrimą, formuluojančio valstybinį kaltinimą ir palaišančio jį kelių instancijų teismuose. Pirmuoju atveju prokuroro versijos ypatingos tuo, kad jos iškeliamos prokurorui tikrinant konkrečią ikiteisminio tyrimo medžiagą. Nustačius, kad būtina objektyviai patikrinti (pvz., ar asmuo A nedalyvavo darant nusikalstamą), nurodoma atlikti tam tikrus veiksmus. Panašias versijas prokuroras gali iškelti ir tikrindamas tyrėjų priimtus nutarimus atsisakyti pradėti ikiteisminį tyrimą – keliamos versijos, ar nėra padaryta nusikalstama veika, jei taip, kas ją padarė. Antruoju atve-

ju prokurorui pačiam atliekant ikiteisminį tyrimą galimos įvairios versijos, jau minėtos kalbant apie tyrimo versijas. Trečiuoju atveju, prokurorui formuojant kaltinimą, gali iškilti nemažai naujų tyrimo versijų – tuomet tyrimo medžiaga neperduodama ikiteisminiam nagrinėjimui, o grąžinama tyrėjui tyrimui papildyti nurodant, kokias versijas reikia patikrinti, kokius tyrimo veiksmus atlikti. Be to, teismo nagrinėjimo metu prokurorui kartais tenka atsakyti kaltinimo palaikymo visoje baudžiamojoje byloje ar jos dalyje, ar atskirų asmenų atžvilgiu, o tai ne kas kita kaip teismo nagrinėjimo metu jo paties ar gynybos suformuluotų pasitvirtinusių versijų patikrinimo rezultatai;

- gynybos versijos – iškeliamos ir formuluojamos profesionalios gynybos subjektų – advokatų, ginančių asmenis nuo įtarimų ar kaltinimų baudžiamojoje byloje. Savo esme gynybos versijos yra kontraversinės prokuroro versijoms. Pagal savo procesinės funkcijos galimybes ir veiklos specifiką advokatas, disponuodamas turima informacija, susijusia su tiriamu įvykiu, privalo iškelti ir tikrinti (taip pat siekti patikrinimo) versijas, kad jo ginamasis, žinomo teisininko A. Koni žodžiais, arba nekaltas iš viso, arba kaltas visai ne dėl to ar ne taip, kaip tai teigia asmenys ar institucijos, vykdančios baudžiamąjį jo persekiojimą;
- teismo versijos, t. y. formuluojamos ir tiriamos teismo. Galima pasakyti, kad teismas retai kada pats formuluoja versijas dėl faktų ir aplinkybių, susijusių su tyrimo dalyku ir nukreiptų į tyrimo pagrįstumą ir objektyvumą. Paprastai teismas priima nagrinėti versijas, suformuluotas baudžiamojo tyrimo ir gynybos subjektų ikiteisminio tyrimo procese, prokurorui palaikant valstybinį kaltinimą, versijų modifikacijas teismo nagrinėjimo metu. Ir jeigu teismo nagrinėjimo metu keičiasi nusikalstamos veikos kvalifikacija ir netgi priimamas išteisinamasis nuosprendis – tai ne savarankiškos teismo veiklos, o šalių proceso metu suformuluotų versijų patikrinimo rezultatas.

Yra nuomonių, kad reikia išskirti ir specialistų ar ekspertų, kurie kaip specialistai dalyvauja nusikalstamos veikos tyrime, versijas, tačiau, mūsų nuomone, specialistas ar ekspertas neturi savo procesinio intereso (jei turėtų, negalėtų pateikti objektyvios išvados) ikiteisminio tyrimo medžiagoje ar baudžiamojoje byloje, jei vykdo tam tikros srities specialių žinių reikalaujančius tyrimus, pateiktus tyrimo subjektų (tyrėjų, prokurorų, teismo).

Atlikdami tokius tyrimus, specialistai arba ekspertai neabejotinai formuluoja ir tikrina atitinkamas atskiras hipotezes, tačiau jos tyrimo versijomis nelaikomos. Be to, kai kurie autoriai skiria operatyvinėje veikloje keliamas operatyvines – paieškos versijas.

Pagal *konkrečumo laipsnį* versijos skirstomos į *konkrečias ir tipines*. Konkrečios versijos yra tos, kurios pagrįstos informacija, turima jos iškėlimo momentu konkrečioje ikiteisminio tyrimo medžiagoje. Konkrečios versijos turinį lemia informacija, kuria operuojama aiškinantis nusikalstamo įvykio aplinkybes ar faktus. Konkrečios versijos dažniausiai iškeliama dėl kokio nors konkretaus fakto ar aplinkybių ir patikrinamos gana greitai, surinkus reikiamą informaciją. Konkrečios versijos neturi joms nustatyto algoritmo, jos dažniausiai tikrinamos tyrėjui pasinaudojus ir savo, ir kolegų profesionalia patirtimi. Konkrečios versijos yra gana aiškios. Daug sunkiau suprasti tipines versijas. Jos suprantamos kaip numatymai, paaiškinantys įvykius arba svarbias jo aplinkybes, remiantis minimaliais pradiniais duomenimis ir atitinkamo mokslo žiniomis arba apibendrinta tyrimo praktika (operatyvine, tyrimo, teismine). Taigi tipinės versijos – didesne ar mažesne apimtimi nustatančios bendras daugelio nusikalstamų veikų tyrimo kryptis. Jos apibūdinamos didesniu bendrumo lygiu ir iškeliama dažniausiai remiantis įprastu (nusistovėjusiu) įvykių ar reiškinų įsivaizdavimu gavus apie juos pirminę informaciją. Pavyzdžiui, apžiūrėdamas kelių eismo įvykio vietą, kai užvažiavimo ant pėsčiojo priežastis nežinoma, tyrėjas, turėdamas bendrą informaciją apie įvykį, iškelia tipines versijas: kelių eismo taisykles pažeidė pėsčiasis arba vairuotojas, vairavęs transporto priemonę. Toliau tirdamas įvykį tikrina iškeltas tipines versijas ir vienas atmeta, kitas patvirtina. Taigi pirminiame tyrimo etape, dažniausiai turint minimalią pirminę informaciją apie įvykį, tyrimo objektyvumas galimas įvykį nagrinėjant pagal tipines versijas. Paaiškinsime šitą teiginį keliais hipotetiniais pavyzdžiais.

Žmogaus mirties faktą galima paaiškinti logikos ir kriminalistikos mokslu, remiantis turima informacija: nužudymu, savižudybe, nelaimingu atsitikimu, nesmurtine mirtimi. Tai išsamus žinojimas (aišku iš kriminalistikos pusės) apie tai. Bet būtent šitie galimi teiginiai yra pagrindas juos patvirtinti arba atmesti apžiūrint įvykio vietą ar skiriant užduotį mirties priežasčiai nustatyti. Juos tyrėjas formuoja kaip versijas tam, kad galėtų kryptingai atlikti tyrimo veiksmus. Todėl apžiūredamas įvykio vietą tyrėjas pirmiausia stengiasi atsakyti į klausimą, ar tai nužudymas, savižudybė, nelaimingas atsitikimas ar nesmurtinė mirtis, ir tuo tikslu tiria viską, kas patvirtina vieną ar kitą versiją.

Nusprendęs, kad tai nužudymas, tyrėjas čia pat kelia naujas tipines nužudymo motyvo versijas: nužudytas pasipelnymo, chuliganizmo, seksualiniu motyvu, iš asmeninių paskatų ir pan. Toliau tyrėjas įvykio vietos apžiūrą atlieka vertindamas nustatytus faktus, patvirtinančius vieną ar kitą tipinį motyvą, kuriais remiantis, kaip rodo praktika, įvykdomi nužudymai.

Kitas pavyzdys: materialinių vertybių trūkumo faktą galime paaiškinti trūkumo fakto priežastimis: materialiai atsakingo asmens aplaidumas, piktnaudžiavimas tarnybine padėtimi, pašalinių asmenų įvykdyta vagystė, apskaitos klaida ir galų gale grobimas, įvykdytas asmens, kurio veikloje nustatytas materialinių vertybių trūkumo faktas. Būtent šios tipinės versijos turi būti pagrindiniai klausimai, kuriuos būtina išsiaiškinti per materialiai atsakingo asmens apklausą. Priešingu atveju ji bus nedalykiška, kaip ir visas pirminis tyrimo etapas apskritai. Baigdami tipinių versijų apžvalgą galime pasakyti, kad būtent tipinių versijų pagrindu tyrėjai sudaro tipinių versijų sistemas tirdami atskirų rūšių nusikalstamas veikas. To tikslas – optimizuoti tyrimą – laiku iškelti tipines versijas atsižvelgiant į faktus ir aplinkybes, labiau tikėtinas tos rūšies nusikalstamoms veikoms, kurioms priskiriama tiriamą veika.

Pagal aiškinamų faktų ir aplinkybių apimtį tyrimo versijos paprastai skirstomos į bendrąsias ir atskirasias. Bendrosios versijos numatomai (spėjamai) paaiškina pagrindinius tiriamo įvykio faktus. Kitaip sakant, bendroji versija – tai spėjamasis viso nusikaltimo paaiškinimas, jos iškeliamos ir tikrinamos nustatant šias aplinkybes: nusikaltimo įvykį (laiką, vietą, būdą ir kitas nusikaltimo aplinkybes), įtariamojo kaltę darant nusikaltimą ir jo motyvus. Atskirosios versijos – atskirų tiriamo įvykio elementų spėjamasis paaiškinimas. Versijos, iškeliamos dėl santykinai pagalbinių aplinkybių, iš esmės turi taktinę reikšmę. Jos gali būti reikšmingos ir atskirais atvejais netgi esminės atskleidžiant nusikaltimą ir įrodinėjant vieną ar kitą aplinkybę. Pavyzdžiui, ginklo, kurį naudojo nusikaltėlis, rūšies, sistemos numatymas, nukentėjusiojo ar liudininko buvimas tam tikroje vietoje, tam tikru laiku, kaltininko, pasilėpusio nuo ikiteisminio tyrimo ar teismo, buvimo vieta ir pan. Yra nuomonių, kad atskirasias versijas dar galima skirstyti į paieškos ir darbo. Pirmosios iškeliamos ieškant nuo teisėsaugos pasilėpusio įtariamojo, darbo – iškeliamos ruošiantis atlikti ikiteisminio tyrimo veiksmus arba kitas paieškos priemones. Jas iškeliant galima numatyti, kokiose vietose, ant kokių daiktų galėjo likti nusikaltimo pėdsakų, taip pat numatyti galimus priežastinius atskirų, tyrimui reikšmės turinčių faktų ryšius.

Versijų skirstymas į bendras ir atskiras padeda nustatyti numatomos veikos apskritai ir jos elementų, epizodų, atskirų faktų santykį. Ši klasifikacija padeda nustatyti įrodinėjimo dalyką ir ribas, surasti įrodomosios informacijos šaltinius, jų tyrimą, nustatyti įrodymų leistinumą ir liečiamumą. Ji leidžia apriboti tiriamus faktus ir tirti kiekvieną iš jų atskirai, nustatyti susijusius ryšius, turi įtakos įrodymų vertinimui. Atskirosios versijos patvirtinimas dar nereiškia, kad pasitvirtina bendroji versija, pagrindžianti bendrą tiriamo įvykio įrodinėjimo dalyką.

Tyrimo teorijoje dar skiriamos pagrindinės versijos ir kontraversijos. Kontraversija numato pagrindinės versijos paneigimą siekiant paprieštarauti tyrėjo susižavėjimui vienintele versija. Ji suteikia objektyvumo tiriant nusikaltimus.

Pagal fakto ar aplinkybių aiškinimąsi laiko atžvilgiu išskiriamos retrospektyvinės ir perspektyvinės versijos. Prie retrospektyvinių priskiriama daugelis tyrimo versijų, nes jos dažniausiai aiškina praetyje, iki pradedant tyrimą, vykusius faktus, reiškinius. Tačiau svarbų vaidmenį gali suvaidinti ir perspektyvios (aiškinančios ateityje tikėtinus veiksmus, reiškinius) versijos – pavyzdžiui, galimą besislapstančio nusikaltėlio buvimo vietą, galimas sienos kirtimo vietas, pagrobto turto realizavimo taškus, neteisėtai įgytą turtą ir t. t.

Versijų iškėlimo ir tikrinimo procesas. Apžvelgę versijų klasifikaciją galime pereiti prie kito etapo – versijų iškėlimo ir tikrinimo.

Versijų iškėlimas. Pažinimas, taip pat ir vykdant baudžiamąjį persekiojimą, negalimas be tam tikrų hipotezių (mūsų atveju tyrimo versijų), kai trūksta įrodomosios informacijos, kuri leistų padaryti neginčijamas išvadas. Vadinasi, tyrimo versijos iškėlimo pagrindas yra tokia informacija, kuri disponuojant neįmanoma padaryti neginčijamos išvados, tačiau kurios objektas ir dalykas lemia versijų iškėlimo būtinybę. Tokios informacijos kaupimas ir apdorojimas mąstymo metu ir yra pagrindas, pirmas tyrėjo darbo, susijusio su versijomis, etapas.

Yra atskirų nuomonių, kad versijos gali būti iškeliamos tik remiantis informacija, gauta procesine tvarka. Mūsų manymu, tokios nuomonės yra klaidingos. Versijų iškėlimas – mąstymo priemonė ir būdas. Kokiu būdu gauta informacija mąstymo procesui – procesiniu ar neprocesiniu, reikšmės neturi. Versijos gali būti keliamos tiek turint įrodomosios informacijos, tiek informacijos, gautos kitomis teisėtomis priemonėmis – pradedant visuomenės informavimo priemonėmis, baigiant anoniminiais laiškais.

Galimybė naudoti įvairių šaltinių informaciją versijoms iškelti paaiškina ma tuo, kad versija – tai ne įrodymas, o numanymas, tyrėjo mintis, jo įsivaizdavimas apie įvykį, galimas faktų paaiškinimas.

Pirmame versijų iškėlimo etape informacija apdorojama logiškai. Šį etapą kai kurie mokslininkai išskiria kaip atskirą etapą, nes psichologiškai neįmanoma nuolat kaupti informacijos, nepertraukiamai jos neapdorojant, neanalizuojant. Tokios analizės metodai yra žinomi: dedukcija ir indukcija. Indukcija (lot. *inductio* „įvedimas“) – tai toks tikimybinis samprotavimo būdas, kai ištyrus kai kuriuos vienos klasės objektus ir nustatčius, kad jie turi tam tikrą savybę, padaroma apibendrinamojo pobūdžio išvada, kad tą savybę turi visi tos klasės objektai¹⁰. Dedukcija – samprotavimas, vedantis nuo bendrų tiesų prie atskirų. Taikant indukcijos metodą versijoms iškelti pirmiausia nustatomi ir ištiriami atskirų faktų požymiai, išsiaiškina ma jų kilmė. Tada faktai apibendrinami, nustatomi jų ryšiai. Be abejo, be indukcijos ir dedukcijos, taikomi ir kiti loginio mąstymo metodai, tokie kaip analizė ir sintezė, analogija. Analizė – tai atskirų savybių, sudedamųjų dalių, faktų, reiškinių ištyrimas; sintezė – analizės išskirtų požymių, jų tarpusavio ryšių tyrimas.

Pavyzdžiui, ikiteisminio tyrimo įstaiga gavo pranešimą iš mokesčių inspekcijos, kad įmonė veiklos nevykdo, tačiau jos sąskaitose vyksta piniginių lėšų judėjimas. Tikrinant informaciją buvo nustatytos šios aplinkybės: daugkartiniai pinigų pervedimai į sąskaitas, pervedimai skirtingoms įmone ms, į skirtingas sąskaitas, kilnojamojo ir nekilnojamojo turto įsigijimas, o vėliau jo realizavimas, antikvarinių daiktų, juvelyrinių dirbinių supirkimas. Tyrėjas, išnagrinėjęs atskirus įvykių elementus ir apibendrinęs gautus duomenis, t. y. atlikęs jų sintezę, padarė išvadą – iškėlė versiją, kad įmonė užsiima nelegalia veikla ir nusikalstamu būdu įsigyto turto legalizavimu.

Analogija – loginio mąstymo būdas, kai sugretinami faktai remiantis atskirais jų požymiais. Dėl tokio sugretinimo daroma išvada: jei požymiai sutampa, tai ir faktai turi sutapti arba būti paaiškinami viena priežastimi. Pavyzdžiui, tyrėjas, žinodamas vertybinių popierių klastojimo būdą ir tai, kad būtent tokiu būdu nusikaltimą anksčiau yra padaręs asmuo „A“, iškelia versiją: „Galimai minėtą dokumentą suklastojo asmuo „A“. Taigi tyrėjas, apdorojęs informaciją, suformuluoja loginius spėjimus. Tačiau tam, kad jie taptų versijomis, turi būti tinkamai suformuluoti.

¹⁰ Plečkaitis R. *Logikos pagrindai*. Vilnius: Tyto alba, 2004, p. 316–318.

Kitas versijų iškėlimo etapas yra jų formulavimas. Pagrindinis versijų formulavimo principas: versija turi būti formuluojama kategoriškai vienareikšme forma. Pavyzdžiui: „Nusikaltimą padarė asmuo „A“, „nusikaltimą asmuo „A“ įvykdė siekdamas užvaldyti nukentėjusiojo turtą“, „nusikaltimas padarytas viršijant būtinosios ginties ribas“ ir pan. Būtinybė taip formuluoti versijas išplaukia iš įvairių hipotezių formulavimo loginių taisyklių. Patikrinus taip suformuluotas versijas gaunamas vienareikšmis atsakymas – „taip“ arba „ne“: „nusikaltimą padarė asmuo „A“, „nusikaltimą asmuo „A“ padarė ne iš savanaudiškų paskatų“.

Kitas versijų iškėlimo etapas yra versijų sukonkretinimas arba galių sekmenų¹¹ iš iškeltos versijos išvedimas. Esmė ta, kad iškelta versija yra loginio mąstymo rezultatas – ideali, neapčiuopiama. Tikrinami galimi sekmenys, išplaukiantys iš tam tikros versijos loginio svarstymo. Galime pateikti hipotetinį pavyzdį. Rastas asmens „A“ lavonas su šautine žaizda krūtinės srityje. Gavus tam tikros informacijos, ją logiškai apdorojus, suformuluojama versija: „Asmenį „A“ nužudė asmuo „B“. Kas iš to išplaukia? Kitaip tariant, kokie galimi sekmenys išplaukia iš šios versijos? Jų gali būti mažiausiai keturios:

1. Asmuo „B“, nušaudamas asmenį „A“, buvo nužudymo vietoje;
2. Asmuo „B“ nusikaltimo metu turėjo ginklą, kuriuo nušovė asmenį „A“;
3. Asmuo „B“ turėjo motyvą nužudyti asmenį „A“;
4. Asmuo „B“ į nužudymo vietą atvyko ir iš jos išvyko automobiliu (nužudymo vieta toli nuo jo gyvenamosios vietos).

Taigi visus šiuos sekmenis, išplaukiančius iš iškeltos versijos, galima patikrinti ir juos patvirtinti arba atmesti. Pavyzdžiui, pagal pirmą sekmenį reikia nustatyti asmenis, kurie galbūt matė asmenį „B“ nusikaltimo vietoje ar netoli jos, tikrinti asmens „B“ alibi, apžiūrint įvykio vietą ieškoti galimai asmens „B“ paliktų materialių pėdsakų (pirštų, avalynės, DNR ir kitų). Antru atveju imtis priemonių nustatyti asmens „B“ galimybes turėti ginklą (turi savigynai išduotą ginklą, galimai ginklą laiko nelegaliai ir t. t.), surasti minėtą ginklą, paskirti reikiamas užduotis specialistams. Trečiu – surinkti informaciją apie asmens „B“ ir „A“ santykius, galimą motyvą ir t. t. Ke-tvirtu – išsiaiškinti, ar asmuo turi nuosavą automobilį, ar skolinosi iš kitų, buvo atvežtas pašalinių asmenų ir pan.

¹¹ Sekmuo – teiginys, logiškai einantis iš samprotavimo prielaidų, išvada. Žr.: *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas* / Lietuvių kalbos institutas. Redaktorių kolegija: Stasys Keinys (vyr. red.) ... [et. al.]. 4-asis leid. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2000.

Sukonkretinant versijas, t. y. iš jų išvedant logiškai pagrįstus sekmenis, privaloma laikytis keleto taisyklių:

- 1) iš kiekvienos versijos reikia išvesti visus realius sekmenis;
- 2) nustatyti iš versijų išvestų sekmenų loginius ryšius, išskirti prieštaravimus ir juos paaiškinti;
- 3) atskirti logiškai būtinus sekmenis nuo atsitiktinių.

Versijų tikrinimas. Versijų patikrinimas turi padėti nustatyti tiesą. Tikrinimo procesas vyksta atmetant klaidingas versijas ir gaunant tyrimui reikšmingos informacijos (duomenų), patvirtinančios tikrovę atitinkančią versiją.

Versijų tikrinimo procesui keliami tam tikri reikalavimai, kurių ignoravimas gali turėti neigiamos įtakos tyrėjo veiklos rezultatams. Vienas iš reikalavimų – visos versijos turi būti patikrintos ir atmestos, išskyrus vieną, objektyviai patvirtintą. Kitas reikalavimas – iškeltos versijos turi būti tikrinamos paraleliai, neatsižvelgiant į tai, kuriai versijai tyrėjas teikia pirmenybę. Pati įtikinamiausia versija gali būti klaidinga, o pati netikėčiausia – pasitvirtinti. Todėl tik kompleksinis versijų patikrinimas leidžia visapusiškai įvertinti gaunamą informaciją, vadinasi – ekonomiškai ir planingai spręsti nusikalstamų veikų tyrimo uždavinius.

Taigi versija gali būti laikoma objektyviai patikrinta ir patvirtinta tik tada, kai baudžiamojo proceso tvarka surinkta pakankamai reikšmingos informacijos, o visi kiti hipotetiniai tyrėjo spėjimai tais pačiais klausimais tyrimo metu nepasitvirtino.

Galime pateikti tokius versijų patikrinimo reikalavimus:

1. Kiekviena versija ir visa jų visuma turi būti tikrinamos taip, kad tyrimo pabaigoje būtų nustatytos visos svarbios aplinkybės, apibūdinančios nusikalstamos veikos sudėtį.

2. Versijos turi būti tikrinamos panaudojant visas įstatymų numatytas galimybes, tačiau teisiškai reikšmingos išvados tikrinant versijas turi būti suformuluotos tik remiantis faktiniais duomenimis, gautais procesiniu būdu.

3. Dvi ir daugiau versijų, iškeltos vienam klausimui išsiaiškinti arba kokiai nors aplinkybei iširti (įtariamajam nustatyti), laikomos patikrintos, jei visiškai atsakoma kitų, išskyrus vienos iš jų, patvirtintos surinktais įrodymais.

4. Negalima atmesti versijų logiškai samprotaujant (jei viena versija patvirtinta, tai kitas versijas, iškeltas dėl tų pačių aplinkybių, galima atmesti). Versijų atmetimas visais atvejais – tai jų patikrinimo rezultatas

remiantis faktiniais duomenimis, užfiksuotais įstatymo numatyta baudžiamąja – procesine forma.

5. Kadangi tarp bendrų ir konkrečių versijų toje pačioje tyrimo medžiagoje yra tiesioginis ryšys, kiekvienos iš jų patikrinimas įpareigoja atsižvelgti į kitų versijų patikrinimo rezultatus ir visą jų visumą.

6. Būtina atsižvelgti į tai, kad tas pats įrodymas (duomuo) ar jų sistema (duomenys) gali neigti arba patvirtinti keletą versijų, kartais susijusių tarpusavyje (pvz., įtariamojo alibi paneigiantys įrodymai gali būti naudingi vienam iš pagrindų, patvirtinančių versiją, kad įtariamasis dalyvavo darant nusikaltimą).

7. Tyrimo operatyvumas ir visapusiškumas pasiekiamas paraleliai tikrinant versijas. Tai leidžia racionaliai organizuoti visą tyrimo darbą, jo etapus ir atskirus tyrimo veiksmus.

Versija baigia būti prielaida ir tampa pagrįstu žinojimu, jeigu:

- visos galimos prielaidos yra pateiktos ir jokių kitų versijų neiškilo;
- visos iškeltos versijos apie žinomą aplinkybę yra patikrintos ir visos, išskyrus vieną, kuri buvo objektyviai pagrįsta, paneigtos ir atkrito;
- visi sekmenys, logiškai išvesti iš patvirtintų versijų, yra visapusiškai ištirti ir patvirtinti;
- patvirtinta versija visiškai sutampa su informacija, surinkta tyrimo procese.

Versijas iškeliant ir tikrinant, užtikrinamas tinkamų įrodinėjimo procesui duomenų, kuriais remiantis kvalifikuojamos nusikalstamos veikos ir sprendžiami kiti teisiškai svarbūs tyrimo klausimai, surinkimas. Versijų iškėlimas ir tikrinimas yra vienas iš veiksmingiausių šių uždavinių sprendimo būdų.

Taigi toliau galime apžvelgti nuolatinę versijų tikrinimo palydovą – planavimą.

Tyrimo planavimas

Kiekvienos nusikalstamos veikos atskleidimas ir tyrimas yra sudėtingas, kūrybinis, daug pastangų ir laiko sąnaudų reikalaujantis procesas. Esant dideliam krūviui, tyrėjui vienu metu tenka atlikti ne vieną ikiteisminį tyrimą. Kiekvienas iš jų, įgyvendinant BPK 1 str. numatytą baudžiamojo proceso paskirtį, turi būti atliekamas greitai ir išsamiai. BPK 2 str. ir kiti normatyviniai aktai taip pat įpareigoja ikiteisminį tyrimą atliekančią pareigūną nevilkinti tyrimo. Tyrimo procese yra daug asmenų, suinteresuotų, kad tyrimas būtų atliktas kuo greičiau, byla pasiektų teismą ir būtų atkurtas nusikalstama veika pažeistas socialinis teisingumas. Tačiau nė viename

baudžiamąjį procesą reglamentuojančiame akte nenumatytas nusikaltimo tyrimo planavimas. Galbūt tai savaime suprantamas ir paprastas dalykas, tačiau taip gali atrodyti tik iš pirmo žvilgsnio. Tyrimo planavimą nagrinėjant išsamiau tampa aišku, kad planavimas yra sudėtingas, reikalaujantis nemažų pastangų, protinės analizės procesas, tačiau gerai atliktas jis labai palengvina tyrėjo darbą ir lemia geresnius tyrimo rezultatus.

Kiek gyvuoja tyrimas, tiek gyvuoja problema, kad jis trunka per ilgai. Tai lemia tradicinės priežastys: tyrėjo darbo krūvis, motyvacijos stoka, išsilavinimo spragos, nepalanki tyrimo situacija, korupcijos apraiškos, materialinio aprūpinimo stoka ir daugelis kitų. Tačiau dažnai pamirštama pasidomėti, ar tyrėjas, atliekantis ikiteisminį tyrimą, tinkamai jį planuoja. Turbūt kiekvienas tyrimą atliekantis asmuo savo vaizduotėje susikuria nusikaltimo tyrimo planą, tačiau raštišku pavidalu jis pasitaiko labai retai. Tyrimo planas, sąžiningas jo laikymasis labai palengvina tyrėjo darbą, padeda jam sutaupyti laiko, nevilkinti tyrimo proceso. Tyrimo kokybė neretai priklauso nuo to, kiek tikslingai, taktiškai teisingai ir laiku atlikti atskiri tyrimo veiksmai. To pasiekti be planavimo beveik neįmanoma.

Tyrimo metu labai svarbu tyrimą atlikti kuo greičiau, nes, kaip numato BPK 215 str., tyrimui trunkant ilgiau kaip šešis mėnesius asmuo (įtariamasis) įgyja teisę kreiptis į ikiteisminio tyrimo teisėją dėl tyrimo nutraukimo, be to, dėl pernelyg ilgo tyrimo ikiteisminis tyrimas gali būti nutraukiamas dėl baudžiamosios atsakomybės senaties termino.

Todėl kiekvieno tyrėjo prioritetas turėtų būti ir teorinės, tiek ir praktinės žinios apie nusikalstamų veikų tyrimo planavimą.

Nusikalstamų veikų tyrimo planavimo samprata, tikslai (reikšmė) ir rūšys

Bendri nusikalstamų veikų tyrimo planavimo teiginiai. Bet kuri žmogaus veikla neįmanoma nenumatant jos rezultatų, neįprasminant iškeltų uždavinių, neapgalvojant ir nepasirenkant pačių veiksmingiausių priemonių ir metodų numatytiems tikslams pasiekti. Stengiamasi, kad kiekviena veikla būtų rentabili – duotų maksimalų rezultatą esant minimalioms žmogiškųjų išteklių, materialinėms, laiko sąnaudoms. To beveik neįmanoma pasiekti be planavimo. „Dabartinės lietuvių kalbos žodynas“ nurodo šias žodžio „planas“ reikšmes: „darbo užduotys, tvarka, nustatytas darbo veikimo būdas, priemonės darbui atlikti, tikslui pasiekti per tam tikrą laiką“¹².

¹² Dabartinės lietuvių kalbos žodynas / Lietuvių kalbos institutas. Redaktorių kolegija: Stasys Keinys (vyr. red.) ... [et al.]. 4-asis leid. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2000.

Turbūt nėra nė vienos žmogiškos veiklos, kurios proceso metu nebūtų planuojama. Ir kuo ta veikla sudėtingesnė, tuo planavimas savaime įgauna vis didesnę reikšmę.

Nusikalstamų veikų tyrimas – sudėtinga ir maksimalių žmogaus pastangų reikalaujanti veikla (procesas), kuria siekiama nustatyti tiesią baudžiamajame procese. Per ribotą laiką tyrimą atliekantis asmuo privalo nustatyti asmenį, padariusį nusikalstamą veiką, surinkti ir iširti duomenis apie padarytą nusikalstamą veiką, užtikrinti jos atlyginimą, imtis reikiamų priemonių priežastims ir sąlygoms, lėmusioms nusikalstamą veiką, nustatyti, atlikti daug kitų veiksmų. Šio darbo metu tenka pasitelkti daug įvairių mokslo, verslo, kultūros, technikos, ūkio sričių specialistų, dirbti su kriminalistine technika, bendrauti su kitomis teisėsaugos ir kitų įvairių sričių institucijomis. Tyrimas atliekamas trūkstant informacijos apie nusikalstamą įvykį, laiko, nuolat keičiantis aplinkai ir sąlygoms, dažnai priešingai veikiant nusikaltėliui ir kitiems suinteresuotiems asmenims.

Todėl neįmanoma ikiteisminį tyrimą atliekantiems subjektams sėkmingai spręsti jiems iškeltus uždavinius tiksliai neorganizuojant darbo, nekoordinuojant įvairių pajėgų, tikslingai ir plačiai neplanuojant veiklos.

Nusikalstamų veikų tyrimo planavimo samprata

Lietuvių mokslininkas prof. E. Palskys pateikė tokį tyrimo planavimo apibrėžimą: „Tyrimo planavimas – tai toks moksliskai pagrįstas nusikaltimų tyrimų metodas, kurio esmę sudaro tikslingiausių, racionaliausių tyrimo organizacijos ir konkrečių bylų ištyrimo būdų nužymėjimas, bylos medžiaga pagrįstų versijų iškėlimas ir patikrinimas, planingas ir kryptingas įrodymų rinkimas“¹³. Aišku, ne visos apibrėžimo sąvokos tinka nūdienai, tačiau planavimo esmė atskleista. Planavimą galime apibūdinti dviem aspektais, t. y. kaip:

- universalų taktinį būdą, pagrįstą moksliniu darbo organizavimu, naudojamą organizuojant ir visą ikiteisminio tyrimo atlikimą, ir atskirą tyrimo veiksmą;
- mokslinį metodą, glūdintį suplanuotame ir tikslingame duomenų apie nusikalstamą įvykį rinkime, naudojant taktinius būdus ir mokslines-technines priemones.

Juk plačiąja prasme priimti tinkamą procesinį-taktinį sprendimą, esant konkrečiomis aplinkybėmis, reiškia pasirinkti tokius būdus ir priemones pageidaujamam rezultatui pasiekti, kurie užtikrintų didžiausią

¹³ Palskys E., Danisevičius P., Kazlauskas M. *Kriminalistika*. Vilnius: Mintis, 1985, p. 182.

efektą minimaliausioms sąnaudoms. Baudžiamajame procese planavimas kaip tik ir padeda kokybiškai, greitai atlikti tyrimą minimaliomis jėgų ir priemonių sąnaudomis, galimai trumpiausiu laiku. Tačiau vartoti terminą „taktinis būdas“ kalbant apie planavimą vis dėlto yra ginčytinas dalykas. Planavimas apima visą procesą, nepriklausomai nuo nusikalstamos veikos rūšies ir grupės, etapo, tyrimo situacijos. Nė vienas taktinis būdas tokiu universalumu nepasižymi.

Planavimas – mąstymo procesas. Jis apima logines operacijas, intuityvą, suvokimus, įvairius psichologinius aktus, kuriais kūrybiškai ieškoma geriausių tyrimo variantų, būdus surasti duomenis ir apskritai tiesos atliekant tyrimą nustatymą.

Galime teigti, kad versijų iškėlimas ir būdų jas patikrinti planavimas yra glaudžiai susiję. Loginių veiksmų numatymas remiantis iškeltomis versijomis sudaro tiesioginius tyrimo tikslus ir yra įtraukiamas į planą kaip klausimai ir aplinkybės, kurias reikia patikrinti. Todėl tyrimo planavimas yra loginis jo organizavimo pagrindas. Jo teigimu, tyrimo planavimas tyrimo proceso aspektu – tai tyrimą atliekančio asmens veikla nustatant būdus, priemones ir metodus, numatant tvarką, eiliškumą ir terminus turint tikslą etapiškai spręsti iškeltus baudžiamuosius-procesinius ir taktinius uždavinius tikrinant tam tikros rūšies tyrimo versijas.

Planavimas įgyvendinamas prieš praktinius veiksmus, yra ankstesnis už jį. Tyrimą atliekantis asmuo numato būsimos veiklos tikslus, tyrimo veiksmų atlikimo apimtį ir priemones, kurie leidžia juos pasiekti, nurodo vykdytojus. Vėliau, vadovaudamasis numatyta programa, vykdo tai, kas suplanuota. Todėl planavimas tampa prielaida, svarbia sąlyga, organizaciniu nusikalstamos veikos tyrimo pagrindu, priemone, garantuojančia sklandų tyrimą, veiksmu, nukreiptu į tyrimo sėkmės užtikrinimą, ir yra išskirtinai organizacinio pobūdžio. Jis tampa nusikalstamos veikos tyrimo organizavimo metodu.

Kalbant apie planavimo sampratą, reikėtų skirti teorinius ir praktinius jo aspektus. Planavimo teorija – tai apibendrintų žinių, supratimų apie planavimą sistema. Ji apima supratimą, reikšmę, principus, planavimo elementus, planavimo ypatumus įvairiose situacijose ir skirtingais tyrimo etapais, bendrus atskirų tyrimo veiksmų planavimo klausimus. Praktika – tyrimą atliekančio asmens veikla, optimizuojanti tyrimo procesą, mąstymo operacijų ir realių planavimo veiksmų, atliekamų tam tikru eiliškumu, sistema. Ir teorija, ir praktika yra glaudžiai susijusios, papildo viena kitą. Teorija apibendrina tyrimą atliekančio asmens patirtį, įprasminą jį, padeda

mokslinio planavimo pagrindus, duoda praktinių patarimų. Ši, vadovaudamasi teorija, naudoja savo žinias sprendama praktinius klausimus. Abi kartu, papildydamos viena kitą, jos apibūdina planavimą kaip sudėtingą tyrimą atliekančio asmens veiklą.

Apibendrinami tai, kas išdėstyta, galime pabandyti suformuluoti tyrimo planavimo sampratą. *Tyrimo planavimas – tai nusikalstamų veikų tyrimą atliekančio asmens mąstymo procese iš anksto tam tikram apibrėžtam laikui numatyta etapinė, organizacinė veikla, siekiant greitai surinkti išsamius duomenis apie nusikalstamą įvykį, iškelti ir patikrinti versijas bei nustatyti tiesą minimaliomis laiko, pajėgų ir priemonių sąnaudomis.*

Su planavimo samprata glaudžiai susiję planavimo principai ir šios veiklos funkcijos.

Planavimo principai. Planavimo principai yra vieni svarbiausių bendrų tyrimo planavimo reikalavimų elementų. Žvelgiant į planavimo principus šiuo aspektu jie įgyja praktinę reikšmę. Planavimo principai tyrimą atliekančiam asmeniui leidžia sukurti optimalią ikiteisminio tyrimo veiksmų sistemą. Todėl tyrimo planavimo principai gali būti apibūdinami kaip objektyvūs ir teisėti savo prigimtimi, naudojami tyrimo veikloje ir įgyvendinami praktiškai.

Pagrindiniai planavimo principai yra šie:

- *individualumo principas.* Išplaukia iš kiekvienos nusikalstamos veikos išskirtinumo, jos padarymo ypatumo. Todėl tyrimo planas turi būti individualus, sudarytas konkrečiai nusikalstamai veikai, negali būti šabloniškas. Individualumo principas įgyja svarbią praktinę reikšmę, nes atliekant nusikalstamų veikų tyrimus vis dažniau naudojamos schemos ir tipinės versijos, programavimas, modeliavimas ir tai suteikia galimybę kūrybiškai spręsti tyrimo uždavinius;
- *dinamiškumo principas.* Apima (nustato) nepertraukiamą planavimo procesą, jo operatyvumą, lankstumą, kintamumą. Tyrimo planavimas – nevienkartinis ir nekintantis aktas. Jis turi būti lankstus, tiesiogiai reaguoti į susiklosčiusią tyrimo situaciją, prirėikus tikslinamas;
- *realumo principas.* Reiškia, kad tyrimą atliekančio asmens sudarytas planas turi atitikti realią vertinamą situaciją, tikti realioms ir pagrįstoms versijoms patikrinti. Planuojami veiksmai turi būti tikrai būtini ir išpildomi per protingą laiko terminą, naudojant teisėtas priemones;

- *konkretumo principas*. Planas – tyrimą atliekančio asmens darbo instrumentas. Jis neturi būti sudarytas bendriems uždaviniams spręsti. Atvirksčiai, jis turi būti konkretus ir skirtas konkretiems uždaviniams, išplaukiantiems iš konkrečių versijų, spręsti. Būtina sąlyga laikantis konkretumo principo – gerai išstudijuoti ikiteisminio tyrimo medžiagą ir atkreipti dėmesį net į tyrimo smulkmenas. Konkretumas reiškia tiksliai suformuluotus tikslus, nurodant jų siekiančius konkrečius asmenis, tikslų laiką ir vietą tikslams pasiekti.

Literatūroje pateikiami ir kiti principai: hipotetiniai, optimalumo, kompleksiniai. Kai kurie autoriai prie planavimo principų priskiria ir teisėtumo, mokslškumo, neatidėliotinumą ir kitus reikalavimus. Griežtas teisėtumo laikymasis yra privalomas viso tyrimo proceso, o ne tik planavimo reikalavimas. Todėl jį priskirti prie planavimo principų nėra pagrindo (reikalo). Nevertėtų laikyti savarankišku principu ir laiku atliekamo planavimo, nes šis reikalavimas priskiriamas prie laiku sudaromo rašytinio plano. Tačiau plano sudarymas dar nėra planavimas, tai tik išorinė jo išraiška.

Planavimo funkcijos. Jos atspindi esminę paskirtį, jo svarbą tyrimo procese. Funkcijos atskleidžia esminės savybes, planavimo esmę.

Tyrimo planavimas atlieka tris funkcijas: reikšmingų tyrimui duomenų sutvarkymo, modeliavimo, valdymo-organizacinę.

Reikšmingų tyrimui duomenų apdorojimo (sutvarkymo) funkcija. Ikitiesminio tyrimo metu tyrėjas renka duomenis, patvirtinančius padarytą nusikalstamą veiką ir su ja susijusius asmenis. Daugelio ikiteisminių tyrimų duomenų sistema gali būti sudėtinga, susidedanti iš daugumos kompleksų, sudaranti įvairios reikšmės duomenis, neretai prieštarungus. Ikitiesminio tyrimo medžiagoje jie išdėstomi dažniausiai chronologine tvarka, t. y. ta, kuri tapo žinoma tyrėjui, o tai ne visada patogu atliekant jų analizę. Planavimas leidžia sisteminti gautus duomenis, sugrupuoti juos atskirais pagrindais (susiję su versijomis, epizodais; asmenys, susiję su padarytu nusikaltimu, kitos struktūrinės dalyko dalys). Tai leidžia visapusiškai išnagrinėti duomenis, nustatyti ryšius, jų prieštaravimus, tyrimo spragas. Planavimas suteikia galimybę sujungti duomenis į vieno tikslo sistemą ir kiekviename etape turėti tikslų ikiteisminio tyrimo vaizdinį. Ši funkcija įgyvendinama sudarant planus ir įvairios rūšies pagalbinę dokumentaciją.

Modeliavimo funkcija. Planuodamas tyrimą tyrėjas, remdamasis informacija apie tiriamą įvykį, savo žiniomis, ankstesne patirtimi, naudodamasis kūrybine vaizduote, sudaro padarytos nusikalstamos veikos mąstymo analogus (arba modelius), jos atskleidimo ir tyrimo procesą. Panaudojant

ankstesnių įvykių (nusikalstamų veikų, jo atskirų dalių) modelius aiškėja kriminalinė situacija, atskirų faktų esmė, jų ryšiai, kuriamos tyrimo versijos – loginio tyrimo plano pagrindas. Sudarant įvairias schemas, grafikus, lenteles, brėžinius ir kt., įgyvendinama ta mąstymo veikla, kuri atspindi tyrėjo įvairių aplinkybių vaizdinius, modelius ir yra tyrimo medžiagos ženkliniai modeliai, padedantys suprasti tiriamas aplinkybes. Versija daugeliui autorių atrodo kaip nusikalstamo įvykio mąstymo modelis.

Planuodamas atskirus versijų patikrinimo veiksmus, tyrėjas nusprendžia, ką ir kaip jam reikia įgyvendinti, t. y. kuria numatomo tyrimo modelį. Pasitelkęs tą modelį, jis atlieka mąstymo eksperimentus, pasibaigiančius sudaryto modelio pakeitimu, tiriant galimus rezultatus, ir pasirenka iš jų tiksliausią. Tai suteikia jam galimybę sudaryti veiksmingiausią tyrimo planą.

Valdymo organizacinės funkcijos esmė ta, kad planavimas sudaro optimalias sąlygas tyrimą racionaliai organizuoti ir valdyti – apie tai jau rašėme.

Planavimo reikšmė. Kalbėdami apie planavimą, negalime neapžvelgti planavimo reikšmės. Planavimo reikšmę iš dalies aptarėme kalbėdami apie jį kaip reiškinį plačiąja prasme. Vis dėlto norėtume panagrinėti planavimo reikšmę nusikalstamų veikų tyrimo kontekste.

Planavimas apima protingą ir racionalų darbo laiko paskirstymą, teisingą darbo procesų kaitą, šalina veiksmų dubliavimą, maksimaliai didina darbo našumą, išsaugo puikius tyrėjo profesinius sugebėjimus. Nereikėtų pamiršti ir psichologinio planavimo aspekto. Planas drausmina, aktyvina suvokimą, dėmesį, tyrėjo atmintį, verčia produktyviai mąstyti ir veikti; priimti įsisąmonintus sprendimus, tiksliai kontroliuoti savo veiksmus. Planavimas turi įtakos tyrėjo savybių raidai, jo profesionalumo tobulinimui, pagerina stebėjimo kokybę, susikaupimą, dėmesingumą. Planavimas padeda suprasti savo mąstymo procesą, jį organizuoti ir sutvarkyti.

Galime išskirti tokią planavimo reikšmę:

- planavimo procese numatomi tyrimo uždaviniai, aplinkybės ir klausimai, kuriuos reikia išsiaiškinti; būdų juos išspręsti numatymas leidžia tikslingai atlikti tyrimą;
- tyrimo planavimas leidžia išskirti aplinkybes, turinčias reikšmės tyrimui, ir atlikti tyrimo veiksmus logine seka;
- apgalvotas ir laiku tikslinamas planas yra tyrėjo savikontrolės priemonė, leidžia tyrėjui išvengti klaidų tyrimo metu;
- galiausiai planavimas sudaro sąlygas sėkmingai atlikti tyrimą ir užtikrina labai gerą jo kokybę.

Tyrimo planavimo sąlygos. Planavimas atsiribojus nuo konkrečios situacijos, neturint nors minimalių duomenų apie nusikalstamą įvykį neįmanomas.

Planavimo sąlygos – tai tam tikrų aplinkybių, faktų, žinių ir mokėjimų, lemiančių galimą planavimo veiklą tiriant nusikalstamas veikas, visuma.

Tokios sąlygos yra:

- pradinė informacija;
- planavimo metu susiklosčiusios situacijos vertinimas ir būsimų jos pokyčių numatymas;
- realios galimybės, priemonės ir metodai tikslui pasiekti.

Faktiniai duomenys, kuriais operuoja tyrėjas, yra planavimo pagrindas, o jų apimtis lemia jo individualumą ir konkretumą. Kad tyrimas vyktų kryptingai, jį reikia planuoti vertinant realią padėtį ir jos pokyčius ateityje, kurią gali keisti ne tik tyrėjo veiklos rezultatai, bet ir nusikaltėlio veiksmai, trukdantys nustatyti tiesą. Nuolatinis šios sąlygos laikymasis suteikia planavimui realumo ir dinamiškumo. Svarbi yra ir trečia būtina sąlyga. Neįmanoma planuoti neatsižvelgiant į tas priemones ar metodus, kuriuos tyrėjas ketina naudoti numatytiems tikslams pasiekti. Savo galimybių viršijimas suponuos planavimo nerealumą ir planuojamos (numatomos) priemonės gali neduoti pageidaujama rezultatų ir atvirkščiai – tyrėjo galimybių nuvertinimas gali turėti įtakos nepagrįstam vilkinimui ir betiksliam jėgų ir priemonių eikvojimui. Trečioji būtina planavimo sąlyga įgyvendinama tyrėjui naudojantis profesionalia, gyvenimiška patirtimi, teisinių mokslų žiniomis.

Planavimo turinys (struktūra). Planavimas – sudėtinga tyrėjo mąstymo veikla. Jos turinį sudaro įvairūs mąstymo veiksmai, operacijos. Jie palyginti pastovūs, tarpusavyje susiję. Tai leidžia juos sujungti į veiksmų kompleksą ir priskirti planavimo struktūros elementams. Kiekvienas iš tų elementų yra atskiras bendrų planavimo tikslų įgyvendinimo etapas. Planavimo etapai (elementai) turi loginį ryšį. Kiekvienas ankstesnis lemia kitą, o šis išplaukia iš ankstesniojo. Jų vykdymo loginės sekos laikymasis lemia veiksmingą planavimą, racionalų nusikalstamos veikos tyrimo paskirstymą.

Planavimas laiko atžvilgiu apima visą tyrimo procesą ir įgyvendinamas etapiškai, atsižvelgiant į numatytas gauti ir naujai gautos informacijos kiekį. Todėl išvardyti elementai gali kartotis, gali būti kuriamos, tikslinamos naujos ar atmetamos ankstesnės versijos, numatomi tyrimo ir kiti veiksmai. Tuo ir pasireiškia planavimo dinamiškumo ir individualumo principai.

Studijuodamas ir nagrinėdamas gaunamą informaciją planavimo procese tyrėjas nustato:

- kokie turimi faktiniai duomenys gali būti pripažįstami kaip patikimi, ar jie nustatyti procesiškai teisingai ir ar gali būti vertinami kaip duomenys, turintys reikšmės tiriamam įvykiui;
- kokios tyrimo aplinkybės dar nenustatytos ir kokie jų duomenys įstatymo nustatyta tvarka turi būti surinkti, kokias aplinkybes jais remiantis reikia nustatyti.

Toliau galima pereiti prie antros planavimo stadijos ir panagrinėti, kokius uždavinius reikia išspręsti tyrimą atliekančiam subjektui šiame etape. Jame iškeliamos galimos, realiai pagrįstos versijos. Jos kuriamos siekiant nustatyti dar nežinomas nusikalstamos veikos aplinkybes ir taip išspręsti ginčytinus dalykus.

Būtiną nagrinėjamo etapo elementas yra prognozavimas – nustatymas, kokie nauji duomenys gali būti gauti tikrinant iškeltas versijas. Versijos turi būti sukonkretintos gavus jų tyrimo išvadas, leidžiančias nustatyti aplinkybes, kurias reikia išsiaiškinti tyrimo metu. Būtiną išsiaiškinti aplinkybės tikslina, sukonkretina iškylančius tyrėjui uždavinius. Kitas planavimo etapas – vienas iš atsakingiausių. Jis numato kompleksą atliekinų tyrimo veiksmų ir kitų priemonių, labiausiai tinkamą jų atlikimo eiliškumą ir taktiką. Aprašytas tyrimo planavimo elementas logiškai išplaukia iš pirmų dviejų. Peršokti gaunamos informacijos analizės etapą, tyrimo uždavinių nustatymą ir iš karto nustatyti būtiniausius tyrimo veiksmus ir jų įgyvendinimo tvarką – reiškia apeiti logikos reikalavimus ir iš anksto pasmerkti bylos ikiteisminį tyrimą nesistemiškumui ir neperspektyvumui.

Planuojant tyrimą svarbu ne tik numatyti reikalingų išspręsti uždavinių ir tyrimo veiksmų visumą, bet ir nustatyti jų atlikimo eiliškumą. Tokiu atveju negalima nustatyti tik versijų patikrinimo eiliškumo, jos tikrinamos paraleliai. Būtiną atkreipti dėmesį į veiksnius, nuo kurių priklauso jų neatidėliotumas, pirmumas.

Pirmiausia reikia planuoti tyrimo veiksmus, kuriais siekiama:

- užkardyti nusikalstamas veikas;
- fiksuoti ir surinkti galinčius neišlikti duomenis;
- išspręsti keletą tyrimo uždavinių, patikrinti keletą tyrimo versijų;
- sulaukyti nusikaltėlių;
- užtikrinti normalią tyrimo eigą;
- užtikrinti reglamentuotus tyrimo atlikimo terminus.

Kalbant apie tyrimo veiksmų eiliškumą reikėtų nepamiršti, kad yra įstatymiškai nustatytas tam tikras veiksmų atlikimo eiliškumas (pvz., akistata, atpažinimas negali būti atliekami prieš tai tų asmenų neapklause).

Plane būtina nurodyti, kokiems veiksmams atlikti reikės pasitelkti specialistų, atstovų, numatyti kiekvieno suplanuoto veiksmo laiką, vietą ir terminus jiems atlikti, kokius veiksmus reikia pavesti kitiems tyrimo subjektams ir pan.

Planuojamas visas tyrėjo darbas, visas nusikalstamų veikų tyrimo procesas apskritai ir kiekvienas iš šio proceso sudedamosios dalies elementų (tyrimo veiksmas, taktinės operacijos, bendradarbiavimas, procesiniai veiksmai, tyrėjo sprendimai ir kt.). Tyrimo kokybė priklauso nuo daugelio subjektyvių ir objektyvių veiksnių: nusikaltimo padarymo aplinkybių, iki planavimo pradžios tyrėjo turimos informacijos apimtys, galimybės nustatyti naujus faktus, suinteresuotų tyrimo procesu asmenų veiksmų, taip pat nuo tyrėjo patirties ir planavimo įgūdžių.

Nusikalstamų veikų tyrimo planavimo tikslai ir rūšys. Planavimo paskirtis – užtikrinti tikslumą, išsamumą, tyrimo greitumą minimaliomis laiko, jėgų ir priemonių sąnaudomis. Jo tikslai yra:

- nustatyti tyrimą atliekančio asmens veiklos kryptį, konkretų jo veiklos turinį tiriant nusikalstamas veikas visais jo tyrimo etapais;
- aprūpinti veiksmingomis priemonėmis ir metodais, taikomais nagrinėjant duomenis;
- racionaliai paskirstyti darbą tyrimo dalyviams, numatyti jų bendradarbiavimą, tarpusavio veiksmų suderinamumą.

Planavimo rūšys. Kalbant apie planavimo rūšis reikėtų pasakyti, kad griežtos takoskyros tarp planavimo rūšių nėra. Atskiros planavimo rūšys egzistuoja paraleliai, pereina iš vienos rūšies į kitą vieno proceso metu.

Pagal planavimo objektą galima išskirti šiuos jo tipus:

- pagal baudžiamųjų bylų grupę (kalendorinis);
- pagal vieną baudžiamąją bylą, t. y. bendras tyrimo proceso ir jo sudėtinių elementų (ikiteisminio tyrimo veiksmo, visumos ikiteisminio tyrimo veiksmų, taktinių operacijų, taktinių uždavinių sprendimo, procesinių veiksmų ir pan.) planavimas;
- atskiros ikiteisminio tyrimo veiksmo baudžiamojoje byloje planavimas.

Atsižvelgiant į tiriamo nusikaltimo charakteristiką ir aplinkybes:

- pagal versijas;
- pagal epizodus (nusikaltimo sudėtis, atskirų nusikaltimų faktus, sudarančius savarankišką sudėtį);

- pagal įtariamus asmenis.

Atsižvelgiant į organizacinių tyrimo formas galima įvardyti tokius planavimo būdus:

- tyrimas planuojamas tyrėjo vienasmeniškai;
- sutartinis (suderintas) – tyrėjo ir prokuroro;
- tyrimo planavimas įgyvendinamas tyrėjų grupės.

Pagal fiksacijos būdą planavimas būna vaizdinis (žodinis), rašytinis ir grafinis. Žodinio planavimo forma savarankiškos reikšmės neturi, eina pirma rašytinio ir egzistuoja kaip tarpinė forma (kol sudaromas rašytinis planas). Pagrindinė planavimo forma yra rašytinė, nes tokia forma geriausiai suvokiama ir lengviausiai įsisąmoninama ne tik planą sudariusiam asmeniui, bet ir lengvai kontroliuojama tyrimo kontrolę atliekančio asmens. Kartais tiriant nusikalstamas veikas naudojama grafinė (vadinamoji tinklinė) planavimo forma, kuri leidžia visą tyrimo procesą (nuo tyrimo pradžios iki kaltinamojo akto surašymo) pateikti grafine forma. Tokio planavimo esmė ta, kad visas numatomas atlikti procesas suskaldomas į atskirus įvykius. Įvykiai – tai kokio nors darbo, tam tikro veiksmo atlikimo faktai. Įvykiai vaizduojami įvairiomis figūromis (apskritimais, trikampiais, kvadratais ir pan.) arba išreiškiami (simboliais) skaičiais. Įvykiai grafike išdėstomi ta seka, kokia jie vyksta iš tikrųjų. Kiekvieno iš jų numatomas kalendorinis atlikimo laikas. Tam, kad būtų galima pereiti nuo vieno įvykio prie kito, grafike naudojamos rodyklės. Rodyklės sujungia įvykius, parodo jų seką ir ryšius. Galutinis tinklinio planavimo rezultatas negali būti pasiektas, kol nepažymimi visi dar neatlikti darbai.

Grafinė planavimo forma leidžia vaizdžiai matyti abipusį atskirų darbų ryšį, atkreipti dėmesį į tuos barus, kuriems reikalinga arba griežta kontrolė, arba papildomos pajėgos ir priemonės, leidžia numatyti planuojamų veiksmų tikslus, charakteristiką, jų kiekį.

Nors tokios planavimo formos pranašumas akivaizdus, tačiau jo sudarymo technika gana sudėtinga, reikalaujanti nemažai laiko ir specialių įgūdžių, todėl tai riboja tinklinio planavimo naudojimą.

Prie tinklinio planavimo neigiamų aspektų galime priskirti šias aplinkybes:

- norint sudaryti tinklinį grafiką, reikia žinoti galutinį veiklos rezultatą, tarpinių užduočių sprendimo būdus. O nusikalstama veika pradedama tirti turint labai mažai informacijos, kai yra žinomas tik kriminalinės veiklos, o ne galutinis tyrimo rezultatas. Būdas jį

pasiekti gali būti sunkus dėl pačių netikėčiausių aplinkybių, galinčių pakeisti tyrimo eigą pačiomis netikėčiausiomis kryptimis;

- ganėtinai sunku sumodeliuoti tyrimo veiksmų turinį ir seką, numatyti laiką, kurio reikės jiems atlikti, rezultatą. Be šitų dalykų tinklinis planavimas neveiksmingas.

Tinklinis planavimas tyrimo metu gali būti naudojamas tais atvejais, kai žinomos visos esminės aplinkybės, galutinis tyrimo rezultatas, ir tyrėjo veikla nukreipta į ikiteisminio tyrimo pabaigą, procesiškai įforminant surinktą įrodomąją informaciją.

Šiuo metu vis svarbesnę reikšmę tyrimo planavimui įgyja naudojamos kompiuterinės programos. Tyrėjas, žinodamas atskirų rūšių nusikalstamų veikų kriminalistinę charakteristiką, nagrinėdamas konkrečios baudžiamosios bylos tyrimo situaciją, turi apdoroti daug informacijos. Tai padaryti greitai ir gerai būna nelengva. Tuo tikslu sukurtos kompiuterinės programos, padedančios tyrimą atliekančiam asmeniui ne tik grafiškai pateikti jo planuojamų veiksmų planą, bet ir atkurti nusikalstamos veikos situaciją bei atskiras aplinkybes, nustatyti asmenų ryšius, susisteminti telefoninius pokalbius laiko ir subjekto atžvilgiu, pateikti grafinius transakcijų vaizdus, eiliškumą ir pan. Didžiausia problema tokiu atveju – nustatyti tyrimui reikšmingą informaciją ir pateikti kompiuterinei programai apdoroti.

Planavimo technika. Planavimo technika suprantama kaip darbo užrašų, planų, grafikų, schemų sudarymas. Pasitelkus šias priemones planavimas, kaip mąstymo procesas, tampa tyrimo programa. Vienos plano formos, kaip ir visiems privalomų jo sudarymo taisyklių nėra. Praktikoje naudojamos įvairios planavimo formos. Tačiau bet kuriuo atveju planas yra koncentruota mąstymo proceso išraiška, pagal ją vykdomos tam tikros funkcijos, todėl turi atitikti planavimo principus ir sąlygas.

Visi sudaromi dokumentai vadinami planavimo dokumentais. Pagrindinis planavimo dokumentas yra konkretaus ikiteisminio tyrimo planas. Jo pagrindu sudaromos visos kitos planų rūšys. Tyrimo planą rašytine forma sudaro asmens, kurio žinioje yra konkretus ikiteisminis tyrimas. Nei kieno nors patvirtinimo, nei su kuo nors suderinimo (išskyrus suderinto tyrimo plano) jis nereikalauja.

Tyrimo procese dažniausiai naudojama tradicinė rašytinio plano struktūra:

- tyrimo versijos, kurias būtina patikrinti;
- klausimai (aplinkybės), reikalaujantys sprendimo;

- tyrimo veiksmai, paieškos ir kitos priemonės (revizijos, užduočių specialistams pateikimas, paklausimų išsiuntimas);
- vykdytojai;
- kiekvieno plano įgyvendinimo dalyvio užduočių įvykdymo terminai;
- įrašai, kad užduotys įvykdytos, pastabos.

Tyrimo planas pradedamas sudaryti nuo turimos pradinės informacijos analizės. Ja gali būti informacija, surinkta ir iki ikiteisminio tyrimo pradžios, ir jo metu. Studijuojant pradinius duomenis, tyrėjui rekomenduojama sudaryti ikiteisminio tyrimo medžiagos konspektą.

Ikiteisminio tyrimo medžiagos konspektas leidžia sutrumpinta forma užfiksuoti visas esmines nusikalstamos veikos padarymo aplinkybes, kas svarbu tyrimo planavimui. Ikiteisminio tyrimo medžiagoje informacijos apimtis visą laiką didėja ir tyrėjui tampa vis sunkiau atmintyje išlaikyti atskiras nusikalstamos veikos padarymo detales.

Konspekto forma ganėtinai paprasta:

Nr.	Reikšmingo dokumento pavadinimas	Trumpas dokumento turinys	IT medžiagos puslapis	Pastabos
				Tyrėjo pastabos: - atskirų aplinkybių numanymai, spėjimai; - pastabos apie aplinkybes, kurias reikia išsiaiškinti, tyrimo veiksmai, kuriuos reikia atlikti, ir kt.

Konspekto pranašumai:

- leidžia suprasti tyrimo būklę, įrodomosios informacijos apimtį kiekviename etape;
- palengvina dokumentų paiešką ikiteisminio tyrimo medžiagoje;
- padeda pasiruošti ir atlikti atskirus ikiteisminio tyrimo veiksmus;
- lemia kokybišką ikiteisminio tyrimo atlikimą laikinai neturint pagrindinės ikiteisminio tyrimo medžiagos (pateikus susipažinti teisėjui, prokurorui ir kt.);
- naudojamas rengiant įvairias pažymas, išreikalaujant procesinius dokumentus. Labai svarbus jo vaidmuo, ypač baigiamajame tyrimo etape – rengiant ataskaitą prokurorui arba rašant kaltinamąjį aktą.

Toliau pateikiama ikiteisminio tyrimo medžiagos plano struktūra susideda iš trijų dalių:

I dalis

Ikiteisminio tyrimo medžiagos Nr. _____ Jo pradėjimo data _____ BK straipsnis, pagal kurį pradėtas ikiteisminis tyrimas
 Trumpa įvykio fabula _____

_____ (vieta, laikas, nusikalstamos veikos apibūdinimas, nukentėjusiojo duomenys ir kt.)

Įtariamojo (kaltinamojo) duomenys _____
 Įtariamojo sulaikymo data _____
 Kardamosios priemonės rūšis ir jos paskyrimo data _____
 Įtarimų pareiškimo data ir BK straipsnis

II dalis

Tyrimo versijos:

1. _____
2. _____
3. _____

III dalis

Nr.	Aplinkybės, kurias reikia išsiaiškinti	Ikiteisminio tyrimo veiksmai	Įvykdymo terminiai (vieta)	Pastabos

Be pagrindinio plano, tyrime gali būti naudojami pagalbiniai planai:

- šachmatinė schema;
- kaltinamojo planas-kortelė;
- atskirų ikiteisminio tyrimo veiksmų planai;
- grafinės nusikalstamų įtariamųjų, organizacijų, dokumentų ir prekių judėjimo, pinigų judėjimo ryšių schemas.

Galimos tokios planavimo formos:

1. *Tyrimo planas pagal tyrimo versijas.* Sudaromas tais atvejais, kai tyrėjas operuoja konkrečiais duomenimis, kurių analizė leidžia iškelti kelias versijas.

Nr.	Versijos	Nustatinėtinios aplinkybės	Tyrimo veiksmai ir kitos priemonės	Įvykdymo terminai	Vykdytojas	Pastabos
1	2	3	4	5	6	7

2. *Tyrimo planas pagal epizodus.* Sudaromas tiriant sudėtingas nusikalstamas veikas, susidedančias iš keleto nusikalstamos veikos epizodų, padarytos kelių asmenų, skirtingu laiku, skirtingose vietose.

Nr.	Epizodo turinys	Aplinkybės ar klausimai, kuriuos reikia išspręsti	Tyrimo veiksmai ir kitos priemonės	Įvykdymo terminai	Vykdytojas	Pastabos
1	2	3	4	5	6	7

3. *Planas pagal atskiras įrodinėtinas aplinkybes.* Sudaromas keletui ikiteisminių tyrimų arba kaip pagalbinė forma planų, sudarytų pagal versijas ar nusikalstamos veikos epizodus.

Nr.	Įrodinėtinos aplinkybės	Tyrimo veiksmai ir kitos priemonės	Įvykdymo terminai	Vykdytojas	Pastabos
1	2	3	4	5	6

4. *Planas pagal reikalingus išsiaiškinti klausimus.* Atspindi tyrėjo samprotavimus atsižvelgiant į tai, ką ir kaip būtina išsiaiškinti tyrimo metu. Jis leidžia perteikti planavimo dinamiką, nes klausimai jame fiksuojami pagal jų kiekį.

Nr.	Klausimai, kuriuos būtina išsiaiškinti	Nuorodos į tyrimo medžiagą	Tyrimo veiksmai ir kitos priemonės	Pastabos
1	2	3	4	5

5. *Analitinė tyrimo plano forma.* Jame smulkiai atsispindi faktinių duomenų, pagrindžiančių suplanuotų tyrimo veiksmų ir kitų priemonių atlikimo būtinumą, analizė.

Nr.	Reikalingi ištirti faktai	Tyrimo veiksmai ir kitos priemonės	Įvykdymo terminai	Vykdytojas	Pastabos
1	2	3	4	5	6

Situaciniai tyrimo planavimo ypatumai

Tiriant nusikalstamas veikas sąlyginai išskiriami etapai, kuriuose pe-
reinama iš vienos tyrimo būsenos į kitą, vis sudėtingesnę. Tradiciškai išski-
riami pirminis, antrinis ir galutinis tyrimo etapai, kurie skiriami pagal tam
tikrame etape sprendžiamus uždavinius. Kiekvieno etapo specifika lemia
ir planavimo ypatumus. Planuodamas tyrėjas turi atsižvelgti ir į situacijų,
susiklosčiusių tam tikruose tyrimo etapuose, ypatumus.

Pirminis tyrimo etapas. Pirminiame tyrimo etape neretai reikia dirbti
karštais pėdsakais, praėjus nedaug laiko po nusikalstamos veikos, turint
neapibrėžtą informaciją. Galima išskirti du tyrėjo darbo tokiomis sąlygo-
mis etapus: tyrimo organizavimą ir planavimą įvykio vietoje ir atlikus nea-
tidėliotinių tyrimo veiksmus.

Pirminio etapo uždavinys – surinkti orientacinę informaciją apie
nusikalstamą veiką, surasti, išsaugoti, užfiksuoti įrodomosios informaci-
jos šaltinius, sulaikyti nusikaltėlių. Tokiomis sąlygomis tyrėjas neturi laiko
surašyti planą. Darbas planuojamas mintyse, nagrinėjant įvykio vietos
apžiūros rezultatus, įvykį mačiusių asmenų pranešimus, kad būtų galima
priimti sprendimus dėl apžiūros apimties, ribų, taikomų metodų ir kitų
tyrimo veiksmų atlikimo. Šiame tyrimo etape ribotos informacijos kiekis
verčia pasikliauti asmenine tyrėjo patirtimi, pasinaudoti tyrimo rekomen-
dacijomis dėl versijų iškėlimo, planavimo ir tyrimo krypties. Atlikus tam
tikrus tyrimo veiksmus ir surinkus pakankamai informacijos, galima suda-
ryti platesnį tyrimo planą.

Antrinis tyrimo etapas. Jo metu tyrėjas nagrinėja ir vertina surinktą
informaciją, nustato, kokią informaciją ir koku būdu būtina surinkti. To-
liau tyrėjas tikslina, detalizuoja iškeltas versijas arba iškelia naujas ir sudaro
smulkų apžiūrų, apklausų, kratų, poėmių ir kitų veiksmų planą.

Galutinis tyrimo etapas. Šio etapo uždavinys – išplėtoti įrodinėjimą.
Tačiau tyrėjo veiksmai turi būti nukreipti ne tik į informacijos rinkimą,
bet ir į kruopštų jos vertinimą ir sisteminimą. Planavimą lemia daugelis
veiksnių:

- kiek išsamūs ir patikimi duomenys, gauti pirminiame etape;
- kokios galimybės gauti naują informaciją;
- sulaikytas įtariamasis (įtariamieji) ar ne, kokia jo nuomonė, koks
pateikiamas alibi ir pan.;
- kokiems specialistams pavesti atlikti tyrimus.

Šiame etape sprendžiami ankstesniuose etapuose neišspręsti tyrimo uždaviniai, atliekami veiksmai siekiant tyrimą baigti. Sudaroma tyrimo veiksmų chronologija, orientuojantis į medžiagos perdavimą prokurorui, kad šis surašytų kaltinamąjį aktą: medžiagos vertinimas (surinktos įrodomosios informacijos, atsižvelgiant į pakankamumo, išsamumo, visapusiškumo reikalavimą, tyrimo atlikimo objektyvumo ir pan. analizė), tvarkos susipažinimo su medžiaga laiko, vietos numatymas.

4. Prokuroro ir ikiteisminio tyrimo pareigūnų bendradarbiavimas

Būtina suprasti, kad keičiantis visuomenei ir jos poreikiams, kintant teisės aktams ir jų daromai įtakai jau susiklosčiusiai praktikai turi glaudžiau ir nuosekliau bendradarbiauti administraciškai nepriklausomų ikiteisminio tyrimo institucijų pareigūnai, prokurorai ir ikiteisminio tyrimo įstaigų pareigūnai. Todėl sprendžiant baudžiamajam persekiojimui keliamus uždavinius paprastai pirmiausia pabrėžiamas veiklos efektyvumą veikiantis svarbiausias instrumentas – įstatymu įtvirtinta procesinė forma, apibrėžtumas, atskaitomybė ir suderinti veikiančių subjektų santykiai ikiteisminio tyrimo etape (teisinės procesinės prielaidos)¹⁴. Kartu neužmiršamos ir kriminalistikos galimybės, į nusikalstamų veikų tyrimo sritį įtraukiamos tobulesnės bei veiksmingesnės mokslinės technologijos. Sėkmingos minėtų kriminalistikos mokslo prioritetinių sričių plėtros prielaida – veiksminga praktinė prokurorų ir ikiteisminio tyrimo pareigūnų bendradarbiavimo veikla. Įvairioje ikiteisminio tyrimo veikloje svarbi kiekviena smulkmena, nes atskleidami ir tirdami nusikalstamą veiką ikiteisminio tyrimo pareigūnai ir prokurorai planuoja tolesnę tyrimo eigą, kuria daugybę versijų ir samprotavimų, grįsdami juos turimais duomenimis, operuodami įvairiomis organizacinėmis, procesinėmis bei kitomis priemonėmis¹⁵. Tik nuosekliai ir profesionaliai bendradarbiaudami prokuroras ir ikiteisminio tyrimo pareigūnas gali greitai ir išsamiai atskleisti ir iširti nusikalstamas veikas.

Ikiteisminio tyrimo pareigūnas ir prokuroras pradeda bendradarbiauti gavę pranešimą apie nusikalstamą veiką – jau pirminiame pasiruošimo etape išvyksta į padarytos nusikalstamos veikos vietą. Šiuo metu ikiteisminio tyrimo pareigūnas ir prokuroras derina savo veiksmus, numato jų koordinavimo taktiką. Tai reiškia, kad ikiteisminio tyrimo pareigūno ir

¹⁴ Ancelis P. Baudžiamojo proceso normų įtaka užtikrinant žmogaus ir visuomenės saugumą // *Nusikalstamumo grėsmės ir visuomenės saugumas*. Kolektyvinė monografija. Vilnius, 2010, p. 221–241.

¹⁵ Šatas M. Prokuroro ir ikiteisminio tyrimo pareigūno bendradarbiavimas tiriant sunkius nusikaltimus. *Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S)*. Vilnius, 2011, p. 8.

prokuroro bendradarbiavimas – tai įstatymu pagrįsta ir suderinta veikla, kurioje taikomi tik šioms institucijoms būdingi darbo metodai, siekiant išaiškinti ir ištirti nusikalstamas veikas bei užkirsti joms kelią. Tam, kad toks tikslas būtų pasiektas, labai daug reikšmės turi ikiteisminio tyrimo pareigūno ir prokuroro bendradarbiavimo kokybė ir veiklos taktika.

Bendradarbiavimo taktika – tai visuma taktinių būdų bei rekomendacijų, nustatančių optimaliausius ikiteisminio tyrimo pareigūno ir prokuroro veiklos metodus, bendradarbiavimo formų ir būdų tikslingumą bei parinkimą tiriant konkrečią nusikalstamą veiklą.

Kokie duomenys bus surinkti ikiteisminio tyrimo metu, daug priklauso būtent nuo ikiteisminio tyrimo pareigūno bei ikiteisminį tyrimą organizuojančio ir jam vadovaujančio prokuroro bendradarbiavimo. Ikteisminio tyrimo pareigūno ir prokuroro bendradarbiavimas gali būti vienkartinis (pvz., kai ikiteisminio tyrimo pareigūnas vykdo konkretų prokuroro pavedimą), periodiškas ir nuolatinis – viso ikiteisminio tyrimo metu. Bendradarbiauti galima akivaizdžiai (asmeniškai susitinkant, bendrai planuojant ikiteisminį tyrimą, keičiantis turima informacija, pasitelkiant kitas tarnybas), taip pat neakivaizdžiai (telefonu arba kitomis elektroninėmis priemonėmis ir pan.) arba raštu.

Bendravimas raštu – pati neoptimaliausia bendradarbiavimo forma, galima tik tolesnėse ikiteisminio tyrimo stadijose, kai visi pirminiai tyrimo veiksmai atlikti. Prokuroras bendradarbiauja raštu duodamas rašytinius nurodymus atlikti tyrimo veiksmus, ikiteisminio tyrimo pareigūnas – kreipdamasis į prokurorą dėl būtinumo gauti teismo nutartį proceso veiksmams atlikti bei pateikdamas būtiną informaciją apie ikiteisminį tyrimą.

Taktiniai šios bendros veikos būdai priklauso nuo bendradarbiavimo pobūdžio, formų ir uždavinių, kylančių konkrečioje tyrimo situacijoje.

Bendradarbiavimas grindžiamas Lietuvos Respublikos policijos veiklos įstatyme, Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro rekomendacijose prokurorams ir ikiteisminio tyrimo įstaigoms dėl baudžiamojo proceso kodekso nuostatų taikymo, kituose teisės aktuose bei Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse. Tai ir sietina su ikiteisminio tyrimo pareigūno ir prokuroro bendradarbiavimo uždaviniais. Prokuroras ir ikiteisminio tyrimo pareigūnas yra atsakingi už nusikalstamos veiklos ištyrimo rezultatus, o kartu ir už tai, kad būtų apgintos pažeistos teisės bei teisėti interesai, tinkamai taikomas įstatymas. Prokuroro ir ikiteisminio tyrimo pareigūno bendradarbiavimas negali būti formalus, jis turi būti darbingas, profesionalus, nukreiptas bendram tikslui pasiekti. Negalima apsiriboti tik

teisniais kontrolės klausimais. Svarbu gebėti veiksmingai bendrauti. Tam reikia ne tik procesinės teisės žinių, bet ir tam tikrų gebėjimų organizuoti ir koordinuoti veiklą bei tinkamai patarti pareigūnams.

Kokią bendradarbiavimo formą pasirinks ikiteisminio tyrimo pareigūnas ir prokuroras, priklauso ne tik nuo tarpusavio santykių, bet ir nuo konkrečios nusikalstamos veikos tyrimo padėties.

5. Specialiųjų žinių panaudojimas

Nusikalstamų veikų tyrimas – sudėtingas pažinimo procesas, kai nuo nežinomo per daugybę loginių grandžių einama prie žinomo. Pažintinė veikla yra grindžiama plačiomis technikos ir mokslo žiniomis. Greitai ir išsamiai atskleisti nusikalstamą veiką neįmanoma plačiai nenaudojant technikos, gamtos ir kitų mokslų laimėjimų, nes su nusikalstamu įvykiu susiję tikrovės reiškiniai dažnai būna tokie sudėtingi ir saviti, kad siekiant juos iširti būtina pasitelkti įvairių žmogaus veiklos sričių žinias. Tokios žinios baudžiamajame procese vadinamos specialiosiomis žiniomis. *Specialiosios žinios – tai mokslo, technikos ar bet kurios kitos žmogaus veiklos srities žinios, sukauptos įgyjant išsilavinimą, specialiai studijuojant arba užsiimant profesine veikla ir naudojamos siekiant gauti įrodomąją ar kitą informaciją, būtiną nusikalstamai veikai iširti.*

Specialiosios žinios – tai ne kasdienės ir neteisinės žinios. Kriminalistikos technikos žinias, reikalingas objektams tirti ar ekspertizei atlikti, reikia priskirti prie specialiųjų žinių.

Atliekant nusikalstamų veikų tyrimą gali būti panaudojamos bet kurios žmogaus veiklos srities žinios, todėl specialiausias žinias galima klasifikuoti pagal tas mokslo žinias, kuriomis remiantis atliekamas tyrimas: kriminalistines, medicinines, biologines, ekonomines ir kitas.

Baudžiamojo proceso kodeksas numato du subjektus – specialistą ir ekspertą, kurie užtikrina specialiųjų žinių panaudojimą tiriant nusikalstamas veikas.

Specialistas yra reikiamų žinių ir įgūdžių turintis asmuo, kuriam pavedama atlikti objektų tyrimą ir pateikti išvadą arba paaiškinimus jo kompetencijos klausimais (BPK 89 str.). Įstatymas šį subjektą pagal jo darbovietę skirsto į dvi grupes:

- specialistai, kurie yra ikiteisminio tyrimo įstaigos pareigūnai. Įstatymas numato, kad jie pagal pareigas yra įspėti dėl atsakomybės pagal Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 235 str. už melagingos išvados ar paaiškinimo pateikimą;
- specialistai, kurie nėra ikiteisminio tyrimo įstaigos pareigūnai. Kaskart, kai kviečiami dalyvauti procese, yra atskirai įspėjami dėl

atsakomybės pagal LR baudžiamojo kodekso 235 str. už melagingos išvados ar paaiškinimo pateikimą.

Baudžiamojo proceso kodeksas numato, kad:

- specialistas gali dalyvauti atliekant tyrimo veiksmus (180 str.);
- gali atlikti objektų apžiūrą (207 str.);
- atlieka objektų tyrimą (205 str.), kurio užduotį gali gauti dalyvaujdamas tyrimo veiksmu. Atlikęs tyrimą, išvadas įrašo į atliekamo veiksmo protokolą. Po išvada specialistas turi pasirašyti (BPK 90 str.). Taip pat gali gauti raštu atskirą užduotį atlikti objektų tyrimą. Atlikęs objektų tyrimą, pateikia specialisto išvadą;

- šaukiamas specialistas privalo atvykti pas ikiteisminio tyrimo pareigūną, prokurorą ar į teismą ir pateikti nešališką išvadą ar paaiškinimus jam pateiktais klausimais. Specialisto paaiškinimas – BPK ir kitų teisės aktų nustatytais atvejais ikiteisminio tyrimo pareigūnui, prokurorui ar teismui duotas specialisto paaiškinimas ikiteisminio tyrimo metu kylančiais klausimais, darant procesinius prievartos ar kitus veiksmus, kuris įrašomas į tyrimo veiksmo ar teismo posėdžio protokolą arba surašomas specialisto apklausos protokole, kai duodami paaiškinimai dėl anksčiau pateiktos išvados. Specialistui, kuris be svarbios priežasties neatvyksta arba be teisėto pagrindo atsisako atlikti savo pareigas, gali būti taikomos BPK 163 str. numatytos procesinės prievartos priemonės.

Baudžiamojo proceso kodekso 206 str. nurodo, kokios mokslo srities specialistas gali atlikti tam tikrų objektų tyrimą:

- žmogaus kūno ar lavono tyrimą – teismo medikas ar kitas gydytojas;
- asmens psichinės būklės tyrimą – teismo psichiatras, teismo psichologas.

Kitas subjektas, užtikrinantis specialiųjų žinių panaudojimą tiriant nusikalstamas veikas, yra ekspertas, kuriuo gali būti skiriamas asmuo, turintis reikiamų specialiųjų žinių ir įrašytas į Lietuvos Respublikos ekspertų sąrašą (84 str.). Asmenys į Lietuvos Respublikos ekspertų sąrašą įrašomi Teismo ekspertizės įstatymo nustatyta tvarka. Į Lietuvos Respublikos ekspertų sąrašą įrašyti asmenys yra įspėti dėl atsakomybės už melagingos išvados pateikimą ir proceso metu atskirai neįspėjami.

Baudžiamojo proceso kodekse yra numatyta, kaip elgtis, jeigu prireiktų itin unikalių specialiųjų žinių ir jeigu tokios srities eksperto nebūtų ekspertų sąrašė. Taigi, jeigu Lietuvos Respublikos ekspertų sąrašė nėra reikiamos specialybės eksperto, juo gali būti skiriamas ir į ekspertų sąrašą

neįrašytas asmuo. BPK 210 str. nurodoma, kad neištrauktas į ekspertų sąrašą asmuo gali būti šaukiamas ekspertu tik savanorišku susitarimu. Šiuo atveju teisėjas kviečia prokuroro pasiūlytą asmenį, įsitikina jo tapatybe ir kompetencija, išsiaiškina jo santykius su proceso dalyviais, taip pat ar nėra pagrindo jį nušalinti. Ikiteisminio tyrimo teisėjas turi išsiaiškinti asmeniui kaip eksperto teises ir pareigas, priimti jo priesaiką ir įspėti jį dėl atsakomybės pagal Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 235 straipsnį.

Baudžiamojo proceso kodekso 84 str. 3 d. numato dar ir trečią galimybę – prireikus ekspertu gali būti skiriamas asmuo, turintis teisę būti ekspertu Europos Sąjungos valstybėje narėje arba valstybėje, su kuria Lietuvos Respublika yra sudariusi teisinės pagalbos sutartį.

Įstatymas gana išsamiai reglamentuoja eksperto teises, pareigas ir atsakomybę (BPK 86–87 str.). Ekspertas turi teisę: susipažinti su bylos medžiaga, susijusia su ekspertizės dalyku; prašyti pateikti papildomą medžiagą, reikalingą išvadai pateikti; dalyvauti atliekant su ekspertizės dalyku susijusius tyrimo veiksmus ir nagrinėjant bylą teisme.

Objektų tyrimas. Objektų tyrimas – tai specialisto atliekamas ikiteisminio tyrimo veiksmas, kuriuo siekiama pritaikius specialiąsias žinias surasti ir ištirti nusikalstamos veikos pėdsakus ar kitus objektus, turinčius reikšmės tyrimui, nustatyti įvykio situaciją ir kitas reikšmingas aplinkybes. Objektų tyrimo tvarką reglamentuoja Baudžiamojo proceso kodekso 205 str. nuostatos, kuriose išvardyti objektų tyrimo objektai: įvykio vieta, žmogaus kūnas, lavonas, vietovė, patalpos, dokumentai ir kt. Įstatymas reglamentuoja objektų – daiktų, dokumentų ir kitokių objektų – tyrimo vietą: tai turi būti atliekama jų radimo vietoje, tačiau daroma išlyga objektams, kuriems ištirti reikia daug laiko arba techninių priemonių.

BPK 206 str. nurodomos ir sąlygos, reikalingos specifinių objektų tyrimams atlikti: lavono ekshumacijai reikalinga ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartis; asmens būstui ar tarnybinėms patalpoms, kurios nėra įvykio vieta, tirti – savininko ar organizacijos atstovo sutikimas arba ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartis.

BPK 206 str. 1 d. nurodoma, kokių specialių žinių turi turėti specialistas, atliekantis tam tikrų objektų tyrimą: žmogaus kūno ir lavono tyrimą atlieka teismo medikas ar kitas gydytojas, o asmens psichinės būklės tyrimą – teismo psichiatras, teismo psichologas.

Pavedimas specialistui atlikti objektų tyrimą vadinamas objektų tyrimo užduotimi. BPK 205 str. 3 d. nurodoma, kad specialistui, kuris nėra

ikiteisminio tyrimo pareigūnas, užduotis atlikti objektų tyrimą pateikiama raštu, tačiau praktikoje užduotis raštu turi būti pateikiama net ir pareigūnams, kurie yra ikiteisminio tyrimo įstaigos specialistai, nes jie tuo pačiu metu tiria ne vieną objektą ir užduotyje būna daug klausimų, todėl atsiminti visų jiems pateiktų klausimų neįstengtų. Reikia turėti omenyje ir tai, kad tiriant tam tikrus objektus būtina žinoti ir įvykio aplinkybes. Taigi užduotyje atlikti objektų tyrimą turi būti nurodyta nusikalstamos veikos aplinkybės, pateikti klausimai, į kuriuos tyrimo metu reikia atsakyti, taip pat turi būti išvardyti tirti pateikiami objektai.

Specialisto atlikto tyrimo rezultatai surašomi specialisto išvadoje. Joje pateikiami specialisto duomenys, atlikti tyrimai (tirtas objektas, taikyti metodai ir būdai) ir šių tyrimų metu padarytos išvados. Vaizdinė medžiaga, jei ja iliustruojami atlikti tyrimai, pridedama prie specialisto išvados.

Ekspertizė. Ekspertizė yra procesinis veiksmas, kurį ikiteisminio tyrimo teisėjo arba teismo pavedimu atlieka specialijų žinių turintis asmuo, siekdamas nustatyti bylai reikšmingas aplinkybes. Ekspertizės skyrimo pagrindai išdėstyti BPK 208 str. – jame nurodyta, kad ekspertizė skiriama, jeigu ikiteisminio tyrimo teisėjas ar teismas nusprendžia, kad siekiant nustatyti nusikalstamos veikos aplinkybes būtina atlikti specialųjį tyrimą, kuriam reikalingos mokslo, technikos, meno ar kitos specialiosios žinios.

Ekspertizės¹⁶ skyrimo ikiteisminio tyrimo metu tvarką reglamentuoja BPK 209 str., kuriame nurodoma, kad būtinumą skirti ekspertizę pirmiausia turi pripažinti prokuroras. Pati ekspertizės skyrimo procedūra yra sudėtinga ir daugiapakopė: prokuroras, pripažinęs būtinumą skirti ekspertizę, raštu apie tai praneša įtariamajam, jo gynėjui bei kitiems ekspertizės rezultatais suinteresuotiems proceso dalyviams ir nurodo terminą, per kurį šie asmenys gali pateikti prašymus dėl klausimų ekspertizei ir dėl konkretaus eksperto skyrimo bei papildomą medžiagą ekspertizei. Tada prokuroras su pareiškimu, prie kurio pridėti proceso dalyvių prašymai, jeigu tokių yra, dėl ekspertizės kreipiasi į ikiteisminio tyrimo teisėją ir šis priima galutinį sprendimą dėl ekspertizės skyrimo.

Ekspertizė skiriama ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartimi, kurioje nurodoma: nusikalstamos veikos aplinkybės; pagrindas skirti ekspertizę, ekspertinė įstaiga arba ekspertas ekspertizei atlikti; klausimai ir medžiaga ekspertui.

¹⁶ Plačiau žr.: Burda R., Juškevičiūtė J. Specialijų žinių naudojimo formų Lietuvos baudžiamajame procese optimizavimas // *Jurisprudencija*, 2006, t. 11 (89), p. 19–26.

Ekspertizė gali būti skiriama ir bylos nagrinėjimo metu (BPK 286 str.) teismo iniciatyva arba dalyvių, kurie klausimus turi pateikti raštu, prašymu. Nutartį dėl ekspertizės paskyrimo ir klausimų ekspertui pateikimo teismas priima pasitarimų kambaryje. Nutartį paskirti ekspertizę paskelbia teismojo posėdžio pirmininkas, kartu su nutartimi ekspertui perduodama ir siunčiama ekspertizei atlikti reikalingą medžiaga. Prireikus teismas paveda prokurorui surinkti ekspertizei atlikti reikalingą medžiagą.

Ekspertas, atlikdamas ekspertizės objekto tyrimą, jos eigą, taikytus metodus bei gautus rezultatus fiksuoja ekspertizės akte, kurio turinį išsamiai reglamentuoja BPK 88 straipsnis. Ekspertizės aktas susideda iš trijų dalių:

- įžanginės, kurioje nurodoma akto surašymo data ir vieta; nutartis skirti ekspertizę: nurodoma pateikta tirti medžiaga ir klausimai; pateikiami išsamūs duomenys apie ekspertą ir tyrimų pradžios bei pabaigos datos, taip pat ekspertizėje dalyvavę asmenys;
- tiriamoji dalis, kurioje nurodoma gautų objektų būklė, atlikti tyrimai, taikyti metodai ir priemonės; gauti rezultatai ir jų vertinimas;
- išvados, kuriose suformuluojami atsakymai į pateiktus klausimus.

Ikiteisminio tyrimo metu atlikus ekspertizę surašomas ekspertizės aktas. Jis pateikiamas prokurorui, kurio prašymu buvo atlikta ekspertizė, ir šis apie gautą ekspertizės aktą raštu praneša įtariamajam, jo gynėjui, kitiems proceso dalyviams, nurodydamas, kur ir kada galima susipažinti su ekspertizės aktu. Dėl susipažinimo su ekspertizės aktu surašomas protokolas.

Teisminio nagrinėjimo metu teismas gautą ekspertizės aktą įvertina. Jeigu įvertina kaip nepakankamai išsamų ar pagrįstą, skiria naują ekspertizę ir paveda ją atlikti tam pačiam arba kitam ekspertui.

Ir objektų tyrimas, ir ekspertizė kriminalistiniu požiūriu yra veiksmai, kurį atlieka specialių žinių turintis asmuo, siekdamas ištirti jam pateiktus objektus ir nustatyti bylai reikšmingas aplinkybes. Todėl ir objektų tyrimai, ir ekspertizės gali būti skirstomi šiais pagrindais:

- pagal vykdytojų skaičių: vienasmeniai arba komisijos. Specialistų (ekspertų) komisijos tyrimas (ekspertizė) yra tyrimas (ekspertizė), kai tuos pačius objektus tirti ir klausimus spręsti pavedama keliems tos pačios srities specialistams (ekspertams), o šie, apibendrinę ir įvertinę tyrimo (ekspertizės) duomenis, pateikia bendrą išvadą;
- pagal tyrimų apimtį: pagrindiniai ir papildomi. Papildomas tyrimas (ekspertizė) – teismo, prokuroro ar ikiteisminio tyrimo pareigūno pavedimu atliekamas tyrimas (ekspertizė) nustačius, kad pirminis tyrimas (ekspertizė) nepakankamai aiškus ar neišsamus, taip pat

pateikus papildomus klausimus ar paaiškėjus naujoms su tyrimo objektu susijusioms aplinkybėms;

- pagal tyrimų eiliškumą; pirminiai ir pakartotiniai. Pakartotinis tyrimas (ekspertizė) – teismo, prokuroro ar ikiteisminio tyrimo parei-gūno pavedimu atliekamas tyrimas (ekspertizė) paaiškėjus, jog pir-minio tyrimo (ekspertizės) išvados nepagrįstos ar prieštaraujančios kitai ikiteisminio tyrimo ir (ar) bylos medžiagai;
- pagal naudojamų mokslo žinių sričių kiekį: vienarūšiai (naudojamasi vienos mokslo srities žiniomis) ir kompleksiniai. Kompleksinis tyri-mas (ekspertizė) – tyrimas (ekspertizė), kai tiems patiems objektams tirti ir klausimams spręsti reikia kelių mokslo sričių žinių.

Lyginamųjų pavyzdžių paėmimas. Esmė ir bendrieji teiginiai. Siekiant nustatyti nusikalstamai veikai reikšmingas aplinkybes pasitelkiamos specialiosios žinios, kurios baudžiamajame procese naudojamos atliekant objektų tyrimus bei ekspertizes. Jų metu atliekami tyrimai skirstomi į:

- diagnostinius;
- klasifikacinius;
- identifikacinius, kuriems atlikti reikalingi lyginamieji pavyzdžiai.

Šiuos tyrimus pagal identifikuojamąjį objektą galima skirstyti į objektų ir asmenų.

Asmens identifikaciniam tyrimui reikalingų pavyzdžių paėmimą re-glamentuoja Baudžiamojo proceso kodekso 144 straipsnis.

Kriminalistikoje lyginamieji pavyzdžiai pagal jų susidarymo laiką baudžiamosios bylos pradėjimo atžvilgiu skirstomi į:

- laisvuosius pavyzdžius – užsifiksavę arba susiformavę iki prade-dant baudžiamąją bylą, kurioje jie bus panaudoti atliekamiems ty-rimams;
- sąlyginai laisvieji – susiformavę arba padaryti jau pradėjus baudžia-mąją bylą, pvz., rašysenos, vaizdo įrašai;
- eksperimentiniai pavyzdžiai – jų skiriamasis bruožas – tiksliai ži-nomos sąlygos, kuriomis jie buvo gauti. Jų esmė – šių pavyzdžių patikimumas, kad jie gauti iš tikrinamojo objekto. Šie pavyzdžiai yra žinomomis sąlygomis specialiai atlikto veiksmo, kuris gali būti pakartotas, rezultatas.

Eksperimentinių pavyzdžių lyginamajam tyrimui paėmimas – tai procesinės prievartos priemonė, kurios metu ikiteisminio tyrimo parei-gūnas arba prokuroras asmeniškai arba pasitelkdamas specialistą krimi-nalistą arba kitos srities specialistą, paima iš asmens lyginamajam tyrimui

reikalingus eksperimentinius lyginamuosius pavyzdžius. Šios prievartos priemonės esmė ta, kad jos metu gauti rezultatai toliau naudojami kitiems tyrimams atlikti. Įstatymas nepateikia išsamaus pavyzdžių, kurie gali būti paimti iš asmens, sąrašo.

Subjektus, iš kurių gali būti paimti palyginamieji pavyzdžiai, įstatymas suskirsto į dvi grupes:

- nukentėjusieji, liudytojai – iš jų pavyzdžiai imami tik jei būtina patikrinti, ar šie asmenys nepaliko pėdsakų įvykio vietoje arba ant daiktų;
- įtariamieji – šiems asmenims jokie apribojimai netaikomi.

Jeigu asmuo savanoriškai sutinka duoti lyginamuosius pavyzdžius, surašomas tik lyginamųjų pavyzdžių paėmimo protokolas pagal BPK 179 str. reikalavimus. Jeigu asmuo geranoriškai atsisako duoti palyginamuosius pavyzdžius, prokuroras turi priimti motyvuotą, asmeniui privalomą nutarimą. Jeigu asmuo ir susipažinęs su nutarimu atsisako duoti pavyzdžius, kai kurie pavyzdžiai iš jo gali būti paimami prievarta, tačiau net ir tokiu atveju prieš asmenį negalima imtis sveikatai pavojingų arba žmogaus orumą žeminančių veiksmų. Laisvuosius ir sąlyginai laisvuosius pavyzdžius galima paimti atliekant kitus tyrimo veiksmus.

Pasirengimas paimti lyginamuosius pavyzdžius. Tyrėjas arba prokuroras, pripažinęs, kad svarbioms bylos aplinkybėms išsiaiškinti reikia atlikti identifikacinį tyrimą, pradeda ruošti atlikti šį veiksmą. Pasirengimas atlikti šį veiksmą yra kompleksas kriminalistinių-organizacinių priemonių, kurių sudėtingumas priklauso nuo paimamo palyginamojo pavyzdžio rūšies: reiks specialių kriminalistinių-techninių priemonių ar į pagalbą pasikviesti specialistą kriminalistą arba specialistą tos srities, kuriai tirti ruošiami lyginamieji pavyzdžiai, o gal užteks tik pasikonsultuoti su juo dėl pavyzdžių paėmimo metodikos.

Pasirenkant tam tikrų, pvz., rašysenos palyginamųjų pavyzdžių paėmimo momentą reikia atsižvelgti į žmogaus fizinę, psichinę būklę bei suinteresuotumą pateikti pavyzdžius. Reikia turėti omenyje, kad asmuo gali atsisakyti geranoriškai duoti pavyzdžius. Tyrėjui reikėtų planuoti, kiek laiko truks pavyzdžių paėmimas. Įstatymas nereglamentuoja šio tyrimo veiksmo atlikimo vietos, tik nurodo privalomus dalyvius – tyrėją ir asmenį, kurio lyginamieji pavyzdžiai yra imami.

Dviejų rūšių lyginamųjų asmens pavyzdžių – rankų atspaudų ir pavyzdžio genetiniam tyrimui atlikti – paėmimą Baudžiamojo proceso kodeksas reglamentuoja atskiru straipsniu (156 str.). Reglamentuoja dar ir asmenų fotografavimą, filmavimą bei matavimą. Taigi šių pavyzdžių paėmimas yra prievartos priemonė, taikoma šiems subjektams:

- įtariamajam – ikiteisminio tyrimo pareigūno ar prokuroro nutarimu;
- kaltinamajam – teismo nutartimi;
- kitiems asmenims, kai atsiranda su tyrimu susijusi būtinybė. Jei šie asmenys nesutinka geranoriškai, šiai priemonei įgyvendinti reikia prokuroro nutarimo.

Rankų atspaudai bei biologiniai pavyzdžiai gali būti panaudoti ir tyrimams, ir įtraukti į duomenų bazes. Asmens vaizdo ir fotografiniai atvaizdai gali būti panaudoti asmenims atpažinti iš fotoalbumų bei vaizdo įrašų videotekų, o asmens matavimai gali būti panaudoti atliekant kitus tyrimo veiksmus.

Rankų atspaudai turi būti pateikiami užfiksuoti daktiloskopinėse kortelėse. Šiems pavyzdžiams paimti geriau pasitelkti specialistą kriminalistą, kuris iškart galės įvertinti, ar paimti pavyzdžiai tinka tyrimams, bei įtraukti į daktiloskopinę duomenų bazę, nes jeigu atliekant objektų tyrimą paaiškės, kad pateikti lyginamieji pavyzdžiai yra paimti netinkamai, tai vėl reiks kviesti asmenį pakartotinai paimti lyginamuosius pavyzdžius, o jeigu asmuo susižeidęs pirštus, gali tekti laukti, kol jie sugis. Blogiausiu atveju gali būti prarasta galimybė panaudoti šiuos atspaudus daktiloskopiniams tyrimams, nes jeigu pažeidžiami plaštakos vidinio paviršiaus odos gilieji sluoksniai, odos papiliarinis raštas neatsinaujina, o toje vietoje susidaro randas. Dėl šios priežasties šie lyginamieji pavyzdžiai turi būti paimami nedelsiant, kad būtų galima atlikti daktiloskopinius tyrimus.

Genetiniam tyrimui gali būti paimami kraujo – šią procedūrą geriau patikėti specialistui-medikui, ir seilių, naudojant specialų DNR pavyzdžio paėmimo paketą, pavyzdžiai. Šiuos pavyzdžius gali paimti ir apmokytas tai daryti tyrėjas. Skiriant DNR tyrimą ar ekspertizę reikia turėti omenyje, kad šiam tyrimui atlikti reikia nemažai laiko.

Asmens fotografavimą bei filmavimą ir, jeigu reikia, matavimą geriau patikėti specialistui, kuris geriau išmano kriminalistines asmens fotografovimo ir filmavimo taisykles.

Eigos ir rezultatų fiksavimas. Lyginamųjų pavyzdžių paėmimo eiga ir rezultatai fiksuojami veiksmo atlikimo protokole laikantis BPK 179 str. numatytų reikalavimų. Protokolo aprašomojoje dalyje turi būti išsamiai aprašyta lyginamųjų pavyzdžių paėmimo tvarka. Išskirtinis šių priemonių bruožas yra tas, kad jų metu gaunami rezultatai – tam tikri materialūs objektai, kurie turi būti įtvirtinami laikantis tų rūšių lyginamųjų pavyzdžių procesinio įforminimo reikalavimų, pvz.: daktiloskopuotas asmuo turi pasirašyti daktiloskopinėje kortelėje, būtinai turi būti nurodyta atspaudų padarymo data, daktiloskopinėje kortelėje turi pasirašyti daktiloskopavęs asmuo.

6. Apžiūra

Apžiūros esmė ir bendrieji teiginiai. Nusikalstamas įvykis yra toks tikrovės reiškinys, kuris pasireiškia didesniu ar mažesniu, akivaizdžiu arba neakivaizdžiu aplinkos pasikeitimu. Šių materialios aplinkos pasikeitimų atskleidimas, suradimas ir analizė leidžia suprasti jų susidarymo mechanizmą, pėdsakų ryšį ir tuo remiantis daryti išvadą apie įvykusio reiškinio esmę ir į jį įtrauktus asmenis. Dėl šios priežasties apžiūra yra vienas iš svarbiausių tyrimo veiksmų, kuriuo siekiama surasti nusikalstamai veikai iširti svarbius pėdsakus bei objektus, taip pat išsiaiškinti kitas reikšmingas aplinkybes.

Apžiūrą kaip tyrimo veiksmą reglamentuoja Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 205 str., kurio 1 dalyje nurodoma, kad apžiūrėti reikia nusikalstamai veikai iširti svarbius daiktus ir objektus, kurių nereikia tirti kodekso 205 str. nurodyta tvarka.

Apžiūra – tai toks procesinis kriminalistinis tyrimo veiksmas, kurio metu Baudžiamojo proceso kodekso nustatyta tvarka pareigūnas – prokuroras, ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar specialistas – tiesiogiai, o prireikus ir naudodamas kriminalistines technines priemones, stebi, analizuoja, vertina, fiksuoja, atlieka kitus su tiriamu įvykiu susijusius veiksmus.

Apžiūra, kaip kriminalistinis veiksmas, yra viso ikiteisminio tyrimo pagrindas, nes bet koks tyrimo veiksmas yra susijęs su tyrimo veiksmo dalyko arba objekto stebėjimu, analizavimu, vertinimu ir tuo remiantis apibendrinančių išvadų darymu, nes ir kratos bei apklausos metu pareigūnas stebi aplinką, joje esančius objektus, asmenį ir jo reakcijas. Per apžiūrą, kaip tyrimo veiksmą, nustatoma didžioji dauguma daiktų ir kitų objektų, turinčių reikšmės nusikalstamai veikai iširti.

Apžiūros, kaip procesinio tyrimo veiksmo, *esmė* – baudžiamojo proceso įstatymo reglamentuota tvarka įstatymo įgaliotas asmuo arba teismas, tiesiogiai stebėdamas, įsitikina tam tikrų daiktų, objektų, pėdsakų bei faktų buvimu ir taip užtikrina užfiksuotų duomenų patikimumą.

Pagrindinis apžiūros *tikslas* – surasti, įtvirtinti, užfiksuoti informaciją apie nusikalstamos veikos požymių turintį įvykį.

Apžiūros uždaviniai:

- nustatyti arba rasti su tiriamu įvykiu susijusius pėdsakus ir objektus, ant kurių gali būti nusikalstamos veikos pėdsakų arba kurie patys yra ar gali būti informacijos apie nusikalstamą įvykį šaltiniai;
- ištyrinėti apžiūrimo objekto ar daikto savybes ir požymius;
- užfiksuoti, įtvirtinti, paimti ir vertinti nusikalstamos veikos pėdsakus ir kitus reikšmingus materialius objektus;
- nustatyti tiriamo įvykio arba reiškinio aplinkybes;
- surinkti pradinę informaciją nusikaltėlio paieškai karštais pėdsakais;
- surinkti pradinę informaciją versijoms iškelti;
- surinkti duomenis apie aplinkybes, turėjusias įtakos nusikalstamai veikai padaryti;
- surinkti informaciją bei duomenis, leidžiančius pasinaudoti kriminalistinėmis duomenų bazėmis.

Dažniausiai apžiūra yra procesinė priemonė tokiems faktiniams duomenims bei informacijai gauti, kurie negali būti gauti jokiais kitais būdais. Tyrėjo galimybės tiesiogiai suvokti vienus ar kitus objektus bei jų tarpusavio ryšius negalima pakeisti ne tik kad asmenų, mačiusių įvykį, bet ir pačių nukentėjusiųjų apklausa.

Kiekvienas tiriamas įvykis yra jau praeities reiškinys, todėl informaciją apie jį galima gauti tik iš dviejų šaltinių: žmonių ir materialios informacijos šaltinio, kurie kartais dar vadinami „nebyliaisiais liudininkais“. Apžiūra yra neverbalinis tyrimo veiksmas, kurio objektas – materialaus pasaulio daiktai. Jų buvimo vieta, forma, savybės ir kiti požymiai gali atspindėti kokias nors įvykusio įvykio aplinkybes. Taigi visa informacija apie jį yra užkoduota tuose objektuose, kuriuos jis stebi, renka ir apžiūri.

Apžiūros metu plačiai taikomi kriminalistiniai, ypač kriminalistiniai-techniniai, pėdsakų paieškos ir išryškinimo metodai. Siekiant nustatyti stebimų objektų tarpusavio ryšius bei jų ryšius su apžiūros metu gautais kitais duomenimis reikia taikyti ir formaliosios logikos metodus.

Nuo to, kaip kruopščiai ir kvalifikuotai bus atliktas šis tyrimo veiksmas, dažnai priklauso viso tyrimo sėkmė. Apžiūros rezultatai, jų analizė ir vertinimas tyrėjui leidžia susidaryti vaizdą apie tiriamo įvykio mechanizmą bei nusikaltėlio asmenybę, o remiantis šia informacija numatoma tyrimo kryptis bei tolesni tyrimo veiksmai.

Apžiūros subjektai. Baudžiamojo proceso kodekso 207 str. reglamentuoja apžiūros atlikimą. Šio straipsnio pirmoje dalyje išvardijami ir pareigūnai, galintys atlikti šį veiksmą. Taigi apžiūros subjektais gali būti:

- prokuroras;
- ikiteisminio tyrimo pareigūnas;
- specialistas;
- teismas.

Įstatymas išskiria dar vieną subjektą – gynėją, kuris gali atlikti tik išskirtinių objektų: įvykio vietos ir transporto priemonės apžiūrą (BPK 48 str. 1 d. 6 p.).

Ypatingas vaidmuo apžiūroje tenka specialistui, kuris gali būti ir savarankiškas apžiūros subjektas (BPK 207 str. 1 d.), ir pagal BPK 180 str. gali dalyvauti apžiūroje kaip apžiūros subjekto pagalbininkas, galintis padėti naudotis kriminalistinėmis techninėmis priemonėmis pėdsakams surasti, jiems užfiksuoti, duoti paaiškinimus klausimais, iškylančiais atliekant objektų apžiūrą, bei atlikti jo kompetencijai priklausančius kitus apžiūros subjekto pavedimus. Apžiūros subjektas gali duoti užduotį specialistui atlikti objektų tyrimą, kurio rezultatai – specialisto išvada gali būti įrašoma į tyrimo veiksmo protokolą arba surašoma atskiru dokumentu.

Apžiūros objektai. Baudžiamojo proceso kodekso atskiruose straipsniuose, kaip antai 91 str., 205 str. ir 207 str., vartojamos daikto ir (kito) objekto, pėdsako ir dokumento sąvokos. Aiškaus išaiškinimo, kuri sąvoka šio kodekso prasme yra platesnė, mūsų nuomone, Baudžiamojo proceso kodeksas nepateikia. „Dabartinės lietuvių kalbos žodynas“ daiktą apibūdina kaip kokį nors materialų objektą, o objektą – kaip kiekvieną daiktą, dalyką, reiškinį; žmogaus pažinimo ar veiklos dalyką. Nesileisdami į gilesnes diskusijas šiame vadovėlyje laikysimės nuostatos, kad objektas yra platesnė sąvoka nei daiktas. Tai iš dalies lyg ir patvirtina 207 straipsnis.

Taigi apžiūros objektais gali būti:

1. Materialios aplinkos fragmentas, apribotas tam tikros erdvės:
 - vietovė;
 - patalpos.

Atsižvelgiant į tai, kaip šis materialios aplinkos fragmentas yra susijęs su įvykiu, jo apžiūra skirstoma į:

- įvykio vietos apžiūrą;
- patalpų ir vietovių, kurios nėra įvykio vieta, apžiūrą.

2. Daiktai.
3. Pėdsakai.

4. Dokumentai.
5. Transporto priemonė.
6. Kompiuterinės ir kitos elektroninės informacijos laikmenos.
7. Pašto ir telegrafo korespondencija.
8. Gyvo asmens kūnas.
9. Žmogaus lavonas ir jo dalys.
10. Gyvūnas, jo lavonas bei jo dalys.

Apžiūrų klasifikacija. Apžiūros gali būti klasifikuojamos įvairiais pagrindais, taip pat ir pagal apžiūros subjektus bei objektus, tačiau nusikalstamų veikų tyrimo praktikai reikšmingesnis yra jų skirstymas pagal atlikimo eiliškumo bei išsamumo kriterijus.

Apžiūros pagal jų atlikimo eiliškumą skirstomos į:

- pirminę apžiūrą – jau pats pavadinimas rodo, kad apžiūros objektas apžiūrimas pirmą kartą. Kiekvienos apžiūros siekiamybė yra visapusškai ir išsamiai apžiūrėti apžiūros objektą, tačiau praktikoje dėl objektyvių ir subjektyvių priežasčių tai ne visuomet galima pasiekti;
- pakartotinę apžiūrą – ji atliekama, kai pirminės apžiūros metu nebuvo pasiekti apžiūros tikslai – neapžiūrėti visi nusikalstamai veikai iširti reikšmingi daiktai ir kiti objektai. Tai gali lemti ir objektyvios, ir subjektyvios priežastys.

Objektyvios nequalifikuotai atliktos apžiūros priežastys:

- nepalankios sąlygos;
- tamsus paros metas, naktis;
- blogos oro sąlygos: lietus, rūkas – dėl to reikšmės nusikalstamai veikai iširti turinčių daiktų ir kitų objektų galėjo būti paprasčiausia nerasta;
- laiko stoka;
- neturima būtinų kriminalistinių techninių arba kitų reikiamų priemonių;
- nedalyvauja reikiamos srities arba kvalifikacijos specialistas;
- paaiškėja naujos aplinkybės.

Subjektyvios nequalifikuotai atliktos apžiūros priežastys gali būti šios:

- neištirtos esminės įvykio aplinkybės;
- nepasitelkta reikiamų apžiūrai atlikti specialiųjų žinių turinčių specialistų.

Esminis pakartotinės apžiūros bruožas – apžiūrėti jau apžiūrėti objektai.

Jeigu įvykio vieta apžiūrima esant nepalankioms sąlygoms ir yra galimybė užtikrinti įvykio vietos apsaugą iki susidarys palankios sąlygos apžiūrai, tai pakartotinė įvykio vietos apžiūra atliekama iškart, kai tik susidaro palankios sąlygos.

Apžiūros pagal jų apimtį skirstomos į:

- pagrindinę;
- papildomą – atliekamą tais atvejais, kai tolesnio tyrimo metu nustatoma, kad atskiri apžiūros objekto elementai visai nebuvo apžiūrėti arba apžiūrėti ne itin nuodugniai. Esminis šios apžiūros bruožas – tai pirminė apžiūrimo objekto arba jo dalies apžiūra.

Atliekant ir pakartotinę, ir papildomą apžiūrą labai svarbus laikas, praėjęs nuo pirminės ar pagrindinės apžiūros, ir apžiūros objekto eksploatacinės savybės.

Apžiūros principai. Nors kiekviena atskiros rūšies objektų apžiūra turi savitų ypatybių, kriminalistikos mokslininkai, remdamiesi bendrąja kriminalistikos teorija ir nusikalstamų veikų ikiteisminio tyrimo praktikos apibendrinimu, parengė bendrus apžiūros principus ir rekomendacijas, kurių reikėtų laikytis apžiūrint objektus.

Apžiūros atlikimo laiku principas reikalauja, kad objektas būtų apžiūrėtas tuo metu, kai šis veiksmas užtikrina, jog apžiūros tikslai bus maksimaliai pasiekti. Šio principo įgyvendinimas tiesiogiai priklauso nuo fizinių objekto savybių, pvz., plastikinė mokėjimo kortelė nepraranda savo savybių bei klastojimo požymių ir praėjus daug laiko; reikiamomis saugojimo sąlygomis laikomi objektai, net ir su kraujo pėdsakais, išsaugo savo informatyvumą bei kriminalistinį vertingumą, o štai maisto produktai su ant jų esančiais pėdsakais gali pakisti net ir apžiūros metu. Todėl šis principas turi būti įgyvendinamas visų pirma atsižvelgiant į objekto savybes.

Planingumo principas reikalauja, kad prieš pradėdamas objekto apžiūrą pareigūnas mintyse turėtų veiksmų planą ir jo laikytųsi, kad apžiūros metu pastebėjęs akivaizdžiai matomus pėdsakus jis „neperšoktų“ prie jų praleisdamas neapžiūrėtas vietas, t. y. kad neatsirastų vadinamosios juodosios dėmės.

Objektyvumo ir išsamumo principai reikalauja, kad apžiūrą atliekantis pareigūnas objektyviai ir visapusiškai užfiksuočiau visas apžiūrimo objekto savybes bei ant jo esančius pėdsakus, kad nebūtų užfiksuota tik ta informacija, kuri patvirtino pareigūno susidarytą nuomonę apie objekto vaidmenį įvykyje.

Aktyvumo principas yra labai svarbus, kai apžiūrai atlikti pasitelkiama specialistų, ypač ne kriminalistinės specializacijos. Šioje situacijoje svar-

bu, kad pareigūnas neužmirštų, jog jis nėra specialisto pagalbininkas, t. y. netampa tik veiksmo fiksavimo įrankiu, jis turi aktyviai dalyvauti apžiūroje ir užtikrinti objektyvią ir išsamią objekto apžiūrą.

Mokslinių techninių priemonių panaudojimas išplečia žmogaus suvokimo ribas, sudaro materialias sąlygas apžiūrą atlikti efektyviai. Tam tikrų apžiūros objektų, tokių kaip skaitmeninės informacijos šaltiniai, visapusiškai apžiūrėti nepasitelkus techninių priemonių beveik neįmanoma.

Bendrųjų ir specialiųjų elgesio su daiktais ir kitais objektais bei pėdsakais laikymasis. Kriminalistikos mokslas yra parengęs taisykles, kaip turi būti elgiamasi su apžiūrimais objektais, kad nebūtų sunaikinti ant objekto esantys pėdsakai ir prarasta kita vertinga informacija. Tas pats objektas gali būti skirtingos informacijos šaltinis, ant jo paviršiaus gali būti kelių skirtingų grupių pėdsakų, kurių vienu paieškos metodai gali sugadinti ir net visai sunaikinti kitos grupės pėdsakus, todėl labai svarbu laikytis kriminalistinių pėdsakų paieškos metodų bei būdų eiliškumo¹⁷.

Ekonomiškumo principas reikalauja kuo mažesnėmis sąnaudomis pasiekti geriausius rezultatus.

Efektivumo principo laikymasis užtikrina ne tik tai, kad veiksmas būtų tik atliktas, bet kad jo metu būtų pasiekti tikslai, dėl kurių šis veiksmas ir buvo atliekamas.

Apžiūros taktikos struktūra. Kiekvieno objekto, nesvarbu, kiek jis sudėtingas, apžiūroje aiškiai išsiskiria trys sąlyginai savarankiški etapai. Kiekvienas jų turi atskirus tikslus ir uždavinius, kuriuos nuosekliai įgyvendinant kiekviename apžiūros etape užtikrinama, kad bus pasiektas bendras apžiūros tikslas.

Apžiūros etapai:

I. Pasirengimas apžiūrai.

Tikslas – pasirengti apžiūrai, kad ji būtų atlikta efektyviai.

Sprendžiami uždaviniai:

1. apsirūpinti bendromis techninėmis priemonėmis; užtikrinti, kad būtų naudojamos reikiamos kriminalistinės-techninės priemonės.

Tai pasiekama užtikrinant fizinį techninių priemonių pristatymą ir techninės priemonės technologinį funkcionavimą¹⁸;

¹⁷ Plačiau žr.: *Įvykio vietos tyrimo atmintinė*. Vilnius: Vitanika, 2006.

¹⁸ Techninės priemonės, reikalingos apžiūrai, turėjimas dar neužtikrina jos optimalaus naudojimo. Reikia, kad ta priemonė dar būtų ir technologiškai parengta naudoti. Reikia turėti omenyje ir tai, kad tam tikros techninės priemonės, kaip antai skaitmeniniai fotoaparatai, esant tam tikroms sąlygoms, pvz., neigiamai aplinkos temperatūrai, gali neveikti dėl techninių jų savybių.

2. iš anksto numatyti, ar veiksmui atlikti reikia specialisto pagalbos, ir jeigu taip, tai kokios srities specialisto: ar užtektų tik specialisto kriminalisto pagalbos, ar reikėtų pasikviesti labiau specializuotos srities specialistą, pvz., kriminalistą-balistą, kriminalistą-dokumentotyrininką;
3. išspręsti apžiūros atlikimo vietas ir laiko organizacinius klausimus;
4. užtikrinti vizualų apžiūros fiksavimą. Nors pagrindinis apžiūros fiksavimo būdas yra aprašymas, vizualus objekto fiksavimas suteikia labai daug papildomos informacijos apie objektą, jo paviršiaus bei spalvų savybes, todėl, manytume, kad fotografavimas jau tapo kone privalomu fiksavimo būdu, nors ir turinčiu papildomo būdo statusą. Naudotis vaizdo fiksavimo priemonėmis tapo taip paprasta, kad galima apsieiti ir be specialaus pasirengimo, tačiau tai turi ne tik teigiamų, bet ir neigiamų pasekmių: užmirštama apie minimalų vaizdo fokusavimo atstumą, būtinybę pasinaudoti specialaus apšvietimo bei fotografavimo stovu fotografuojant makrorežimu, o filmuojant vaizdo kameromis nesilaikoma atskirų objektų fiksavimo reikalavimų.

II. Pagrindinis apžiūros etapas – jo metu pasiekiami apžiūros tikslai ir uždaviniai. Tai užtikrina apžiūros principų laikymasis. Konkreti apžiūra labai priklauso nuo apžiūrimo objekto savybių bei įvykio, į kurį jis įtrauktas, pobūdžio bei masto. Galima išskirti dvi šio etapo stadijas:

apžvalginę – jos metu konkrečiai susipažįstama su apžiūrimu objektu, galutinai pasirenkamas apžiūros būdas, objektai pradedami fiksuoti vizualiais metodais ir pradedamas rašyti apžiūros protokolas;

detalesnę – jos metu konkrečiai tyrinėjamas apžiūrimas objektas einant nuo bendro prie atskiro. Tai pasiekama iš pradžių taikant statinius metodus: aprašomos objekto savybės, jo požymiai, pažeidimai, pašalinės medžiagos ar matomi pėdsakai, taikomos nekontaktinio poveikio kriminalinės-techninės priemonės, vėliau dinaminis – aktyviais veiksmais, taikant ir kontaktinio poveikio pėdsakų paieškos, ir ryškinimo metodus, aptinkami nematomi pėdsakai.

III. Baigiamasis¹⁹ etapas – jo metu baigiamas surašyti apžiūros protokolas. Svarbiausias baigiamojo etapo apžiūros uždavinys – apibendrinti apžiūros metu gautą informaciją ir duomenis, palyginti juos su jau turima informacija ir anksčiau iškeltomis versijomis: nuspręsti, ar apžiūros metu

¹⁹ Manytume, kad neteisinga šį etapą vadinti fiksavimo, nes visos apžiūros metu – ir numatant apžiūros ribas, ir nurodant apžiūros objekto lokalizaciją – vykdomas fiksavimas.

gauti rezultatai tik patvirtina anksčiau iškeltas versijas, ar remiantis gautais duomenimis turi būti keliamos ir tikrinamos naujos versijos.

Baigiamajame etape sprendžiami ir organizaciniai – apžiūrėtų objektų saugojimo klausimai. BPK 92 str. 3–4 d. nurodoma, kad daiktai, turintys reikšmės nusikalstamai veikai tirti ir nagrinėti, turi būti laikomi ir perduodami kartu su nusikalstamos veikos medžiaga, tačiau daiktai, kurių dėl grėmėdiškumo ar kitų priežasčių negalima laikyti ir perduoti kartu su nusikalstamos veikos tyrimo medžiaga, turi būti užantspauduojami ir laikomi ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar teismo nurodytoje vietoje.

Atskirų objektų apžiūros ypatybės.

Įvykio vietos apžūra. Baudžiamojo proceso kodekso 207 str. 1 d. nurodoma, kad daiktai ir objektai, turintys reikšmės nusikalstamai veikai ištirti, apžiūrėti, kai jų nereikia tirti BPK 205 str. nustatyta tvarka. Tačiau kriminalistiniu požiūriu daugeliu atvejų nuspręsti, ar daiktai ir objektai turi reikšmės nusikalstamai veikai ištirti, galima tik po apžiūros. Kartais, kai akivaizdžiai atrodo, kad daiktai turi reikšmės nusikalstamai veikai ištirti, juos apžiūrėjus paaiškėja, kad jie jokios reikšmės nusikalstamai veikai ištirti neturi²⁰, nėra susiję su nusikalstamos veikos požymių turinčiu įvykiu. Taigi įvykio vietos apžiūros tikslas – surasti nusikalstamai veikai ištirti turinčius reikšmės objektus, juos apžiūrėti ir ištirti jų požymius bei savybes, taip pat nustatyti jų tarpusavio ryšius. Mokslininkų bei praktikų visuotinai pripažįstama, kad sudėtingiausias apžiūros objektas yra būtent įvykio vieta. Tai lemia šios priežastys:

- 1) objektu gali būti labai didelis erdvės plotas;
- 2) visi galimi apžiūros objektai gali būti kaip atskiri įvykio vietos apžiūros elementai,
- 3) objektu gali būti labai sudėtingas konstrukciniu požiūriu objektas: sugriuvę gamybiniai pastatai ir pan.

Įvykio vietos apžiūros metu, remiantis kriminalistiniu mąstymu ir naudojant kriminalistines-technines priemones, kryptingai ieškoma informacijos, duomenų apie tiriamą įvykį. Įvykio vietos apžiūros svarbą lemia tai, kad daugelio nusikalstamų veikų, ypač smurtinių, didžioji dalis pėdsakų, daiktų, turinčių reikšmės nusikalstamai veikai ištirti, informacija apie galimą nusikaltėlį randama, išsiaiškinama būtent apžiūrint įvykio vietą.

²⁰ Apžiūrint įvykio vietą, virtuvėje ant stalo buvo rastas peilis, kurio geležtė buvo padengta sudžiuvusia rusvos spalvos medžiaga, panašia į kraują. Atlikus tyrimus nustatyta, kad tai augalinės kilmės medžiaga.

Įvykio vietos apžiūros subjektas tiesiogiai susipažįsta su įvykio vietos aplinka, stebi nusikalstamos veikos padarinius, aptinka pėdsakus ir kitus daiktus, nustato jų tarpusavio ryšį bei galimą ryšį su įvykiu. Tyrėjas savo jutimo organais suvokia informaciją, remdamasis kriminalistiniu mąstymu ir asmenine bei profesine patirtimi susidaro vaizdą apie nusikalstamos veikos mechanizmą, laiką, reikalingą šiai veikai atlikti, galimas nusikaltėlio asmenines savybes bei jo galimai turimą kriminalinę patirtį. Remiantis šia informacija gali būti organizuojama nusikaltėlio paieška karštais pėdsakais bei įgyvendinamos kitos paieškos priemonės, numatomi kiti artimiausi tyrimo veiksmai.

Išskirtinis įvykio vietos apžiūros bruožas tas, kad tai yra neatidėliotinas tyrimo veiksmas. Apžiūrint įvykio vietą ištiriama įvykio vietos aplinka, t. y. iš įvykio vietos aplinkoje esančių daiktų ir kitų objektų išskiriami objektai, kurie galimai yra informacijos apie įvykį šaltiniai, aptinkami, užfiksuojami ir paaimami pėdsakai. Apžiūros metu gauta informacija gali būti iškart operatyviai panaudojama organizuojant neatidėliotinas paieškos priemones bei panaudojama atliekant kitus tyrimo veiksmus tolesnio tyrimo metu.

Įvykio vieta – tai visada apžiūros subjekto išskirtas vientisas materialios aplinkos fragmentas, kurio ribose įvyko nusikalstamos veikos požymių turintis įvykis. Įvykio vietos aplinka – tai sudėtinga, daugiaplanė sistema, į kurią įtraukiama išskirtos materialios aplinkos ribose įvykio metu buvę ir tarpusavyje sąveikavę objektai, jų požymiai, savybės, ryšiai, taip pat ir jų sąveikos bei santykių atspindžiai. Įvykio vietos aplinką sudaro daiktai, objektai ir kiti materialiai fiksuoti objektai, nusikalstamos veikos pėdsakai ir su jais susiję įvykiai bei tuo metu ten buvę asmenys.

Įvykio vieta kriminalistikoje suprantama kaip nusikalstamos veikos padarymo (arba nusikalstamo neveikimo) vieta ir vieta, kurioje aptikti nusikalstamos veikos pėdsakai.

Įvykio vieta – tai visada materialių objektų, pėdsakų bei jų santykių kompleksas, kuris yra įvairiarūšės informacijos šaltinis. Kryptingą ir veiksmingą informacijos šaltinių paiešką lemia tyrėjo kriminalinio įvykio vietos aplinkos įsivaizdavimas prieš įvykį, jos palyginimas mintyse su tiesiogiai stebima įvykio vietos aplinka apžiūros metu. Tyrėjas mintyse lygindamas šias aplinkas rekonstruoja įvykį, susidaro vaizdą apie jo mechanizmą bei eigą. Šią informaciją suteikia netgi tie objektai, kurie tiesiogiai nedalyvavo įvykyje, t. y. kurie iki tiriamo įvykio buvo aplinkos elementai ir ant kurių neišliko nusikalstamos veikos pėdsakų, tačiau tų objektų buvimo vieta, jų rūšis, būklė bei jų tarpusavio išsidėstymas kartais gali suteikti pačią vertingiausią ir reikšmingiausią nusikalstamai veikai ištirti informaciją. Ne

mažiau informatyvus gali būti ir kokių nors materialios aplinkos objektų, kurie, jei nebūtų įvykęs tiriamas įvykis, turėtų ten būti arba tikrai žinoma, kad buvo, nebuvimas. Klasikiniu požiūriu daugiausia informacijos suteikia su nusikalstamos veikos įvykiu susiję pėdsakai, daiktų ir objektų būklės bei jų padėties vienas kito atžvilgiu pokyčiai, o kartais ir naujai atsiradę, iki nusikalstamo įvykio toje aplinkoje nebuvę daiktai.

Įvykio vietos apžiūros uždaviniai²¹:

- nustatyti ir užfiksuoti administracines-teritorines ir geografines koordinatas bei apibūdinti vietą ir aplinką;
- surasti, užfiksuoti bei paimti pėdsakus, daiktus ir kitus objektus, turinčius reikšmės nusikalstamai veikai ištirti ir nagrinėti;
- išsiaiškinti įvykio pobūdį, aplinkybes ir veikos mechanizmą;
- surinkti informaciją nusikaltėlio paieškai karštais pėdsakais.

Pasirengimas atlikti įvykio vietos apžiūrą. Įvykio vietos apžiūra yra viena iš apžiūros rūšių, kuriai, kaip ir kitoms apžiūrų rūšims, taikomos bendros pasirengimo apžiūrai nuostatos, tačiau dėl šio objekto išskirtinumo ir sudėtingumo pasirengimas apžiūrėti įvykio vietą turi ir daug išskirtinių bruožų. Kriminalistikos moksle pasirengimas apžiūrėti įvykio vietą dar skirstomas į dvi stadijas:

- pasirengimas apžiūrėti įvykio vietą prieš išvykstant;
- pasirengimas apžiūrėti įvykio vietą atvykus į ją.

Pasirengimas apžiūrėti įvykio vietą – tai visuma organizacinių, informacinių ir kriminalistinių veiksmų, skirtų sudaryti palankias sąlygas įvykio vietai apžiūrėti. Jis prasideda jau priimant informaciją apie nusikalstamos veikos požymių turintį įvykį. Šią informaciją policijos komisariato budėtojas gali gauti tiesiogiai iš piliečių, skambinančių bendruoju pagalbos telefonu, arba iš policijos patrulių. Pranešimą apie įvykį gavęs pareigūnas privalo, jeigu ir toliau tęsiami nusikalstami veiksmai, imtis priemonių nusikalstamai veikai kuo greičiau nutraukti, kiek galima skubiau organizuoti, jei reikia, pagalbą nukentėjusiajam, imtis visų įmanomų priemonių siekiant užkirsti kelią galimoms žalingoms materialinėms pasekmėms atsirasti, taip pat organizuoti nusikaltėlių paiešką bei persekiojimą karštais pėdsakais²². Budėtojas iš asmens, pranešančio apie įvykį, turi gauti kiek galima išsamesnę informaciją apie įvykį, nes nuo šios informacijos išsamumo priklauso ne tik galimybė sulaukyti nusikaltėlių įvykio vietoje, bet ir pasirengimo ap-

²¹ Itin plačiai jie aprašyti: Malevski H. *Įvykio vietos apžiūra*. Vilnius, 1999.

²² Plačiau žr.: Malevski H. *Įvykio vietos apžiūra*. Vilnius, 1999.

žiūrėti įvykio vietą efektyvumas. Vieni iš svarbių kriminalistinių veiksmų šioje stadijoje yra tinkamas asmens informavimas apie jo tolesnį elgesį²³ galimoje įvykio vietoje, siekiant ją apsaugoti nuo neigiamo poveikio, kad nebūtų prarasti pėdsakai ir kiti bylai iširti reikšmingi daiktai. Kitas svarbus etapas užtikrinant galimos įvykio vietos apsaugą prasideda atvykus pirmajam policijos pareigūnui²⁴.

Pasirengimo iki atvykstant į įvykio vietą vienas iš pagrindinių kriminalistinių uždavinių yra užtikrinti įvykio vietos apžiūros aprūpinimą reikiamomis specialiosiomis žiniomis, t. y. užtikrinti reikiamos specializacijos ir kvalifikacijos specialisto kriminalisto ar kitos specializacijos specialisto dalyvavimą bei reikiamų kriminalistinių-techninių priemonių plačiąją prasme panaudojimą. Šis pasirengimas priklauso nuo pirminės informacijos, gautos apie įvykį, išsamumo. Papildomą informaciją apie įvykį gali suteikti pirmasis pareigūnas, atvykęs į įvykio vietą. Ši informacija gali būti labai svarbi, kai reikia nuspręsti, kada apžiūros metu tikslinga panaudoti kinologą su tarnybiniu šunimi, nes tai užtikrina greitesnę šio specialisto atvykimą į įvykio vietą.

Kita pasirengimo stadija prasideda atsakingam už įvykio vietos apžiūrą pareigūnui atvykus į įvykio vietą. Jis asmeniškai įsitikina, ar jau suteikta nukentėjusiajam, jei reikia, būtina pirmoji medicinos pagalba ir ar iškviesta greitoji pagalba; ar tinkamai užtikrinta įvykio vietos apsauga ir nuo fizinio poveikio, ir nuo nepalankių aplinkos sąlygų, ar reikia imtis papildomų apsaugos priemonių, ar užtikrinta visų objektų, galinčių turėti reikšmės bylai, apsauga nuo nepalankių oro sąlygų. Jeigu įvykio vieta yra atviroje vietovėje, svarbu nustatyti įvykio vietos apžiūros ribas ir reikiamai užtikrinti jų apsaugą pagal perimetrą. Jeigu, atsakingo už apžiūrą pareigūno įsitikinimu, pirmasis į įvykio vietą atvykęs pareigūnas jas nustatė nepakankamo dydžio, reikia imtis priemonių, kad tos ribos būtų išplėstos ir užtikrinta jų apsauga pagal perimetrą. Kitas svarbus momentas, jau remiantis informacija, gauta prieš išvykstant į įvykio vietą, bei pirmine informacija, gauta atvykus bei tiesiogiai stebint įvykio vietą bei jos aplinką: miško masyvas, tankiai apgyvendinta vietovė ar vietovė, kurioje intensyvus transporto eismas; reikia skubiai apsispręsti, ar reikia pasitelkti tarnybinį šunį sekti karštais pėdsakais, nes odorologiniai pėdsakai greitai išsisklaido.

²³ Piliėtė B. S., grįžusi į namus, rado apvogtą butą, apie įvykį jį pranešė policijai. Budėtojas ją informavo, kad ji pasiliktų namuose ir lauktų atvykstančių kriminalinės policijos pareigūnų. Belaukdama „svečių“ piliėtė sutvarkė butą, nuvalė dulkes.

²⁴ Plačiau žr.: *Įvykio vietos tyrimo atmintinė*. Vilnius: Vitanita, 2006.

Pagrindinis įvykio vietos apžiūros etapas. Šiame etape tiesiogiai apžiūrima įvykio vieta, aptinkami, užfiksuojami, paimami pėdsakai bei daiktai ir kiti objektai, kurie apžiūros subjekto vidiniu įsitikinimu turi arba gali turėti reikšmės nusikalstamai veikai iširti. Pagrindinį apžiūros etapą taip pat būtų galima skirstyti į dvi stadijas²⁵: apžvalginės ir detaliosios apžiūros.

Apžvalginė apžiūra pradedama susipažinimu su apžiūrimos vietovės savybėmis: susidaromas vaizdas apie jos pobūdį, galutinai nustatomos apžiūrėtinos teritorijos ribos; jeigu yra nepalankios klimato sąlygos (pvz., lietus, saulė) ir matomi akivaizdūs pėdsakai arba yra tikimybė, kad ant tam tikrų objektų gali būti pėdsakų, pasirūpinama jų apsauga. Atliekant apžvalginę apžiūrą jau keliamos pirminės įvykio versijos, daromos prielaidos apie įvykio mechanizmą ir remiantis šia informacija sprendžiamas klausimas dėl įvykio vietoje esančių objektų, pvz., statinių, o jei tai yra patalpa – dėl atskirų jos dalių apžiūros eiliškumo. Sprendžiamas klausimas, nuo kurios vietos tikslingiausia pradėti apžiūrą. Šie klausimai nėra tokie svarbūs, jeigu įvykio vieta yra butas ir netgi individualus gyvenamasis namas. Problemų kyla, kai reikia apžiūrėti gana nemažą vietovę, kurioje nemažai būtinų apžiūrėti statinių, kai apžiūroje dalyvauja daug pareigūnų ir atsakingas už įvykio vietos apžiūrą pareigūnas turi sugebėti savo rankose išlaikyti darnų vadovavimą.

Nors įvykio vietos apžiūra ir yra neatidėliotinas veiksmas, tačiau Vakarų kriminalistinėje literatūroje rekomenduojama nesuprasti šio principo tiesmukai, ypač kai reikia apžiūrėti daug statinių. Rekomenduojama už apžiūrą atsakingam asmeniui kartu su kitais apžiūros dalyviais iš pradžių gerai susipažinti su įvykio vietos aplinka, nes apžiūrint tam tikrų kategorijų įvykių vietas tai gali suteikti daug vertingos informacijos, juo labiau kad atsakingas pareigūnas neturės kitos galimybės susidaryti įvykio vietos, kaip vientisos visumos, vaizdo.

Taigi pagrindinio įvykio vietos apžiūros etapo pirmieji veiksmai priklauso nuo:

- įvykio vietos teritorinės padėties: patalpa, atvira vietovė: pieva, miškas;
- įvykio vietos aplinkos sudėtingumo: daug atskirtų statinių, turinčių įvairaus sudėtingumo įrangos;
- apžiūroje dalyvaujančių subjektų skaičius: atliks vienas pareigūnas, keli, ar dalyvaus

²⁵ Kai kurie mokslininkai šį etapą dar skirsto į daugiau stadijų. Plačiau žr.: Malevski H. *Įvykio vietos apžiūra*. Vilnius, 1999.

specialistas kriminalistas ar kitos specializacijos specialistas;

- nusikalstamo įvykio kriminalistinio sudėtingumo: akivaizdūs nusikalstamos veikos požymiai ar galima inscenizacija.

Jeigu įvykio vietą apžiūri vienas pareigūnas, tai labai svarbu laikytis planingumo principo, mintyse susidaryti įvykio vietos planą, kurie objektai bus apžiūrėti pirmieji ir kokia seka bus apžiūrėti kiti. Jeigu įvykio vietos apžiūrą atlieka ne vienas pareigūnas, tai svarbus darnaus vadovavimo įvykio vietos apžiūrai principas: kaip organizuoti apžiūrą, paskirstyti darbus, kad būtų užtikrintas efektyvumo principas – kuo mažesnėmis sąnaudomis pasiekti apžiūros tikslus.

Apžvalginės apžiūros metu įvykio vietos aplinka pradedama fiksuoti vizualiai: fotografuojama ir filmuojama²⁶, braižomos schemas ir planai. Nuotraukos, schemas ir planai pagal jų detalumo lygį skirstomi į:

- orientacinius, jų tikslas – parodyti įvykio vietos teritorinę padėtį bei aplinką aplink įvykio vietą. Kriminalistinėje fotografijoje šiam tikslui pasiekti taikomas panoraminis fotografavimo metodas. Naudojami du šio metodo būdai:
 - linijinis – kai fiksuojamas objektas yra vienoje linijoje, pvz., garažų masyvas. Šis būdas gali būti naudojamas ir horizontaliajai, ir vertikaliajai linijinei panoramai;
 - aplinkinis – kai objektai išsidėstę ne vienoje plokštumoje;
- apžvalginius, jų tikslas – parodyti bendrą įvykio vietos vaizdą. Kriminalistinėje fotografijoje jie taip pat gali būti įgyvendinami panoraminiumi metodu;
- situacinius, jų tikslas – atskleisti kelių, dažniausiai dviejų, svarbių mazgų ryšį. Šis tikslas geriausiai pasiekiamas naudojant metrinės fotografijos būdą;
- mazginius, jų tikslas – iš arti, išsamiai užfiksuoti svarbiausius įvykio vietos daiktus, objektus ir pėdsakus. Objektai, atsižvelgiant į jų dydį ir vietą, kartais taip pat gali būti fotografuojami panoraminiais metodais, dažniausiai linijiniu panoraminiumi būdu;
- detaliuosius, jų paskirtis – iš arti nufotografuoti nedidelius objektus, pėdsakus, atskirus jų elementus. Šiems objektams fotografuoti naudojamas matuojamosios fotografijos mastelinis būdas.

Apžvalginė apžiūra baigiama optimaliausiu, apžiūros subjekto nuomone, įvykio vietos apžiūros metodo ir būdu parinkimu. Kriminalistinėje

²⁶ Kaip rodo praktika, daug naudingiau įvykio vietą fiksuoti fotografuojant ir braižant planus nei filmuojant.

literatūroje išskiriami šie du įvykio vietos apžiūros metodai: subjektyvus ir objektyvus.

Subjektyvus apžiūros metodas taikomas, kai aiškiai matomas nusikalteio judėjimo kelias – jį gerai rodo jo palikti, dažniausiai avalynės, pėdsakai. Tyrėjas apžiūri tik tą teritoriją, kurioje yra objektai, kur didžiausia tikimybė, kad gali būti aptikta pėdsakų ar nusikalstamai veikai ištirti reikšmingų daiktų. Taikant šį metodą faktiškai įvykio vieta apžiūrima tik pasirinktinai, t. y. lieka daug neapžiūrėtos įvykio vietos teritorijos.

Objektyvaus apžiūros metodo esmė ta, kad įvykio vieta apžiūrima išsamiai. Tai įgyvendinama trimis būdais:

- koncentrinium, kai judama siaurėjančia spirale – šis būdas dažniausiai pasirenkamas, kai įvykio vietoje nėra akivaizdaus centro, t. y. objekto ar vietos, kur didžiausia akivaizdžių pėdsakų sancaupa arba tikimybė, kad ten jų turėtų būti, tada apžiūra vykdoma nuo periferijos į įvykio vietos centrą, kuriuo laikomas sąlyginai svarbiausiu pasirinktas koks nors įvykio mazgas arba sąlyginai pasirinkta vieta. Patalpas apžiūrėti dažnai pardedama nuo įėjimo (jeigu ant durų yra laužimo pėdsakų), taigi taip pat koncentrinium būdu;
- ekscentrinium, kai judama išsiplečiančia spirale – apžiūra vykdoma nuo įvykio vietos centro į periferiją. Šio būdo pasirinkimą dažniausiai lemia aplinkybė, ar yra įvykio vietoje toks objektas, kur didžiausia tikimybė aptikti daugiausia reikšmingų pėdsakų. Tokiais objektais paprastai būna lavonas, išlaužtas seifas ar panašiai. Toks objektas laikomas įvykio vietos centru, apžiūra pardedama nuo jo ir toliau vykdoma ekscentrinium būdu;
- juostinium, judama daugiau ar mažiau tiesia linija – apžiūra atliekama judant nuo pasirinktos įvykio vietos ribos iki priešingos įvykio vietos ribos ir taip nuosekliai apžiūrima įvykio vietos teritorija. Šis būdas dažniausia pasirenkamas, kai reikia apžiūrėti nemažą vietovės plotą.

Kartais kaip atskiras įvykio vietos būdas dar išskiriamas zoninis, kurio skiriamuoju bruožu nurodomas įvykio vietos teritorijos padalijimas į atskiras zonas, t. y. koku nors pagrindu išskirtas įvykio vietos teritorijos dalis. Tačiau šis būdas nenusako, kaip konkrečiai, t. y. koku būdu, bus apžiūrėtos atskiros zonos, kurios gali labai skirtis pagal teritorijos dydį ir aplinkos ypatybes, pvz., gamybiniai pastatai ir tarp jų esantis kiemas. Todėl įvykio vietos padalijimą į zonas reikėtų laikyti organizaciniu įvykio vietos apžiūros planavimo elementu, kai pareigūnas, susipažinęs su įvykio vietos aplinka: teritorijos dydžiu, jos specifika, joje esančių elementų sudėtingu-

mu ir akivaizdžiais įvykio požymiais bei atsižvelgdamas į apžiūroje dalyvaujančių subjektų skaičių, planuoja darbų eiliškumą ir paskiria atsakingus už tam tikrų įvykio vietos elementų apžiūras pareigūnus.

Vieno ar kito metodo bei būdo pasirinkimas priklauso nuo:

- įvykio vietos teritorijos ypatybių;
- apžiūros teritorijos dydžio;
- akivaizdžių nusikalstamos veikos pėdsakų buvimo, jų išsidėstymo ir kiekio;
- dalyvaujančių asmenų skaičiaus;
- atsakingo už apžiūrą ir jos dalyvių profesinės patirties.

Pasirenkant apžiūros būdą reikia turėti omenyje, kad praktikos poreikius geriausiai patenkina dviejų, o kartais net visų trijų apžiūros būdų deriniai.

Apžvalginėje apžiūros stadijoje nerekomenduojama keisti objektų padėties, o tik susipažinti su įvykio vietos aplinka, užfiksuoti objektų ir gerai matomų pėdsakų padėtį vienas kito atžvilgiu. Rekomenduojama už įvykio vietos aplinką atsakingam tyrėjui kartu su kitais apžiūros dalyviais (jeigu apžiūroje dalyvauja daugiau asmenų, tai su specialistu kriminalistu ar didžiausią patirtį turinčiu tyrėju) išsiaiškinti, kokie objektai yra įvykio vietoje, išspręsti daug klausimų, susijusių su įvykio vietos aplinka: nustatyti aplinkos elementų tarpusavio išsidėstymą ir galimus jų tarpusavio ryšius ir kiek galima visa tai užfiksuoti – nufotografuoti, nubraižyti schemas ir planus.

Tiesiogiai susipažinus su įvykio vieta jau galima preliminariai įsivaizduoti įvykio mechanizmą, numatyti, kokių galima tikėtis aptikti pėdsakų. Remiantis šia informacija reikia nuspręsti, ar galimiems pėdsakams aptikti reikia dar kokios nors ypač specializuotos kriminalistinės technikos, ir užtikrinti jos pristatymą į įvykio vietą, ar būtina apžiūroje dalyvauti specialistui kriminalistui, ar nereikia kviesti kitos specializacijos specialisto, jeigu taip, tai užtikrinti jo dalyvavimą apžiūrint tuos elementus, kurių apžiūrai reikalingos jo turimos konkrečios specialiosios žinios.

Detalioji apžiūra. Baigus apžvalginę apžiūrą pradedama detalioji apžiūra, kurios metu pradedamas rašyti ir įvykio vietos apžiūros protokolas arba bent jau jo juodraštinis variantas: aprašoma bendra įvykio vietos aplinka: smulkiai nurodomi esantys objektai ir jų buvimo vieta, savybės ir požymiai. Daiktai kruopščiai apžiūrimi siekiant išsiaiškinti jų savybes ir požymius bei aptikti ant jų atsispindėjusius nusikalstamos veikos pėdsakus, kurie pagal jų kontrastingumą su pėdsaką priimančiu paviršiumi skirstomi į matomus, mažai matomus bei nematomus. Mažai matomiems

bei nematomiems pėdsakams aptikti naudojamos įvairiausios kriminalistinės techninės priemonės. Jei leidžia techninės galimybės, daromos surastų bei išryškintų pėdsakų detaliosios nuotraukos mastelinės fotografijos būdu. Nors pėdsakai labai skirtingi, tačiau juos aprašant protokole reikia laikytis pėdsako aprašymo kriminalistinių reikalavimų.

Išrenkami objektai, kurių savybėms išsiaiškinti reikia skirti objektų tyrimą, kuris gali būti atliekamas atliekant apžiūrą ir gautos specialisto išvados surašytos tiesiogiai į įvykio vietos apžiūros protokolą arba tai gali būti ištirta vėliau ir įforminta atskiru dokumentu – specialisto išvada. Įvykio vietoje paaimami daiktai ir objektai turi būti supakuojami laikantis kriminalistinių tos rūšies objektų pakavimo reikalavimų²⁷.

Šios apžiūros stadijos metu išsiaiškinama arba galutinai patvirtinama ar paneigiama kartais jau apžvalginės stadijos metu pastebėti daiktų savybių, būklės, jų tarpusavio išsidėstymo neigiami požymiai arba kiti įvykio vietoje esančios situacijos neatitikimai, galintys pasireikšti:

- nebuvimu pėdsakų, kurie pagal objekto būklę privalėtų būti, pvz., į pakabinama spyna rakinamą sandėlį buvo įsibrauta nupjovus spygnos lankelį: spyna su perpjautu lankeliu gulėjo prie durų, tačiau metalo drožlių, kurios pagal įvykio situaciją privalėtų būti, apžiūros metu nebuvo aptikta;
- privalomų būti pėdsakų išsidėstymo ar jų lokalizacijos vieta neatitinka įvykio situacijos, pvz., seifo laužimo pėdsakai nustatyti ant seifo durelių vidinės pusės;
- buvimu pėdsakų, kurių pagal įvykio aplinkybes neturėtų būti.

Baigus detaliają įvykio vietos apžiūrą jau galima daryti galutines išvadas apie įvykusio reiškinio pobūdį, patvirtinti arba paneigti, kad įvykis turi nusikalstamos veikos požymių.

*Baigiamasis įvykio vietos apžiūros etapas*²⁸. Baigiamojo apžiūros etapo metu analizuojama visa apžiūros metu gauta informacija: atsakingas už apžiūrą pareigūnas įvertina surinktus duomenis, išryškintus pėdsakus, daro išvadas apie įvykusio reiškinio pobūdį; jeigu jis negalėjo asmeniškai dalyvauti (buvo apžiūrima didelė teritorijos dalis ir daug apžiūrėti būtinų objektų) apžiūrint kiekvieną objektą ar surandant itin reikšmingus versijoms patvirtinti ar paneigti pėdsakus, tai jis turėtų išklausti atsakingų už

²⁷ Plačiau žr.: Įvykio vietos tyrimo atmintinė. Vilnius: *Vitanika*, 2006.

²⁸ Kai kurie mokslininkai šį etapą vadina fiksavimo, tačiau tai tinka tik teoriniam įvykio vietos apžiūros ir visai netinka įvykio vietų apžiūros praktikos modeliui. Plačiau žr.: Malevski H. Įvykio vietos apžiūra. Vilnius, 1999.

atskirų objektų apžiūrą pareigūnų ataskaitą; nagrinėjant šią informaciją gali iškilti būtinybė dar kartą nuodugniau apžiūrėti tam tikrus įvykio vietos objektus ar jų atskirus elementus.

Kartais įvykio vietos apžiūros metu lygiagrečiai atliekami ir kiti tyrimo veiksmai: ieškoma liudytojų, jie apklausiami. Šių veiksmų metu gali būti gauta svarbi informacija, kurią galima patvirtinti jau apžiūros metu²⁹. Tai sutaupo laiko ir leidžia atmesti tam tikras versijas.

Baigiamojo įvykio vietos apžiūros etapo metu baigiamas surašyti įvykio vietos apžiūros protokolas, iš įvykio vietos paimami daiktai, pėdsakai supakuojami taip, kad transportavimo metu nebūtų pažeistos jų savybės bei prarasti ant jų esantys pėdsakai.

Įvykio vietos apžiūros eigos bei rezultatų fiksavimas. Visuotinai pripažįstama, kad išskirtinis apžiūros bruožas yra tai, kad apžiūros subjektas tiesiogiai stebi apžiūros objektą, jo savybes, požymius bei ryšius su kitais objektais bei pėdsakais. Ypač kreipiamas dėmesys į tyrėjo gebėjimą suvokti įvykio aplinkos pokyčius, tačiau tai teisinga tik iš dalies, nes įvykio vietos apžiūra kaip tyrimo veiksmas bei jos metu užfiksuoti duomenys tampa reikšmingi tik tada, jeigu reikiama forma užfiksuojami pagrindiniame procesiniame dokumente – įvykio vietos apžiūros protokole. Tai svarbu dėl to, kad kiti proceso dalyviai apie įvykio vietos aplinką, jos objektų tarpusavio ryšius, jų savybes ir požymius galės spręsti tik remdamiesi duomenimis ir informacija, įtvirtinta procesiniame dokumente – įvykio vietos apžiūros protokole, o daugeliu atvejų pakartotinai ar papildomai apžiūrėti įvykio vietą jau neįmanoma dėl fizinio įvykio vietos aplinkos pasikeitimo. Dėl šių priežasčių ypatingą svarbą turi procesiškai ir kriminalistiškai teisingas apžiūros eigos ir jos metu nustatytų duomenų bei gautų rezultatų įforminimas protokole.

Bendri tyrimo veiksmų eigos bei rezultatų fiksavimo reikalavimai nustatyti BPK 179 straipsnyje. Jame nurodyta, kad protokolą surašo tyrimo veiksmą atliekantis arba jam padedantis asmuo. Protokolas turėtų būti surašomas apžiūros metu, tačiau dažnai dėl įvykio vietoje esančių nepalankių sąlygų tai padaryti labai sunku. Tokiu atveju naudojantis įvykio vietoje į diktofoną įsirašyta informacija, juodraščiuose pasižymėtomis pastabomis bei nuotraukomis turėtų būti kiek galima greičiau atlikus veiksmą surašo-

²⁹ Nužudytosios giminaičiai pranešė, kur nukentėjusioji laikė paslėptus pinigus. Nuodugniai apžiūrėjus nurodytą vietą, pinigai buvo rasti.

mas protokolas, nes praėjus ilgesniam laikui po apžiūros užmirštamoms tam tikros detalės.

Įvykio vietos apžiūros protokolą sudaro trys dalys: įžanginė, aprašomoji ir baigiamoji. Kaip ketvirtą – atskirą dalį būtų galima išskirti protokolo priedus, kurie padeda geriau įsivaizduoti, tiksliau suvokti įvykio vietos aplinką, jos objektų tarpusavio ryšius ir santykius bei pėdsakų išsidėstymą aplinkoje.

Surašant įžanginę protokolo dalį, ypač jeigu įvykio vieta yra atvira vietovė, neapribota kokiais nors aiškiais orientyrais, ypatingą dėmesį reikia atkreipti į tikslų ir aiškiai suvokiamą veiksmo atlikimo vietos nurodymą.

Aprašomojoje protokolo dalyje rašytine forma fiksuojama veiksmo atlikimo eiga, jos metu nustatyti faktai bei gauti duomenys, todėl šis aprašymas turi būti tikslus, aiškus, objektyvus ir nuoseklus – tai pasiekama laikantis šių kriminalistinių rekomendacijų: nuo bendro prie atskiro, nuo viršaus į apačią, iš kairės į dešinę. Aprašant objektus, daiktus bei jų dalis ir pėdsakus reikia vartoti specialiąją ir kriminalistinę terminiją, nurodant objektų dydžius bei atstumus nevartoti neapibrėžtų žodžių, tokių kaip „greta“, „šalia“, „netoli“ ir pan. Protokole turi būti nurodytos kriminalistinės techninės priemonės, naudotos pėdsakams išryškinti. Pėdsakai turi būti aprašomi laikantis kriminalistinių pėdsakų aprašymo reikalavimų, taip pat turi būti nurodomas jų supakavimo būdas.

Baigiamojoje protokolo dalyje išvardijami iš įvykio vietos paimti daiktai bei pėdsakai, nurodoma naudotos kriminalistinės ir kitos vizualinio vaizdo fiksavimo priemonės bei jų naudojimo sąlygos, išvardijami protokolo priedai; informuojama, kad proceso veiksmo dalyviai susipažino su protokolu, išdėstomos jų pastabos, jeigu tokių yra, dėl veiksmų atlikimo, proceso dalyvių duomenys, parašai.

Apžiūrint įvykio vietą taikomi ir papildomi įvykio vietos fiksavimo būdai, kurie padeda išsamiau, vaizdžiau, o kartais ir daug tiksliau suvokti įvykio vietos aplinką, joje esančių daiktų ir objektų tarpusavio ryšius ir santykius. Dažniausiai naudojamas įvykio vietos papildomo vizualinio fiksavimo būdas yra fotografavimas, kuris dėl jo panaudojimo technologinio paprastumo ir suteikiamos informacijos vaizdingumo jau tapo beveik privalomu objektų fiksavimo būdu. Tai patvirtina ir BPK 207 str. 2 d. nuostatos, kuriose nurodoma, kad apžiūrimi objektai kiek galima nufotografuojami arba nufilmuojami. Šio fiksavimo būdo svarbą lemia ir tai, kad fotografuojant užfiksuojami ir tie objektai, kurių svarba paaiškėja tik tolesnio tyrimo metu ir kurie protokole aprašyti neišsamiai. Fotografavimo

proceso rezultatai – nuotraukos arba vaizdai – pateikiami foto lentelėse. Jose nurodoma, prie kokio tyrimo veiksmo protokolo jos pridedamos. Po kiekviena nuotrauka paaiškinamas nuotraukoje matomas vaizdas. Nuotraukos turi būti pateikiamos laikantis nuoseklumo principo: nuo bendrų vaizdų prie detalių. Idealus variantas, kai protokolo aprašomojoje dalyje pateikiant tam tikrų objektų ar pėdsakų aprašymą nurodomas ir jų vaizdo numeris foto lentelėje – tai padeda geriau suvokti užrašytą informaciją.

Prie protokolo turi būti pridėtas ir skaitmeninės informacijos laikmenos, kuriose įrašyta skaitmeninė vaizdų informacija.

Pastaruoju metu įvykio vietų apžiūroje, ypač smurtinių nusikaltimų, vis plačiau taikomas skaitmeninis vaizdo įrašas, tačiau, kaip rodo praktika, jis naudingesnis fiksuojant bendruosius įvykio vietos vaizdus nei atskirus pėdsakus.

Asmens apžiūra. Asmens apžiūra yra procesinė prievartos priemonė, kurios metu ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ar specialistas gydytojas apžiūri asmens kūną, prireikus nustato, ar ant jo kūno yra nusikalstamos veikos pėdsakų arba ypatingų žymių. Asmens apžiūros procesinę tvarką reglamentuoja BPK 143 straipsnis. Asmens apžiūra, nors ir yra procesinės prievartos priemonė, tačiau kriminalistiniu požiūriu tai veiksmas, kuriuo, kaip ir kitų apžiūrų metu, siekiama gauti duomenų, reikšmingų nusikalstamai veikai ištirti, kai nereikia daryti tyrimo.

Apžiūros metu gali būti nustatomi šie duomenys:

- kūno sužeidimai, jų pobūdis bei lokalizacija;
- ypatingos žymės, jų pobūdis bei lokalizacija;
- požymiai, galimai nurodantys asmens veiklos pobūdį;
- ant kūno esančios pašalinės medžiagos, jų pobūdis, lokalizacija.

Jei apžiūra yra susijusi su kūno apnuoginimu, tai apžiūrą privalo atlikti tos pačios lyties ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras, taip pat joje dalyvaujantis specialistas kriminalistas turi būti tos pačios lyties kaip ir apžiūrimasis. Šis reikalavimas netaikomas specialistui gydytojui. Jeigu asmuo geranoriškai nesutinka, kad būtų apžiūrėtas jo kūnas, tai ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras priima nutarimą, kuris asmeniui yra privalomas.

Apžiūros metu draudžiami veiksmai, žeminantys apžiūrimo asmens orumą. Ant žmogaus kūno esantiems pėdsakams paimti ar užfiksuoti draudžiama naudoti pavojingas gyvybei ar sveikatai technines priemones ar reagentus.

Šio veiksmo atlikimas fiksuojamas laikantis bendrų tyrimo veiksmų eigos ir rezultatų fiksavimo taisyklių, nurodytų BPK 179 straipsnyje. Tyrimo metu rekomenduojama naudoti papildomus fiksavimo būdus: fotografuoti, jei reikia nubraižyti schemas.

Lavono apžiūra. Lavonas yra ypatingos kriminalistinės reikšmės objektas, kurio radimo vieta visada yra laikoma įvykio vieta ir todėl apžiūrima. Lavonas gali būti rastas ir atliekant kitus tyrimo veiksmus: kratą, parodymų patikrinimą vietoje, taip pat apžiūrint kitos nusikalstamos veikos požymių turinčią įvykio vietą, pvz., eismo įvykio vietą.

Lavono apžiūra dažniausiai atliekama apžiūrint įvykio vietą ir tai visada yra išorinė lavono apžiūra, kurią galima skirstyti į dvi stadijas: bendrąją ir detaliąją. Pastaroji visada atliekama lavoninėje.

Apžiūrint lavoną įvykio vietoje būtina ištirti jo radimo vietą ir pozą. Bendroji lavono apžiūra pradedama nuo jo radimo vietos, padėties, bendro vaizdo ir lavono pozos, t. y. atskirų kūno dalių padėties viena kitos atžvilgiu užfiksavimo. Lavono padėtis įvykio vietos atžvilgiu ir jo poza yra svarbūs versijoms kelti ir įvykio mechanizmui nustatyti. Labai svarbu tiksliai artimiausių stacionarių objektų atžvilgiu užfiksuoti lavono padėtį – tam labai plačiai naudojamas fotografavimas. Patartina lavoną fotografuoti iš visų pusių ir, jeigu įmanoma, iš viršaus.

Ypatingą dėmesį reikėtų atkreipti į požymius, kurie rodo, kad lavono poza buvo keista. Tai gali padėti nustatyti specialistas teismo medikas. Svarbus elementas yra drabužių padėtis ant lavono kūno. Juo remiantis jau galima daryti tam tikras išvadas apie nusikalstamos veikos pobūdį. Jeigu yra akivaizdžių smurto požymių, jie turi būti detalai užfiksuoti. Lavono apžiūros metu apžiūrimi ir ant jo esantys drabužiai ir ypač drabužių kišenių turinys. Turi būti apžiūrėta ir lavono buvimo vieta, nes po juo gali būti reikšmingų nusikalstamai veikai ištirti objektų ar pėdsakų. Apžiūrėjus lavoną įvykio vietoje visada skiriamas lavono tyrimas.

Po apžiūros įvykio vietoje lavonas dar kartą apžiūrimas lavoninėje arba lavono apžiūra lavoninėje gali būti pirminė. Lavonas apžiūrimas ir po ekshumacijos. Lavonas yra daktiloskopuojamas, o jeigu nenustatyta jo tapatybė, tai ir fotografuojamas.

Daiktų apžiūra. Daiktai ir dokumentai gali būti įvykio vietos apžiūros atskiri elementai, taip pat ir atskiro apžiūros veiksmo objektai. Jeigu jie apžiūrimi atliekant įvykio vietos apžiūrą, tai turėtų būti nufotografuota jų buvimo vieta, taip pat protokole turi būti aprašyta jų radimo vieta, nes fo-

tografinis vaizdas yra plokštuminis ir neparodo objekto erdvinės padėties kitų objektų atžvilgiu. Aprašant daiktą turi būti nurodomas daikto pavadinimas ir paskirtis, parametrai, medžiaga, iš kurios jis yra pagamintas, bei serijiniai gamybos numeriai, jei tokių yra. Labai svarbu nustatyti ant daikto esančius ir jį individualizuojančius požymius. Jeigu ant daikto nėra aki-vaizdžiai matomų pėdsakų, jų gali būti ieškoma naudojant kriminalistines technines priemones. Jeigu aptinkama pėdsakų, turi būti nurodyta:

- jų lokalizacijos vieta, pėdsako rūšis pagal kriminalistinę klasifikaciją;
- kas užsifiksavo pėdsake (pvz., papiliarinio rašto fragmentas);
- pėdsako vieta ant objekto ir jų padėtis vienas kito atžvilgiu;
- pėdsako forma ir matmenys, reljefas ir jo pobūdis;
- pėdsake esančios pašalinės medžiagos bei dalelės (jei tokių yra);
- nurodomos techninės priemonės, naudotos pėdsakams surasti, užfiksuoti ir paimti;
- supakavimo būdas³⁰.

Apžiūrėjus daiktus gali paaiškėti, kad būtina atlikti jų tyrimą arba apžiūros metu išryškintus pėdsakus reikia ištirti, todėl gali būti skiriamas objektų tyrimas.

³⁰ Plačiau žr.: Kurapka E., Malevski H., Kuklianskis S. *Kriminalistikos technikos pagrindai*. Vilnius: Eugrimas, 1998.

7. Apklausa

Pasirengimo apklausai ir apklausos bendrosios nuostatos. Apklausa – tai procesinis įrodymų rinkimo arba jų patikrinimo būdas (metodas) tyrėjo ir apklausiamojo dialogo ir kitokio bendravimo metu. Apklausa, kaip tiesos nustatymo vienas iš būdų, reikalauja, kad tyrėjas puikiai išmanytų įstatymų nustatytas apklausos prielaidas, gebėtų veiksmingai bendrauti laikydamasis procesinių normų ir etikos. Apklausa yra vienas dažniausiai atliekamų ikiteisminio tyrimo ir teismo veiksmų, kurio metu asmenys duoda parodymus. Labai dažnai apklausa – tai dviejų pasaulėžiūrų, charakterių, taktikų kova, neretai turinti įtakos sprendžiant apklausiamojo ir kitų asmenų tolesnės procesinės padėties, bylos perspektyvos klausimus. Atsižvelgiant į BPK nustatytas apklausų taisykles galima teigti, kad apklausos yra kelių rūšių. Pagal tai, kuris proceso dalyvis apklausiamas, galima skirti: 1) liudytojo ir nukentėjusiojo apklausas, kurioms taikomos adekvačios atlikimo taisyklės; 2) įtariamojo (kaltinamojo) apklausą. Pagal tai, kas atlieka apklausą, skiriamos: 1) apklausos, kurias atlieka ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras; 2) apklausos, kurias atlieka ikiteisminio tyrimo teisėjas. Pagal apklausiamo asmens amžių skiriamos: 1) pilnamečių asmenų apklausos; 2) nepilnamečių asmenų apklausos. Kiekvienos apklausos procesinė forma apima: 1) šaukimą į apklausą; 2) apklausos atlikimo taisykles; 3) apklausos fiksavimą. Pasirengimo apklausai etape būtina išstudijuoti bylos medžiagą, iširti apklausiamojo asmenybę, sukonkretinti apklausos dalyko ir klausimų nuoseklumą, nustatyti asmenų iškvietimo į apklausą eiliškumą ir iškvietimo būdus. Taip pat apmąstomas apklausos planas, modeliuojamos galimos elgesio per apklausą situacijos, numatomi tam tikri elgesio variantai ir kitos taktinės priemonės. Negalima ignoruoti ir konkretaus apklausos plano formalizuoto fiksavimo, nes tyrėjas, vienu metu dažniausiai tirdamas nemažai bylų, gali painioti atskiras įvykio detales ir dėl to apklausa gali būti nepakankamai lanksti bei nuosekli. Pernelyg neformalizuojant pasirengimo apklausai, būtina bent jau pasižymėti naudotinus bylos puslapius, pasidaryti tam tikrus statistinius ar kitokius išrašus, lenteles, schemas, daiktus, numatyti jų panaudojimo nuoseklumą, kryptingumą. Šiame etape būtina pasirūpinti atitinkamomis organizacinėmis ir techninėmis apklausos prie-

monėmis, parinkti norminę medžiagą, patikrinti, ar tikrai atvyks kiti apklausos dalyviai (specialistas, vertėjas, gynėjas, įgaliotasis atstovas ir kt.).

Nagrinėdamas atitinkamų asmenų duomenis, tyrėjas nustato ir teigiamus, ir neigiamus asmens socialinius bruožus, psichologines savybes bei galimo elgesio variantus tam tikrose situacijose. Tuo tikslu būtina išreikalauti, kad mokymo ir kitos institucijos pateiktų nepriklausomas charakteristikas, taip pat apklausti artimuosius, bendradarbius (bendramokslis), kaimynus, konsultuotis su pedagogais, psichologais ar kitais specialistais, apylinkės inspektoriumi arba pavesti rūpimus duomenis tikslinti kolegoms.

Šis asmens tyrimas siejamas su veiksmingiausių apklausos būdų ir psichologinių priemonių modeliavimu būsimoje apklausoje, atsižvelgiant į galimas apklausos situacijas. Konkretesni elgesio variantai priklauso nuo apklausiamojo temperamento, charakterio ir mastymo tipo, agresyvumo, konfliktiškumo ar santūrumo tam tikromis nelaukta susiklosčiusiomis situacijomis. Suprantama, iširti asmenybę yra ganėtinai sunku, dažnai dėl laiko stokos rezultatas būna kuklus, todėl būtina gerai apmąstyti ir sumodeliuoti keletą elgesio variantų. Čia taip pat labai svarbus paties tyrėjo nusiteikimas, išvaizda, pasitikėjimas savimi, savikritika ir savianalizė, nes jo įgūdžiai formuluojant klausimus, kultūra, elgesys ir reakcija apklausos metu dažniausiai ir lemia suplanuotos apklausos sėkmę. Apskritai tyrėjas, naudodamasis byloje surinktais duomenimis, numatydamas tyrimo tolesnę raidą, turi suvokti, kokia informacija gali būti apklausiamajam žinoma. Apklausa turi būti planuojama atsižvelgiant į konkrečios bylos situaciją ir įrodinėjimo dalyką. Vienose bylose apklausos susijusios su asmenų fizinio kontakto aplinkybėmis, kitose aiškinamasi buhalterinės apskaitos, finansiniai dalykai. Pvz., apklausiant nužudytojo artimuosius, aiškinamasi aukos gyvenimo būdo aplinkybės, ryšiai, pažintys, elgesio bruožai, kalbos įvykio išvakarėse, ar turėjo pinigų ar kitokių vertybių ir kt.

Verta prisiminti ir atkreipti dėmesį, kad asmenų parodymų formavimasis kiekvienu atskiru atveju yra individualus ir net unikalus. Paprastai sąlyginai jis skaidomas į tris etapus: įvykio suvokimą, įsiminimą ir atkūrimą. Tačiau visus juos vienija labai įvairūs kiti psichiniai procesai, į kuriuos kartais neatsižvelgiama, o tai sudaro prielaidas atsirasti klaidingiems parodymų vertinimams, kurie savo ruožtu turi įtakos nepagrįstiems ir neteisėtiems sprendimams priimti.

Įsiminimo procesas pats savaime yra labai sudėtingas ir apibūdinamas savo ruožtu pradiniu įsidėmėjimu, tolesniu suvoktos informacijos apdorojimu, prisiminimų silpnėjimu ir atgaivinimu.

Atkūrimas taip pat susideda iš skirtingų dalių – prisiminimo ir žodinio įforminimo. Tačiau tuo parodymų davimas dar nesibaigia. Visa tai, ką pasakė asmuo, savo ruožtu turi suvokti apklausiantysis – jis taip pat apdoroja informaciją savo sąmonėje bei procesiškai fiksuoja parodymus. Tai pasikartoja ir tolesnėse apklausose, kurias neretai atlieka jau kiti pareigūnai, kartais jau visiškai kitoje aplinkoje – teisme.

Nurodytuosius psichologinius ir apklausiamąjį procesinės padėties aspektus visada turi turėti galvoje apklausiantysis, rengdamasis apklausai ir jai vykstant.

Užduodami klausimai turi būti suprantami, konkretūs, lakoniški ir korektiški, turi būti vengiama sufleruoti, patvirtinti tyrėjo nuomonę ir kitokius menamus elementus. Kita vertus, pateikiami klausimai gali suteikti apklausiamajam papildomos informacijos apie tyrimo situaciją ir tyrėjo informuotumą apie įvykio aplinkybes. Tai gali būti naudinga naudojant tam tikrus apklausos būdus, tačiau tyrėjui dažnai kelia susirūpinimą užduodamų klausimų eiliškumas. Todėl būtų paprasčiau ir priimtinau pradžioje aiškintis neabejotinai nustatytas aplinkybes, o vėliau įtraukti į žinomas duomenis užmaskuotus ar neutralius svarbesnio klausimo elementus. Kartais nustatyti tiesą ir detalizuoti įvykio aplinkybes padeda pateikti tam tikri apskaitos, finansiniai ir kitokie dokumentai, ypač jeigu paprašoma paaiškinti jų turinį, nubraižyti tam tikrus planus, schemas, eskizus, statinių ir kitokių objektų padėčių vienas kito atžvilgiu. Šie dokumentai atitinkamai pridedami prie apklausos protokolo.

Apklausos sėkmė labai priklauso nuo apklausos laiko (momento), vietos, iškvietimo būdo, apklausų eiliškumo. Praktinė patirtis leidžia teigti, kad ir apklausos skubotumas (ypač įtariamojo), ir vėlinimas gali turėti neigiamą įtaką visam tolesniam tyrimo etapui.

Pasirenkant apklausos laiką labai svarbu suvokti, kad kuo mažesnis laiko tarpas tarp padarytos nusikalstamos veikos ir apklausos, tuo išsamesni ir tikslesni asmenų parodymai. Antra vertus, jei asmuo yra patyręs didelį dvasinį sukrėtimą, dėl moralinių ir psichologinių nuostatų apklausą reikėtų atidėti. Kitaip sakant, apklausos momentas priklauso nuo subjektyvių ir objektyvių aplinkybių – jomis laikytina apklausiančiojo būseną ir pasirengimą tyrimo veiksmui. Sudėtingesnei apklausai tyrėjas privalo gerai pasirengti ir valine emocija prasme, ir puikiai žinoti visas tiriamos bylos aplinkybes, tikrinamas versijas bei užtikrintai suvokti ir tinkamai kontroliuoti apklausiamąjį elgesį.

Asmens iškviatimo būdas taip pat priklauso nuo apklausiamojo asmeninių savybių: netikėtai jam pristatymas į ikiteisminio tyrimo instituciją siekiant užtikrinti tyrimo paslaptį ne visuomet gali užtikrinti sėkmingą apklausą. Silpnų nervų žmonės tokiu atveju gali labai susierzinti ir užsisklęsti, nes tai ilgam juos išmuša iš vėžių ir įteigia neigiamą požiūrį į tyrėją ar apskritai pareigūnus. Pagal procesinės teisės normas asmuo iškviečiamas į apklausą įteikiant jam šaukimą, kuriame išdėstoma, kas ir dėl ko šaukiamas, kur ir pas ką reikia atvykti, atvykimo data ir valanda. Nurodoma, kad neatvykus asmeniui skiriama bauda arba jis atvesdinamas. Asmeniui negali būti taikoma nuobauda, jeigu nustatomos svarbios nedalyvavimo procese priežastys – laisvės atėmimas dėl administracinio arešto, sulaukymo, suėmimo ar bausmės atlikimo; nutrūkęs susisiekimas dėl epidemijos, prieš užpuolimo, labai didelio potvynio ar panašios nenugalimos jėgos; išvykimas į tolimąjį plaukiojimą; šaukiamam asmeniui netikėta jo didelio turto netektis; sveikatos priežiūros įstaigos nustatyta liga, dėl kurios asmuo negali atvykti pagal šaukimą; šeimos narių ar artimųjų giminaičių mirtis arba staiga susidariusi pavojinga jų gyvybei būklė; šaukimo negavimas, pavėluotas gavimas arba kitokia neatvykimo priežastis, kurią kaip svarbią pripažins savo sprendimu ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras, ikiteisminio tyrimo teisėjas ar teismas. Į apklausą asmuo taip pat gali būti šaukiamas telefonu ar kitais būdais, tačiau tokiais atvejais už neatvykimą jam negali būti taikomos numatytos procesinės sankcijos. Apklausa vieta, konkretus iškviatimo būdas visada priklauso nuo tiriamo įvykio situacijos, šaukiamojo buvimo vietos, amžiaus, sveikatos būklės ir kitų aplinkybių. Apklausa tarnybiniame kabinete dažniausiai susijusi su oficialia aplinka, dalykine atmosfera. Tačiau neretai susiklosto aplinkybės, kai neatidėliotinais atvejais taktiniais sumetimais apklausiamąjį geriau apklausti jo buvimo vietoje (darbovietėje, mokymosi įstaigoje ir pan.). Taip elgiamasi, kai netikslinga atskleisti, kad asmuo yra šaukiamas į apklausą, kai tam kliudo šeiminių aplinkybės, liga, ar numatomos kitos geresnės sąlygos psichologiniam ryšiui užmegzti ir išsaugoti. Paprastai negalima vienu metu toje pačioje patalpoje apklausti kitus tos pačios bylos proceso dalyvius.

Pareigūnas, nustatęs iškviesto į apklausą asmens tapatybę, pradėdamas tyrimo veiksmą, pirmiausia išsiaiškina anketinius protokolinius duomenis ir atskiras detales:

- duomenis apie paties apklausiamojo asmenybę, jo gyvenimo būdą, ryšius (anketinius duomenis; profesiją; interesus ir pomėgius; charakterio bruožus; galimą kriminalinę patirtį; turtinę padėtį; pajamų

šaltinius; išsilavinimo lygį; artimiausios apsupties charakteristikas; fizinę ir psichinę būklę ir kt. Pastarasis etapas apibūdinamas kaip apklausiamąjį psichinės, emocinės ir valinės nuostatų diagnostika bei tarpusavio bendravimo užmezgimas ir tolesnės apklausos niuansų numatymas). Žinoma, nereikia užmiršti, kad ir apklausiamasis panašiai nagrinėja apklausiantįjį ir apsisprendžia dėl savo elgsenos variantų;

- nustatant santykius su kitais byloje dalyvaujančiais asmenimis (nukentėjusiuoju, liudytojais, įtariamaisiais), gilinamasi į asmenines jų savybes, gyvenimo būdą, išaiškinamos apklausiamąjį teisės ir pareigos. Šioje dalyje tyrėjas jau turi galimybę pasidaryti preliminarias išvadas apie apklausiamąjį asmens nusistatymą, pasirengimą duoti atitinkamo pobūdžio (teisingus, melagingus, paviršutiniškus ir pan.) parodymus ar kitokio galimo elgesio variantus. Šios nuostatos, žinoma, labiausiai priklauso nuo procesinio subjekto statuso, konfliktinės ar nekonfliktinės situacijos ir kt.;
- nagrinėja įvykio mechanizmą (laiką, vietą, būdą, dalyvius, jų tarpusavio sąveiką, žalą, galimus įvykio stebėtojus, liudytojus, materialius pėdsakus ir kt.) nusikalstamos veikos metu ir vėliau, taip pat galimas kliūtis (tiesos nustatymo trukdžius);
- nustato apklausiamąjį įvykio suvokimo potencialias galimybes (matymo, girdėjimo, jutimo, užfiksuojamą atmintyje ir kt.), taip pat įvykio atgaminimo (informacijos pateikimo) galimybes.

Pažymėtina ir tai, kad apklausos metu gali būti gaunami ne tik nauji tam tikrų aplinkybių duomenys, tačiau apklausa gali tapti priemone tikrinant, tikslinant, gilinant, įtvirtinant jau gautą iš kitų šaltinių informaciją, taip pat tikrinant turimas ir formuluojant naujas versijas.

Pareigūnas turi skatinti apklausiamąjį kuo tiksliau perteikti duomenis ir pabrėžtu dėmesingumu, ir patikslinamaisiais klausimais, kryptingais prognostiniais tam tikrų objektų verbaliniais arba vaizdiniais apibūdinimais. Žinoma, čia neužmirštinas taktiškai tinkamas duomenų vertinimas, kritiška pateikiamos informacijos analizė, apklausos individualumas, siejamas su apklausiamąjį savybėmis, kriminalistine situacija, apklausos aktyvumas, sparta, kryptingumas. Apklausiantysis negali būti abejingas, pasyvus klausytojas ir apklausos duomenų formalus fiksuotojas. Turintys patirties pareigūnai, atsižvelgdami į situaciją ir apklausiamąjį savybes, dažnai keičia apklausos (dialogo) būdus. Ypač didelę reikšmę apklausiamajam turi pirmas jo išpūdis apie tyrėją (apklausiantįjį). Žinoma nemažai

atvejų, kai įtariamieji (kaltinamieji) užsisklendė ir neigė dalyvavę darant nusikalstamą veiką vien dėl to, kad pareigūnu nepasitikėjo, juo piktinosi ar netgi laikė jį priešu. Kiekvienas žmogus turi savo nuostatas, nuomonę, pasižymi individualiomis savybėmis. Vieni turi gerą vaizdinę atmintį, kiti žodinę, jutiminę ar kitokio tipo atmintį arba atvirąšėčiai – atitinkamos jų savybės yra ribotos. Kita vertus, atskiros savybės labai priklauso nuo asmens amžiaus, lyties, išsilavinimo, intelekto, gyvenimo patirties, profesinių ir kitokių įgūdžių. Atskirais atvejais tyrėjas turi sugrąžinti apklausiamąjį prie tam tikrų aplinkybių atkūrimo, atskirų detalių priminimo. Psichologai pabrėžia, kad reikia pateikti primenančią medžiagą, kuri gali būti ir verbalinė, ir materialinė. Verbalinis (žodinis) priminimas apklausiamajam gali būti įvairus. Tai priklauso nuo apklausiamąjo imlumo ir tyrėjo nuovokos. Galima padėti prisiminti įvykius (faktus, reiškinius ir pan.), laiką, vietą ar kt. Dažnai pareigūnui tenka priminti apklausiamajam žmogaus išvaizdą, ūgį, kūno sandarą, būdingus judesius, mimikos išraišką ir pan.

Apklauso specifika gali keisti apklausiamąjo verbalinio aplinkybių perteikimo klišius: ribotas žodynas, kalbos kultūra, tam tikri kalbos štamapai (žargonai). Bandytas priminti ir tikslinti tam tikras detales neturi tapti menamais klausimais arba tam tikros nuostatos inspiravimu ir visuomet turi būti siejamas su apklausiamąjo tam tikro pasirinkimo, saviraiškos laisve. Nemažą tyrėjo pasitikėjimą arba nepasitikėjimą dėl apklausiamąjo pateikiamos informacijos sukelia ir neverbalinio komunikavimo elementai (mimika, pantomimika, balso intonacija, kūno padėtis, daugelis kitų bendravimo elementų, kurie itin pradiniam apklauso etape gali labai pakeisti apklausiančiojo veiksmų taktiką, nuoseklumą ir bendravimo būdus. Tačiau ši korekcija neturi būti suvokta paties apklausiamąjo, nes tyrėjas, kad ir kokios būtų aplinkybės, privalo išlikti ramus, nuosekliai atidus, korektiškas ir principingas tiesos ieškovas. Įprasta apklauso skaidyti į tam tikras stadijas, tačiau jų specifika plačiau bus nagrinėjama apibūdinant konkretaus proceso dalyvio (liudytojo, nukentėjusiojo, įtariamojo ir kt.) apklauso taktiką. Bendrybių dalyje dar reikėtų pabrėžti apklauso baigiamosios dalies svarbesnius klausimus. Įstatymas reikalauja, kad apklausiamąjo parodymai turi būti užrašomi protokole pirmuoju asmeniu ir kiek galima pažodžiui. Taigi galima suvokti, kad apklauso protokole turi nuosekliai atsispindėti ir laisvo asmens atpasakojimo, ir papildomais ar kontroliniais klausimais gauti duomenys. Tačiau praktikoje kartais gimsta įvairūs stereotipai, o dažniausiai yra ignoruojamas duomenų, kurie neatitinka tyrimo versijos, fiksavimas. To dažnai nepastebi apklausiamieji – pasitikėdami

tyrėjo nešališkumu, jie protokolo patys neperskaito ir tik patvirtina savo parašais, kad užfiksuoti duomenys teisingi. Tai nėra gerai, nes tyrimo versijos neretai kinta ir prireikia papildomų ar pakartotinių asmenų apklausų ir kt. Fiksuojant apklausos eigą labai svarbu pasinaudoti techninių priemonių teikiamomis galimybėmis, ypač apklausos garso ir vaizdo įrašu, kuris disciplinuoja verbalinį bendravimą, daro jį jautresnį, riboja iškraipymų ar parodymų keitimo galimybes. Kita vertus, ramioje aplinkoje peržiūrėjus įrašą galima pastebėti anksčiau neužčiuoptų apklausos proceso detalių: tam tikrų specifinių judesių, mimikos, nutylėjimo, balso intonacijų, kurie verčia abejoti, ar protokole užfiksuoti duomenys teisingi. Be to, vaizdo ir garso įrašo panaudojimas kartais tampa vienu iš būdų išvengti ganėtinai kontraversiško savo pasekmėmis dažnai reikalaujamo ikitiesminio tyrimo veiksmo – akistatos, nes apklausos peržiūra stebint kitam proceso dalyviui (žinoma, kartu su protokole užfiksuotais duomenimis) neretai pakeičia ankstesnes pozicijas dėl tam tikrų įrodinėtinių aplinkybių apibūdinimo ir parodymų suvienodinimo.

Liudytojo ir nukentėjusiojo apklausa. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija sąvoką „liudytojas“ apibrėžia kaip bet kurį asmenį, nesvarbu, koks jo / jos statusas pagal nacionalinius baudžiamąjį proceso įstatymus, žinantį baudžiamajam procesui svarbią informaciją. Ši sąvoka apima ekspertus ir vertėjus. Kartais teigiama, kad liudytojas procese negali būti suinteresuotas. Su tokiu teiginiu reikėtų sutikti, išskyrus įstatyme įtvirtintas liudijimo išimtis, kai asmuo yra įtariamojo, kaltinamojo ar nukentėjusiojo šeimos narys ar artimas giminaitis, kai liudytojas suinteresuotas kelionės išlaidomis, kompensacija už sugaištą laiką, teise kai kuriais atvejais nebūti paviešintas, neduoti parodymų savo saugumo sumetimais. Apie asmeninio intereso įtaką ir kitus teisingų parodymų gavimo aspektus bus rašoma nagrinėjant procesinį nukentėjusiojo statusą.

Lietuvoje liudytojas yra asmuo, apie kurį yra duomenų, kad jis gali žinoti kokių nors reikšmės bylai išspręsti turinčių aplinkybių (BPK 78 str.). Liudytoju negali būti asmuo, kuris pagal sveikatos priežiūros įstaigos pažymą arba teismo psichiatro ar teismo mediko išvadą dėl fizinių ar psichinių trūkumų nesugeba teisingai suvokti reikšmingų bylai aplinkybių ir duoti dėl jų parodymus. Įstatyme yra apibrėžti ir kiti liudijimo imunitetai.

Nuo 2010 m. spalio 1 d. įtvirtinta liudytojo teisė turėti savo atstovą.

Nagrinėjant nukentėjusiojo apklausos taktiką iš pradžių reikia pabrėžti, kad asmenys, kurių atžvilgiu buvo padarytos nusikalstamos veikos, atskirų valstybių teisės aktuose, teisės literatūroje bei kasdiniame gyvenime

įvardijami nevienodai: „nusikaltimo aukos“, „nukentėjusieji“, „asmenys, nukentėję dėl nusikaltimo“. Žodis „auka“ suprantamas kaip nuo kokios nors nelaimės nukentėjęs ar žuvęs žmogus. Taigi žodžio „auka“ turinys yra daug platesnis nei „nukentėjusieji“. Užsienio valstybių teisės aktuose tokie asmenys dažniausiai įvardijami žodžiu *victim* (auka, nukentėjusysis).

Nukentėjęs nuo nusikaltimo asmuo iš karto negali būti nukentėjusysis procesine prasme su visomis iš to plaukiančiomis pasekmėmis. Neužtenka vien konstatuoti padarytą žalą (t. y. faktinį pripažinimo nukentėjusiuoju pagrindą), privalomas kompetentingo pareigūno surašytas procesinis dokumentas – nutarimas arba nutartis (baudžiamasis procesinis, juridinis pagrindas. Ikteisminio tyrimo sėkmė dažniausiai priklauso nuo to, kaip greitai, planingai ir sparčiai bus pradėtas ir vykdomas ikiteisminis tyrimas, kokie bus pareigūno santykiai su proceso dalyviais ir ypač su nukentėjusiuoju. Neretai jis yra vienintelis asmuo, galintis nurodyti konkrečias nusikalstamos veikos aplinkybes ir įtariamojo požymius. Šios aplinkybės lemia, kad su nukentėjusiuoju asmeniu kuo skubiau būtų užmegztas geras psichologinis ryšys, o tarpusavyje bendraujant vyrautų dėmesingumas, atidumas, orumas ir suvokta atjauta, nes dažniausiai būtent tai suteikia nemažų garantijų sėkmingai atlikti tyrimą, o kartu užtikrinti ir nukentėjusiojo interesus. Nukentėjusysis turi teisę ir teikti informaciją, ir ją gauti, nes jis dažniausiai yra baudžiamojo persekiojimo iniciatorius, todėl yra suinteresuotas bylos baigtimi.

Turbūt nė vienoje byloje neapsieinama be nukentėjusiojo ar liudytojo parodymų ir turbūt niekas kitas neatsiduria tokioje visokiausių interesų sandūroje kaip šie proceso dalyviai, todėl neretai jiems daromas įvairiausias poveikis (teisėtas ir neteisėtas), kuriam atsispirti ne kiekvienas įstengia. Asmenų, tarp jų ir liudytojo, parodymų teisingumas atskiruose baudžiamojo proceso etapuose yra veikiamas ir daugelio kitų veiksnių, tarp jų ir valstybės skiriamo asmeniui dėmesio užtikrinant individo teisių apsaugą, taip pat ir procesinės jo padėties, pačių teisininkų profesionalumo, teisiųjų institucijų ir teisinės veiklos autoriteto, visuomenės homogeniškumo.

Keliamų liudytojui klausimų pobūdį lemia klasifikacinė baudžiamojo proceso kategorija. Štai matęs, kaip buvo padaryta nusikalstama veika, asmuo gali geriau apibūdinti nusikalstamos veikos aplinkybes, teisinio konflikto dalyvių elgesį, kitus galimus liudytojus, pėdsakus ir kt. Kitos klasifikacinės priklausomybės liudytojams gali būti žinomos mažiau reikšmingos aplinkybės, pvz., atskirų subjektų charakteristikos, tam tikros gamybos specifika ir pan. Atkreiptinas dėmesys, kad liudytojais – tai eiliniai žmo-

nės, kartais nedaug nutolę nuo nusikaltusiųjų. Gerai ką nors įsiminę gali užmiršti kitas aplinkybes. Kaip ir nukentėjusieji, jie gali neįsidėmėti tyrėją dominančių aplinkybių detalių, ne visuomet teisingai suvokti ir įvertinti įvykį. Netgi jeigu ir įsimena, jie kartais negali teisingai apibūdinti ir pateikti žinomos informacijos dėl psichologinių savybių, amžiaus, situacinių ir kitokių ypatumų. Pvz., dabartinių plėšimų aplinkybės išlieka panašios – dažniausiai nusikaltėliai savo aukas užklumpa netikėtai, nuošalesnėse, mažai stebimose vietose (pvz., daugiabučių namų laiptinėse); užpuola iš už nugaros, panaudodami fizinį ar psichologinį smurtą nuslopina galimą pasipriešinimą, stengiasi kuo greičiau atimti vertingus, lengvai parduodamus daiktus ir nedelsdami pasišalina. Ištikus tokiai nelaimėi, patartina kiek tik įmanoma stengtis neprarasti šaltakraujiškumo. Vis dėlto ir tokiais atvejais aukos neretai įsidėmi kai kuriuos užpuoliko (-ų) požymius, todėl būtina kuo išsamesnė jų apklausa.

Parodymų išsamumui, konkretumui, tikrumui neigiamą įtaką turi įvykio suvokimą apsunkinančios sąlygos, įgimti ar įgyti regėjimo, klausos ar kiti jutimo defektai, prasta atmintis ar žemas intelektas. Apklausiamojo padėtį dažnai apsunkina formali, negeranoriška, valdiška, kabinetinė aplinka. Šiuolaikiniame gyvenime visa tai dažnai būna susiję su nesąžiningumu, siekiu nesudrumsti savo ramybės ar netgi naudos, juntamas nesaugumas ar baimė patirti kerštą dėl sąžiningai duotų parodymų ir, kita vertus, teikiama nauda dėl duodamų melagingų parodymų nusikaltusiųjų naudai. Visos nurodytos aplinkybės turi įtakos pasirenkant apklausos taktiką ir technologiją, kūrybiškai panaudojant objektyvius ir subjektyvius veiksnius. Gali būti pasirenkamas principas aiškinantis nuo bendro iki konkretaus ir atvirkščiai. Šie būdai taikytini ypač tais atvejais, kad apklausiamasis yra ribotos mąstysenos, neraštingas ar dėl kitų kliūčių neturi galimybių laisvai, suprantamai ir plačiai išdėstyti savo mintis. Nukentėjusysis paprastai pasižymi emocingumu dėl patirtos baimės, siaubo, stresinės įtampos, fizinio skausmo. Dėl šių poveikių nukentėjusysis gali užsisklęsti, susirgti depresija, gali sutrikti ar deformuotis mąstymo logika. Atskirais atvejais paties nukentėjusiojo (aukos) elgesys gali būti vertinamas kaip provokuojantis nusikalstamą veiką. Dėl šių ir kitų panašių aplinkybių reikia labai kruopščiai tikrinti nukentėjusiojo parodymus, ypač pirminius, nes jų turiniui galėjo turėti įtakos tuometinės jo emocinės, psichologinės būsenos. Apklausiamojo faktinis informuotumas negali būti nustatytas vien pasyviu klausymu, būtina išnaudoti visus galimus būdus, grindžiamus apklausiamojo psichikos žinojimu. Apklauskamas liudytojus ir nukentėjusiuosius,

tyrėjas turi suprasti įsiminimo ir užmiršimo ypatumus. Literatūroje dažniausiai pabrėžiamas didėjantis užmiršimas per pirmąsias tris penkias paras po suvoktų aplinkybių. Ypač greitai pamiršamos įvykių datos, laikas, dinaminiai ir kiekiniai duomenys. Informacijos atkūrimo procese, priklausomai nuo psichikos būsenos, žmogus atsimena tuos ar kitus įvykio fragmentus, todėl čia taikytinas kognityvaus interviu metodas detalizuojant įvykį iš įvairių pozicijų ar plokštumų. Šiuo atveju būtina apklausiamajam suteikti psichologinę pagalbą pateikiant tam tikrus atvaizdus, schemas, maketus, modelius ir kt. Parodymų davimo procesą gali komplikuoti jau minėta netinkama aplinka, apklausiančiojo elgesys, kalbos maniera, balso tonas, bandymas „gaudyti“ pasakomais žodžiais, terminais ar pan. Todėl būtina rodyti ypatingą dėmesingumą ir geranoriškumą apklausiamiesiems, valdyti jų nuotaiką, sukurti galimai prarastą optimalią bendravimo atmosferą. Kognityvaus interviu metodas konkrečiau apibūdinamas tam tikro turinio etapais: įvadiniu, kai apklausiamasis skatinamas nusiraminti ir susivokti aplinkoje; su juo užmezgamas psichologinis ryšys (geranoriški, grįsti savitarpio supratimu ir bendradarbiavimu, tarpusavio santykiai; apklausiamojo įtikinimas, kad nuo jo pastangų atkurti ir pateikti informaciją priklausys tyrimo sėkmė ir teisingumo triumfas, nes jis yra aktyvus proceso dalyvis. Čia svarbu apklausiamajam įteigti maksimaliai susitelkti ir aktyviai bendradarbiauti, ničnieko nepraleisti, neišgalvoti atsakymų. Kitas etapas – tai laisvas atpasakojimas. Apklausiamajam pasiūloma atgaminti bendrinį įvykio vaizdą: kur ėjo, ką numatė veikti, kokia buvo savijauta, koks oras, ką sutiko ir pan. prieš įvykstant nusikalstamai veikai. Šiame etape negalima nutraukti pasakojimo, neužduoti patikslinančių ar detalizuojančių klausimų ir kantriai išverti ilgas pasakojimo pauzes. Pasakojimo metu fiksuoti svarbius, svarbiausius ir mažiau svarbius įvykio atspindžius. Kartu numatyti tikslinamuosius klausimus apie įvykio detales. Trečiame, atminties kodavimo, etape susitelkti ties vaizdiniais – įvykio atspindžiais atkuriant tam tikrus fragmentus. Paprašyti juos atkurti užsimerkus ir kiek galima susikaupus bei stengtis išgauti iš įvykio atspindžių maksimaliai daugiau detalių ir kitos informacijos. Prie kai kurių vaizdinių galima sugrįžti iš naujo ir juos detalizuoti plačiau. Ketvirtame, apžvalginiam, etape apklausiamajam pabrėžtinai raiškiai ir lėtai perskaitomi užfiksuoti parodymai, prieš tai aptarus apklausiamojo galimybę nutraukti skaitymą, jeigu bus pastebėtas koks nors netikslumas fiksuojant parodymus arba apklausiamasis prisimins ką nors nauja. Baigiamajame penktame etape padėkojama apklausiamajam už informaciją, sukonkretinami šio asmens duomenys ir pasiūloma tam

tikrais būdais vėl susisiekti, jeigu šis prisimins naujas įvykio detales. Ypač svarbu, kad apklausiamasis susidarytų teigiamą pareigūno tyrėjo įspūdį, kuris leistų toliau bendrauti ir teikti reikiamą pagalbą. Apklauskos kognityvų metodą reikia pritaikyti kiek galima skubiau po nusikalstamo įvykio, nes užmaršumas didėja kiekvieną valandą.

Nukentėjusysis ar liudytojas gali prašyti prokurorą ar ikiteisminio tyrimo pareigūną taikyti jam anonimiškumą (BPK 198 str.). Prokuroras ar ikiteisminio tyrimo pareigūnas, kai yra pagrindas, taiko nukentėjusiajam ar liudytojui anonimiškumą, taip pat imasi nustatytų priemonių nukentėjusiojo ar liudytojo, kuriam taikomas anonimiškumas, asmens tapatybę nurodančių duomenų slaptumui užtikrinti. Jei taikomas anonimiškumas, apklausa atliekama ir apklauskos protokolas surašomas laikantis BPK 201 str. nustatytų specifinių reikalavimų siekiant užtikrinti asmens tapatybės slaptumą. Nukentėjusysis ar liudytojas, kuriems taikomas anonimiškumas, tyrimo veiksmų ir kituose bylos dokumentuose įvardijamas numeriu. Tikrieji asmens tapatybės duomenys surašomi specialiaame tyrimo veiksmo protokolo priede. Taikant anonimiškumą tyrimo veiksmo protokolą, nutarimą ar kitokį bylos dokumentą surašo ir jį pasirašo tą veiksmą atlikęs, nutarimą ar kitokį bylos dokumentą surašęs prokuroras ar ikiteisminio tyrimo pareigūnas, ar ikiteisminio tyrimo teisėjas. Tyrimo veiksmų protokoluose, nutarimuose, nutartyse bei kituose bylos dokumentuose nerašoma informacija, iš kurios būtų galima nustatyti tyrimo veiksmė dalyvavusio ar kitame dokumente paminėto nukentėjusiojo ar liudytojo, kuriam taikomas anonimiškumas, asmens tapatybę. Nukentėjusiojo ar liudytojo asmens tapatybę nurodantys duomenys, įforminti ir įslaptinti nustatyta tvarka, sudaro valstybės paslaptį. Susipažinti su tapatybę nurodančiais duomenimis turi teisę tik byloje dalyvaujantis prokuroras, ikiteisminio tyrimo pareigūnas ir teisėjas. Įslaptinti nukentėjusiojo ar liudytojo tapatybę nurodantys duomenys išslaptinami Valstybės ir tarnybos paslapčių įstatymo nustatyta tvarka. Anonimiškumo suteikimas leidžia įslaptinti tik nukentėjusiojo ar liudytojo tapatybę nurodančius duomenis, bet ne šių asmenų duotų parodymų dėl reikšmingų bylai išspręsti aplinkybių turinį. Jeigu pagal nukentėjusiojo ar liudytojo parodymų turinį (kai kitaip parodymų apklauskos protokole išdėstyti negalima) jie gali būti identifikuoti, anonimiškumo taikymas neturi jokios prasmės. Tokiu atveju asmens apsaugos dalykai turi būti sprendžiami vadovaujantis Baudžiamojo proceso bei operatyvinės veiklos dalyvių, teisingumo ir teisėsaugos institucijų pareigūnų apsaugos nuo nusikalstamo poveikio įstatymu.

Ir liudytojas, ir nukentėjęsysis dėl tam tikrų aplinkybių gali vengti duoti parodymus arba meluoti. Tai, kad asmuo, duodamas parodymus, yra nesąžiningas (meluoja), tyrėjas paprastai suvokia iš asmens išorės požymių ar elgesio: paraudusio ar išbalusio veido, rankų, kojų virpesio, prakaitavimo, nervingumo, ilgų pauzių, pasikartojančių vienodų judesių, sulėtėjusios kalbos, kategoriškų samprotavimų, niekuo neparemto įtikinėjimo pateiktųjų versijų teisingumu, abejonių stokos, perdėto tyrimui nereikšmingų duomenų detalizavimo ir kt. Šiais atvejais tyrėjas privalo išaiškinti įstatymų normas, ribojančias atsisakymą duoti parodymus arba pateikti melagingą informaciją, taip pat taikyti apklausos taktikos siūlomus kitus būdus. Ypač svarbu duomenis maksimaliai detalizuoti, lyginti juos su jau turimais patikrintais ir patvirtintais faktais, aiškinti parodymų prieštaravimus ir juos šalinti, pateikti nelaukiamus (tiesioginius) klausimus ir kt.

Ikiteisminio tyrimo stadijoje duoti parodymai dažniau turėtų būti įrašomi vaizdo garso priemonėmis siekiant išvengti akistatos ir nebūtinų pakartotinių apklausų, kurios gali ateityje dar labiau komplikuoti tyrimą. Liudytojo apklausos protokolas surašomas laikantis BPK 179 str. numatytų reikalavimų. Liudytojo parodymai užrašomi pirmuoju asmeniu ir kiek galima pažodžiui. Jeigu reikia, nurodomi liudytojui užduoti klausimai ir jo atsakymai. Liudytojo asmens duomenys (išskyrus vardą, pavardę ir gimimo metus) saugomi atskirai nuo kitos ikiteisminio tyrimo medžiagos. Liudytojas, kuriam įstatymų nustatyta tvarka taikomos apsaugos nuo nusikalstamo poveikio priemonės, gali būti apklausiamas garso ir vaizdo nuotolinio perdavimo priemonėmis (BPK 183 str.).

Įtariamojo (kaltinamojo) apklausa. Lietuvoje ikiteisminio tyrimo metu, prieš surašant kaltinamąjį aktą, įtariamasis turi būti apklausiamas. Prieš pirmąją apklausą įtariamajam turi būti pasirašytinai įteiktas pranešimas apie įtarimą. Jame turi būti nurodyta nusikalstama veika (kur, kada ji padaryta, kitos aplinkybės) ir baudžiamasis įstatymas, numatantis tą nusikalstamą veiką, taip pat išvardytos įtariamojo teisės. Prieš kitas apklausas naujas pranešimas apie įtarimą turi būti įteiktas tik jeigu keičiasi įtarimo turinys. Pranešimo apie įtarimą įteikimas yra svarbus tuo, kad šis procesinis veiksmas lemia proceso dalyvio statusą ir taip įgyvendinama įtariamojo teisė žinoti, kuo jis yra įtariamasis. Įtariamojo statuso įgijimas sukelia procesines pasekmes: ikiteisminio tyrimo subjektų pareigą išaiškinti įtariamojo teises bei užtikrinti galimybę jomis pasinaudoti, ypač realiai užtikrinti turėti gynėją – advokatą. Įtariamojo statuso suteikimas neturi būti nei skubotas, kad netaptų formaliu pagrindu taikyti procesinius suvaržymus, nei

vilkinamas nepagrįstai ribojant galimybę pasinaudoti įtariamojo teisėmis. Įtariamasis visada apklausiamas prieš jam skiriant kardomąją priemonę. Apklausa pradžioje įtariamojo paklausama, ar jis prisipažįsta padaręs nusikalstamą veiką, dėl kurios įtariamas.

Ikiteisminio tyrimo metu Lietuvoje įtariamąjį gali apklausti ir ikiteisminio tyrimo teisėjas, jeigu gautas prokuroro prašymas, kurį šis gali pateikti ne tik savo, bet ir įtariamojo ar jo gynėjo iniciatyva. Prokuroro iniciatyva įtariamąjį apklausia ikiteisminio tyrimo teisėjas, jeigu manoma, kad bylą nagrinėjant teisme kaltinamasis gali pakeisti savo parodymus arba pasinaudoti teise atsisakyti duoti parodymus. Įtariamojo prašymu prokuroras privalo per kiek įmanoma trumpesnę laiką pateikus tokį prašymą pristatyti suimtą įtariamąjį pas ikiteisminio tyrimo teisėją ir dalyvauti jo apklausoje (BPK 187–189 str.).

Kaip jau minėta, įtariamojo (kaltinamojo) procesinė padėtis apibūdinama aiškiais pokyčiais jo asmeniniame gyvenime, socialiniame statuse, ribojant funkcinį jo vaidmenį, o taikant sulaikymą (suėmimą) ir kt. priemones dar labiau paveikiama jo psichika dėl atskyrimo nuo visuomenės ar judėjimo laisvės apribojimų. Padarę nusikalstamą veiką asmenys, kitaip nei kiti proceso dalyviai, yra daug geriau informuoti nei nukentėjusieji ar liudytojai, tačiau dėl numatomos atsakomybės už padarytą nusikalstamą veiką paprastai mažiau nei kiti suinteresuoti atskleisti tiesą, taigi labiau linkę iškreipti (užmaskuoti) nusikalstamos veikos aplinkybes. Tam padeda ir tai, kad šie proceso dalyviai niekaip neatsako už atsisakymą duoti parodymus arba duotų parodymų melagingumą. Šios aplinkybės ir lemia pareigūnų taktinių elgesio būdų specifiką apklausiant įtariamąjį (kaltinamąjį).

Įtariamasis (kaltinamasis) domina pareigūną kaip asmenybė, kaip tiriamo įvykio dalyvis ir stebėtojas, kaip nusikalstamos veikos pėdsakus paieškantis ar apie juos daug žinantis subjektas.

Apklaudamas įtariamąjį riboto informuotumo sąlygomis ir stokodamas laiko tinkamai pasirengti šio proceso dalyvio apklausai, tyrėjas paprastai dar nedisponuoja pakankamais įtariamąjį demaskuojančiais įrodymais. Todėl tyrėjas priverstas panaudoti skirtingas apklausa taktikas. Jeigu yra sulaikyti keli asmenys, būtina nustatyti jų apklausa eiliškumą. Jeigu tarp sulaikytųjų yra anksčiau neteistas asmuo, kuris pateikė plačią informaciją apie įvykį, toks asmuo turėtų būti apklausiamas pirmiau. Nusikalstamos veikos bendrininkas bijo duoti teisingus parodymus pirmas, tačiau, kita vertus, baiminasi „pavėluoti“, todėl pareigūnas turėtų gebėti susilpninti pirmąją būseną ir paskatinti antrąją.

Kita vertus, tik ką sulaikyto ar suimto įtariamojo apklausa turi ir kai kurių pranašumų, nes neprisipažįstantis įtariamasis negali nuodugnai apgalvoti ir visapusiškai pagrįsti melagingos versijos, neteisingi jo parodymai paprastai būna labai prieštaringi. Siekiant geriau atskleisti įtariamojo asmenybę, jo apklausa gali būti daugiau pokalbio formos. Tokioje apklausoje panaudojęs kai kuriuos jam tikrai žinomus faktus, tyrėjas apklausiamajam gali sudaryti gerai informuoto pareigūno įspūdį. Tačiau šiuo atveju pareigūnas turi būti ypač apdairus ir atsargus, nes padaryta menkiausia klaida labai silpnina jo pozicijas. Be to, pareikštas įtarimas kartais gali būti ir nepagrįstas dėl netinkamai susiklosčiusių aplinkybių, klaidos ar apkalbos. Neblogus rezultatus kartais galima pasiekti užduodant įtariamajam šalutinius klausimus apie atskiras nusikalstamos veikos detales, pvz., aiškinantis paimtų kratos metu daiktų įsigijimo kanalus, kainas ir kitus turimų kvitų, sąskaitų, važtaraščių rekvizitus ir pan., taip pat apie santykius su kitais asmenimis. Atsisakymo duoti parodymus atvejais pareigūnas turi atskleisti neigiamas tokios pozicijos pasekmes – įstatymų numatomas išlygas dėl nuobaudų griežtumo, t. y. turėtų būti naudojami psichologiniai-emociniai metodai, nuosekliai išaiškinamos baudžiamosios teisinės veikos pasekmės. Neretai sukurti tinkamą apklausos atmosferą ir užmegzti gerą psichologinę ryšį padeda dar įžanginėje apklausos dalyje, nepaisant laiko sąnaudų, išsamus įtariamojo procesinės padėties, inkriminuojamo įtarimo detalizavimas, prisipažinimo ar neigimo padarius nusikalstamą veiką procesinė teisinė reikšmė, platus įstatymų normų apibrėžtų kaltinamojo atsakomybę atitolinančių, panaikinančių ar švelninančių aplinkybių apibūdinimas ir kt. Labai svarbu suvokti, kad jau nuo pat pirmos įtariamojo apklausos būtina sudaryti palankiausias sąlygas apsispręsti įtariamajam pasirinkti tinkamą (teisingą) poziciją, nes šiame etape menkiausias klaidinimas ar parodymų melagingumas sukuria ir įtvirtina prastas ateities perspektyvas ir turi įtakos jo prieštaravimui nustatant tiesą. Atskirais atvejais tiesioginis klausimas, ar įtariamasis padarė konkretų nusikaltimą, gali būti pakeičiamas psichologiškai lankstesniu – kas turėjo įtakos jo poelgiui.

Jeigu įtariamasis duoda prisipažįstamus parodymus, būtina juos maksimaliai detalizuoti ir nustatyti papildomas aplinkybes, kurias galima būtų patikrinti ir įtvirtinti tiek nusikalstamos veikos padarymo mechanizmą, tiek ir galimus nusikaltimo bendrininkus, elgesio motyvus, įtariamojo asmenybę ir kt. Tai ypač svarbu, kai teisės normos ir praktika įtvirtina galimybę keisti parodymus ir labiau pasitikima tik teisme duotais asmenų parodymais.

Jeigu įtariamasis apklausoje nurodo tam tikrą alibi, ją būtina kiek įmanoma kruopščiau patikrinti ir neatidėti vėlesnei proceso stadijai. Žinoma, čia ypač svarbu detalizuoti pateikiamo alibi aplinkybes pagal nurodomą laiką ir jo buvimą ir prieš nusikalstamą veiką, ir po jos ir kas tai gali patvirtinti. Ne mažiau svarbu gerai pasirengti apklausai su alibi siejamais liudytojais, dokumentų išreikalavimu ir kt. Tokie liudytojai turi būti išsamiai apklausti vienu metu, neleidžiant bendrauti su kitais asmenimis ir tikrinant jų parodymų teisingumą.

Nepilnamečių apklausos ypatumai. Baudžiamajame procese dalyvaujantiems jaunesniems nei 18 metų asmenims taikomos specialios proceso taisyklės. Be to, nukentėjusiesiems ir liudytojams nuo šešiolikos metų numatyta atsakomybė už melagingų parodymų davimą, teisme jie privalo prisiekti. Nepilnamečiai baudžiamajame procese gali tapti ne tik nukentėjusiais ir liudytojais, bet ir įtariamaisiais (kaltinamaisiais), o tai lemia atitinkamo proceso dalyvio statuso įgijimą su papildomomis jų apklausos sąlygomis ir taisyklėmis: galimybe dalyvauti jų apklausoje įstatyminiams ar įgaliotiesiems atstovams, specialistui ar gynėjui ir kt. Ypač svarbu yra tai, kad nepilnamečių apklausos turi būti atliktos kuo skubiau nuo nusikalstamos veikos padarymo. Be to, BPK yra įtvirtinta nuostata, kad jaunesni kaip aštuoniolikos metų liudytojai ar nukentėjusieji ikiteisminio tyrimo metu paprastai apklausiami ne daugiau kaip vieną kartą. Neatkartodami įtvirtintų BPK atskirų kategorijų nepilnamečių apklausai adresuojamų procesinių taisyklių, toliau pabrėšime jų apklausos kitus svarbesnius aspektus. Psichologinio ryšio su nepilnamečių užmezgimas ir palaikymas per apklausą priklauso: nuo pareigūno profesionalumo, nepilnamečio asmenybės ir apklausos organizavimo lygio. Taktiniai sunkumai, su kuriais susiduria pareigūnas, apklausdamas nepilnamečius, sietini su nepakankamomis žiniomis apie paauglystės psichologiją, nesugebėjimu nustatyti svarbių nepilnamečio asmeninių savybių, prastomis žiniomis apie taktinius apklausos būdus. Nukentėjusiajam nepilnamečiui sunku kalbėti apie patirtą smurtą ar praradimą, nes jis nenori būti skundiku. Reikia stengtis įtikinti vaiką, kad būtina kalbėtis apie tai, kas žeidžia, skaudina ir kelia nerimą, ir kad tai nėra skundimasis, tai vienintelis būdas ieškant sprendimo. Iš tiesų kartais tam reikia daug daugiau drąsos, negu kentėti pažeminimą. Dažnai vaikai ir paaugliai nedrįsta pareigūnams ir kitiems suaugusiesiems pasakyti apie patiriamą smurtą, patyčias, nes baiminasi keršto – smurtautojas atrodo stipresnis, kamuoja gėda, kad negali pats apsiginti. Dažnos situacijos, kai ir suaugusysis, ir vaikas yra bejėgis, jaučiasi vienišas ir pažemintas. Svarbiausia – ne slėpti smurto atvejus, o ieškoti veiksmingesnių šios problemos sprendimo būdų.

Taigi, rengiantis nepilnamečio liudytojo ir nukentėjusiojo apklausai, būtina surinkti kuo daugiau duomenų apie nepilnamečio asmenybę. Rengiant nepilnamečio apklausą, ypač svarbu parinkti apklausos vietą, vengti baudžiamojo persekiojimo institucinio įvaizdžio ir kt. Tam naudojami specialūs apklausos kambariai, kuriuose įrengta vaizdo ir garso įrašymo įranga, pastatyti atitinkami baldai, yra kitų dizaino akcentų. Apklausos pradžioje nustatyti santykiai su įtariamuoju, išsiaiškinamos reikiamos žinios apie apklausiamą asmenybę. Šioje studijoje pareigūnas patikslina ankščiau turėtas žinias apie apklausiamą asmenybę, o jeigu jų neturėjo – stengiasi tokių žinių įgyti. Tai pasirengimo apklausai tąsa, bet labai svarbi dalykinei studijai. Šiame etape atsiranda palanki situacija psychologui (pedagogui) įvertinti nepilnamečio asmenybę. Pagrindinė apklausos apie nusikalstamą veiką studija yra laisvas bylos aplinkybių atpasakojimas. Apklausos esmė ta, kad nepilnamečiui, be poveikio iš išorės, suteikiama galimybė laisvai papasakoti apie apklausos dalyką. Tyrėjo informacinis ir psichologinis pranašumas leidžia jam naudoti apklausos darbo studijoje įvairius taktinius būdus, padedančius nepilnamečiui prisiminti įvykio aplinkybes. Tam gali būti naudingi analogijos, palyginimo, kontrolinių ir skatinančių prisiminti klausimų, žvelgimo į įvykį iš įvairių pusių metodai, kurie gali padėti nepilnamečiui prisiminti primirštas aplinkybes. Pradinė prisiminimo studija prasideda nuo klausimo, ar jis turi pasakyti ką nors svarbaus. Prisiminimai kartu su atsakomybe, kurią jaučia nepilnametis, reikalauja iš jo labai daug jėgų. Tyrėjas turi atpažinti tuos skatinamuosius motyvus, kuriais vadovaujasi nepilnametis, ir juos palaikyti. Tyrėjas turi kantriai išklausti nepilnamečių ir tik tada tikslinti parodymus. Žinoma, ankstyvoje vaikystėje, kai nepilnametis dar nemoka raiškiai kalbėti ir dėstyti savo minčių, galimas tam tikras įsikišimas, tačiau tai turėtų daryti specialistas tyrėjo iniciatyva. Dažnai apklausiamieji nesugeba aiškiai ir suprantamai pasakyti savo minčių, atskirti esminės informacijos nuo neesminės. Tyrėjas turi mokėti taktiškai sustabdyti pernelyg didelę įžangą arba nutraukti su apklausos dalyku nesusijusį pasakojimą. Tačiau pasitaiko, kad apklausiamieji, nutraukus jų pasakojimą, negali susikaupti ir tęsti parodymų. Be to, tam tikra įžanga kartais reikalinga, jeigu apklausiamasis pagrindžia tolesnius įvykius.

Sukonkretinti klausimai turi grąžinti apklausiamąjį prie įvykio aplinkybių, tačiau šiuo atveju vengtina menančių klausimų. Apklausiat nepilnamečių reikia perprasti jo psichologiją ir sugebėti tuos ypatumus panaudoti apklausos procese. Dėl to tikslinga kviešti dalyvauti apklausoje vaikų psichologą. Apklausos eiga ir rezultatas fiksuojami aprašant juos apklausos protokole. Ne-

pilnamečio liudytojo ir nukentėjusiojo apklausoje, kai jų apsaugos interesais ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartimi neleidžiama dalyvauti įtariamajam ir kitiems proceso dalyviams, išskyrus valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovą arba psichologą, privalomai turi būti daromas garso ir vaizdo įrašas.

Nepilnamečio įtariamojo apklausa. Be jau nurodytų anksčiau bendrybių, pabrėžtina, kad nepilnamečio įtariamojo apklausoje privalomai dalyvauja gynėjas. Proceso dalyvių prašymu arba ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar ikiteisminio tyrimo teisėjo iniciatyva į jaunesnio kaip aštuoniolikos metų įtariamojo apklausą gali būti kviečiamas valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovas arba psichologas, kurie padeda apklausti nepilnametį, atsižvelgdami į jo socialinę ir psichologinę brandą. Dalyvaujantiems apklausoje išaiškinamos jų teisės bei pareigos. Apklauskos pradžioje įtariamojo paklausama, ar jis prisipažįsta padaręs nusikalstamą veiką, kuria įtariamasis. Tada paprašoma duoti parodymus apie įtarimo esmę. Vėliau įtariamajam gali būti užduodami klausimai. Įtariamajam atsisakius duoti parodymus, apklausa turi būti nutraukiama, nes duoti parodymus yra įtariamojo teisė, o ne pareiga. Įtariamojo apklauskos eiga ir rezultatai fiksuojami taip pat kaip ir liudytojų (nukentėjusiųjų) apklauskos. Pasirengimas nepilnamečio įtariamojo apklausai susideda iš apgalvotų organizacinių taktinių būdų ir konkrečių klausimų visumos nustatymo, tikintis išsamių parodymų. Rengdamasis apklausai tyrėjas turi nustatyti tokias įtariamojo nepilnamečio asmenybės duomenų grupes: socialiniai-demografiniai; socialiniai-psichologiniai (intelektualinės, emocinės, valinės, moralinės savybės); socialiniai-biologiniai (lytis, amžius, sveikatos būklė); duomenys, apibūdinantys paauglio požiūrį į mokslą, darbą; elgesys buityje, laisvalaikio metu; duomenys apie ankstesnę antivisuomeninę ar nusikalstamą veiklą. Nepilnamečio įtariamojo iškviatimo pas tyrėją būdo parinkimas turi taip pat didelę taktinę reikšmę. Besąlygiškai tik tyrėjas gali spėti, kaip iškviesti nepilnametį: šaukimą išsiunčiant paštu, per tėvus, telefonu, asmeniškai, per mokytoją ar auklėtoją arba vaikų teisių apsaugos tarnybos darbuotoją. Tačiau pastebėta, kad nepilnamečiai nenoriai tėvams pasakoja apie padarytus nusikaltimus, taip pat neigiamai reaguoja į visus iškviatimo būdus, kurie tampa žinomi tėvams. Be abejo, būtina nustatyti, kokie nepilnamečio santykiai su tėvais, nepilnamečio auklėjimo būdus ir metodus, šeimos sudėtį ir kitus nepilnamečio brendimui ir socialiniai raidai svarbius momentus. Įtariamojo psichikai būdingas tiesioginis suinteresuotumas bylos baigtimi, baimė būti nubaustam, sugniuždyta dvasinė būseną, depresija suvokiant įtariamojo statusą, baimė, kad teisingi parodymai pakenks jam, nepasitikėjimas tyrimo institucijomis, polinkis gin-

tis bet kokiomis priemonėmis, taip pat ir duodant melagingus parodymus, priešiškas nusiteikimas bet kokiems kaltinimo liudytojams, padidėjęs irzlumas, susijaudinimas, kartais nervinis sukrėtimas, panašus į afekto būseną. Tai reikalauja papildomų pastangų parenkant nepilnamečio įtariamojo apklausos taktinius būdus. Pareigūnas turi bendrauti su nepilnamečiu ramiu tonu be neigiamų intonacijų, vengti emocijų. Jeigu įtariamasis noriai bendrauja su tyrėju ir duoda teisingus parodymus, rekomenduojama naudotis taktiniais būdais, nurodytais bendrosiose apklausos sąlygose. Tyrėjas turėtų vengti remtis abejotina informacija, nes nepatikimų duomenų naudojimas tik sustiprina įtariamojo melagingą poziciją. Įtikinamas poveikis nepilnamečiui įtariamajam, siekiant paneigti melagingus parodymus, yra parodymų vidinių prieštaravimų panaudojimas bei pateiktų apklausiamojo duomenų ir kitų bylos duomenų prieštaravimų atskleidimas.

Ikiteisminio tyrimo teisėjo atliekamų apklausų ypatumai. Apklausa – vienas iš sudėtingiausių veikslių, o ikiteisminio tyrimo teisėjo atliekama įtariamojo apklausa gali būti būsimo elgesio reguliavimo priemonė.

Ikiteisminio tyrimo teisėjo atliekamos apklausos specifika atskleidžiama nagrinėjant bendruosius, jau iš dalies aptartus asmenų apklausos, jų procesinio statuso bei kitus ypatumus:

- a) liudytojo, nukentėjusiojo, nepilnamečio, mažamečio (pastariesiems dažniausiai skiriami specialūs teisėjai), įtariamojo (jo paties iniciatyva, prokuroro iniciatyva). Tyrimų duomenimis, tik apie 2 proc. įtariamųjų apklausiami ikiteisminio tyrimo teisėju;
- b) pasirengimo apklausai – ji tinkamai modeliuojama ir prognozuojama, t. y. nustatomas apklausos dalykas, nagrinėjami klausimai, reikalaujantys specialių žinių; analizuojami asmens duomenys; numatomas apklausos laikas, vieta, dalyviai, parengiamos techninės priemonės, pateikiami įrodymai; sukuriama palanki aplinka; sprendžiami įstatymų nustatytų ir kitų teisėtų atstovų, gynėjo, specialistų dalyvavimo klausimai;
- c) apklausos eigos nuoseklumo – laisvo pasakojimo, klausimų pateikimo ir atsakymų tikslinimo;
- d) apklausos fiksavimo (parodymai fiksuotini apklausos protokole, o ne teismo posėdžio protokole, papildomas fiksavimas vaizdo ir garso laikmenose).

Yra ir kitų niuansų, mažiau būdingų ikiteisminio tyrimo teisėjo apklausai (pagal eiliškumą – pirmą kartą, papildoma, pakartotinė, tikrinant parodymus).

Ikiteisminio tyrimo teisėjas liudytoją apklausia prokuroro prašymu, jeigu šis mano, kad: liudytojo nebus įmanoma apklausti nagrinėjant bylą teisme; liudytojas bylos nagrinėjimo teisme metu gali pakeisti parodymus arba pasinaudoti teise atsakyti duoti parodymus; liudytojas ikiteisminio tyrimo teisėjui duos išsamesnius parodymus. Prieš pradėdamas liudytojo apklausą, ikiteisminio tyrimo teisėjas privalo jį prisaikdinti, išskyrus jaunesnį kaip šešiolikos metų amžiaus asmenį. Ikiteisminio tyrimo teisėjo atliekamoje liudytojo apklausoje privalo dalyvauti prokuroras. Apklausos metu prokuroras turi teisę užduoti apklausiamam asmeniui papildomų klausimų. Baigus apklausą, prokuroras turi teisę susipažinti su apklausos protokolu ir prašyti jį papildyti. Apie ikiteisminio tyrimo teisėjo atliekamos apklausos vietą ir laiką prokuroras privalo pranešti įtariamajam ir jo gynėjui. Suimtas įtariamasis pristatomas į apklausos vietą. Įtariamasis ir jo gynėjas turi teisę dalyvauti tokioje apklausoje, užduoti apklausiamam asmeniui klausimus, kai apklausa baigiama, susipažinti su apklausos protokolu ir teikti dėl jo pastabas. Laisvėje esančio įtariamojo ar jo gynėjo neatvykimas į liudytojo apklausą netrukdo atlikti apklausą. Mūsų nuomone, negerai, kai liudytojo ar kitų proceso dalyvių ikiteisminio tyrimo teisėjo atliekamoje apklausoje arba priimant sprendimus dėl jo kompetencijai priskirtų kitų klausimų dalyvauja ne atsakingas už tyrimą pareigūnas, o jo veiklą kontroliuojantis prokuroras. Neretai nežinodamas ikiteisminio tyrimo detalių, jis negali tinkamai dalyvauti procesiniame veiksmė. Kita vertus, procesinį veiksmą atliekantis ikiteisminio tyrimo teisėjas ne visuomet turi galimybę susipažinti su visa ikiteisminio tyrimo medžiaga arba dėl suprantamų priežasčių būti pernelyg aktyvus procesiniame veiksmė.

Nesulaukusius aštuoniolikos metų liudytoją ar nukentėjusįjį apklausia ikiteisminio tyrimo teisėjas, jeigu vaiko interesais to prašo jo atstovas, prokuroras ar gynėjas arba jau nurodytais kitais pilnamečio liudytojo apklausos atvejais. Jaunesni kaip aštuoniolikos metų liudytojas ar nukentėjęsysis ikiteisminio tyrimo metu paprastai apklausiami ne daugiau kaip vieną kartą. Jų apklausos metu gali būti daromas vaizdo ir garso įrašas. Jeigu jaunesnių kaip aštuoniolikos metų liudytojo ar nukentėjusiojo apklausoje dalyvauja įtariamasis arba jo gynėjas, ikiteisminio tyrimo teisėjas privalo užtikrinti, kad tokiam liudytojui ar nukentėjusiajam nebūtų daromas neleistinas poveikis. Jaunesni kaip aštuoniolikos metų liudytojas ir nukentėjęsysis į teisiąmąjį posėdį kviečiami tik išimtiniais atvejais. Jeigu jaunesniam kaip aštuoniolikos metų liudytojui ar nukentėjusiajam įtariamasis gali daryti poveikį, ikiteisminio tyrimo teisėjas nutartimi įtariamajam apklausoje dalyvauti neleidžia. Prokuroras apie

ikiteisminio tyrimo teisėjo priimtą nutartį neleisti dalyvauti apklausoje įtariamąjį ir jo gynėją informuoja įteikdamas šios nutarties nuorašą. Jaunesnio kaip aštuoniolikos metų liudytojo arba nukentėjusiojo apsaugos interesais ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartimi įtariamajam ir kitiems proceso dalyviams, išskyrus valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovą arba psichologą, gali būti neleista dalyvauti patalpoje, kurioje atliekama apklausa. Tokiu atveju privalomai turi būti daromas garso ir vaizdo įrašas, o įtariamajam ir kitiems proceso dalyviams turi būti sudaromos sąlygos stebėti ir girdėti apklausą iš kitos patalpos bei per ikiteisminio tyrimo teisėją užduoti apklausiamam asmeniui klausimus. Psichologui ar valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovui teisėjo iniciatyva turėtų būti suteikta galimybė susipažinti su aplinkybėmis, susijusiomis su nepilnamečio apklausa, ir šio vaiko asmenybę apibūdinančia medžiaga, nes tai padeda užmegzti ir palaikyti psichologinį ryšį su nepilnamečiu. Jeigu neįmanoma įtariamajam ir kitiems proceso dalyviams sudaryti sąlygų stebėti ir girdėti apklausą iš kitos patalpos, apklausa atliekama įtariamajam ir kitiems proceso dalyviams nedalyvaujant. Tokios apklausos metu padarytas garso ir vaizdo įrašas tuoj po apklausos parodomas įtariamajam ir kitiems proceso dalyviams, kurie per ikiteisminio tyrimo teisėją turi teisę užduoti apklausiamam asmeniui klausimus. Jaunesnio kaip aštuoniolikos metų liudytojo ar nukentėjusiojo apklausoje turi teisę dalyvauti jo atstovas. Proceso dalyvių prašymu arba ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar ikiteisminio tyrimo teisėjo iniciatyva į jaunesnio kaip aštuoniolikos metų liudytojo arba nukentėjusiojo apklausą privalo būti kviečiamas valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovas arba psichologas, kurie padeda apklausti nepilnamečių, atsižvelgdami į socialinę ir psichologinę jo brandą.

Ikiteisminio tyrimo metu įtariamąjį gali apklausti ir ikiteisminio tyrimo teisėjas, jeigu gautas prokuroro prašymas, kurį šis gali pateikti ne tik savo, bet ir įtariamojo ar jo gynėjo iniciatyva. Prokuroro iniciatyva įtariamąjį apklausia ikiteisminio tyrimo teisėjas, jeigu manoma, kad bylą nagrinėjant teisme kaltinamasis gali pakeisti savo parodymus arba pasinaudoti teise atsisakyti duoti parodymus. Įtariamojo prašymu prokuroras privalo per kiek įmanoma trumpesnę laiką pateikus tokį prašymą pristatyti suimtą įtariamąjį pas ikiteisminio tyrimo teisėją ir dalyvauti jo apklausoje.

Visais ikiteisminio tyrimo teisėjo atliekamų apklausų atvejais šis teisėjas yra veiksmo vadovas. Jis praneša apie atitinkamos apklausos dalyvius, išaiškina jų teises ir pareigas ir užtikrina procesinę veiksmo tvarką, o veiksmo parengimą organizuoja prokuroras (padedamas ikiteisminio tyrimo pareigūno). Per apklausas ir teisėjas, ir prokuroras turi teisę taikyti nedraudžiamus apklausos taktinius būdus.

8. Akistata

Kadangi akistata savo esme laikytina vienu iš apklausos formų, jai yra taikytinos dauguma jau nurodytų bendrųjų rekomendacijų apie pasirengimą apklausai, jos atlikimą ir taktinius bei psichologinius apklausos būdus. Kita vertus, akistata išsiskiria tuo, kad jos metu apklausiamas ne vienas, o du asmenys, kurių parodymai iš esmės skiriasi ir dėl to jai būdingas tam tikras konfliktinis charakteris, psichologinė ir emocinė įtampa. Pagal BPK į akistatą gali būti suvedami du pirmiau apklausti asmenys, kurių parodymai iš esmės prieštarauja vieni kitiems, siekiant sužinoti prieštaravimų priežastis ir juos pašalinti. Taigi akistata nėra privaloma ir gali būti atliekama pareigūno nuožiūra, kai iš tikrųjų šis veiksmas tampa būtinas. Prieštaravimai gali būti susiję ir su faktų iškraipymu siekiant išvengti atsakomybės, ir sąžiningai klystant dėl neteisingo įvykio detalių suvokimo, prastos atminties ir pan. Ar tokie prieštaravimai yra esmingi, sprendžia ikiteisminio tyrimo pareigūnas, vertindamas turimus įrodymus ir lygindamas su proceso dalyvių apklausų duomenimis. Paprastai esminiai prieštaravimai siejami su nusikalstamos veikos sudėties elementais ir nėra būtinumo juos šalinti, jeigu tai susiję su neesminėmis įvykio detalėmis, pvz., kuo buvo apsirengę iš karto žinomi eismo įvykio dalyviai. Esminiai prieštaravimai gali būti kliūtis kvalifikuojant nusikalstamą veiką, sprendžiant baudmės skyrimo, žalos atlyginimo ir kitus teisinius klausimus. Apklausiant į akistatą suvestus asmenis, kaip jau minėta, turi būti laikomasi bendrųjų liudytojo ir įtariamojo apklausos taisyklių. Akistatoje reikiamais atvejais gali dalyvauti dar ir gynėjas, asmens atstovas, vertėjas ar specialistas. Paprastai akistata atliekama tyrėjo kabinete, tačiau kartais – nepilnamečio asmens buvimo vietoje (mokykloje, internate), t. y. įprastinėje jo aplinkoje, arba atskirais atvejais – buvusio įvykio vietoje, siekiant tiksliau išsiaiškinti atitinkamas įvykio mechanizmo detales.

Suvestų į akistatą asmenų apklausos pradžioje paklausama, ar jie pažįsta vienas kitą ir kokie jų tarpusavio santykiai. Tada tyrėjo nustatytu eiliškumu paprašoma duoti parodymus dėl tų aplinkybių, kurioms nustatyti jie suvesti į akistatą. Kiekvienam iš apklaustųjų davus parodymus, tyrėjas prireikus gali pateikti papildomus ar tikslinamojo pobūdžio klausimus. Jeigu

akistatos metu apklausiamas asmuo pakeičia savo ankstesnius parodymus, reikia paklausti, kodėl jis juos pakeitė, ir tai fiksuoti protokole. Jeigu tyrėjas leidžia, suvesti į akistatą asmenys gali užduoti konkrečius klausimus ir vienas kitam. Jų eiliškumą taip pat turi nustatyti tyrėjas. Suvestiems į akistatą asmenims klausimų gali pateikti ir kiti akistatoje dalyvaujantys asmenys. Užduodami klausimai neturi būti menamojo pobūdžio.

Įstatymas nedraudžia tyrėjui paskelbti akistatos dalyvių parodymus, užfiksuotus ankstesnių apklausų protokoluose, taip pat perklausti ir peržiūrėti tų apklausų garso ir vaizdo įrašus, pateikti dokumentus, tačiau tai leidžiama tik akistatos dalyviams jau davus parodymus akistatos metu ar atsakius juos duoti ir tai užfiksavus protokole.

Akistata nėra vien tik būdas pašalinti esamus parodymų prieštaravimus, bet ir leidžia išspręsti kitus kriminalistikos taktinius tikslus – patikrinti anksčiau iškeltas versijas, atskleisti melą, įsitikinti esamų apklausiamųjų pozicijų tvirtumu, išsiaiškinti anksčiau nežinomas aplinkybes, naujus nusikalstamos veikos epizodus, kitų proceso dalyvių santykius ir kt.

Gali būti atliekama dviejų liudytojų, dviejų nukentėjusiųjų, dviejų įtariamųjų, dviejų kaltinamųjų, liudytojo ir nukentėjusiojo, nukentėjusiojo ir įtariamojo (kaltinamojo), liudytojo ir įtariamojo (kaltinamojo) akistata.

Akistatos metu vyrauja tam tikras psichologinis diskomfortas duodant parodymus kito proceso dalyvio akivaizdoje, ir tai neretai riboja galimybes duomenis iškraipyti, meluoti ar pan. Kita vertus, akistatos metu ne tik renkami, analizuojami, vertinami asmenų pateikiami duomenys, bet kartu atliekamas ir jutiminis informacijos patikrinimas ar iššifravimas neverbaliniu būdu, susijęs su kalbančiojo emocijomis, gestais, mimika ir kt. Tai turi ir išliekamąją vertę tolesniuose tyrimo etapuose, planuojant ir atliekant kitus procesinius veiksmus.

Akistata ir psichologiškai, ir taktiškai yra gana sudėtingas veiksmas, neretai siejamas su labai konfliktinėmis situacijomis, rizika sumenkinti įrodomąją turimų duomenų vertę. Todėl akistatai būtina kruopščiai pasirengti – numatyti galimas jos rizikas ir galimybes to išvengti, tinkamai panaudoti vaizdo ir garso įrašą, kitokias fiksavimo priemones.

Pasirengimas akistatai paprastai susideda iš šių elementų:

- išnagrinėti anksčiau duotus asmenų parodymus, juos patvirtinti ar paneigti kitais duomenimis, nustatyti prieštaravimus ir galimas jų priežastis pasitelkiant kuo išsamesnį asmenybių duomenų ir tarpusavio santykių analizę;

- apibrėžti akistatos eigą ir galimas jos eigos ir tyrėjo elgsenos korekcijas, atsižvelgiant į apklausiamųjų poziciją atliekant tyrimą;
- suformuluoti užduodamus klausimus ir nustatyti jų nuoseklumą;
- apsispręsti, kam pirmiausia bus pateikiamas klausimas;
- apibrėžti kitų šio procesinio veiksmo dalyvių ratą;
- nustatyti akistatos laiką ir vietą bei veiksmo dalyvių iškvietimo būdus;
- parengti akistatos fiksavimo priemones ir akistatoje pateiktinus dokumentus bei kitus duomenis.

Akistata dažnai atliekama iš karto po asmens parodymo atpažinti (kai šis neigia tokią pažintį) ar įtariamąjį sulaikius siekiant išnaudoti informacijos nežinojimo ar psichologinį ir kitokius veiksnius.

Tačiau, jeigu tyrėjas nėra įsitikinęs akistatos produktyvumu (perspektyvumu), jos forsuoti nereikėtų, nes tai nėra privalomas veiksmas, ypač suvokiant neigiamas jos pasekmes. Šiuo atveju (jeigu apklausiamasis, atsižvelgiant į kitus tyrimo duomenimis, davė akivaizdžiai melagingus parodymus) geriau atlikti ne formalią akistatą, o papildomą arba pakartotinę apklausas, pateikti kitų tyrimo duomenų (pvz., dokumentų, vaizdo ir garso įrašų ir pan.).

Taigi, pasirengus akistatai pagal jau minėtus elementus, akistatos pradžioje paskelbiama, koku tikslu ji atliekama, ir aiškinamasi, ar akistaton suvestieji vienas kitą pažįsta. Jeigu šie patvirtina, kad yra pažįstami, tyrėjas privalo patikslinti pažinties aplinkybes ir kokie jų santykiai. Atsakymai į šį labai svarbų klausimą turi būti iš karto pasirašomi. Be to, šioje dalyje rekomenduojama kiek įmanoma tikslinti suvestųjų akistaton pažinties detales, pabrėžti tarpusavio konfliktinių prielaidų nebuvimo faktus (žinoma, jeigu iš tikro tokių neegzistavo). Neretai studentai klausia, kodėl pažinties ir tarpusavio santykių aplinkybes taip kruopščiai būtina tikslinti ir tuoj pat pasirašyti po užfiksuotu protokole teiginiu. Iš tikrųjų atsakymas yra paprastas. Davus tolesnius parodymus dėl aplinkybių, kurios ankstesnėse apklausose iš esmės skyrėsi, kitas asmuo, motyvuodamas kitokią savo nuomonę, tuoj pat bando paaiškinti duotų parodymų neatitikimą ankstesniu tarpusavio pykčiu, konfliktu, negražinta skola ir pan. ir dėl to atsiradusia tariama apkaltos priežastimi. Tačiau, jeigu šitokios aplinkybės jau būna aptartos, užfiksuotos ir kiekvieno asmens pasirašytos pradiniam etape, tai asmenys paprastai nekeičia jau užfiksuotų duomenų. Taigi toliau akistaton suvestiems asmenims tyrėjo nustatytu eiliškumu pasiūloma duoti parodymus dėl tų aplinkybių, kurioms nustatyti jie suvesti į akistatą. Nusistovė-

jusia praktika akistatos metu klausimai pirmiausia užduodami asmeniui, kurio parodymai patvirtinami kitais ikiteisminio tyrimo duomenimis. Tai leidžia šiam išvengti neigiamo galimai nesąžiningo proceso dalyvio poveikio ir kartu jį paskatinti pakeisti ankstesnę poziciją. Šios taisyklės ypač būtina laikytis, jeigu sąžiningus parodymus pateikia nepilnametis, kuris gali būti lengviau paveiktas suaugusiojo asmens išsakoma pozicija. Žinoma, ir čia turi būti stengiamasi po asmens atsakymu tuoj pat pasirašyti protokole. Dėl šių aplinkybių manytina, kad ir akistatos, ir kitų apklausų, parodymo atpažinti ar asmenų parodymų patikrinimo vietoje atvejais fiksuoti duomenis virtualiai (kompiuteriu) dažniausiai netinka, todėl reikėtų iš anksto pasirūpinti atitinkamu protokolo blanku ir tyrimo veiksmų duomenis fiksuoti ranka, nurodytu nuoseklumu. Kartu akistata gali būti fiksuojama vaizdo ir garso kamera, pageidautina pasitelkiant kitą pareigūną. Akistata emociškai yra ganėtinai sudėtinga rengiantis veiksmui ir jį atliekant. Tam tikrų įvykio aplinkybių detalizavimas dažnai psichologiškai verčia prieštaraujantį keisti ankstesnę savo nuomonę. Kita vertus, toks asmuo gali daryti stiprų poveikį teisingus parodymus davusiam asmeniui, tam tikrais gestais, sąlyginiais ženklais ar netgi atvirai grasindamas jį bauginti ir versti jį keisti anksčiau duotus parodymus. Akistatos išskirtinumas apibūdintinas tuo, kad tyrėjas turi būti ypač pastabus, o akistatos dalyvių elgesio kontrolė nenutrūkstama, siekiant neleisti akistaton suvestiesiems nekontroliuojamai kontaktuoti ar kitaip bendrauti.

Ypač atsargiai turi būti sprendžiamas akistatos būtinumo klausimas, kai tiriamas grupinis (organizuotas) nusikalstamumas, kai jos dalyviai veikiami stipraus lyderio autoriteto.

Tyrėjas niekaip neturi demonstruoti savo nusistatymo dėl vienu ar kitu akistaton suvestųjų pozicijų ir taip išvengti papildomų konfliktinių situacijų. Tyrėjo tikslas – nustatyti tiesą byloje ir tik tai savo elgesiu jis privalo pabrėžti per akistatą. Taktišku bet principiniu elgesiu tyrėjas turi sukurti akistatos metu nešališkumo ir tiesos siekio atmosferą.

9. Parodymas atpažinti

Parodymo atpažinti esmė ir bendrieji teiginiai. Kaip numato BPK 191 str. „Parodymas atpažinti“, apklaustojo asmens parodymams apie tam tikrą asmenį, daiktą ar kitokį materialų objektą patikrinti gali būti atliekamas parodymas atpažinti. Nors, kaip nurodoma BPK 191 str. dispozicijoje, šis veiksmas atliekamas apklausus asmenį, siekiant patikrinti asmens duotus parodymus, tačiau procesinė jo reikšmė įrodomosios informacijos surinkimo atžvilgiu nėra niekada ne mažesnė nei apklausos veiksmo ir kitų procesinių veiksmų. Pažymėtina, kad šis procesinis veiksmas yra gana dažnas, todėl geras šio veiksmo ir teorinis, ir taktinis išmanymas padėtų jį atlikti nepažeidžiant baudžiamojo proceso reikalavimų ir leistų gauti svarbius tyrimui duomenis ar reikšmingą informaciją dėl tolesnio jo atlikimo. Apibrėžiant parodymą atpažinti pažymimas ir psichologinis aspektas. Jo metu vyksta ne tik vaizdinis pateikto objekto atpažinimas, bet kartu ir mąstymo procesas, kai atpažįstantysis ne tik mato pateiktą atpažinti objektą, bet ir prisimena jį kaip stebėtą anksčiau ir mintyse juos sugretindamas nustato, ar tai tas objektas, ar ne.

Taigi atpažįstantieji, t. y. asmenys, kuriems parodomi kiti asmenys ir objektai, gali būti liudytojai, nukentėjęsiejai, įtariamieji ir kaltinamieji. Jei šie asmenys parodomi atpažinti, jie vadinami atpažįstamaisiais. BPK 191 str. pažymima, kad asmuo prieš tai turi būti apklaustas. Taigi apklausiami gali būti visi mūsų išvardyti asmenys.

Parodymo atpažinti, kaip ikiteisminio tyrimo veiksmo, pagrindas yra psichologinis anksčiau suvokto objekto atpažinimo procesas. Psichologinį atpažinimo procesą sudaro dvi stadijos:

1. suvokimo stadija – objekto suvokimas, įsiminimas ir jo vaizdinio atmintyje išlaikymas;

2. atpažinimo stadija, kurios susidedamosios dalys yra:

- 2.1. reprodukcinis procesas, kurio metu atsimeramas ir atgamina-
mas anksčiau suvoktas objektas. Apklausos metu, kuri yra pirmesnė negu
atpažinimas, atpažįstantysis atsimerama įvykio aplinkybės, mintyse atkuria
suvokto objekto vaizdą, atspindintį jo požymius ir ypatumus;

2.2. atpažinimo procesas, kurio metu atpažįstantysis lygina šiuo metu suvokiamą objektą su anksčiau suvokto objekto vaizdiniu.

Taigi per apklausą apklausiamasis turi kuo tiksliau apibūdinti atpažįstamą objektą. Kuo smulkiau atpažįstantysis apklausiamas dėl atpažįstamo objekto detalių, tuo geriau jį apklausiamasis prisimena, o vėliau – atpažinimo metu jam lengviau identifikuoti pateiktą objektą. Svarbu gerai išmanyti psichologinį įsiminimo ir atgaminimo procesą ir žiniomis apie jį pasinaudoti apklausiant asmenis.

Tam, kas įsiminta, atgaminti turi įtakos šie veiksniai:

- laiko tarpas, praėjęs nuo įsiminimo momento. Kuo jis ilgesnis, tuo mažiau tikslus atgaminimas;
- asmens išsilavinimo lygis: žmogaus sugebėjimas tiksliai išreikšti savo mintis, išgyvenimus, atmintis, gyvenimiška patirtis, profesiniai sugebėjimai;
- psichologinė emocinė būklė asmens įsiminimo momentu. Tikslėnę informaciją gali suteikti emociškai tvirtas, ramus žmogus;
- asmens temperamentas ir charakteris. Apklausiant melancholiką tyrėjui reikia daugiau kantrybės, apgalvoti užduodamus klausimus. Cholerikas reikalauja dėmesio, paslaugumo ir pan.

Atpažinimo objektai gali būti asmenys, daiktai ir jų dalys, kiti materialūs objektai, taip pat lavonai (BPK 191 str. 2 d.). Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 4.1 straipsnyje „Daiktų sąvoka“ nurodoma, kad daiktais laikomi iš gamtos pasisavinti arba gamybos procese sukurti materialūs pasaulio dalykai. Daiktai gali būti skirstomi į kilnojamuosius ir nekilojamuosius daiktus (LR CK 4.2 str.). Tačiau nereikia pamiršti, kad atpažinti gali būti pateikiami tokie daiktai, kurie turi identifikacinius individualius požymius, pagal kuriuos galima juos atpažinti. Atpažinti gali būti pateikiami ir gyvūnai bei jų lavonai, dokumentai, patalpos, vietovės dalys.

Asmenys gali būti atpažįstami pagal:

- išorinę išvaizdą;
- pagal dinامينius požymius (eisenos, kalbos, balso, kvapo ypatumus);
- iš nuotraukų ar vaizdo įrašų.

Atpažinimo subjektai gali būti liudytojas, nukentėjęsysis, įtariamasis ir kaltinamasis.

Apžvelgę parodymo atpažinti sampratą ir aptarę kai kuriuos jo elementus, šį veiksma galime išnagrinėti išsamiau.

Atpažinimo esmė. Kaip matyti iš nurodytų sampratų, atpažinimo esmė yra anksčiau stebėto ir atmintyje išsaugoto asmens ar objekto vaizdinio ir pateikiamų atpažinti asmenų ar objektų, tarp kurių yra tas asmuo ar objektas, kurį atpažįstantysis stebėjo kaip susijusį su tiriamu įvykiu ir aprašė anksčiau, identifikacija. Pats atpažinimo procesas gali būti atliekamas tokiu būdu. Atpažįstantysis mintyse sulygina kiekvieną iš jam atpažinti pateiktų asmenų ar objektų su išlikusiu atmintyje tų asmenų ir objektų vaizdiniu ir pareiškia, kad:

- vienas iš jam atpažinti pateiktų asmenų ar daiktų yra būtent tas, kurį atpažįstantysis stebėjo anksčiau kaip susijusį su tiriamu įvykiu, arba vienas iš pateiktų objektų (dalykų ar daiktų) priklauso atpažįstančiajam;
- vienas iš jam atpažinti pateiktų asmenų ar daiktų, pagal kai kuriuos požymius yra panašus į tą asmenį ar daiktą, kuriuos jis anksčiau stebėjo kaip susijusius su tiriamu įvykiu, tačiau jis negali teigti, kad tai būtent tas asmuo ar daiktas;
- nė vienas iš jam pateiktų asmenų ar daiktų nėra tas, kurį atpažįstantysis anksčiau stebėjo kaip susijusį su tiriamu įvykiu.

Duomenys, gauti atpažinimo metu, įrodomąja prasme gali būti ir kaltinamieji, ir teisinamieji arba naudojami kitų įrodymų patikimumui vertinti.

Pateikti atpažinti objektą galima tik esant šioms sąlygoms:

- asmuo, kuriam ketinama pateikti atpažinti objektą, asmeniškai suvokė ir įsiminė asmenį ar objektą, vaizdus, kuriuos jam reikės sulyginti su pateikiamais atpažinti asmenimis ir daiktais;
- atpažįstantysis gali atgaminti nors pagrindinius individualius skiriamuosius požymius ir atpažinti stebėtą asmenį ar objektą.

Parodymas atpažinti neatliekamas, kai atpažįstantysis:

- dėl savo fizinių ar psichinių trūkumų negali teisingai suvokti aplinkybių, susijusių su stebėtu asmeniu ar objektu, ir duoti apie juos teisingų parodymų. Tai prireikus patvirtinama specialisto išvada;
- nenurodė individualių požymių, leidžiančių atpažinti asmenį arba objektą;
- dalyvavo ikiteisminio tyrimo veiksmuose kartu su atpažįstančiuoju arba tyrimo metu jam buvo pateikiami daiktai, kurie turėjo būti pateikti atpažinti;
- iki ikiteisminio tyrimo pradžios ar tyrimo metu atsitiktinai ar kitaip jau susipažino su asmeniu ar objektu;

- pažįstamas su asmeniu, apie kurį davė parodymus, ir tas asmuo neneigia pažinties su numatomu atpažįstančiuoju;
- pateikė daikto arba objekto tapatumą aiškiai nurodančius dokumentus, kurie būtų pateikiami atpažinti;
- daikto meninis ar vertybinis unikalumas yra toks, kuriam negalima surasti daiktų, turinčių panašius požymius, kurie galėtų būti pateikiami atpažinti.

Pasirengimo atlikti parodymą atpažinti taktika. Prieš pradėdamas atpažinimo veiksmą, tyrėjas turi kruopščiai jam pasirengti. Pasiruošimas atpažinimo veiksmui jau vyksta atpažįstantįjį apklausiant, kai siekiama išsiaiškinti atpažinti būtinas sąlygas ir aplinkybes.

Atpažįstančiojo apklausa. Kaip jau minėjome, siekiant nustatyti minėtas sąlygas atpažįstantysis turi būti kruopščiai apklausiamas apie aplinkybes, kuriomis matė asmenį ar objektą, taip pat apie požymius ir ypatumus, pagal kuriuos jis gali atpažinti (BPK 191 str. 2 d.). Nustatydamas minėtas aplinkybes, tyrėjas turi išsiaiškinti: vietą, kurioje atpažįstantysis stebėjo asmenį ar objektą, kodėl atpažįstantysis buvo toje vietoje; kiek laiko; koku paros metu, kokiomis apšvietimo sąlygomis, koku atstumu stebėjo ir pan.

Jei asmuo girdėjo balsą ar kalbą, būtina nustatyti: greitai ji ar lėta (kokio temperamento asmuo), ilgos ar trumpos frazės, kokia kalbos kultūra, kalba išlavinta ar ne, stilius profesinis ar žargonas, koks akcentas ir pan.

Jeigu atpažįstantysis stebėjo asmenį einant, būtina išsiaiškinti asmens eisenos ypatumus: eina šluobodamas, greitai ar lėtai, eina pasišokinėdamas, rankų mostai aiškūs ar vos pastebimi, žingsniai dideli ar maži ir pan.

Atpažįstamojo duomenys turi būti nuosekliai patikrinti, nes suvokimo ir įsiminimo procesui galėjo turėti įtakos ir objektyvūs, ir subjektyvūs veiksniai. Pavyzdžiui, stebimo asmens amžiaus suvokimą lemia apranga, ligota išvaizda, bloga nuotaika ir kitos aplinkybės, dėl kurių stebimas asmuo gali būti pasendinamas. Kaip asmuo suvokia stebimojo amžių, priklauso ir nuo to, kokio amžiaus yra pats stebintysis. 18–20 metų apklausiamieji pagyvenusiais dažnai vadina žmones, kuriems 40–45 metai, o pagyvenę žmonės jaunais įvardija 30–40 metų asmenis. Fiziniai ir psichiniai apklausiamąjo duomenys lemia apklausiamajam nustatant stebimo asmens ūgį. Nepilnamečiai ir mažamečiai, taip pat nedidelio ūgio suaugusieji aukštais laiko asmenis, kurių ūgis yra vidutinis, ir atvirkščiai – aukšto ūgio žmonėms jie atrodo maži. Atpažįstančiajam asmuo, jeigu jis jį matė išsigandusį ar stresinėmis sąlygomis, dažnai atrodo vyresnis, didesnio ūgio, stambesnio kūno sudėjimo.

Apklausiant asmenį apie daiktus svarbu sužinoti daikto pavadinimą, matmenis, formą, jo paskirtį, kiek laiko jis jį naudojo, jei jis yra savininkas, ar turi daikto įsigijimo dokumentus. Jei apklausos dalykas yra naminio gyvūno požymiai ir ypatybės, tai apklausos metu būtina išsiaiškinti:

- bendruosius požymius (rūšį, veislę, lytį, amžių, spalvą, vardą ir pan.);
- individualiuosius požymius (dėmes, žaizdas, randus, identifikacinių numerį, aklumą, šlubavimą, trūkumus ir pan.).

Baigdamas apklausą, tyrėjas privalo apklausiamąjį paklausti, ar nori dalyvauti asmens ar daikto atpažinimo procedūroje, apie požymius ir ypatumus, dėl kurių davė parodymus. Jei apklausiamasis atsisako, būtina išsiaiškinti, kodėl: nesugeba susidaryti asmens ar daikto vaizdinio, nenori vėl išgyventi emocinio sukrėtimo atpažįstant asmenį, kuris sukėlė stiprų fizinį skausmą ir psichologinius išgyvenimus; bijo nusikaltėlio ar jo bendrininkų, draugų ar kitų asmenų keršto; jaučia gailėstį nusikaltėliui (Stokholmo sindromas) ir pan. Kartais apklausiamasis gali atpažinti asmenį pagal tuos požymius, kurie yra ant drabužiais uždengtų kūno vietų. Tokiu atveju pateikti atpažinti asmens nevertėtų, nes tokie požymiai turėtų būti nustatomi apžiūros metu.

Apklausos metu nustatoma atpažįstančiojo asmens bendra fizinė ir psichinė būklė, jo būklė stebint objektą, stresas, nervinis sukrėtimas, baimė, regėjimo ir klausos galimybės, jo veiksmai stebint objektą ir iš karto baigus stebėti.

Kiti pasirengimo taktikos veiksmai yra:

Vietos ir laiko atpažinti parinkimas. Atpažinimas atliekamas iš karto, kai nustatomas objektas, būtinas atpažinti, ir yra galimybė jį atpažinti. Praėjus tam tikram laiko tarpui vyksta įsiminta informacija natūraliai užmirštama ir jos vietą užima nauji regimieji, girdimieji ir kiti įspūdžiai, slopinantys pirminį įsiminto objekto vaizdą. Galiausiai jis visiškai išstumiamas iš atminties.

Atpažinimas, kuriame dalyvauja mažamečiai, pagal galimybes turi būti atliekamas jiems gerai pažįstamoje aplinkoje: vaikų darželyje, žaidimo aikštelėje, namuose ir pan. Ruošiantis atlikti atpažinimą mažamečiui nežinomoje vietoje, reikėtų jį supažindinti su aplinka, leisti jam apsiprasti, pasiteikti jam artimus asmenis, kad jis nusiramintų, taip pat psichologiniam ryšiui palaikyti pasikviesti pedagogą ar vaikų psichologą.

Atpažinti būtinų objektų parinkimas. Žmogus atpažinti pateikiamas kartu su kitais tos pačios lyties asmenimis (BPK 192 str. 1 d.), išore kuo panašesniais vienas į kitą. Kitaip sakant, atpažįstamajam neturi būti suda-

romos sąlygos, kurios leistų jį išskirti iš kitų asmenų, tuo pačiu metu pateikiamų atpažįstančiajam. Bendras skaičius turi būti ne mažesnis negu trys (BPK 192 str. 2 d). Šis reikalavimas reiškia, kad tyrėjas atpažinti turi pateikti ne mažiau kaip tris asmenis, kurie neturi aiškių skirtumų: pagal amžių, ūgį ir kūno sudėjimą; pagal veido formą ir spalvą, pagal plaukų spalvą ir šukuoseną; pagal išorinius drabužius ir avalynę; pagal individualius požymius. Tačiau nereikia stengtis, kad jie būtų visiškai panašūs, nes tai gali apsunkinti atpažįstamo asmens identifikavimo procesą.

Į atpažįstamų asmenų grupę negali būti įtraukiami šie asmenys:

- asmenys, kuriuos atpažįstantysis pažįsta arba turėjo galimybę matyti kitomis aplinkybėmis (asmenys, dirbantys viešojo aptarnavimo sferoje ir pan.);
- teisėsaugos įstaigų darbuotojai, įskaitant ir ne pareigūnus (vertėjas, administratorės), kiti byloje dalyvaujantys asmenys (liudytojai, kviestiniai, specialistai ir pan.).

Teisingas asmenų atpažinimo procedūrai parinkimas yra sąlyga, garantuojanti objektyvius atpažinimo rezultatus, nes pažeidus atpažinimo procedūrai keliamus reikalavimus, kurie numatyti BPK 192 str., visas veiksmas teisiškai tampa niekinis, t. y. jo rezultatais negalima remtis įrodinėjimo procese.

Atpažinimo procedūros dalyvių numatymas ir dalyvavimo užtikrinimas. Kalbama apie asmenis, dalyvaujančius atliekant atpažinimo veiksmą. Jei atpažinimo veiksmas atliekamas dalyvaujant įtariamajam, arba, kaip dažniausiai būna, atpažinti pateikiamas įtariamasis, tikslinga kvieisti jo gynėją – advokatą. Advokato dalyvavimas tokiaime veiksmuose drausmina tyrėją, veiksmą stengiamasi atlikti nepažeidžiant BPK numatytų reikalavimų. Taip vėliau, teismo nagrinėjimo metu, užkertamas kelias šio veiksmo teisėtumui ginčyti iš gynybos pusės. Prireikus kviečiami kviestiniai, kurie vėliau gali paliudyti veiksmo eigą ir atpažinimo arba neatpažinimo faktą. Kaip jau minėjome, jei atpažinimo veiksmo dalyvauja nepilnametis arba mažametis, tikslinga kvieisti tėvus, pedagogą ar psichologą, kurie palengvina veiksmą.

Atpažįstančiojo parengimas atpažinti. Prieš atliekant atpažinimą būtina psichologiškai parengti atpažįstantįjį. Išaiškinti atpažįstančiajam parodymo atpažinti veiksmo reikšmę, koku tikslu jis atliekamas, kokie galimi jo rezultatai. Tai svarbu tam, kad atpažįstantysis suvoktų galimus šio veiksmo rezultatus ir aktyviai juos išreikštų atpažinimo metu. Tai nereikia, kad atpažįstančiajam leidžiama suprasti, jog būtina atpažinti jam pateiktą asmenį arba kitą objektą. Paprasčiausiai atpažinimo metu jis turi

turėti aiškia savo nuomonę apie pateiktus jam atpažinti objektus ir, tai labai svarbu, ją aiškiai išdėstyti. Labai keblu, jeigu atpažįstantysis neišsitikinęs savo tikrumu, ilgai dvejoja, atvirai išsako abejones. Nors po kurio laiko jis informuoja, kad atpažino tam tikrą asmenį, tačiau dėl ankstesnių jo ilgų dvejonių atpažinime dalyvaujantiems asmenims tai sukelia abejonių ne tyrimo naudai. Tokiu atveju jam reikia išaiškinti, kad jis nerodytų emocijų ir aiškiai, užtikrintai pasakytų savo sprendimą, taip pat ir neigiamą. Svarbu atpažįstančiajam išaiškinti, kad veiksmas turi būti atliekamas sklandžiai, o jo rezultatai – maksimaliai objektyvūs.

Parodymo atpažinti veiksmo fiksavimo techninių priemonių parengimas. Pagrindinė veiksmo fiksavimo priemonė yra protokolas. Parodymo atpažinti veiksmą būtų geriausiai užfiksuoti ir fotografuojant, ir filmuojant. Nuotraukos būtų pridėdamos prie protokolo. Tai labai patogiu skaitant būtų. Kilus neaiškumų ar abejonių dėl veiksmo atlikimo ar atpažįstančiojo pozicijos, galima peržiūrėti vaizdo įrašą. Vaizdo įrašas suteikia galimybę girdėti ir atpažįstančiojo, ir atpažįstamųjų kalbas. BPK 195 str. numato galimybę atlikti apklausą atpažinimo metu, kuri dažnai virsta akistata, todėl vaizdo įrašas suteikia galimybę labai tiksliai užfiksuoti atpažįstančiojo kalbą ir atpažįstamojo reakciją bei komentarus dėl jo atpažinimo.

Aptarę pasirengimo atpažinti veiksmą, galima pereiti prie paties atpažinimo veiksmo atlikimo ir taktinių jo ypatumų.

Parodymo atpažinti procesinė tvarka ir jo atlikimo taktika

Asmens (žmogaus) atpažinimas. Visų pirma, prieš pradėdamas atpažinimo veiksmą, tyrėjas imasi priemonių, kad atvykęs atpažįstantysis neturėtų galimybės matyti atpažįstamųjų. Aišku, taktiškai geriausia atlikti atpažinimo veiksmą iš karto po jo apklausos, tačiau tai ne visada įmanoma, nes, kaip žinome, šiame veiksmo dalyvauja nemažai asmenų, tad suderinti jų atvykimą geriausiu laiku ne visada įmanoma. Atpažįstantysis į patalpą pakviečiamas tik kai savo vietas užima atpažįstamieji. Atpažįstantįjį į patalpą turėtų atvesti pareigūnas, kuris nematė, kur tarp statistų atsistojo atpažįstamasis. Tai suteikia galimybę išvengti atpažįstamojo prielaidų, kad atpažįstantysis buvo prieš tai informuotas, kokią vietą tarp statistų užėmė atpažįstamasis. Jeigu atpažįstantysis yra sulaikytas ar suimtas, reikėtų pasirinkti tokią patalpą, iš kurios jis negalėtų pabėgti: negalima prie pat jo stovėti jį konvojuojantiems pareigūnams, kurie savo elgesiu ir nuolatinio dėmesiu leistų atpažįstančiajam suvokti, kuris asmuo yra sulaikytas, ar suimtas. Jau nekalbama, kad asmuo turi būti be antrankių ar kitų jo saugumą užtikrinančių priemonių.

Prieš pradėdamas parodymo atpažinti veiksmą, tyrėjas praneša asmenims, koks veiksmas bus atliekamas, išaiškina asmenims jų teises ir pareigas. Tai pažymima protokole. Užpildoma protokolo įžanginė dalis, nurodant joje, kaip reikalauja 192 str. 1 d., visų parodomų atpažinti asmenų pavardes, vardus, gimimo metus, ūgį, kūno sudėjimą, gyvenamąją vietą, drabužius, kuriais jie apsirengę. Tada pasiūloma atpažįstamajam užimti pageidaujimą vietą tarp statistų ir protokole pažymima, kokią vietą (kairėje, dešinėje ar per vidurį) jis užėmė. Įsitikinus, kad atpažįstamasis užėmė vietą tarp kitų atpažinti pateiktų asmenų, į patalpą, kurioje atliekamas atpažinimas, kviečiamas atpažįstantysis. Kaip jau minėjome, kvietimas turi būti organizuojamas taip, kad niekas iš atpažinimo dalyvių neišeitų iš patalpos.

Atpažįstančiajam tyrėjas išaiškina jo užduotis ir su ja susijusias teises bei pareigas. Jei atpažįstantysis yra liudytojas ar nukentėjęsysis, sulaukęs šešiolikos metų, jis prieš tai įspėjamas dėl žinomai neteisingų parodymų davimo ir atsisakymo duoti parodymus (BPK 83 str.) ir tai pažymima protokole. Tada tyrėjas pasiūlo atpažįstančiajam įdėmiai apžiūrėti atpažinti pateiktus asmenis ir užduoda klausimą: „Ar Jūs iš Jums pateiktų asmenų ką nors atpažįstate?“

Atpažįstančiojo elgesys priklauso nuo to, kaip vyko suvokimo procesas. Psichologijoje skiriami dvi suvokimo rūšys: simultaninis (sintetinis) ir sukcesyvinis (analitinis). Simultaninis suvokimas – tai momentinis suvokiamo žmogaus atvaizdo išsaugojimas atmintyje. Sukcesyvinis suvokimas vyksta mąstymo metu lyginant žmogaus požymius ir juos atrenkant.

Todėl nereikia skubinti atpažįstančiojo, o sudaryti jam sąlygas išskirti jo anksčiau įvardytas kurio nors iš atpažįstamųjų asmenų žymes ir ypatumus. Jei atpažįstantysis dvejoja, reikia paprašyti atpažįstamųjų, kad jie atsistotų, pasisuktų profiliu, ištartų keletą frazių, kad atpažįstantysis ne tik matytų tikrą atpažįstamųjų ūgį, bet ir girdėtų balso ypatumus.

Labai svarbu atpažinimo metu stebėti atpažįstantįjį ir atpažįstamąjį, nes kartais iš atpažįstančiojo elgesio matyti, kad jis atpažino asmenį, tačiau sutikęs jo žvilgsnį pareiškia, kad nieko neatpažįsta. Atpažįstamasis atpažinimo metu irgi gali būti susinervinęs, nuolatos judėti, keisti veido išraišką ir pan. Toks elgesys įrodomosios reikšmės neturi, tačiau gali būti pagrindas kelti atitinkamas versijas. Todėl, jei akivaizdžiai matyti, kad atpažįstantysis atpažino atpažinti pateiktą asmenį, tačiau vengia tai pripažinti, reikia papildomai jį apklausti ir išsiaiškinti, kodėl jis taip elgiasi.

Jei atpažįstantysis konkrečiai parodė į vieną iš atpažinti pateiktų asmenų, reikia jo paprašyti paaiškinti, pagal kokias žymes ar ypatumus jis jį atpažino (BPK 195 str. 3 d.). Taip pat galima paklausti, ar nepasikeitė kokie

nors jo požymiai, jei taip, kokie. Menami klausimai yra negalimi. Atpažįstančiojo paprašoma prisistatyti, o jei jis atsisako, tyrėjas turi paskelbti tam tikrą bylos medžiagą jo tapatybei nustatyti.

Jei atpažįstantysis pareiškia, kad nieko iš jam pateiktų atpažinti asmenų neatpažino, reikia išsiaiškinti, kas tam turėjo įtakos: ar jis neatsimena to asmens išvaizdos, ar tarp jam pateiktų asmenų nėra to asmens, apie kurį jis davė parodymus.

Atpažįstančiojo parodymai kuo įmanoma tiksliau pažodžiui užrašomi atpažinimo protokole.

Kartais atpažįstamasis, tik prasidėjus atpažinimo veiksmui, dar atpažįstančiajam nepareiškus savo sprendimo, aktyviais veiksmais rodo, kad jis ir yra tas atpažįstamasis (demonstratyviai pareiškia, kad jis yra atpažįstamasis, ir pan.). Tokią įvykių eigą būtina fiksuoti protokole ir nenutraukiant atpažinimo procedūros vis tiek paklausti, ar atpažįstantysis jį atpažįsta, paprašyti jo smulkiai paaiškinti, kokiomis aplinkybės jį matė anksčiau. Jei atpažįstamojo elgesys tampa esminė kliūtis atlikti atpažinimo veiksma, jį reikia nutraukti, tai pažymėti protokole ir atlikti atpažinimą iš nuotraukų, kaip numato BPK 192 str. 5 dalis.

BPK 192 str. 6 d. suteikia galimybę atpažinti asmenį iš vaizdo įrašo laikantis to paties straipsnio 1 ir 2 d. numatytų taisyklių. Toks atpažinimas galimas, kai atpažinimo veiksma reikia atlikti dalyvaujant mažamečiam, nepilnamečiam ar asmeniui, kuris saugumo sumetimais atpažįstamajam neturi būti žinomas. Svarbu pasitelkti tinkamas technines priemones, kad vaizdo įrašas būtų kuo geresnės kokybės, be to patalpoje, kurioje yra atpažįstantysis, turėtų dalyvauti ne mažiau kaip du kviestiniai, kurie patvirtintų atpažinimo procedūros eigą ir jos rezultatus bei jai suteiktų objektyvumo.

Jeigu atpažįstančiajam taikomas anonimiškumas, kaip nurodoma BPK 204 str., parodymas atpažinti atliekamas sudarant akustines ir vizuales kliūtis, trukdančias nustatyti atpažįstančiojo asmens tapatybę. Tokiu atveju reikia pasitelkti specialistus ir reikiamą įrangą, kuri leistų tai padaryti. Atpažinimo procedūra atliekama atskirose patalpose naudojant konferencinį vaizdo ryšį, tačiau taikant tam tikrus atpažįstančiojo balso ir vaizdo apribojimus, kad jis netaptų žinomas atpažįstamajam. Kad procedūra būtų objektyvi, reikėtų pasitelkti kviestinius asmenis, kurie tiesiogiai dalyvautų šiame veiksmu. Atpažinimo protokole būtina nurodyti panaudotas technines priemones ir atpažinimo proceso eigą, taip pat programas ar naudojamą įrangą, trukdančias nustatyti atpažįstančio asmens, kuriam taikomas anonimiškumas, tapatybę.

Atpažinti asmenį galima ir pagal jo eisenos ypatumus. Nors praktikoje toks atpažinimo būdas naudojamas itin retai, tačiau jo neaptarti negalime. Jis gali būti pasitelkiamas, kai asmuo atpažįstantįjį matė iš toli, tamsiu paros metu, todėl nematė arba neišsidėmėjo jo veido. Taigi pirmiausia tokio atpažinimo atveju atpažįstamasis neturi žinoti, pagal kokius jo eisenos požymius bus atliekamas atpažinimas, nes, turėdamas tokią informaciją, jis galėtų imituoti kitą nei įprasta eisena ir taip suklaidinti atpažįstamąjį. Antra, apklausos metu atpažįstantysis turi konkrečiai nurodyti, kuo jam įsiminė atpažįstamojo asmens eisena ir pagal kokius jos ypatumus jis gali atpažinti asmenį. Toks veiksmas atliekamas įsitikinus nepriekaištinga apklausiamojo atmintimi, taip pat esant požymių, kad eisena turi tam tikrų ypatumų. Tyrėjas turėtų būti įsitikinęs, kad yra visos sąlygos (asmens profesija, motorinė atmintis, stebėjimo trukmė ir pan.), jog atpažįstantysis tikrai pasirengęs atpažinti. Neatpažinus asmens, atpažįstamasis galės teigti, kad jo neatpažino, todėl su nusikalstamu įvykiu nėra susijęs.

Galime išskirti šias parodymo atpažinti pagal eisena taktikos sąlygas, užtikrinančias atliekamo veiksmo patikimumą:

- atpažinimo veiksmo metu atpažįstantysis turi stebėti atpažįstamojo natūralią laisvą eisena, greitą ėjimą arba bėgimą;
- atpažįstamasis neturi žinoti, kuriuo momentu jo eisena stebės atpažįstantysis;
- būtina peržiūrėti ne vieno asmens eisena, o kelių;
- parodymas atpažinti turi būti atliekamas sąlygomis, maksimaliai panašiomis į tas, kuriomis atpažįstantysis stebėjo atpažįstamąjį.

Kaip numato BPK 192 str. 7 d., asmuo gali būti atpažįstamas ir pagal kitus jutimo organais suvokiamus požymius. Asmuo gali būti atpažįstamas iš klausos. Tokiais atvejais asmuo atpažįstamas pagal gyvą balsą ar kalbėjimo ypatumus arba pagal kalbėjimo garso įrašą (fonogramą). Pirmiausia aptarsime atpažinimą pagal gyvą balsą ar kalbėjimo ypatumus. Šis atpažinimas atliekamas pagal požymius, apibūdinančius balsą (toną, tembrą, intonaciją), taip pat pagal kalbėjimo ypatumus (akcentą, tarimo defektus, dialektą, žargonų vartojimą ir pan.). Tokį veiksmą įmanoma atlikti tik tokiu atveju, jei atpažįstantysis davė parodymus apie asmens kalbos ypatumus, kurie gali būti identifikuojamieji požymiai.

Tokiam atpažinimui atlikti būtina patalpa iš dviejų kabinetų ar su pertvara. Prieš tai atpažįstantysis ir atpažįstamasis neturi vienas kito matyti. Viename iš kabinetų įsitaiso tyrėjas, galimai kviestiniai ir atpažįstantysis. Kitame kabinete arba už pertvaros – kitas tyrėjas, galimai kviestiniai,

atpažįstamas ir kartu pateikiami atpažinti dar du asmenys. Tyrėjas iš eilės pasirinkta tema bendrauja su pateiktais atpažinti asmenimis, taip pat paprašo jų perskaityti iš anksto parengtą tekstą, kuriame yra atpažįstamojo anksčiau pasakyti atskiri žodžiai, kai jį girdėjo atpažįstantysis. Atlikęs šiuos veiksmus, tyrėjas paprašo atpažįstančiojo paskelbti atpažinimo rezultatus nurodant, kelintas pagal eiliškumą atsakinėjo asmuo, kurį jis atpažino. Sulaukęs atpažįstančiojo atsakymo, tyrėjas jį pakviečia į kabinetą (ar į kitą patalpos dalį), kur yra atpažįstamas, ir paprašo atpažįstančiojo paaiškinti, pagal kokius kalbėjimo arba balso požymius jis atpažino asmenį iš jam pateiktų atpažinti asmenų. Kadangi žodinę kalbą kiekvienam atpažįstančiajam apibūdinti sunku, reikia būti pasirengus atpažįstančiajam užduoti klausimus, kurie apibūdina kalbėjimo ar balso ypatumus.

Šio atpažinimo veiksmą reikėtų fiksuoti ne tik protokole, bet ir padaryti garso arba vaizdo įrašą.

Atpažinimas pagal kalbėjimo garso įrašą (fonogramą). Šios atpažinimo rūšies specifika yra ta, kad atpažinti pateikiama ne gyva kalba ar balsas, o jo atspindys garso įrašė. Asmens atpažinimas pagal garso įrašą gali būti atliekamas, kai: asmuo yra miręs, sunkiai serga, yra išvykęs, slapstosi nuo tyrimo, atsisako būti pateiktas atpažinti. Tokio pobūdžio atpažinimą galima atlikti, jeigu turimas procesinio veiksmo metu padarytas geros kokybės garso įrašas, kuriame įrašyta atpažįstamojo kalba ar balsas įrašas, laisvi jo kalbos ar balso pavyzdžiai, gauti procesine tvarka atliekant tyrimą.

Rengiantis šiam veiksmui atliekami šie veiksmai:

- iš žodinės atpažįstamojo kalbos išskiriama atskira dalis su aiškiai ištartomis frazėmis ir kuo mažiau trukdžių;
- parenkami du asmenys, turintys panašų į atpažįstamojo balsą, ir jų balsas įrašomas į garso įrašą;
- atlikti veiksmai pažymimi protokole nurodant, kokiu eiliškumu yra įrašyti asmenų balsai ir kieno jie yra.

Identifikacijos stadijoje tyrėjas atpažįstančiajam duoda paklausti garso įrašą bet kokiu eiliškumu, kuriame yra įrašyti atpažįstamojo ir kitų asmenų balsai. Perklausti įrašą galima duoti keletą kartų. Po to tyrėjas paklausia atpažįstamojo, ar atpažino jis kokio nors asmens balsą, jei taip, pagal kokius požymius.

Asmens atpažinimas iš nuotraukos. BPK 192 str. 5 d. numato galimybę asmenį atpažinti iš jo nuotraukos. Tame pačiame straipsnyje nurodomi du atvejai, kada galima atlikti atpažinimą iš nuotraukų:

- jei asmens negalima parodyti;
- jei to reikia liudytojo ar nukentėjusiojo asmens saugumui užtikrinti.

Pirmu atveju, nors įstatymas neįvardija, dėl kokių priežasčių asmens negalima parodyti, jos gali būti: asmuo, kurį mes norime pateikti atpažinti, mirė arba jo buvimo vieta nežinoma; atpažįstamasis yra toli išvykęs (į komandiruotę, į tolimąjį plaukiojimą ir pan.), o atpažinimą reikia atlikti nedelsiant; asmenį atpažinti reikia pateikti keliems skirtingose buvimo vietose esantiems asmenims (operatyvumo dėlei siunčiami pavedimai); atpažinti pateikiamų asmenų panašumas gali būti pasiekiamas tik pateikiant atpažinti juos iš nuotraukų (pvz., žmogus neturi rankos, akies ir pan.); tokį atpažinimo būdą padiktuoja atpažįstamojo elgesys; negrįžtamai pasikeitė atpažįstamojo išvaizda po to, kai jį stebėjo ir įšiminė atpažįstantysis (pvz., asmuo apdegė veidą arba veidas buvo sudarkytas konflikto metu; taktikos tikslais (pvz., yra realus pavojus, kad atpažįstamasis gali psichologiškai paveikti atpažįstamąjį); atpažįstamasis atsisako dalyvauti atpažinimo procedūroje.

Antru atveju asmens saugumą reikėtų suprasti plačiau ir jis turėtų apimti ne tik fizinį asmens saugumą, bet ir jo psichologinės, emocinės psichinės būklės apsaugą. Tokiu atveju atpažinimo iš nuotraukų procedūra atliekama, kai liudytojui ar nukentėjusiajam gali grėsti realus pavojus, kad jis bus veikiamas atpažįstamojo asmens: asmuo psichologiškai lengvai pažeidžiamas, asmuo nepilnametis, bijo akistatos su atpažįstančiuoju ir tai gali sukelti jam didelių dvasinių išgyvenimų, asmuo įbaugintas nusikaltimo metu ir pan.

Atpažinimo iš nuotraukų procedūra atliekama tokia pačia procesine tvarka kaip ir gyvai rodomo asmens atpažinimo procedūra, tačiau mokslinėje literatūroje išskiriamos kelios sąlygos:

- medžiagoje turi būti duomenys, kaip, kokiu būdu, kokiomis aplinkybėmis buvo gauta atpažįstamojo nuotrauka (kratos, poėmio, apžiūros protokolai, apklausa ir pan.);
- nuotraukos, kurių turi būti ne mažiau kaip trys, turi būti atrinktos pagal vienodą dydį, neturėtų aiškių skirtumų pagal vaizdavimo būdą ir jose pavaizduotų asmenų išvaizdą (neturėtų būti pateikiama atpažįstamo asmens nuotrauka kartu su kitų tautybių asmenų nuotraukomis, mėgėjiškos nuotraukos kartu su padidinta nuotrauka, paimta iš asmens dokumento, ir pan.);
- tarp pavaizduotų nuotraukose asmenų atpažįstančiojo pažįstamų neturi būti.

Pateikiamos atpažinti nuotraukos suklijuojamos ar naudojant kompiuterinę programą sumodeliuojamos atpažinimo protokole, nurodant nuotraukoje pavaizduoto asmens duomenis. Atliekant atpažinimo procedūrą, asmeniui pateikiamos nuotraukos ir jo klausama, ar jis atpažįsta ką

nors iš jam pateiktų atpažinti asmenų, jei taip, kokiomis aplinkybėmis jį matė anksčiau, pagal kokius požymius gali atpažinti. Atpažįstančiojo parodymai užrašomi parodymo atpažinti protokole, nurodant jame nuotraukos numerį, pagal kokius požymius atpažino.

Asmuo gali būti pateikiamas atpažinti ir iš vaizdo įrašo (BPK 192 str. 6 d.). Tokiu atveju galioja visos BPK 192 str. 1 ir 2 d. nurodytos taisyklės. Atpažinimas atliekamas beveik analogiška tvarka ir sąlygomis kaip ir atpažinimas iš nuotraukų. Sunkiausia galbūt tokiu atveju turėti atpažįstamojo ir kitų asmenų vaizdo įrašą ir jį sumontuoti taip, kad jis atitiktų visas atpažinimo sąlygas.

Lavono atpažinimas. Lavono ar jo dalių atpažinimas atliekamas, kai neįmanoma nustatyti žuvusiojo (mirusiojo) asmenybės. Lavono atpažinimo atvejais negalioja taisyklė, kad atpažinti turi būti pateikti ne mažiau kaip trys objektai (BPK 192 str. 2 d.), be to, ne visada atpažįstantįjį būtina apklausti prieš atpažinimo procedūrą.

Greitas lavono išvaizdos kitimas ir tam tikrų individualių požymių išnykimas lemia tai, kad lavono atpažinimas turi būti atliekamas kaip įmanoma greičiau. Be to, kuo greičiau nustatyti lavono asmenybę svarbu ir tyrimo tikslais, nes žinios apie mirusiojo tapatybę labai svarbios pirminiame nusikaltėlio paieškos etape (karštais pėdsakais) bei iškeliant versijas. Nustačius lavono asmenybę, galima toliau rinkti informaciją iš jo artimiausios aplinkos ir taip galbūt išsiaiškinti nusikaltimo motyvus.

Jei lavono išorė labai pakitusi, tikslinga atlikti jo veido tualetą arba net jo restauravimą. Tokiais atvejais lavoną atpažinti tikslinga pateikti po jo tyrimo, kurį atlieka specialistai – teismo medikas ar kitas gydytojas (BPK 206 str. 1 d.). Tyrimo metu mirties priežastčiai nustatyti nustatomi ir ištiriami lavono veido ar kūno pažeidimai, o ant lavono veido, kūno, plaukų esantys pašaliniai objektai (purvas, pašaliniai daiktai) gali būti priemonės, padedančios nustatyti kūno sužalojimų atsiradimo priežastį, taip pat – objektai, paimami biologiniam, cheminiam ar kitokiems tyrimams. Todėl lavono tualetas ar restauravimas gali būti atliekami tik ištyrus lavoną. Jei vis dėlto lavonas yra labai pakitęs (puvimo reiškiniai, pažeistas rūgštinės šarminės aplinkos, apdegęs, minkštieji audiniai pažeisti gyvūnų, paukščių ar žuvų) jo tapatybę galima nustatyti pagal išlikusias aprangos detales, turėtus daiktus. Tokiu atveju daiktų atpažinimas turi būti atliekamas pagal daiktų atpažinimo taisykles. Taip pat būtina išsamiai ištirti jo dantis, protezą, kuriems retai kada turi įtakos nusikalstamas poveikis, ir panaudoti juos tolesnei lavono identifikacijai.

Jei apžiūrint įvykio vietą arba lavoną, atpažinti lavono nepavyksta, reikia nugabenti lavoną į jo tyrimo ir saugojimo vietą ir imtis veiksmų siekiant nustatyti asmenis, kurie galėtų atpažinti žuvusįjį (mirusįjį).

Lavono atpažinimo procedūra turi tam tikrą specifiką. Pirmiausia labai svarbu psichologiškai nuteikti atpažinimą atliksiančius asmenis tam, ką jie pamatys. Atskirais atvejais reikia įdėti daug pastangų padedant atpažįstančiajam įveikti baimės ir nusivylimo jausmą, kurie apima pamačius artimo jam žmogaus lavoną.

Stengiantis išvengti klaidos dėl lavono aprangos, žinomos atpažįstančiajam, panašumų, tikslinga lavoną pateikti be drabužių. Lavonas užden-giamas audeklu ir rodomos tik tos kūno vietos, kurias nurodo atpažįstantysis. Atpažinti gali būti pateikiamos skirtingos lavono kūno dalys, ant kurių yra įvairių skiriamųjų požymių. Jei atpažįstama pagal požymius, esančius lavono galvos ar veido dalyse, nustatoma tapatybė, kitais atvejais – lavono ir asmens, kurį anksčiau stebėjo atpažįstantysis, sutapimas.

Tiriant daug gyvybių nusinešusias katastrofas, aukas būtina suskirstyti pagal lytį, amžių ir žymes ant veido ir kūno. Pateikimas atpažinti atliekamas šia tvarka. Pirmiausia parodomi tie lavonai, kuriuos lengviausia atpažinti, o jeigu tokių nėra, pereinama prie sunkiai atpažįstamų lavonų. Jei lavono bruožai išlikę ir lavonas įtikinamai atpažintas, reikia laikyti, kad atpažinimas yra įvykęs. Atpažintą lavoną reikia pažymėti ir toliau tęsti kitų lavonų atpažinimą. Vėliau pažymėtąjį lavoną reikia pateikti atpažinti kitiems asmenims, siekiant išvengti klaidingo lavono atpažinimo dėl galimų sutapimų.

Kaip numato BPK 206 str. 3 d., lavono atpažinimas atliekamas ir tuomet, kai reikia atpažinti ekshumuotą lavoną. Tokiu atveju lavonas turi būti parodytas atpažinti jį pažinojusiems asmenims. Jei asmeniui atpažinti reikalinga ekshumacija, tai atpažįstantysis turi būti prieš tai apklausiamas dėl požymių ir ypatumų, kurie gali būti aptikti ant lavono. Nurodytus požymius būtina sulyginti su požymiais, nurodytais apžiūros protokole, ir remiantis jų sutapimais priimti sprendimą dėl ekshumacijos. Ekshumuotas kūnas parodomas atpažinti ekshumacijos vietoje arba kitoje tam skirtoje patalpoje.

Daiktų ir naminių gyvūnų atpažinimas. Daiktai atpažinti pateikiami tais atvejais, kai yra pagrindas manyti, kad jie vienaip ar kitaip susiję su tiriamu įvykiu ir žinomi liudytojams, nukentėjusiajam, įtariamajam arba kaltinamajam. Atpažinimo objektu gali būti daiktai, aptikti įvykio vietos apžiūros, paimti kratos ar poėmio metu, taip pat pateikti tyrėjui proceso dalyvių ar kitų asmenų kaip turintys reikšmės nusikaltimo tyrimui.

Daiktas atpažinti pateikiamas grupėje vienaarūšių daiktų, kurių yra ne mažiau kaip trys (BPK 193 str. 1 d.). Pasirengiamojoje pateikimo atpažinti stadijoje tyrėjas turi parinkti daiktus, kurie turėtų ne tik rūšinę priklausomybę ir vieną rūšinį pavadinimą (ginklas, telefonas, grotuvas, magnetola), tačiau būtų tarpusavyje panašūs pagal išvaizdą, formą, matmenis, spalvą, konstrukcines ypatybes ir kitus požymius. Vadinasi, ginklas atpažinti turi būti pateikiamas tarp vienaarūšės sistemos ginklų (pistoletas tarp pistoleto, revolveris kartu su revolveriais ir pan.). Negali būti medžioklinis peilis pateikiamas atpažinti tarp buitinių virtuvinių peilių. Aišku, svarbu, kokius rūšinius priklausomybės požymius nurodo apklausiamas atpažįstantysis. Jei jis nurodo, kad tai buvo virtuvinis peilis, o atpažinimo objektas yra medžioklinis peilis, reikia pabandyti išsiaiškinti, kaip atpažįstantysis įsivaizduoja medžioklinį peilį, kokius skiriamuosius požymius gali nurodyti, kurie jį skirtų nuo buitinio virtuvinio peilio, ir tik tada parinkti kitus peilius, tarp kurių bus pateikiamas atpažinti skirtas peilis.

Parinkti atpažinti daiktai išdėliojami ant lygaus paviršiaus, gerai apšviečiami. Prie kiekvieno atpažinti skirto daikto padedamas numeris, o protokole pažymima, ties koku numeriu daiktas yra padėtas. Jei ant daikto yra likę kokių nors nusikaltimo pėdsakų, geriausia daiktą atpažinti atlikus laboratorinį jo tyrimą, kad nebūtų pažeidžiami pėdsakai. Be to, tokie pėdsakai kaip kraujo dėmės, plaukai ir pan. gali aiškiai rodyti, kad daiktas yra susijęs su nusikalstama veika, todėl atpažinimas nebūtų objektyvus.

Daiktai pateikiami atpažinti taip, kad atpažįstantysis galėtų paimti juos į rankas ir apžiūrėti iš visų pusių. Išimtis – įtariamieji ar kaltinamieji, kai jiems pateikiami atpažinti šaltieji ginklai (kastetai, peiliai), kiti panašaus pobūdžio daiktai. Tokiais atvejais daiktai išdėliojami taip, kad įtariamasis galėtų juos apžiūrėti, tačiau negalėtų liesti rankomis.

Atpažįstant daiktą atliekami tie patys veiksmai, kaip ir atpažįstant gyvus asmenis. Tačiau reikia atkreipti dėmesį į tai, pagal kokius požymius – rūšinius ar individualizuojančius – atpažintas pateiktas daiktas. Nustačius, pagal kokius požymius atpažįstantysis atpažino pateiktą daiktą, būtina išsiaiškinti, ar atpažintas daiktas kaip nors nepakitęs. Išvardyti požymiai, pagal kuriuos buvo atpažintas daiktas, fiksuojami protokole nurodant atpažinto daikto numerį.

Kaip numato BPK 193 str. 2 d., atpažinti pateikiami daiktai turi būti nufotografuojami arba kitaip vizualiai užfiksuojami.

Jei atpažinti pateikiamas daiktas (magnetola, telefonai ir pan.) turi serijinį numerį, o nukentėjęs turi įsigijimo dokumentus, kuriuose užfik-

suotas serijinis numeris, atpažinimas ne atliekamas. Nebūtina atpažinti tų daiktų, kurie turi individualius požymius (dovanojimo užrašus, graviruoti, pažymėti policijos), ir juos apklauskos metu atpažįstantysis tiksliai nurodo. Taip pat gali būti nepateikiami atpažinti unikalūs, vienetiniai daiktai (meno kūriniai, juvelyriniai dirbiniai, antikvariniai daiktai), nes beveik neįmanoma būtų parinkti analogiškų daiktų, kurie kartu būtų pateikiami atpažinti. Apklausiant asmenį išsiaiškinami ir aprašomi panašaus daikto, kuris apklauskos metu jam pateikiamas apžiūrėti, požymiai ir tai pažymima protokole. Gali būti surašomas daikto apžiūros protokolas.

Jei nėra fizinės galimybės pateikti daikto natūroje, galima pateikti to daikto nuotrauką. Atpažinimas atliekamas pagal analogiškas asmens atpažinimo iš jo nuotraukos taisykles.

Naminiai gyvūnai atpažįstami pagal daiktų taisykles. Gyvūnas pateikiamas atpažinti su kitais tos pačios veislės gyvūnais. Atpažinimo metu atpažįstančiojo paprašoma nurodyti požymius ir ypatumus, pagal kuriuos jis atpažino gyvūną. Jei atpažinimo metu gyvūnas aiškiai reaguoja į atpažįstantįjį arba į jo ištartą vardą, gyvūno reakciją reikia nurodyti pateikimo atpažinti protokole.

Atpažinimo objektais taip pat gali būti gyvūnų lavonai, gyvūno dalys (galva, kojos, ragai, kailis), turintys individualius požymius.

Jei neįmanoma gyvūno parodyti natūroje, parodoma jo nuotrauka.

Parodymas atpažinti iš kolekcijų ir kartotekų. Kaip numato BPK 194 str. 1 d., „siekiant nustatyti nežinomą įtariamąjį, daiktą ar kitą objektą, liudytojui ar nukentėjusiajam gali būti parodomos ikiteisminio tyrimo įstaigoje surinktos asmenų nuotraukų ar vaizdo įrašų kartotekos, daiktų ar kitų objektų kolekcijos“. Šio atpažinimo tikslas – surinkti kuo daugiau informacijos apie nusikaltimą padariusius asmenis. Labai dažnai nusikaltimą padarę asmenys nebūna sulaikomi įvykio vietoje, todėl pasislepia. Be to, dažnai nebūna nustatyta jų asmenybė, taigi atpažinimo veiksmas negalimas.

Kiekviena policijos įstaiga kaupia nuotraukų ar vaizdo įrašų kartoteką, į kurią įtraukiami sulaikyti, suimti, teisti, darantys administracinės teisės pažeidimus ir pan. asmenys. Jeigu liudytojas ar nukentėjusysis, kuris nusikaltimo metu arba iš karto po jo stebėjo kitą asmenį, galimai įvykdžiusį nusikaltimą, ir jį įsidėmėjo, tačiau jis nėra sulaikytas, jo asmenybė nežinoma, siekiant jį identifikuoti, įstatymas leidžia jam pateikti asmenų kartoteką, kurioje galimai gali būti tas asmuo.

Atpažinti pateikiama gali būti ne tik asmenų kartoteka, bet ir daiktų ar kitų objektų kolekcijos. Dažniausiai tai būna daiktų, rastų tiriant nusi-kalstamas veikas, tačiau jų tikrieji savininkai nenustatyti, taip pat iš nusi-kaltėlių paimti daiktai.

Atpažinimas atliekamas pagal bendras taisykles, tačiau pateikiama daugiau negu trijų asmenų nuotraukos, vaizdo įrašai, daiktai ar kiti objek-tai, parodomi beveik visi kartotekoje ar kolekcijoje esantys objektai. Jeigu kartotekos nuotraukos susistemintos (pagal lytį, amžių, nusikaltimo pada-rymo braižą ir pan.), parodomos susistemintos asmenų grupės, siekiant iš-ventgi informacijos pertekliaus atpažįstančiajam ir optimizuoti atpažinimo procedūrą. Jei atpažįstantysis parodo vieną iš kartotekoje, kolekcijoje esan-čių asmenų, daiktų ar kitų objektų, jo paprašoma paaiškinti, pagal kokius požymius jis jį atpažino, kokiomis aplinkybėmis jis jį stebėjo, kaip jis yra susijęs su tiriamu įvykiu.

Kaip numato BPK 194 str. 3 d., atpažinimo eiga turi būti fotografuojama ar kitaip vizualiai fiksuojama. Atlikus atpažinimo procedūrą surašomas parodymo atpažinti protokolai, kuriame užfiksuojama parodymo atpažinti iš kolekcijų ir kartotekų eiga ir gauti tyrimo veiksmo rezultatai.

Parodymo atpažinti eigos ir rezultatų fiksavimas. Asmens ar daikto parodymo atpažinti eigos ir rezultatų protokolai surašomas laikantis BPK 179, 192, 193, 194 str. numatytų reikalavimų.

Be visų nurodytuose straipsniuose numatytų elementų, taip pat pa-teikiami atpažįstančiojo duomenys, liudytojo ar nukentėjusiojo įspėjimas dėl baudžiamosios atsakomybės, atpažinimo sąlygos, rezultatai ir pagal ga-limybes pažodžiui išdėstomi atpažįstančiojo parodymai.

Protokolo įvadinėje dalyje nurodoma:

- tyrimo veiksmo atlikimo data ir vieta, jo pradžios ir pabaigos laikas, tyrimo subjekto, atlikusio atpažinimo veiksmą, vardas, pavardė, pareigos, įstatymo straipsniai, kuriais remiantis atliktas veiksmas, procese dalyvaujančių kviestinių, kitų asmenų (pedagogo, psicho-logo, specialisto ir kt.) duomenys, atpažįstančiojo duomenys (var-das, pavardė, procesinė padėtis); išaiškinimas dalyviams jų teisių, pareigų ir atsakomybės; techninių priemonių naudojimas.

Aprašomojoje dalyje:

- a) asmenų arba objektų, pateiktų atpažinti, duomenys: vardas, pavar-dė, amžius, plaukų spalva, šukuosena, akių spalva, apranga, avaly-nė.

Daiktų atpažinimo protokole turi būti nurodoma: pavadinimai, forma, spalva, materija, daiktų paskirtis ir ypatumai.

Jei atpažinti pateikiamas lavonas, protokole būtina nurodyti lytį, apytikrį amžių, kokio pavidalo ir kur buvo pateiktas atpažinti. Pateikiamų atpažinti naminių gyvūnų aprašoma rūšis, veislė, lytis, apytikris amžius, dydis, spalva, ypatingos žymės (žaizdos, randai, žymėjimo žymės ir pan.).

Jei atpažinimas atliekamas iš fotonuotraukų, tai protokole nurodoma, kas pavaizduotas nuotraukoje (jei žinoma pavaizduotojo asmenybė) ir koku numeriu pateikiamas atpažinti asmuo, kurį anksčiau stebėjo atpažįstantysis;

- b) pasiūlymas atpažįstamajam užimti pageidaujamą vietą tarp atpažinti pateikiamų asmenų ir vieta, kurią jis užėmė;
- c) atpažįstančiojo pakvietimas, nurodant jo būdą, asmenų išpėjimas dėl žinomai neteisingų parodymų davimo;
- d) pasiūlymas atpažįstančiajam apžiūrėti atpažinti pateiktus asmenis ar objektus ir atsakyti į klausimą, ar matė jis ką nors iš pateiktų asmenų ar objektų anksčiau, jei taip, tai kur, kokiomis aplinkybėmis, taip pat atpažįstančiojo atsakymas. Jei atpažįstantysis atpažino ir nurodė požymius, pagal kuriuos jis tai padarė, jie nurodomi kuo smulčiau, sukonkretinant ne tik, pavyzdžiui, kad atpažinta buvo pagal akis, bet ir pagal kokią jų spalvą, formą ir pan. Jei atpažįstantysis nurodė požymius, kurių anksčiau apklausiamas jis nenurodė, reikia išsiaiškinti priežastį (prisiminė, nežinojo kaip apibūdinti ir pan.);
- e) atpažįstamojo vardas, pavardė, kuriuos jis įvardija paprašytas tyrėjo.

Baigiamojoje dalyje pateikiami duomenys, kokios techninės priemonės panaudotos, fiksuojamas tyrimo veiksmas ir jo rezultatai, protokolo paskelbimas dalyvaujantiems asmenims, gautos pastabos ir pareiškimai.

10. Eksperimentas

Ikiteisminio tyrimo metu neretai iškyla būtinybė patikrinti objektyvias vienos ar kitos aplinkybės buvimo galimybes, tam tikromis sąlygomis vykusius reiškinius. Pavyzdžiui, ar galėjo asmuo, būdamas tam tikroje vietoje, matyti ar girdėti tai, kas vyko nusikaltimo vietoje; ar galėjo nusikaltėlis per tam tikrą angą patekti į patalpą ir pagrobęs materialių vertybių pasišalinti, ar galėjo vienas asmuo iš patalpos išnešti seifą su jame esančiais pinigais, ar galėjo asmuo, naudodamasis elektroniniais sąskaitos valdymo instrumentais, daryti pavedimus įvairiems ūkio subjektams ir pan. Siekiant išsiaiškinti tokio pobūdžio aplinkybes, atliekamas eksperimentas.

Kaip numato BPK 197 str. „Eksperimentas“, liudytojų, nukentėjusiųjų, įtariamųjų parodymams ar versijoms patikrinti galima atkurti tiriamo įvykio situaciją, aplinką, asmenų veiksmus ar kitas aplinkybes ir atlikti reikiamus bandymus.

Kaip matyti iš nurodyto straipsnio, eksperimentą galime daryti dviem atvejais: kai reikia patikrinti pagrindinių proceso dalyvių – liudytojų, nukentėjusiųjų ir įtariamųjų – parodymus ir kai reikia patikrinti versijas. Atliekant eksperimentą galima atkurti tiriamo įvykio situaciją, aplinką, asmenų veiksmus ar kitas aplinkybes ir atlikti reikiamus bandymus. Įstatymų leidėjas šiuo atveju nedetalizuoja, kokių būdu, kokiomis sąlygomis galima atlikti eksperimentą, kokie konkrečiai galimi rezultatai. Todėl pabandytume panagrinėti eksperimento sąvoką, jo rūšis, atlikimo sąlygas ir taktinius jo atlikimo aspektus.

Lietuvos mokslininkas prof. E. Palskys pateikė tokį tyrimo eksperimento apibrėžimą: „Tyrimo eksperimentas – toks tyrimo veiksmas, kurio esmę sudaro tikrinamojo įvykio ar reiškinio aplinkybių atkūrimas ir specialių bandymų darymas siekiant patikrinti ar patikslinti duomenis, turinčius reikšmės bylai“. Tyrimo eksperimento tikslas – patikrinti tyrimui reikšmingos iškeltas versijas ir nustatytas faktines aplinkybes. Taip pat gauti naujus įrodymus, kurie arba patvirtina iškeltas versijas, arba jas atmeta. Tyrimo eksperimentas skiriasi nuo kitų įprastinių tyrimo veiksmų tuo, kad jo atlikimas susideda iš kelių bandymų, atliekamų maksimaliai atkurtomis aplinkybių, įvykio situacijos sąlygomis, kurios buvo tiriamos įvykio metu.

Būtinybę atlikti eksperimentą lemia tyrimo metu surinkti duomenys, kurie liudija, kad reikia patikrinti arba patikslinti tam tikras atliekamam tyrimui reikšmingas aplinkybes, veiksmus, faktus.

Atsižvelgiant į atliekamus bandymus, veiksmų ypatumus ir siekiamus tikslus, išskiriamos šios eksperimento rūšys:

- nustatyti reiškinio ar fakto suvokimo, stebėjimo galimybę (pamatyti, išgirsti, skirti ženklus ir pan.);
- nustatyti galimybę atlikti kokį nors veiksmą, taip pat ir profesinius bei nusikalstamus įgūdžius (pakelti, nunešti, pralįsti, pakrauti krovinį, naudotis elektronine bankininkyste ir pan.);
- nustatyti tam tikro įvykio mechanizmą arba jo atskirų elementų buvimo tam tikromis sąlygomis galimybę (pvz., daiktų užsidegimo galimybę per tam tikrą atstumą ar laiko tarpą, kūno sužalojimų pobūdį ir lokalizaciją esant tokiai aukos padėčiai nusikaltėlio atžvilgiu ir pan.);
- nustatyti tam tikro fakto buvimą arba tam tikro reiškinio atsiradimo galimybę numatytomis sąlygomis (pvz., kokiomis sąlygomis galimi tam tikri procesai, reiškiniai);
- nustatyti pėdsakų susidarymo mechanizmo galimybę;
- nustatyti laiką, kurį būtina sugaišti tam tikram veiksmui atlikti.

Nors eksperimento rūšys įvairios, taktinės jo atlikimo sąlygos yra bendros. Galime pateikti tokius tyrimo eksperimento atlikimo taktinius reikalavimus (sąlygas):

- optimaliai ribotas tyrimo eksperimento dalyvių skaičius;
- maksimalus eksperimento atlikimo sąlygų ir sąlygų, kuriomis vyko tikrinamas įvykis, panašumas;
- daugkartinis vienerūšių bandymų atlikimas;
- bandymų atlikimas dirbtinai sunkinant atlikimo sąlygas;
- asmens, atliekančio bandymus, fizinių duomenų atitiktis įvykyje tiesiogiai dalyvavusio asmens fiziniams duomenims;
- eksperimento dalyvių saugumo užtikrinimas.

Toliau apžvelgsime parengiamąjį, darbo ir baigiamąjį eksperimento etapus.

Parengiamasis eksperimento etapas. Kaip ir pasirengimas kitiems tyrimo veiksmams, jis yra skirstomas į dvi stadijas. Pirmoji stadija – parengiamieji veiksmai iki išvykstant į vietą ir antroji – parengiamieji veiksmai eksperimento atlikimo vietoje.

Pirmojoje stadijoje būtina nustatyti, ar reikia atlikti eksperimentą ir kokie bus jo rezultatai. Kitaip tariant, šioje stadijoje nustatoma, kokius parodymus, aplinkybes, kokią versiją reikia patikrinti arba patikslinti atkuriant tiriamo įvykio situaciją ir atliekant bandymus. Be to, tyrėjas turi pasirinkti eksperimento rūšį ir iškelti uždavinius. Tikslinga patikrinti, ar visi kiti tyrimo veiksmai yra atlikti, galbūt reikia atlikti papildomas apklausas, akistatas, paskirti specialistams užduotis. Kitas svarbus klausimas – ar yra reali galimybė atlikti tyrimo eksperimentą. Tuo tikslu būtina išspręsti kelis klausimus: visų pirma, ar atliekamas eksperimentas nežemins jame dalyvaujančių asmenų garbės bei orumo ir nesukels grėsmės jų sveikatai. Pažymėtina, kad nors BPK apie tai neužsimenama, tačiau į tai turėtų būti atsižvelgiama, net jei eksperimentas pateiktų tyrimui labai svarbių duomenų; antra, svarbu nustatyti, ar eksperimentą bus įmanoma atlikti dėl techninių ar organizacinių galimybių (būtinos priemonės bandymams atlikti: manekentai, medžiagos, instrumentai); trečia, ar galima atkurti tokias pačias arba beveik tokias pačias sąlygas, kurioms esant vyko tiriamas įvykis, jei tokios sąlygos turi arba gali turėti įtakos eksperimento rezultatams. Kitas svarbus klausimas yra eksperimento vieta ir laikas. Šiuo atveju reikėtų pasakyti, kad dauguma eksperimentų turi būti atliekami toje pačioje vietoje kaip ir tiriamas įvykis. Dažniausiai tai eksperimentai, susiję su subjektyviu suvokimu, tam tikrais veiksmais, atliekamais tam tikromis sąlygomis, ir pan. Kiti eksperimentai gali būti atliekami ir kitose vietovėse ar patalpose (igūdžių, profesionalumo vertinimo, veiksmų atlikimo galimybės ir pan.). Eksperimento laiko nustatymas tiesiogiai susijęs su įvykio situacijos sąlygų atkūrimu. Pavyzdžiui, nustatant kelio matomumą sningant, eksperimentą atlikti bus įmanoma tik žiemą, tokiomis pačiomis meteorologinėmis sąlygomis ir tuo pačiu paros laiku kaip ir įvyko tiriamas įvykis.

Nesilaikant nurodytų taisyklių tikimybė, kad eksperimento rezultatai bus tikslūs ir objektyvūs, yra labai minimali.

Kitas ne mažiau svarbus klausimas, kurį reikia išspręsti parengiamojoje stadijoje prieš išvykstant į eksperimento atlikimo vietą, yra susijęs su eksperimento dalyvių nustatymu ir jų dalyvavimo užtikrinimu. Jei eksperimentas bus atliekamas su įtariamoju, būtina informuoti ir jo gynėją apie atliekamą tyrimo veiksmą, nes, kaip numato BPK 48 str. 1 d. 4 p., gynėjas turi teisę dalyvauti su įtariamoju atliekamuose veiksmuose. Atliekant eksperimentą reikėtų pakviesti kviestinius, kurie jame dalyvautų ir prirėikus galėtų paliudyti atlikto eksperimento tvarką ir jo rezultatus. Aišku, eksperimente turėtų dalyvauti asmenys, kurių parodymai yra tikrinami, o jei ti-

krinamas subjektyvus asmens suvokimas arba galimybė atlikti tam tikrą veiksmą, pvz., pakelti ir išnešti seifą, turi dalyvauti pats asmuo. Be to, būtina nuspręsti, ar į eksperimentą bus kviečiama specialistų, jei taip, kokios srities, kokius klausimus padės išspręsti. Taip pat parinkti dublerius, kurie atliks atskirus veiksmus kaip nukentėjusieji ar kiti asmenys.

Norint sklandžiai atlikti eksperimentą, būtina sudaryti jo planą ir pagal jį atlikti organizacinius ar procesinius veiksmus. Eksperimento planas sudėtingesnis negu kitų tyrimo veiksmų planas, nes tai, galima sakyti, scenarijus, kuriame nurodoma, kur, kada, kam dalyvaujant bus atliekamas veiksmas, kur turi būti jo dalyviai, kokias roles jie atliks, kaip bus keičiamos atlikimo sąlygos, kiek bandymų, kokiomis sąlygomis, koku eiliškumu bus atliekama, kaip bus fiksuojamas eksperimentas, ir kiti svarbūs veiksniai.

Antroje parengiamųjų veiksmų stadijoje būtini šie veiksmai:

- išaiškinti eksperimento dalyviams ir kitiems dalyvaujantiems asmenims eksperimento tikslą, bandymų turinį, procesines jų teises ir pareigas, taip pat kiekvieną instruktuoti pagal jo atliekamą vaidmenį;
- patikrinti bandymų atlikimo sąlygas. Tuo tikslu būtina paklausti asmenų ar asmens, kurio parodymai tikrinami, ar tiriamo įvykio metu buvo analogiškos sąlygos, ir jo nuomonę įtraukti į eksperimento protokolą;
- pasirūpinti priemonėmis (maketais, manekenais, reikiama technika, transporto priemonėmis, fiksavimo priemonėmis ir kt.) eksperimentui atlikti;
- jei reikia, dalyvaujantys asmenys išpėjami dėl melagingų parodymų ar išvados (BPK 83, 89, 180 str.), taip pat dėl eksperimento atlikimo duomenų neskelbtinumo (BPK 177 str.) bei atliekami kiti BPK numatyti veiksmai, užtikrinantys baudžiamojo proceso principų laikymąsi;
- organizuoti sulaikytųjų ar suimtųjų įtariamųjų apsaugą, jei eksperimentai daromi jiems dalyvaujant.

Darbo etapas. Jo metu atliekamas eksperimento veiksmas. Jo turinys gali būti labai įvairus – tai priklauso nuo jo atlikimo rūšies. Tačiau yra tam tikros taisyklės, kurių privalu laikytis atliekant eksperimento veiksmą:

- nereikėtų apsiriboti tik vienu bandymu; pagal galimybes būtina atlikti seriją bandymų tokiomis pačiomis sąlygomis. Kiekvieno bandymo metu gauti tie patys rezultatai įtikinamai liudys, kad tyrimo eksperimento rezultatai patikimi, ir suteiks jiems objektyvumo;

- bandymai turi būti atliekami įvairiomis sąlygomis, kurių buvimo neneigia bylos medžiaga;
- bandymai turi būti atliekami naudojant įvairias medžiagas, instrumentus ir įrankius, kurių naudojimo realiai vykusio įvykio metu neneigia suinteresuotų asmenų parodymai ir kita bylos medžiaga;
- jei reikia, atlikti kontrolinius bandymus su kitais eksperimento dalyviais;
- jei eksperimentas sudėtingas, bandymus atlikti atskirais etapais;
- įvertinti pasikeitusias ir negalimas rekonstruoti eksperimento atlikimo sąlygas.

Baigiamasis eksperimento etapas. Kaip ir visų kitų tyrimo veiksmų, baigiasi tyrimo veiksmo protokolo surašymu, kuriame fiksuojama eiga ir rezultatai, pateikiami reikiami protokolo priedai (planai, schemos ir pan.). Protokole pažymima, kokios naudotos fiksavimo ar kitos pagalbinės priemonės atliekant veiksmą.

Tyrimo eksperimento protokole pateikiami šie duomenys:

- vieta, laikas ir tyrimo eksperimento tikslas, kokios aplinkybės tikrinamos ar tikslinamos;
- tyrimo veiksmo dalyviai ir jame dalyvaujantys asmenys;
- bandymų atlikimo sąlygos ir suinteresuotų asmenų atsiliepimai, ar jos atitinka tikrinamos situacijos ar aplinkybių sąlygas (jei reikia, nurodomos meteorologinės sąlygos, taip pat iš meteorologinės tarnybos gaunama pažyma apie eksperimento metu toje vietovėje buvusias meteorologines sąlygas);
- kokie daiktai ar juos pakeičiantys maketai, manekenai ir pan. buvo naudojami bandymuose, jų matmenys, svoris ir kiti duomenys, kurie gali turėti įtakos atliekamo eksperimento rezultatams;
- bandymų atlikimo organizavimas: kur buvo kiekvienas iš bandymų dalyvių, kokių priemonių buvo imtasi bandymams objektyviai atlikti;
- kiekvieno bandymo turinys ir jo rezultatai;
- eksperimento dalyvių ir dalyvaujančių jų atliekant asmenų pastabos bei pareiškimai (jei tokių yra), specialistų išvados.

Taktiniai atskirų eksperimento rūšių atlikimo ypatumai. Atskirų rūšių eksperimento esmė ir specifika lemia ir taktinius jų atlikimo ypatumus. Pabandydysime išsamiau apžvelgti išskirtų eksperimento rūšių atlikimo ypatumus.

1. Eksperimentas atliekamas siekiant nustatyti reiškinių ar fakto suvokimo, stebėjimo galimybę. Šios rūšies eksperimentu tikrinamos versijos,

ar galėjo tam tikras asmuo tam tikromis sąlygomis matyti, girdėti ar kitais būdais suvokti faktus, reiškinius, aplinkybes, apie kuriuos jis duoda tai patvirtinančius ar paneigiančius parodymus. Ši eksperimento rūšis labiausiai paplitusi tarp praktikoje atliekamų eksperimento rūšių. Pažymėtina, kad eksperimento metu turi dalyvauti pats parodymus duodantis asmuo, nes kiekvieno asmens gebėjimas matyti, girdėti ar kitaip suvokti reiškinius yra individualus. Vienu žmonių (vairuotojų, pilotų) geresnis regėjimas, kitų (muzikantų, muzikos instrumentų derintojų) klausa. Todėl atliekant šį veiksma būtina atsižvelgti į asmens profesiją arba išlavintus įgūdžius. Aišku, tam tikrose situacijose, kai asmuo neigia galintis matyti, girdėti ar suvokti, galima tai tikrinti atliekant eksperimentą su kitais asmenimis, kurie patvirtintų ar paneigtų tokias galimybes. Atliekant šį veiksma reikėtų pasitelkti kelis kviestinius. Vieni iš jų būtų prie asmens, kurio galimybės tikrinamos, o kiti – šalia suvokimo objekto. Tai užtikrintų objektyvų bandymų procesą ir jo rezultatus, nes būtų žinoma, kokius veiksmus atliko suvokimo objektas ir kaip juos suvokė subjektas. Taip pat būtina keisti veiksmo atlikimo sąlygas darant kelis bandymus, užrašyti kiekvieno bandymo rezultatus.

2. Eksperimentas atliekamas norint nustatyti galimybę atlikti kokį nors veiksma, profesinius bei nusikalstamus įgūdžius. Šia eksperimento rūšimi tikrinama, ar asmuo iš vis galėjo atlikti tam tikrus veiksmus; ar galėjo atlikti konkretų veiksma tam tikromis sąlygomis, taip pat ar tai atliko konkretus asmuo. Praktikoje dažniausiai pasitaikantis pavyzdys, ar vagystės atveju asmuo galėjo iš patalpos išnešti tam tikrų matmenų ir svorio daiktą arba tam tikrą jų kiekį, ar sugebėjo tai padaryti įveikdamas tam tikras kliūtis: per langą, nedidelę angą sienoje, balkoną ir pan. Dažnai įtariamasis teigia, kad vagystę įvykdė vienas ir pajėgė išnešti sunkius daiktus iš patalpos. Tokiu atveju darant eksperimentą dažnai paneigiami jo parodymai, nes įtariamajam nepavyksta pakelti ir išnešti sunkaus seifo ar kitų daiktų.

Pažymėtina, kad nebūtinai eksperimento bandyme turi tiesiogiai dalyvauti tas asmuo, kurio parodymai tikrinami. Tačiau, jei tokios rūšies eksperimentą atlieka ne tas asmuo, kurio parodymai tikrinami, tai parenkamas dubleris, kurio fizinės, psichologinės savybės panašios kaip ir tikrinamo asmens.

Taktiniais sumetimais, atskirais atvejais asmeniui, kurio parodymai tikrinami, dalyvauti yra tikslinga ir netgi būtina. Iš esmės dėl to, kad asmuo pats įsitikintų, jog neįmanoma atlikti jo nupasakotą veiksma, o tokie rezultatai netiesiogiai įpareigoja asmenį dar kartą paaiškinti tikrąsias įvykio aplinkybes ir duoti teisingus parodymus. Be to, jei tikrinamos individualios

asmens galimybės atlikti tam tikrą veiksmą ir jos susijusios su atskiro asmens fizinėmis ar psichologinėmis savybėmis, tai asmeniui dalyvauti būtina.

Pasitaiko, kad asmuo, kurio tikrinamos galimybės atlikti tam tikrą veiksmą, būna suinteresuotas neigiamais bandymų rezultatais. Todėl jei būtina, bandymus reikėtų tuojau pat pakartoti pasitelkus dublerius.

Eksperimento, atliekamo profesionalumo ar nusikalstamiems įgūdžiams nustatyti, esmė ta, kad jis atliekamas siekiant nustatyti asmens galimybę (arba negalėjimą) atlikti neįprastus veiksmus, tuos kurie reikalauja specialių, profesionalių ar nusikalstamų žinių, mokėjimų, įgūdžių. Tai lemia tokio eksperimento atlikimo ir jo rezultatų vertinimo specifika. Taip pat reikia atkreipti dėmesį, kad eksperimento metu patvirtinus, jog asmuo moka ir turi įgūdžių, pvz., pagaminti tam tikrą daiktą, nereiškia, kad būtent tas asmuo tą daiktą ir pagamino. Tokiu atveju būtina paskirti specialistui užduotį arba ekspertizę ir pateikti vertinti ir daiktą, laikomą prie bylos medžiagos, ir eksperimento metu pagamintą daiktą.

Dažnai panašūs eksperimentai atliekami įtariamajam pareiškus, kad jis atliko tam tikrus veiksmus. Pvz., vieno ikiteisminio tyrimo metu įtariamasis teigė, kad jis, naudodamasis elektronine bankininkyste, atliko transakcijas, pervedamas pinigus į įvairių subjektų sąskaitas. Eksperimento metu įtariamajam buvo pateikta prieiga prie interneto ir sąskaitos valdymo priemonės: kodų generatorius, identifikavimo kortelė, prisijungimo slaptažodis. Įtariamasis po kelių bandymų nesugebėjo parodyti ir paaiškinti, kaip jis atlikdavo operacijas. Taip buvo paneigta versija, kad jis, būdamas juridinio subjekto vadovas, atliko nurodytas transakcijas.

3. Eksperimentas atliekamas tam tikro įvykio mechanizmo ar jo atskirų elementų buvimui tam tikromis sąlygomis nustatyti. Ši eksperimento atmaina, kaip nė viena kita, reikalauja maksimaliai atkurti tikslias sąlygas, kurio-
mis vyko tiriamas įvykis. Dažnai reikia rekonstruoti įvykio aplinką, ją sumodeliuoti remiantis duomenimis iš įvykio vietos apžiūros protokolo, liudytojų, nukentėjusiųjų, įtariamųjų parodymais. Labai dažnai tokius eksperimentus reikia atlikti tiriant eismo įvykius, taip pat saugos taisyklių pažeidimus. Tiriant vieną eismo įvykį, įvykio vietos apžiūros protokole buvo užfiksuota, kad neveikia keli gatvės apšvietimo žibintai, tačiau nebuvo nurodyta, kiek ir kurie konkrečiai. Eksperimento metu norint išsiaiškinti, ar vairuotojas galėjo laiku pastebėti gatvę pereinantį asmenį ir jo nepartrenkti esant tokiam gatvės apšvietimui, buvo priimtas sprendimas rekonstruoti įvykio metu buvusias sąlygas, t. y. išjungti kas antrą gatvės apšvietimo žibintą ir taip eksperimento atlikimo sąlygas kuo panašesnes į buvusias eismo įvykio metu.

4. Eksperimentas atliekamas siekiant nustatyti tam tikro fakto buvimą ar tam tikro reiškinių atsiradimo galimybę numatytais sąlygomis. Šis eksperimentas praktinėje veikloje nėra taip plačiai paplitęs kaip nagrinėti anksčiau. Tačiau atskirais atvejais reikia atlikti ir tokios rūšies eksperimentą, nes jis gali padėti patikslinti tam tikras aplinkybes ar patikrinti iškeltas versijas. Be to, atliekant eksperimentą tam tikro fakto ar reiškinių buvimo galimybei nustatyti bandymo atvejais tikslinga tikrinti ir kitas aplinkybes, pvz., galimybę atlikti tam tikrus veiksmus, susijusius su faktais ar reiškiniais. Šiuo atveju gali būti naudojami situacijos modeliai, kai negalima patikrinti tam tikrų faktų ar reiškinių buvimo tam tikromis realiomis sąlygomis.

5. Eksperimentas atliekamas siekiant nustatyti pėdsakų susidarymo mechanizmo galimybę. Jis atliekamas siekiant nustatyti pėdsakų susidarymo mechanizmą, kai pėdsakai vėliau turi būti ištirti tam tikros rūšies specialisto ar eksperto. Iš esmės ši eksperimento atmaina yra prielaida, daugeliu atveju būtina tam tikros rūšies užduočių specialistui ar ekspertizėms paskirti, nes juos pasitelkus objektai, siekiant juos nustatyti, tiriami laboratoriskai arba gaunami rezultatai, be kurių paskirti užduotis specialistams ar ekspertizės neįmanoma. Pavyzdžiui, įsilaužus duris liko durų laužimo žymės, padarytos tam tikru įsilaužimo įrankiu. Atlikus kratą įtariamojo namuose rasta daug daiktų, skirtų panašaus pobūdžio įsilaužimams atlikti. Eksperimento metu kiekvienu iš įrankių imituojamas laužimas ir nustatoma, kad iš daugelio įrankių tinkamas tik vienas, nes juo paliktos laužimo žymės yra panašios į įvykio vietas apžiūros metu užfiksuotas žymes. Taigi specialistams tirti buvo pateiktas įrankis, kurį naudojant įsilaužimo pėdsakai, palikti eksperimento metu ir aptikti įvykio vietoje, buvo beveik identiški.

6. Eksperimentas atliekamas siekiant nustatyti laiką, kurį būtina sugaišti tam tikram veiksmui atlikti. Atskirų nusikaltimų tyrimo atvejais atliekant tokios rūšies eksperimentą dažnai nustatomas įtariamo asmens alibi: būdamas tam tikroje vietoje, per tam tikro laiko tarpą jis galėjo atsirasti nusikaltimo vietoje arba pasišalinti iš jos. Kiek laiko jam reikėjo tai padaryti skirtingomis sąlygomis: jei jis ėjo, bėgo, naudojo viešuoju transportu ar savo automobiliu ir pan. Reikia nepamiršti, kad asmuo atskirais atvejais bus suinteresuotas pailginti laiko tarpą, per kurį jis galėjo atlikti tam tikrą veiksmą, o kitais atvejais jį sutrumpinti. Todėl tokiais atvejais eksperimentą galima atlikti pasitelkus dublerius, modeliuojant situacijas.

Eksperimento rezultatų vertinimas. Atlikus eksperimentą svarbu tinkamai įvertinti jo rezultatus, nes jie gali turėti svarbios įrodomosios reikšmės tiriamam įvykiui.

Galimas toks eksperimento rezultatų ir jo įrodomosios reikšmės vertinimo turinys:

- tyrimo eksperimento rezultatų patikimumas (jų tikrumas, o ne atsitiktinumas esant panašioms sąlygoms visais bandymų atvejais);
- išvadų, išplaukiančių iš eksperimento rezultatų, patikimumas:
 - a) išvados patikimos (teisingos), patvirtina (paneigia) tyrimo versiją, t. y. ją atspindi objektyvūs faktai, reiškiniai ir pan.;
 - b) išvados tikėtinos, eksperimento rezultatai padeda iškelti naujas tam tikro fakto ar reiškinio versijas;
- eksperimento rezultatų išvadų naudojimas:
 - a) kaip įrodymai ir pagrindas papildomiems tyrimo veiksams atlikti – apklausos, apžiūros, užduočių skyrimas specialistams ir pan.;
 - b) kaip sprendimo pagrindas atlikti tokius ikiteisminio tyrimo veiksmus, kurie anksčiau nebuvo atliekami.

Rezultatai turi būti vertinami itin objektyviai, nes vertinant besąlygiškai, nelyginant jų su kitais ikiteisminio tyrimo metu gautais duomenimis, gali būti sunku nustatyti objektyvią tiesą apie tiriamą įvykį.

11. Parodymų patikrinimas vietoje

Daugelio liudytojų, nukentėjusiųjų parodymai yra grindžiami praeityje stebėtai vaizdais ir jų veikiami. Siekiant išvengti neobjektyvaus tokių asmenų parodymų vertinimo, būtina tikslinti pateiktos informacijos (matytų atvaizdų) suvokimo sąlygas: laiką, nuotolius, klimato sąlygas, gebėjimą matyti, išgirsti ir kt. Taigi tyrėjas, jeigu abejoja parodymus davusiojo asmens galimybėmis suvokti nurodytas aplinkybes, gali priimti sprendimą atlikti parodymų patikrinimą vietoje, kuris apibrėžiamas kaip tyrimo veiksmas, atliekamas siekiant patikrinti arba patikslinti liudytojo, nukentėjusiojo ar įtariamojo parodymus dėl įvykio vietos ir situacijos, įvykio dalyvių veiksmų ar kitų aplinkybių, turinčių reikšmės nusikalstamai veikai iširti. Parodymai vietoje gali būti tikrinami ir tuomet, kai tiksliai nežinoma nusikalstamo įvykio vieta, ar yra įrankių, pėdsakų, o apklausoje liudytojas, nukentėjusysis ar įtariamasis apibūdina tokią vietą bei sutinka ją parodyti. Kartais netgi ikiteisminio tyrimo pareigūnai, apžiūrėdami įvykio vietą, neranda nusikalstamos veikos pėdsakų arba įrankių, todėl tikslinga pasitelkti įvykyje dalyvavusį asmenį. Šis tyrimo veiksmas yra skirtas duomenims (įrodymams) patikrinti ir turi apžiūros, objektų tyrimo, apklausos, eksperimento veiksmų elementų, todėl yra gana sudėtingas ir kompleksinis. Šiuo tikslu galima atvykti su asmeniu, kurio parodymai tikrinami arba tikslinami, į jo nurodytą vietą ir sugretinti parodymus su aplinkybėmis vietoje. Kitaip nei apklausa, parodymai tikrinami maksimaliai analogiškomis realiomis sąlygomis. Asmuo, kurio parodymai tikrinami ar tikslinami, savarankiškai rodo vietą, dėl kurios davė parodymus, paaiškina savo anksčiau parodymus akivaizdžiai juos susiedamas su aplinkybėmis vietoje, prireikus parodo tam tikrus veiksmus ir atsako į užduodamus klausimus. Taigi tyrėjui suteikiama daug platesnė informacija (duomenys) apie įvykį tiesiogiai įvykio vietoje. Tikrinant parodymus vietoje turi būti laikomasi bendrųjų liudytojo ir įtariamojo apklausos taisyklių. Jeigu tikrinant parodymus vietoje randama kokių nors objektų, galinčių turėti reikšmės nusikalstamai veikai iširti, jie turi būti paimami ir šis faktas nurodomas parodymų patikrinimo vietoje protokole. Rezultatyviausias ir veiksmingiausias šis veiksmas būna, kai reikia patikrinti įtariamojo, kuris yra padaręs daug

vagysčių, plėšimų, nužudymų ar išžagininimų, parodymus. Tikrindamas tokio įtariamojo parodymus, pareigūnas gali nustatyti nemažai naujų nusikalstamos veikos epizodų ir iki tol nežinomų aplinkybių.

Parodymų patikrinimo vietoje procese gali būti tikrinami šie duomenys: asmens, kurio parodymai tikrinami, žinojimas realių įvykio aplinkybių; konkrečios vietovės, dėl kurios asmuo davė ankstesnius parodymus, realus nustatymas; parodymų dėl asmens atvykimo į nusikaltimo vietą ir pasitraukimo iš šios vietovės teisingumas; patekimo į objektą būdų nustatymas, anksčiau tyrimui nežinomų liudytojų ar nukentėjusiųjų nustatymas; kelių asmenų duotų parodymų prieštaravimų buvimas ar nebuvimas (konkretūs jų veiksmai tiriamoje vietovėje, objektų padėtis vienas kito atžvilgiu ir vietovės aplinka).

Taigi parodymų patikrinimo vietoje tikslai yra: rinkti įrodomąją informaciją apie įtariamojo dalyvavimą darant nusikalstamą veiką; gauti naujų duomenų apie nusikalstamą veiką; patikrinti bei patikslinti jau turimus faktinius duomenis ir juos papildyti; nustatyti esamų parodymų aiškinimo ir šalinimo prieštaravimus, aplinkybes, lemiančias nusikalstamos veikos padarymą, patikrinti iškeltas versijas.

Pasirengimas atlikti šį tyrimą veiksmo yra išskirtinis šiais bruožais:

- išsami asmens, kurio parodymai bus tikrinami, apklausa dėl nusikalstamos veikos padarymo aplinkybių (įvykio vietos aplinka, judėjimo kryptis ir maršrutas; asmens veiksmai nurodytoje vietoje);
- būtinas asmens savanoriškas sutikimas parodyti įvykio vietą ir patikslinti nusikalstamos veikos aplinkybes;
- išnagrinėjama bylos medžiaga, susijusi su tikrinama situacija;
- apsisprendžiama dėl konkretaus veiksmo atlikimo laiko;
- iš anksto susipažįstama su vietoje, kurioje bus tikrinami asmens parodymai;
- nustatoma, kas dalyvaus šiame veiksmo;
- paruošiamos techninės priemonės, naudotinos atliekant tyrimo veiksmą;
- pasirūpinama suimto įtariamojo apsauga;
- sudaromas tyrimo veiksmo atlikimo planas.

Parodymų patikrinimo vietoje taktiniai reikalavimai:

- pasakojimas derinamas su vietovės, maršruto, atskirų objektų rodymu ir veikslių demonstravimu;
- asmens, kurio parodymai tikrinami, paaiškinimai, kokie objektai ir požymiai lemia jo orientaciją ir judėjimo kryptį į įvykio vietą;

- asmeniui, kurio parodymai tikrinami, suteikiama visiška iniciatyvos laisvė (liudytojas, nukentėjęs, įtariamasis savarankiškai nurodo judėjimo kryptį: pareigūnas vengia bet kurių menamų, orientuojančių klausimų ir veiksmų; iš visos tyrimo veiksmo dalyvaujančių asmenų grupės pirmasis eina asmuo, kurio parodymai yra tikrinami; jeigu parodymai tikrinami naudojantis transporto priemone, asmuo sėdi šalia vairuotojo, kuris ir vykdo šio asmens nurodymus, kuriuo maršrutu važiuoti; šiuo atveju draudžiamos bet kokios pastabos ar abejonės dėl duodamų nurodymų);
- skirtingų asmenų parodymai tikrinami atskirai (jeigu atliekant šio tyrimo veiksmą dalyvauja kviestiniai, kiekvieno parodymų patikrinimo vietoje turi būti vis kitas kviestinis kaip, beje, ir transporto priemonės vairuotojas);
- asmuo, kurio parodymai tikrinami vietoje, įdėmiai stebimas (vertinamas jo veiksmų užtikrintumas, jo elgesys ir emocijos ir viso veiksmo metu, ir atskirais etapais, ribojant galimybes pabėgti ar sunaikinti nusikalstamos veikos pėdsakus (šis reikalavimas taikomas, jeigu yra tikrinami suimto įtariamojo parodymai).

Didelę įrodomąją įtaigą gali turėti šio tyrimo veiksmo metu darytas vaizdo ir garso įrašas, kuriame kruopščiai fiksuojami asmens laisvumas, savarankiškumas, užtikrintumas nuosekliai rodant judėjimo kryptį link įvykio vietos, jo veiksmai, rodomi atitinkamoje vietoje, nusikalstamos veikos pėdsakų aptikimas, jų komentavimas ir fiksavimas.

Parodymų patikrinti negalima, jeigu tai sietina su pavojumi asmenų orumui, sveikatai arba gali padaryti esminę materialinę žalą.

Parodymų patikrinimo vietoje protokole turi atsispindėti: protokolo surašymo vieta, data, tyrimo veiksmo pradžia ir pabaiga, tyrimo veiksmo dalyvaujantys asmenys, parodymų patikrinimo vietoje tikslas, pradinis veiksmo etapas, fiksuojantis asmens pareiškimą, kad niekas neturėjo įtakos jo iniciatyvai ir norui parodyti įvykio vietą ir patikslinti kitas įvykio aplinkybes, asmens pateikiamas judėjimo krypties, pasirinkto maršruto ir galutinio judėjimo punkto apibūdinimas, vietoje atliktų veiksmų, galimai rastų daiktų ir pėdsakų aprašymas, padarytų išliejų, atspaudų, panaudotų technikos priemonių, sudarytų planų, schemų duomenys, galimos procesinio veiksmo dalyvių pastabos ar pareiškimai, informacija, kur dedami paimiti objektai, visų veiksmo dalyvių parašai, jeigu panaudotas garso vaizdo įrašas, nuoroda, kad įrašas perklausytas ir peržiūrėtas ir jame užfiksuota informacija atitinka tikrovę.

12. Krata ir poėmis

Kratos sąvoka bei jos sankcionavimas. Krata yra prie kitų procesinių prievartos priemonių grupės priskiriama procesinė prievartos priemonė, kurios pagrindinis tikslas – surinkti duomenis, turinčius reikšmės nusikalstamai veikai tirti ir nagrinėti. Be minėtojo pagrindinio tikslo, atliekant kratą gali būti siekiama pašalinti galimas netrukdomo baudžiamojo proceso kliūtis (pvz., surandant bei paimant iš įtariamojo daiktus arba dokumentus, turinčius reikšmės nusikalstamai veikai tirti ir nagrinėti, kuriuos jis gali kėsintis sunaikinti arba paslėpti), taip pat gali būti siekiama užkirsti kelią naujoms nusikalstamoms veikoms (pvz., surandant bei iš įtariamojo paimant nelegaliai laikomus ginklus, kuriuos jis gali naudoti darydamas naujas nusikalstamas veikas).

Atsižvelgdamas į tai, kad atliekant kratą suvaržomos asmens nuosavybės ir būsto bei privataus gyvenimo neliečiamumo teisės, kurios yra Konstitucijos ir Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos vienos labiausiai saugomų, įstatymų leidėjas įtvirtino kur kas griežtesnę negu daugumos kitų procesinių prievartos priemonių sankcionavimo tvarką. Kratą galima atlikti tik ikiteisminio tyrimo teisėjui ar teismui priėmus motyvuotą nutartį. Tik neatidėliotinais atvejais kratą atlikti leidžiama ikiteisminio tyrimo pareigūno arba prokuroro nutarimu. Tačiau šiuo atveju per tris dienas nuo minėtųjų nutarimų priėmimo prokuroras su prašymu privalo kreiptis į ikiteisminio tyrimo teisėją dėl kratos teisėtumo patvirtinimo. Kratos teisėtumas yra patvirtinamas ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartimi. Ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartis patvirtinti arba nepatvirtinti kratos teisėtumą per septynias dienas nuo jos gavimo gali būti skundžiama apygardos teismui. Jei ikiteisminio tyrimo teisėjo patvirtinimas per nustatytą terminą negaunamas, visi kratos metu paimti daiktai, vertybės ir dokumentai turi būti gražinti asmenims, iš kurių jie buvo paimti, bei vadovaujantis visuotinai pripažintu principu, kad iš ne teisės negali gimi teisė, tokiais kratos rezultatais tolimesniame procese negali būti remiamasi kaip įtariamojo (kaltinamojo) kaltumą pagrindžiančiais duomenimis. Tai atliekama pasibaigus minėtajam trijų dienų terminui arba ikiteisminio tyrimo teisėjo nutarties apskundimo terminui, o kai ši nutartis apskūsta, – priėmus aukštesniojo teismo sprendi-

mą. Jeigu per kratą, kurios teisėtumo vėliau net ir nepatvirtino ikiteisminio tyrimo teisėjas, yra surandami ir paimami ribotos civilinės apyvartos daiktai, kuriais asmuo neturėjo teisės disponuoti (pvz., ginklai), jie šiam asmeniui negražinami. Tokiu atveju pradedamas atskiras ikiteisminis tyrimas dėl disponavimo minėtais daiktais arba įtariamajam išplečiamas įtarimas jį papildant naujomis inkriminuojamomis nusikalstamomis veikomis (pvz., dėl neteisėto disponavimo šaunamaisiais ginklais, šaudmenimis, sprogmenimis arba sprogstamosiomis medžiagomis pagal BK 253 str.). Kratos atlikimo neatidėliotinumą dažniausiai lemia negalėjimas skubiai kreiptis į ikiteisminio tyrimo teisėją dėl nutarties dėl kratos atlikimo priėmimo bei pagrįstas manymas, kad, neatlikus kratos nedelsiant, ieškomi objektai bus paslėpti arba sunaikinti. Tokia nuomonė gali būti pagrįsta ir jau egzistuojančiais ikiteisminio tyrimo duomenimis (pvz., liudytojų parodymais apie įtariamojo jiems išsakytus ketinimus paslėpti nusikalstamos veikos objektus), ir nulemta pačios nusikalstamos veikos pobūdžio, sunkumo, baigtumo momento, informacijos apie padarytą nusikalstamą veiką gavimo momento ir pan.

Teisėjas, prieš priimdamas nutartį atlikti kratą, turi išsamiai susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga, kuri yra pateikiama kartu su prokuroro prašymu priimti nutartį dėl kratos. Krata gali būti sankcionuojama tik tokiu atveju, jei manymas, kad ieškomi objektai yra konkrečioje vietoje, pagrįstas ikiteisminio tyrimo medžiagoje užfiksuotais duomenis, o ne subjektyviais ikiteisminio tyrimo pareigūno ar prokuroro spėjimais. Bylos medžiagoje taip pat turi būti iš VĮ Registrų centro gauta informacija apie patalpų ar teritorijos priklausomybę konkrečiam asmeniui. Patalpų ar vietovės priklausomybė ne įtariamajam, o kitam asmeniui nėra pagrindas atmesti prokuroro prašymą, tačiau šiuo atveju medžiagoje turi būti informacija, kaip patalpų ar vietovės savininkas yra susijęs su tiriamą nusikalstama veika. Sprendžiant leidimo atlikti kratą klausimą taip pat svarbu įsitikinti, kad patalpai, vietai arba juose gyvenantiems asmenims nėra taikomi nacionaliniai ar diplomatiniai imunitetai (pvz., atlikti kratą prokuroro namuose galima tik gavus Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro leidimą). Tokiais atvejais neužtenka byloje surinkti informaciją apie patalpų savininko imuniteto turėjimą arba neturėjimą, reikia patikrinti ir tai, ar tokių imunitetų neturi kartu su juo gyvenantys asmenys (pvz., sutuoktinis).

Kratos rūšys, objektai bei jos atlikimo tvarka. Atliekant kratą siekiama surasti ir paimti daiktus, turinčius reikšmės nusikalstamai veikai tirti ir nagrinėti. Visus objektus, kurių gali būti ieškoma atliekant kratą, galima suskirstyti į šias grupes:

1. Nusikalstamos veikos įrankiai, priemonės;
2. Daiktai ar dokumentai, galintys turėti reikšmės nusikalstamai veikai tirti ir nagrinėti;
3. Nusikalstamu būdu įgyti daiktai, dokumentai ir vertybės;
4. Ueškomi asmenys;
5. Lavonai;
6. Daiktai ar vertybės į kuriuos, vadovaujantis BPK 151 straipsniu, laikinai apribojus nuosavybės teises bus galima užtikrinti civilinį ieškinį, turto konfiskavimą arba išplėstinį turto konfiskavimą.

Priklausomai nuo ieškomų objektų bei turimų duomenų konkretno apie tikslią jų buvimo vietą, skiriasi ir kratos atlikimo taktika bei jai atlikti naudojamos techninės priemonės. Atliekant kratą visuomet reikia įvertinti, kad ieškomų daiktų fizinė išvaizda jau gali būti pakeista, pvz., jie gali būti išlydyti, perdažyti ar kitaip pakeistas fizinis jų būvis. Jeigu ieškoma nusikalstamos veikos pėdsakų, kratą atliekantis pareigūnas prieš kratą turėtų pasirūpinti, kad dalyvautų specialistas, turintis reikiamų žinių, ir prietaisais nusikalstamos veikos pėdsakams aptikti.

Kratos atlikimo taktika priklauso ir nuo to, kokios rūšies kratą planuojama atlikti. BPK yra numatytos trys kratos rūšys:

- 1) patalpų krata;
- 2) vietovės krata;
- 3) asmens krata.

Pagal tai, ar krata atliekama pirmą kartą ar ne, ji gali būti:

- 1) pirminė;
- 2) pakartotinė.

Kratą galima suskirstyti į tris savarankiškus etapus: pasirengimą kratai, kratos atlikimą bei jos rezultatų fiksavimą.

Kratos taktikai nemažai įtakos turi jos atlikimo laikas. Jeigu krata netikėta kratomam asmeniui, jo galimybės paslėpti ieškomus objektus yra labai sumažėjusios ir atvirkščiai – jeigu kratomasis nujaučia, kad pas jį gali būti atliekama krata, jis turi užtektinai laiko ieškomiesiems objektams paslėpti arba sunaikinti. Dėl šių priežasčių krata turėtų būti atliekama vos tik gavus informaciją apie ieškomų objektų galimą buvimo vietą. Vis dėlto, atsižvelgiant į tai, kad krata yra sudėtingas ir didelio kruopštumo reikalaujantis veiksmas, prieš pradėdami ją atlikti pareigūnai turi gerai pasiruošti. Visų pirma būtina pasirūpinti, kad būtų juridinis pagrindas atlikti kratą – ikiteisminio tyrimo pareigūno ar prokuroro nutarimas arba teismo nutartis. Vienintelė asmens krata dviem atvejais gali būti atlikta ir nesant šiuo klau-

simu priimto nutarimo ar nutarties. Asmens kratą be minėtųjų procesinių dokumentų galima atlikti laikinai sulaikant arba suimant asmenį arba jeigu yra pakankamas pagrindas manyti, kad patalpoje ar kitoje vietoje, kur daromas poėmis ar krata, esantis asmuo slepia prie savęs daiktus ar dokumentus, galinčius turėti reikšmės nusikalstamai veikai tirti ir nagrinėti. Atliekant bet kokią kitą procesinį veiksma daryti asmens kratą nesant juridinio pagrindo negalima. Rekomenduotina, kad kratą atliktų ikiteisminį tyrimą atliekantis pareigūnas, nes būtent jis turi daugiausia informacijos apie ieškomus objektus. Jeigu ikiteisminio tyrimo metu ketinama iš karto atlikti kratas keliose vietose, rekomenduojama, kad būtų paskiriamas pareigūnas (dažniausiai ikiteisminiam tyrimui vadovaujantis prokuroras), kuris koordinuotų kratas atliekančių pareigūnų grupių veiksmus. Kratą atliekančių pareigūnų grupėje turėtų būti ir kontaktinis asmuo (turintis tinkamas ryšio priemones), kuris informuotų kratas koordinuojantį pareigūną apie kratos rezultatus arba iškilusias kliūtis, neatitraukdamas kitų pareigūnų nuo tiesioginio darbo. Kratų koordinatorius, gaudamas informaciją apie atliekamų kratų eigą, gali operatyviai reaguoti ir priimti sprendimus dėl tikslingumo atlikti papildomas kratas kitose vietose arba organizuoti kitus procesinius veiksmus (pvz., pareigūnams pranešus, kad atliekant kratą buvo surastas asmuo, kurio buvo paskelbta paieška, galima pradėti ruoštiis kreipimuisi į teismą dėl suėmimo skyrimo). Koordinatorius taip pat gali padėti suderinti kratas atliekančių pareigūnų grupių veiksmus, kad jos visos būtų atliekamos vienu metu. Tai labai svarbus aspektas, nes net ir esant nedideliame laiko skirtumui tarp atliekamų kratų, visuomet kyla grėsmė, kad bus nutekinta informacija apie atliekamą kratą, o tai gali turėti įtakos ieškomų objektų paslėpimui ar sunaikinimui. Nesvarbu, ar krata atliekama viena ar kelios vienu metu, turi būti laikomasi BPK įtvirtinto draudimo atlikti kratą naktį (nuo 22.00 val. iki 6.00 val.). Vis dėlto neatidėliotinais atvejais šis draudimas netaikomas. Neatidėliotinais laikytini tokie patys atvejai kaip ir tuomet, kai leidžiama kratą atlikti vien ikiteisminio tyrimo pareigūnui ar prokurorui priėmus nutarimą atlikti kratą. Kad būtų galima nuspręsti, kiek būtina pareigūnų pajėgų skirti kratai atlikti, bei užtikrinti jų saugumą, prieš pradedant faktiškai atlikti kratą turi būti kruopščiai surinkta ir išnagrinėta informacija apie patalpą ar vietovę, kurioje planuojama atlikti kratą, bei ten gyvenančių asmenų specifiką. Informacija apie asmens, pas kurį bus atliekama krata, profesiją, pomėgius gali būti itin naudinga ieškant slaptaviečių, kuriose slepiami ieškomi objektai. Pasirengimo stadijoje taip pat turi būti tinkamai įvertinta, kokių specialistų reikės pasitelkti ar

kokias technikos priemones panaudoti atliekant kratą, kad tokių klausimų nereikėtų spręsti kratos metu ir taip rizikuoti sėkme.

Prieš pradėdami kratą, ją atliekantys pareigūnai turi užtikrinti, kad kratoje dalyvautų patalpų, kuriose daroma krata, savininkas, nuomotojas, valdytojas, pilnametis jų šeimos narys ar artimas giminaitis, o darant kratą įmonėje, įstaigoje ar organizacijoje – tos įmonės, įstaigos ar organizacijos atstovas. Nesant galimybės užtikrinti minėtų asmenų dalyvavimo, krata gali būti daroma kviestinio ar savivaldybės atstovo akivaizdoje. Kviestinis – tai bet koks fizinis pilnametis asmuo, procese neturintis jokio kito procesinio statuso. Norint garantuoti, kad kratos atlikimo aplinkybės vėlesniame procese nebūtų kvestionuojamos, kviestiniai gali būti kviečiami dalyvauti atliekant kratą ir tais atvejais, kai krata daroma savininko, nuomotojo, valdytojo ar atstovo akivaizdoje. Minėtiems asmenims dalyvauti nebūtina, jeigu atliekama asmens arba vietovės krata (miško, vandens telkinio ar žemės). Vis dėlto atlikus vietovės kratą apie tai turi būti pranešta vietovės savininkui, nuomotojui ar valdytojui.

Pradėjus atlikti kratą, kratoje dalyvaujantis asmuo pasirašytinai yra supažindinamas su ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartimi arba ikiteisminio tyrimo pareigūno ar prokuroro nutarimu. Nors įstatymas imperatyviai nenumato, tačiau rekomenduotina minėtosios nutarties arba nutarimo kopiją įteikti asmeniui, pas kurį atliekama krata. Jeigu krata atliekama patalpų savininko, nuomotojo, valdytojo ar pilnamečių jų šeimos narių ar giminaičių akivaizdoje, prieš pradėdant kratą paprašoma ieškomus daiktus pateikti geranoriškai. Net ir asmeniui pateikus ieškomus objektus geranoriškai, krata turėtų būti tęsiama, nes asmuo, pateikdamas mažiau reikšmingus daiktus, gali bandyti nuslėpti reikšmingesnius. Jeigu kratos metu buvo siekiama surasti ieškomus asmenis arba lavonus, juos suradus tęsti kratą netikslinga ir ji turėtų būti nutraukta. Nuo pat kratos pradžios itin aktualus kratą atliekančio pareigūno ir asmens, pas kurį atliekama krata, psichologinis ryšys. Pareigūnas turi stengtis užmegzti kuo artimesnį ryšį su šiuo asmeniu, tinkamai įvertinti jo galimybes paslėpti ieškomus daiktus. Kratos metu reikia stebėti asmens, pas kurį atliekama krata, reakcijas, nuotaikas, žvilgsnį. Tinkamai stebint asmens elgesį galima greičiau rasti ieškomus objektus. Jeigu asmuo pareigūnų atžvilgiu yra nusiteikęs priešiški, pareigūnas turi tinkamai paaiškinti atliekamus veiksmus, jų tikslus bei bandyti tą priešišumą nuslopinti. Psichologinis ryšys su asmeniu, pas kurį atliekama krata, turi būti palaikomas visos kratos metu. Be to, nuolat turi būti stebimas jo elgesys.

Kratos metu gali būti kratoje dalyvaujantiems asmenims uždrausta tarpusavyje bendrauti, išeiti iš patalpos ar teritorijos, kurioje atliekama krata, taip pat gali būti uždrausta naudotis ryšio priemonėmis. Atlikdami tokius veiksmus, asmenys gali bandyti paslėpti ieškomus objektus arba apie atliekamą kratą pranešti nusikalstamos veikos bendrininkams, kad šie galėtų imtis veiksmų ieškomiems objektams sunaikinti arba paslėpti. Visų šių veiksmų imamasi siekiant užtikrinti, kad krata būtų sėkminga ir rezultatyvi. Siekiant tų pačių tikslų, patalpa ar teritorija prieš kratą bei jos metu gali būti apsupta. Vietovės ar patalpos apsupimo klausimas turi būti apsvaistytas jau parengiamajame kratos stadijoje ir turi būti pasirūpinta reikiamu pareigūnų skaičiumi. Kratą atliekantiems pareigūnams kilus įtarimui, kad kratoje dalyvaujantis asmuo prieš save gali slėpti ieškomus objektus, turi būti atlikta tokio asmens krata. Šiuo atveju asmens kratai atskiras nutarimas ar nutartis nereikalingi.

Atliekant patalpų arba vietovės kratą, objektai gali būti ieškomi nuosekliu arba pasirinktiniu būdu. Atliekant kratą nuosekliu būdu, visa teritorija apžiūrinama iš eilės, taikant pasirinktinį būdą, pirma apieškomos vietos, kuriose ieškomų objektų buvimas yra labiau tikėtinas. Be jokios abejonės, nuoseklusis būdas dažniausiai būna veiksmingesnis, tačiau ne visuomet jį galima pritaikyti, ypač problemiška šį būdą pritaikyti, kai apieškoma didelė teritorija arba statiniai. Tam tikrais atvejais galima kompleksiskai panaudoti nuoseklųjį ir pasirinktinį kratos būdus – tiksliai žinant, kokių objektų ieškoma, neradus jų vietoje, kurioje labiausiai tikėtina, kad jie gali būti, pereiti prie patalpos ar vietovės kratos nuosekliu būdu. Jeigu atliekant kratą būtina patekti į užrakintas patalpas arba talpyklas, pareigūnas turi teisę paprašyti kratoje dalyvaujančių asmenų jas atrakinti geranoriškai ir tik šiems atsisakius tai atlikti galima į jas patekti naudojant, pvz., visrakčius ir pan. Visais atvejais turi būti stengiamasi negadinti užraktų, durų ar apsaugos priemonių.

Dažniausiai kreipiantis į ikiteisminio tyrimo teisėją dėl leidimo atlikti kratą prašoma ją atlikti konkrečiame objekte, jo priklausiniuose (pvz., gyvenamajame name ir ūkiniuose pastatuose ir pan.) bei bendro naudojimo patalpose, jeigu tokios yra. Vis dėlto atliekant kratą gali iškilti būtinybė ją atlikti greta esančiuose objektuose (pvz., kaimynystėje esančiame name). Tokiu atveju ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras, nedarydamas ilgos pertraukos tarp kratų, turi priimti nutarimą dėl kratos greta esančiame objekte bei ją ten nedelsiant atlikti. Atvykus į vietą ir kilus būtinybei atlikti kratą bendro naudojimo patalpose (pvz., daugiabučio namo koridoriuje, laiptinėje), rekomenduotina būtent čia ją pirmiausia ir atlikti, vėliau pereiti prie jau konkretaus savininko patalpos kratos. Taip ne tik bus užtikrinama, kad

kaimynystėje gyvenantys asmenys nepaslėps ieškomų objektų, bet ir nebus be reikalo trikdoma kitų asmenų ramybė. Atliekant patalpų kratą ypatingas dėmesys turi būti kreipiamas į sienų, grindų, baldų pažeidimus, nelygumus, remonto požymius, neproporcingus objekto matmenis, nes tokiose vietose gali būti padarytos slėptuvės ieškomiems objektams slėpti. Apžiūrint patalpų sienas reikėtų prieš tai nukabinti visus paveikslus, veidrodžius, atitraukti prie sienos pristumtus baldus. Apžiūrint grindis turi būti atkeliami kilimai bei nuodugnai patikrinamos visos grindų lentos, neretai būtent grindyse yra įrengiamos slėptuvės. Jeigu krata atliekama žemės sklype arba miške, būtina atkreipti dėmesį į neseniai iškastas duobes arba supiltus kauburėlius, medžių išvartas ir pan. Prieš pradėdant vietovės kratą tikslinga visą vietovę suskirstyti į smulkesnes teritorijas ir paskui jas vieną po kitos nuosekliai apžiūrėti, ypač tai aktualu didelėse vietovėse, kuriose gausu statinių ar kitų objektų. Atliekant tokio pobūdžio kratą tikslinga apsvarstyti, ar nereikia pasitelkti tarnybinių šunų arba techninių priemonių (pvz., metalo ieškiklių).

Specifinė kratos rūšis yra asmens krata. Jos objektas yra kratomojo (ir turinčio procesinį statusą asmens, ir jo dar neįgijusio) kūno ertmės, drabužiai, apavas, jo turimi krepšiai ar kiti nešuliai. Atliekant asmens kratą gali būti apžiūrinamas ir kratomo asmens kūnas (pvz., siekiant nustatyti, ar asmuo ieškomų daiktų nėra paslėpęs burnoje, ausyse ir pan.). Atliekant asmens kratą pagrindinis tikslas yra surasti daiktus, turinčius reikšmės nusikalstamai veikai tirti ir nagrinėti arba nustatyti nusikalstamos veikos pėdsakus, tačiau būtinybė atlikti asmens kratą gali būti nulemta ir siekiu užkardyti naujas nusikalstamas veikas arba užkirsti kelią kratomo asmens savižudybei. Saugant asmenų garbę ir orumą BPK numatytas papildomas reikalavimas dėl asmens kratos – ją atlikti gali tik tos pačios lyties asmuo. Europos Žmogaus Teisių Teismas byloje Valašinas prieš Lietuvą (pareiškimo Nr. 44558/98) konstatavo, kad moters dalyvavimas vyro asmens kratoje įžeidžia įtariamojo (kaltinamojo) žmogiškąjį orumą ir taip pažeidžia Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 3 straipsnį. Jeigu atliekant asmens kratą pasitelkiamas specialistas, jis taip pat turi būti tos pačios lyties kaip ir kratomasis, šis reikalavimas netaikomas tik gydytojui. Asmens kratą galima atlikti tik motyvuota ikiteisminio tyrimo teisėjo ar teismo nutartimi, o neatidėliotinais atvejais ikiteisminio tyrimo pareigūno ar prokuroro nutarimu. Nutartis ar nutarimas nereikalingi, kai asmens krata atliekama laikinai sulaikant ar suimant asmenį arba kai yra pakankamas pagrindas manyti, kad patalpoje ar kitoje vietoje, kur daromas poėmis ar krata, esantis asmuo slepia prie savęs daiktus ar dokumentus, galinčius turėti reikšmės nusikalstamai veikai tirti (BPK 146

str.). Asmeniui, pradėjus jo kratą, nurodoma atsistoti, nosisukti nuo krata atliekančio pareigūno, padėti su savimi turimus daiktus, pakelti rankas į viršų ir nejudėti. Pirmiausia pareigūnas apieško, ar asmuo prie savęs neturi ginklų, smailių daiktų ar kitų jo paties bei kitų asmenų saugumui pavojingų daiktų labiausiai tikėtiniuose vietose (pvz., kišenėse, užantyje ir pan.). Paėmęs minėtuosius daiktus, pareigūnas nuodugnai, nuo galvos iki kojų, apieško asmenį, jo galvos apdangalus, drabužius bei apavą ir tik po to apieškomi asmens krepšiai ar kiti nešuliai. Baigus kratą būtina atidžiai apžiūrėti vietą, kur buvo atliekama krata, nes asmuo kratos metu galėjo nepastebėtas ką nors išmesti. Jeigu reikia apžiūrėti asmens kūno ertmes, kratomas asmuo turi būti nuvedamas į atskirą patalpą, kurioje jo negalėtų stebėti pašaliniai asmenys. Jeigu asmuo prieštarauja, kad būtų atlikta krata, pareigūnai, laikydamiesi proporcingumo principo, turi teisę kratą atlikti prievarta.

Atsižvelgiant į tai, kad bet kuriuos rūšies kratos metu neišvengiamai įsibraunama į asmens privatus gyvenimo erdvę, ir per kratą, ir po jos turi būti gerbiamas asmens privatus gyvenimas ir neviešinama apie jį gauta informacija. Tam, kad informacija apie asmens privatų gyvenimą nebūtų paviešinta, o kratos metu gauti ikiteisminio tyrimo duomenys (pvz., kokie daiktai buvo rasti arba nerasti – ši informacija gali būti itin naudinga kitų nusikalstamos veikos bendrininkų gynybai) apsaugoti, vadovaujantis BPK 177 straipsniu, asmenys, dalyvavę kratoje, gali būti pasirašytinai įspėti dėl baudžiamosios atsakomybės už ikiteisminio tyrimo duomenų atskleidimą. Tokiu atveju kratą atlikęs pareigūnas užpildo generalinio prokuroro 2003 m. balandžio 11 d. įsakymu Nr. I-51 patvirtintos formos „įspėjimą dėl atsakomybės už ikiteisminio tyrimo duomenų atskleidimą be leidimo“ ir jį duoda pasirašyti kratoje dalyvavusiam asmeniui.

Prieš pradėdami kratą, pareigūnai turi pasirūpinti, kad būtų atlaisvinta vieta rastiems daiktams tvarkingai sudėti ir supakuoti. Per kratą gali būti paimti tik anksčiau minėtieji kratos objektai bei ribotos civilinės apyvartos daiktai. Abejojant, ar rastas objektas turės reikšmės nusikalstamai veikai tirti ir nagrinėti, jį vertėtų paimti, nes vėliau, tokiai būtinybei atsiradus, jis jau gali būti sunaikintas arba paslėptas. Tačiau tokiu atveju kratą atliekantis pareigūnas neturi pamiršti įrodymų pakankamumo reikalavimo, kuris įpareigoja ikiteisminį tyrimą atliekančius pareigūnus neperkrauti bylos medžiagos nereikalingais duomenimis, kurie niekaip nesusiję su tiriamą nusikalstama veika.

Kratos fiksavimo tvarka. Kratos eiga ir jos rezultatai fiksuojami kratos protokole. Protokolo priedais gali būti – fotonuotraukos, vaizdo įrašai,

planai, schemas bei paimtųjų kratos metu daiktų ar dokumentų apyrašas. Kratos protokolą sudaro trys dalys – įžanginė, aprašomoji ir baigiamoji. Kratos protokolą turi atitikti BPK 179 straipsnyje numatytus bendruosius reikalavimus, keliamus procesinių veiksmų atlikimo protokolams, bei specialiuosius reikalavimus, numatytus BPK 149 straipsnyje. Kratos protokolą pildo arba pats kratą atliekantis, arba jam padedantis pareigūnas (pvz., jei kratą atlieka prokuroras, kratos protokolą galima pavesti užpildyti prokuroro padėjėjui). Protokole turi būti fiksuojama ne tik rasti bei paimti daiktai arba dokumentai, bet ir išsami kratos eiga, naudotos techninės priemonės bei kratoje dalyvaujančių asmenų veiksmai, jeigu šie veiksmai turi įtakos atliekamam procesiniam veiksmui (pvz., patalpų savininko atsisakymas geranoriškai pateikti ieškomus objektus, kratoje dalyvaujančio asmens bandymas paslėpti ieškomus objektus ir pan.). Jeigu kratos metu buvo rasti daiktai ar dokumentai, protokole būtina nurodyti, tikslią vietą, kur jie buvo rasti, ir padėti kitų daiktų atžvilgiu. Rekomenduotina kratos eigą filmuoti, nesant tokios galimybės, bent jau nufotografuoti objektų radimo vietas (iš pradžių bendrą vietovės vaizdą, o paskui radimo vietą bei patį objektą), ypač jei objektai buvo rasti padarytose slėptuvėse. Kratos protokole turi būti nurodoma, kokia papildoma fiksavimo priemonė buvo naudota, jos tipas bei modelis. Toks papildomas atliekamos kratos fiksavimas tolesniame nusikalstamos veikos tyrimo etape užkirs kelią galimoms gynybos versijoms, kad rastuosius objektus tyčia padėjo kiti asmenys arba pareigūnai. Atlikus kratą, prieš pradėdant pildyti protokolą, atlaisvintoje vietoje išdėliotus rastuosius objektus būtina parodyti kratoje dalyvavusiems asmenims. Visi rastieji objektai yra išvardijami kratos protokole, nurodant jų kiekį, svorį bei individualias savybes (serijinius numerius, subraižymus, defektus ir pan.). Nuo rastojo objekto priklauso ir jo individualių savybių aprašymo detalumas. Jeigu buvo rasta daug daiktų, jie gali būti išvardyti apyraše – kratos protokolo priede. Esant galimybei kratoje dalyvaujančių asmenų akivaizdoje paimti objektai turi būti supakuojami, užantspauduojami ir tai pažymima protokole. Tai ypač svarbu, kai paimami didelę materialinę vertę turintys objektai. Jeigu rastieji daiktai gremėzdiški, nėra galimybės išgabenti jų iš kratos atlikimo vietos, vadovaujantis BPK 207 str., atlikus išsamią tokio daikto apžiūrą, fiksuojamą atskirame procesiniame dokumente – apžiūros protokole, turėtų būti sprendžiamas klausimas dėl jo palikimo radimo vietoje. Tokiu atveju patalpų ar vietovės savininkas pasirašytinai turi būti įpareigojamas saugoti tokį objektą iki atskiro tyrimą atliekančių pareigūnų nurodymo bei

pasirašytinai įspėjamas dėl baudžiamosios atsakomybės, numatytos LR BK 246 str. už tokio daikto sunaikinimą, sugadinimą ar paslėpimą. Šia galimybe pareigūnai turėtų naudotis tik išimtiniais atvejais, kai objektyviai rastojo objekto neįmanoma išgabenti iš kratos atlikimo vietos ar patalpos. Baigtas pildyti kratos protokolas turi būti pateikiamas susipažinti kratoje dalyvavusiems asmenims, jie turi teisę jame nurodyti savo pastabas dėl kratos atlikimo. Susipažinę su protokolo turiniu, jį pasirašo visi kratoje dalyvavę asmenys ir ją atlikę pareigūnai. Pasirašius protokolą, kratoje dalyvavusiam asmeniui pasirašytinai turi būti įteiktas kratos protokolo nuorašas, kuris taip pat turi būti patvirtintas visų kratoje dalyvavusių asmenų parašais.

Poėmio ir pašto siuntų poėmio atlikimo tvarka. BPK 147 str. reglamentuota į kratą itin panaši procesinė prievartos priemonė – poėmis. Pagrindinis kratos ir poėmio skirtumas yra tas, kad atliekant kratą tik abstrakčiai žinoma, kokių daiktų ieškoma ir kur jie yra, o atliekant poėmį tiksliai žinoma, kokių daiktų ar dokumentų ieškoma ir kur jie yra ar kas juos turi (pvz., gydymo įstaigoje esantys medicininiai dokumentai). Teisinis pagrindas poėmiui atlikti yra toks pats kaip ir kratai atlikti – ikiteisminio tyrimo teisėjo ar teismo nutartis, o neatidėliotinais atvejais ikiteisminio tyrimo pareigūno arba prokuroro nutarimas. Nutartyje ar nutarime, kitaip nei atliekant kratą, turi būti tiksliai nurodoma, kokius daiktus norima paimiti, bei tiksliai jų buvimo vieta. Informacija, kur tiksliai yra daiktai ar dokumentai, dažniausiai gaunama iš liudytojų, nukentėjusiųjų bei įtariamųjų parodymų, specialistų išvadų ir pan. Ši informacija turi būti tiksli ir užfiksuota bylos medžiagoje. Jeigu tik abstrakčiai žinoma, kokie ir kur yra daiktai ar dokumentai, turintys reikšmės nusikalstamai veikai tirti ir nagrinėti, turi būti atliekamas ne poėmis, o krata. Jeigu atliekant poėmį paaiškėja, kad būtina paimiti ir kitus daiktus (nenurodytus nutarime ar nutartyje), poėmį atliekantis pareigūnas poėmio vietoje turi priimti papildomą nutarimą ir tuos daiktus paimiti. Šiuo atveju per tris dienas nuo nutarimo atlikti poėmį priėmimo turi būti kreipiamasi į ikiteisminio tyrimo teisėją dėl tokio poėmio teisėtumo patvirtinimo. Pagrindinis poėmio tikslas – paimiti daiktus ar dokumentus, turinčius reikšmės nusikalstamai veikai tirti ir nagrinėti. Tačiau, kaip ir kratos atveju, be minėtojo pagrindinio tikslo, atliekant poėmį, gali būti siekiama pašalinti galimas kliūtis netrukdomam baudžiamajam procesui ir užkirsti kelią naujoms nusikalstamoms veikoms. Poėmio objektų sąrašas yra šiek tiek siauresnis negu kratos, atliekant poėmį nesiekiami rasti ieškomų asmenų arba lavonų, visi kiti objektai yra analogiški kaip ir atliekant kratą.

Poemio atlikimo tvarka, jos taktika bei fiksavimas, be keleto išimčių, nulemtų tos aplinkybės, kad yra tiksliai žinoma, ko ieškoma ir kur tai yra, tokia pati kaip ir kratos. Ne veltui ir įstatymų leidėjas kratos bei poemio atlikimo tvarką reglamentavo tame pačiame BPK 149 straipsnyje. Paprastai poemis turėtų būti daromas tais atvejais, kai daiktų ar dokumentų, turinčių reikšmės nusikalstamai veikai tirti ir nagrinėti, nėra galimybės gauti atliekant BPK 97 str. (Daiktų ir dokumentų, turinčių reikšmės nusikalstamai veikai tirti ir nagrinėti, išreikalavimas) ir 98 str. (Daiktų ir dokumentų, turinčių reikšmės nusikalstamai veikai tirti ir nagrinėti, pateikimas) numatytus procesinius veiksmus. Pareigūnas, spręsdamas klausimą, ar bandyti gauti reikiamus daiktus arba dokumentus atliekant minėtuosius, ne prievartinio pobūdžio procesinius veiksmus ar iš karto atliekant poemį, turi tinkamai įvertinti, ar kol bus atlikinėjami neprievartinio pobūdžio veiksmai, reikiami objektai nebus paslėpti arba sunaikinti. Jeigu atliekant poemį galima pagrįstai manyti, kad poemyje dalyvaujantis asmuo prie savęs slėpia daiktus ar dokumentus, turinčius reikšmės nusikalstamai veikai tirti ir nagrinėti, pareigūnas gali atlikti tokio asmens kratą. Tuomet papildomas nutarimas dėl asmens kratos nepriimamas, pildomas tik asmens kratos protokolas. Ruošdamasis atlikti poemį, pareigūnas turi tinkamai įvertinti galimų trukdymų atlikti poemį grėsmę bei numatyti būdus, kaip juos įveikti. Jeigu manoma, kad daiktai ar dokumentai bus paslėpti, būtina pagalvoti, ar netikslinga pasitelkti gausnes pareigūnų pajėgas, pasirūpinti metalo ieškikliais, tarnybiniais šunimis ir pan. Jeigu poemio metu daiktai geranoriškai neatiduodami, jie gali būti paimami prievarta. Kaip ir per kratą, taikant prievartą poemio metu turi būti stengiamasi be reikalo nepadaryti nuostolių patalpų, kuriose atliekamas poemis, savininkams (nelaužyti durų, užraktų ar pan.). Bet koks asmenų trukdymas atlikti poemį (neįsileidimas į patalpas, daiktų slėpimas ir pan.) gali būti vertinamas kaip teisėtų ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro, ikiteisminio tyrimo teisėjo ar teismo nurodymų nevykdymas bei vadovaujantis BPK 163 str. nustatyta tvarka užtraukti iki 30 MGL baudą. Poemio rezultatai fiksuojami poemio protokole ir jo prieduose – paimtų daiktų ar dokumentų apyraše, vaizdo įrašuose bei fotonuotraukose.

BPK 148 str. įtvirtinta kur kas griežtesnės reglamentacijos poemio forma – pašto siuntų poemis. Reglamentacijos griežtumas yra nulemtas Lietuvos Respublikos Konstitucijos 22 str. įtvirtinta nuostata, kad asmens susirašinėjimas, pokalbiai telefonu, telegrafo pranešimai ir kitoks susisiekimas yra neliečiami. Informacija apie privatų asmens gyvenimą gali būti

renkama tik motyvuotu teismo sprendimu. Dėl to daryti pašto siuntų poėmį leidžiama tik ikiteisminio tyrimo teisėjo ar teismo nutartimi. Nutartyje, be bendrųjų pagrindų poėmiui atlikti, papildomai turi būti nurodyta, kokio asmens pašto siuntos bus sulaikomos, kokia įstaiga tai privalo padaryti ir kiek laiko gali trukti tokia pašto siuntų kontrolė. Nutartyje taip pat turi būti nurodyta, kuris pareigūnas atliks pašto siuntų poėmį ir kuris prokuroras ar teisėjas tikrins jų turinį. Griežtesnė šios procesinės prievartos priemonės reglamentacija yra nulemta ir tos aplinkybės, kad ją atliekant dažniausiai asmuo, kurio pašto siuntos yra paimamos ir tikrinamos, apie tai nieko nežino, t. y. tam tikrą laiko tarpą ji būna neviešo pobūdžio procesine prievartos priemone. Pašto siuntų poėmio tikslai tokie patys kaip ir kratos bei poėmio.

BPK pašto siuntos sąvoka nepateikiama, ji įtvirtinta Lietuvos Respublikos pašto įstatyme. Jame numatyta, kad pašto siunta – tai adresuota ir išsiųsti paruošta siunta, kurią turi pristatyti pašto ar pasiuntinių paslaugų teikėjai. Tai pašto korespondencijos, reklaminė pašto siunta, taip pat siunta, kurioje siunčiami spaudiniai ir pašto siuntiniai.

Atsižvelgiant į tai, kad taikant šią procesinę prievartos priemonę nėra tiksliai žinoma kada asmuo gaus ar išsiųs pašto siuntą, pareigūnai turi būti pasirengę operatyviai reaguoti į informaciją apie gautą arba siunčiamą naują siuntą bei jos patikrinimo metu gautos informacijos pagrindu atlikti kitus procesinius veiksmus (pvz., susipažinę su pašto siuntos turiniu ir gavus informacijos apie paslėptus ieškomus daiktus, turinčius reikšmės nusikalstamai veikai tirti ir nagrinėti, pareigūnai turi nedelsdami organizuoti kratą). Atlikti patį pašto siuntos poėmį gali ir ikiteisminį tyrimą atliekantys pareigūnai, tačiau tikrinti jos turinį turi teisę tik prokuroras, ikiteisminio tyrimo teisėjas ir teismas.

Pašto įstaigos darbuotojams ikiteisminio tyrimo teisėjo ar teismo nutartis bei faktinį pašto siuntos poėmį vykdančio pareigūno nurodymai yra privalomi. Atsisakantiems juos vykdyti arba trukdantiems tai daryti gali būti skirta BPK 163 str. numatyta iki 30 MGL bauda. Jeigu įstaigos darbuotojai bando sukliudyti paimti pašto siuntą, ji gali būti paimama prievarta. Rekomenduotina, atlikus pašto siuntos poėmį, pašto įstaigos darbuotojus, vadovaujantis BPK 177 str., pasirašytinai įspėti dėl baudžiamosios atsakomybės už ikiteisminio tyrimo duomenų atskleidimą, t. y. kad buvo atliekamas pašto siuntų poėmis.

Kratos ir poėmio atlikimo ypatumai imunitetus turinčių asmenų patalpose. Kratos ar poėmio patalpose – asmenų, kuriems taikomas nacionalinis

arba diplomatinis imunitetas, gyvenamojoje arba darbo vietoje – atlikimo tvarka, taktika bei jos fiksavimas, išskyrus neįprastus išimtis, yra tokia pati kaip ir kiekvienoje kitoje patalpoje atliekamų kratų ar poėmių. Esminis skirtumas tas, kad kratos ar poėmiai asmenų, kuriems taikomas nacionalinis arba diplomatinis imunitetas, gyvenamosiose ar tarnybinėse patalpose gali būti atliekami tik jų sutikimu, prašymu arba kompetentingos institucijos leidimu. Kuri iš sąlygų – asmens sutikimas, jo prašymas ar kompetentingos institucijos leidimas – bus būtina kratai ar poėmiui atlikti, priklauso nuo to, kokios rūšies imunitetą asmuo turi. Diplomatiniuose atstovybėse arba patalpose, kuriose gyvena diplomatinės atstovybės nariai ir jų šeimos, kratą ar poėmį galima atlikti tik diplomatinio atstovo prašymu ar sutikimu, gaunamu per Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministeriją. Nacionalinius imunitetus turinčių asmenų (pvz., teisėjų, prokurorų) gyvenamosiose, tarnybinėse ar kitose patalpose atlikti kratą ar poėmį dažniausiai galima tik gavus kompetentingos institucijos leidimą arba jų sutikimu (pvz., prokuroro gyvenamosiose, tarnybinėse ar kitose patalpose – tik jo sutikimu arba Lietuvos Respublikos generaliniam prokurorui pradėjus ikiteisminį tyrimą dėl prokuroro padarytos nusikalstamos veikos). Jeigu nacionalinį imunitetą turintis asmuo užklumpamas darantis nusikalstamą veiką arba tuoj pat ją padaręs, leidimas atlikti tokio asmens kratą nebūtinai. Tam tikrais atvejais dėl asmens, pas kurį atliekama krata ar poėmis, einamų pareigų būtinas tam tikrų asmenų dalyvavimas. Darant kratas ir poėmius diplomatinėse atstovybėse arba patalpose, kuriose gyvena diplomatinės atstovybės nariai ir jų šeimos, būtina, kad dalyvautų prokuroras ir Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerijos atstovas. Krata ar poėmis advokato, įrašyto į Lietuvos praktikuojančių advokatų sąrašą, darbo vietoje, gyvenamosiose patalpose, transporto priemonėje, asmens krata, dokumentų, pašto siuntos apžiūra, patikrinimas ar poėmis gali būti atliekami tik dalyvaujant Lietuvos advokatūros advokatų tarybos nariui arba jos įgaliotam advokatui (Lietuvos Respublikos advokatūros įstatymo 46 str.). Baudžiamojo proceso įstatymas, kitaip negu kratos ir poėmio atveju, nenumato išimtinių galimybių atlikti diplomatinį imunitetą turinčio asmens pašto siuntų poėmį. Tačiau nacionalinį imunitetą turinčio asmens, gavus kompetentingos institucijos leidimą tokį asmenį patraukti baudžiamajon atsakomybėn, pašto siuntų poėmį galima atlikti bendra tvarka.

13. Daiktų ir dokumentų išreikalavimas bei pateikimas

Daiktų ir dokumentų, turinčių reikšmės nusikalstamai veikai tirti ir nagrinėti, išreikalavimas bei pateikimas yra duomenų rinkimo veiksmai, kuriuos taikant gaunami daiktai ir dokumentai, susiję su bent vienu iš įrodinėjimo dalyko elementų. Daiktai ir dokumentai, turintys reikšmės nusikalstamai veikai tirti ir nagrinėti, paprastai yra gaunami atliekant procesinius veiksmus (pvz., įvykio vietos apžiūra) arba taikant procesines prievartos priemones (pvz., kratą, poėmį). Tačiau jeigu dėl vieno ar kitų priežasčių atlikti procesinį veiksma nėra galimybės arba nėra pagrindo taikyti procesinę prievartos priemonę, reikiami daiktai ar dokumentai gali būti išreikalauti. Kad būtų galima atlikti šį duomenų rinkimo veiksma, būtina tiksliai žinoti, kur ir kokie daiktai ar dokumentai yra. Informacijos apie daiktų ar dokumentų buvimo vietą šaltiniai gali būti patys įvairiausi – asmenų parodymai, visuomenės informavimo priemonės, visuotinai žinoma informacija, kad vienas ar kitas asmuo disponuoja tam tikrais daiktais ar dokumentais, turinčiais reikšmės nusikalstamai veikai tirti ir nagrinėti. Reikalauti pateikti daiktus ar dokumentus ikiteisminį tyrimą atliekantys pareigūnai, prokuroras arba teismas gali iš bet kokių fizinių ar juridinių asmenų. Toks reikalavimas yra privalomas, o jo nevykdymas vertintinas kaip nepaklusimas teisėtiems pareigūno nurodymams ir vadovaujantis BPK 163 str. gali užtraukti iki 30 MGL baudą. Atliekant šį procesinį veiksma gali būti reikalaujama ne tik pateikti jau esamus daiktus ar dokumentus, bet ir tuos, kurie tik bus sukurti (pvz., reikalauti iš darbdavio pateikti darbuotojo charakteristiką). Spręsdami klausimą, ar tam tikrus daiktus ar dokumentus tikslingiau gauti juos išreikalaujant ar atliekant kratą arba poėmį, pareigūnai turi visuomet labai nuodugniai įvertinti riziką, kad tokį pareigūno reikalavimą gavęs asmuo gali bandyti minėtuosius daiktus ar dokumentus sunaikinti ar paslėpti. Tik kai įsitikinama, kad tokios rizikos nėra, daiktai ar dokumentai gali būti išreikalauti. Visais kitais atvejais rekomenduotina daiktus ar dokumentus bandyti gauti atliekant kratą arba poėmį. Reikalavimas pateikti daiktus ar dokumentus, turinčius reikšmės nusikalstamai

veikai tirti ir nagrinėti, turi būti rašytinės formos, jame trumpai turi būti nurodyti motyvai, kodėl vienas ar kitas daiktas yra aktualus tiriamai nusikalstamai veikai. Jeigu reikalaujami daiktai ar dokumentai pateikiami ne paštu, o tiesiai reikalaujančiam pareigūnui, turi būti užpildomas reikalaujamų daiktų, dokumentų pateikimo protokolas, kurį pasirašo daiktus ar dokumentus pateikęs asmuo, pateikime dalyvavę asmenys bei daiktus ar dokumentus priimantis pareigūnas. Protokolo nuorašas pasirašytinai įteikiamas reikalaujamus daiktus ar dokumentus pateikusiam asmeniui.

Daiktai ar dokumentai, turintys reikšmės nusikalstamai veikai tirti ir nagrinėti, gali būti pateikiami ir proceso dalyvių arba net ir procesinio statuso neturinčių fizinių ar juridinių asmenų jų pačių iniciatyva. Ikitiesminį tyrimą atliekantis pareigūnas visuomet turi įvertinti, kad pateikdami suklastotą daiktą ar dokumentą asmenys gali bandyti sąmoningai suklaidinti pareigūną ir ikiteisminį tyrimą pakreipti sau naudinga linkme. Dėl to, kai asmenys daiktus ar dokumentus pateikia savo iniciatyva, juos priėmęs pareigūnas turi stengtis įsitikinti daikto autentiškumu (pvz., jeigu asmuo savo iniciatyva pateikia dokumentų kopijas, pareigūnas turėtų paprašyti parodyti ir dokumento originalą). Daiktų ar dokumentų, turinčių reikšmės nusikalstamai veikai tirti ir nagrinėti, savanoriško pateikimo faktas yra fiksuojamas daiktų, dokumentų pateikimo protokole, kurį pasirašo daiktus ar dokumentus pateikęs asmuo, pateikime dalyvavę asmenys ir daiktus ar dokumentus priimantis pareigūnas. Protokolo nuorašas pasirašytinai įteikiamas daiktus ar dokumentus pateikusiam asmeniui.

14. Asmens sulaikymas

Viena iš svarbiausių žmogaus teisių yra laikoma teisė į laisvę. Ji prarandama sulaikius asmenį, todėl asmens teisę į laisvę gina tarptautiniai teisės aktai, Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija ir kt.

Iš to, kaip įstatymuose užtikrinama žmogaus teisė į laisvę, sprendžiama apie valstybės demokratiškumo lygį.

Asmens teisė į laisvę nėra absoliuti ir beribė, ji gali būti ribojama. Kiekvienas žmogus gali naudotis laisve tiek, kiek jo laisvė nepažeidžia kitų asmenų laisvės. Jeigu vieno asmens laisvė kelia pavojų kitų asmenų laisvei bei saugumui, gali būti trukdoma atlikti ikiteisminio tyrimo veiksmus, būtina imtis tam tikrų laisvę ribojančių priemonių. Ypač dažnai tokia padėtis būna baudžiamojoje teisejoje, kai nepažeidus vieno ar kelių asmenų autonomiškumo neįmanoma iširti padaryto nusikaltimo. Asmens teises ir laisves varžančias procesines prievartos priemones, numatytas baudžiamajame procese, galima taikyti tik įstatyme nustatytais atvejais ir tvarka, siekiant įgyvendinti baudžiamojo proceso uždavinius. Tačiau iki sulaikant įtariamąjį reikia atlikti nemažai operatyvinių priemonių, kurios padeda nustatyti nusikalstamą veiką padariusį asmenį. Todėl kalbėdami apie nusikaltimų tyrimą išskiriame tris pagrindinius etapus. Tai įtariamojo nustatymas, įtariamojo sulaikymas ir jo nusikalstamos veikos įrodymas. Nustačius įtariamąjį prasideda naujas tyrimo etapas. Bendrą veiklos užduotį šiame etape galima būtų suformuoti taip: patikrinti versiją, ar galėjo atitinkamą veiką padaryti atitinkamas asmuo, ir remiantis procesiniais kriminalistiniais metodais surinktais įrodymais ją paneigti arba patvirtinti. Pradinėje šios veiklos stadijoje (prireikus ji vykdoma slapta nuo įtariamojo, kuris gali ir nenumanyti, kad papuolė į tyrimo akiratį) tikslinga įsitikinti, ar įtariamasis galėjo dėl savo asmeninių savybių ir pažiūrų padaryti nusikalstamą veiką. Šio darbo metu labai svarbu nustatyti, ar įtariamasis (jo ryšiai) savo dispozicijoje turėjo tas priemones, kurios panaudotos darant nusikaltimą (transporto priemonę, šaunamąjį ginklą, tam tikrų profesinių įgūdžių, žinių), ar įtariamasis neturi alibi. Jeigu iškeltoji versija neturi objektyvaus patvirtinimo, įtarimai tikrinamam asmeniui panaikinami. Be to, jei jam

buvo taikytas baudžiamasis persekiojimas, šis persekiojimas nutraukiamas su visomis iš to išplaukiančiomis reabilitacinėmis pasekmėmis klaidingai įtartojo atžvilgiu.

Iš esmės kitokie santykiai susiklosto, jei nustatomi faktai, patvirtinantys tiriamą versiją. Tokiu atveju tyrimas atliekamas remiantis būtinybe sudaryti turimos įrodymų bei kitos informacijos apie nusikaltimą ir nusikaltėlių sistemą (didinti jos apimtį, gilinti, tikslinti jos turinį, šalinti neatsitikimus, prieštaravimus). Todėl nusikaltėlio nustatymo veikla gali būti apibūdinama kaip faktinių duomenų, kuriais remiantis nustatomi jam inkriminuojamos veiklos faktai ir aplinkybės, rinkimo, kaupimo, analizės, vertinimo ir panaudojimo procesas. Užduotis demaskuoti nusikaltėlių sprendžiama kompleksiskai naudojant naujus įrodymus, kurių iki nustatant nusikaltėlių objektyviai nebuvo galima rasti.

Įtariamojo nustatymo momentu susiklosčiusi padėtis, priešingai nei ankstesnė, apibūdinama kokybiškai naujų pažinimo galimybių atsiradimu. Tyrimo metu atsiranda naujas informacijos šaltinis, kurio anksčiau nebuvo – įtariamasis asmuo. Kaip rodo praktika, tokių informacijos šaltinių nustatymas leidžia surinkti vertingus duomenis, aptikus ir ištyrinėjus pėdsakus, papildančius informacinę medžiagą iš įvykio vietos ir jos apylinkių. Čia surenkami patys įvairiausi objektai, suteikiantys informacijos apie nusikaltėlio asmenybę, apie jo buvimą įvykio vietoje nusikaltimo momentu, apie tai, kaip jis rengėsi nusikalstamai veikai ir kaip ją įvykdė, apie poelgius po jos. Nusikaltėlis yra pėdsakus paliekantis subjektas. Kartu būdamas ir pėdsakus suvokiančiu objektu, jis tampa ir materialiu, ir idealiu pėdsaku, saugomų jo atmintyje, turėtoju. Tą informaciją jis vienaip ar kitaip perduoda kitiems žmonėms, tęsdamas savo kasdienę veiklą po nusikaltimo – ne tik kai jos reikalaujama, pvz., per apklausą, bet ir kitiems asmenims – jo pokalbių partneriams. Prie tyrimą dominančios informacijos perdavimo kitiems asmenims kartais prisideda pats nusikaltėlis, tyčia ar nevalingai save demaskuodamas, iššifruodamas pokalbių metu. Daugeliu atvejų tai susiję su asmeninėmis nusikaltėlių savybėmis, jų charakterio bruožais, gyvenimo būdu. Nusikaltėliai gali nevalingai save demaskuoti neapgalvotais veiksmais (pvz., pasigiria, atlieka skubotus veiksmus ir t. t.). Kai kurie nusikaltėliai atkreipia į save aplinkinių dėmesį savo perdėtu plepumu, pui-kavimusi, noru pasirodyti pranašesniu už kitus, išsikovoti autoritetą tarp panašių į save. Tarp tokių pasitaiko asmenų, kuriems nesvetima sąžinės graužatis, kurie negali savyje laikyti sunkios nusikaltimo naštos, jaučia poreikį išsipasakoti artimiesiems. Tokių, deja, pastaruoju metu vis mažiau.

Užtat sparčiai daugėja gretos tų, kurie net ir nemano slėpti nusikaltimų, reklamuoja savo „žygdarbius“ demonstratyviai, ciniškai, įžūliai. Taip sudaromos prielaidos informacijos paieškoms už įvykio vietos ribų.

Patirtis liudija, kad sėkmė šiame darbe pasiekama tada, kai į vieną visumą sujungiami: informacija, gauta įvykio vietoje, informacija, gauta tyrinėjant iškylančius modelius, tiesiogiai neapčiuopiamus objektus (motyvus, tikslus, nusikaltimo padarymo būdus ir tam tikrų nusikaltėlių tipo ikikriminalinio ir pokriminalinio elgesio tipinių charakteristikų ir jo atspindžio aplinkoje dėsningumus). Prieš atliekant įtariamojo sulaikymo veiksmus, jeigu įmanoma, būtina atlikti neviešo pobūdžio priemonės. Pirmiausia tai susiję su įtariamojo ir jo ryšių kontrolės bei kitų veiksmų organizavimu. Prieš sulaikant įtariamąjį surenkami duomenys apie jo gyvenimo būdą. Surinkus pakankamai informacijos apie įtariamąjį asmenį ir ją sulyginus su ikiteisminio metu gauta informacija, kuri yra pagrindas imtis sulaikymo veiksmų įtariamojo atžvilgiu, prasideda sulaikymo operacija. Kokia kryptimi, kokiose srityse, kiek nuodugniai, kokiu mastu turi būti atliekamas sulaikymas, sprendžiama pagal situacijos, kurioje tenka veikti, ypatumus. Taigi, jei asmuo sulaikytas nusikaltimo vietoje su įkalčiais, galima sulaikytojo krata, jo apžiūra. Po to sulaikytasis apklausiamas kaip įtariamasis, atliekama jo gyvenamosios vietos krata.

Tačiau atskirais atvejais sulaikymo veiksmų struktūra ir turinys gali būti ir kitokio pobūdžio. Praktikoje būna atvejų, kai įtariamasis sulaikomas atlikus jo atžvilgiu įvairius neviešo pobūdžio veiksmus, jo gyvenamosios vietos krata, kitus tyrimo veiksmus. Tokiais atvejais įtariamojo sulaikymas ir apklausa, būdami ankstesnių veiksmų komplekso dalimi, kartu tampa tarpine iki to atliktų ir paskesnių veiksmų grandimi.

Procesinis *įtariamojo sulaikymas* – viena iš svarbiausių taktinių operacijų, atliekamų nustatant nusikaltėlį. Paprastai šia operacija baigiamas šio etapo darbas.

Įtariamasis sulaikomas, kai:

- a) ant įtariamojo arba ant jo drabužių, jo būste aptinkami akivaizdūs nusikaltimo pėdsakai (nusikaltimo įrankis, pagrobtas turas, kraujo žymės ir t. t.);
- b) liudytojai arba nukentėjusieji tiesiogiai nurodo jį kaip asmenį, padariusį nusikaltimą;
- c) kai asmuo, įtiriamas padaręs nusikaltimą, užkluptas darant nusikaltimą arba iškart po jo.

Esant kitiems duomenims, asmuo, įtariamasis padaręs nusikaltimą, gali būti sulaikomas:

- a) jeigu kėsinosi pabėgti;
- b) jeigu neturi nuolatinės gyvenamosios vietos;
- c) nenustatyta jo tapatybė.

Sulaikant asmenį siekiama:

- a) užkirsti kelią bandymams sutrukdyti nustatyti tiesą byloje;
- b) užkirsti kelią nusikalstamai veiklai;
- c) išsiaiškinti, ar sulaikytasis dalyvavo nusikalstamoje veikoje.

Pasirengimą sulaikyti bei pačius taktinius sulaikymo veiksmus lemia:

- a) nusikalstamos veikos pobūdis, jos pasekmės ir byloje susiklosčiusi ikiteisminio tyrimo situacija;
- b) atliekant organizacinius veiksmus reikia atkreipti dėmesį į sulaikomojo amžių, lytį, socialinę padėtį, teistumą, ginklo turėjimą, psichines ypatybes ir kt.;
- c) būtinybė tam tikrais atvejais atlikti įtariamojo sulaikymo operaciją ikiteisminio tyrimo darbuotojų jėgomis prieš jo procesinį sulaikymą;
- d) būtinybė numatyti galimybę sulaikymo grupei teisėtai naudoti fizinio poveikio priemones ir veiksmus įtariamojo atžvilgiu (kai įtariamasis nepaklūsta teisėtiems sulaikymo operacijos dalyvių reikalavimams, priešinasi arba bando jiems priešintis, kėsinosi pabėgti, atlieka veiksmus, kurie pakenkia arba gali pakenkti sulaikymo operacijos dalyvių ar kitų asmenų gyvybei, sveikatai, gali padaryti žalos turtui, kitiems įstatymo saugomiems santykiams ir interesams).

Sulaikymo operacija yra viena iš sudėtingiausių ir pavojingiausių veiksmų, atliekamų ikiteisminio tyrimo pareigūnų, todėl jai būtina ypač gerai pasirengti. Be jau minėtų veiksnių, rengiantis sulaikymui būtina:

- a) apsaustyti klausimą dėl sulaikymo grupės sudėties;
- b) paskirstyti sulaikymo grupės dalyvių pareigas, nustatyti, kas, kaip ir kokia seka turės atlikti atitinkamus veiksmus prieš asmenį sulaikant, sulaikymo metu ir sulaikius;
- c) nustatyti sulaikymo vietą (esant galimybei būtinai ją ištyrinėti, numatyti laiką ir sąlygas, kuriomis reikės veikti);
- d) įtraukti į grupės sudėtį moteriškos lyties pareigūnę, jeigu turi būti sulaikomas tos pačios lyties asmuo;
- e) supažindinti sulaikymo grupės dalyvius su turimais duomenimis apie sulaikomojo išvaizdos ir asmenybės požymius bei galimas netikėtas situacijas;

- f) sulaikymo operacijos dalyvius aprūpinti reikalingomis kriminalistinėmis, operatyvinėmis ir organizacinėmis technikos priemonėmis (garso ir vaizdo įrašymo aparatūra, transportu, ryšio priemonėmis ir t. t.);
- g) numatyti sulaikymo seką. Jei įtariamųjų yra keletas, nuspręsti, kas, kur ir kaip juos sulaikys ir pristatys, užtikrinti, kad jie būtų laikomi atskirai;
- h) numatyti galimybę atlikti kitus ikiteisminio tyrimo veiksmus prieš asmenį sulaikant ir jį sulaikius (surašyti protokolą, atlikti asmens kratą, sulaikytojo, jo būsto, aprangos apžiūrą ir t. t.) bei pasirengti jiems;
- i) apsvarstyti klausimą dėl įtariamojo sulaikymo operacijos dalyvių ir organizacinių taktinių ypatumų, jei taip siekiama užtikrinti tinkamą jo procesinį sulaikymą (sudaryti sulaikymo grupę, išnagrinėti padėtį ir imtis priemonių, užtikrinančių sulaikymo dalyvių, atsitiktinių praeivių bei kitų asmenų saugumą, pašalinančių galimybę sulaikytajam pabėgti, sudaryti prielaidas efektyviai atlikti sulaikymo operaciją).

Griežta konspiracija užtikrina greitą ir sėkmingą sulaikymo operaciją, todėl tikslinga:

- a) slapta suartėti su įtariamoju ir nesukeliant įtarimo užmegzti su juo ryšį (pvz., apsimečius atsitiktiniu praeiviu, pirkėju, remontininku ir pasirinkus pačią įtikinamiausią priedangą);
- b) numatyti, kad pats sulaikymo veiksmas, susijęs su įtariamojo elgesio bei judesio laisvės apribojimu (pvz., transporte atsisėsti prie jo iš abiejų pusių, prisidengiant keleiviais), būtų greitas, darnus ir ryžtingas;
- c) imtis priemonių laiku apsisaugoti ir užkirsti kelią sulaikomojo pasipriešinimui, bėgimui, nusižudymui ir kitų nepageidautiniams veiksams (sulaikant asmenį gali būti panaudojamas tarnybinis šuo, sulaikomajam uždėti antrankiai, operatyviai patikrinamas sulaikomojo aprangos kišenių turinys bei konfiskuojami kiti daiktai, ginklai, narkotinės medžiagos ir t. t.);
- d) pasirūpinti, kad specialiai paskirtas darbuotojas, neturintis tiesioginio kontakto su sulaikomuoju, iš šalies stebėtų savo kolegų ir sulaikomojo veiksmus (tai ypač būtina, kad sulaikomasis negalėtų nepastebimai išmesti daiktinių įrodymų);
- e) užtikrinti, kad sulaikytasis laiku ir patikimai būtų atskirtas nuo aplinkinių, greitai įsodintas į specialųjį transportą ir pristatytas su ginkluota palyda ikiteisminio tyrimo pareigūnams.

Apibendrinant reikia pasakyti, kad pati sulaikymo operacija susideda iš tokių veiksmų:

- a) susiklosčiusios situacijos byloje analizės;
- b) sulaikymo pagrindo ir tikslų apibrėžimo;
- c) sprendimo dėl sulaikymo apibrėžimo;
- d) šio sprendimo pranešimo sulaikymo dalyviams (kai sprendimą priima asmuo, tiesiogiai nedalyvaujantis sulaikyme);
- e) sulaikymo plano parengimo (sulaikymo dalyvių ir funkcijų, sulaikymo vietos bei laiko parinkimas ir t. t.);
- f) sprendimo sulaikyti įtariamąjį vykdymo (taip pat ir jėgos panaudojimo, jei tai būtina), sulaikomojo apžiūros, jo daiktų patikros sulaikymo vietoje užtikrinimo;
- g) sulaikytojo pristatymo į areštinę;
- h) sulaikomojo protokolo surašymo (sulaikymo protokole turi būti pateikti duomenys apie sulaikytojo asmenybę, psichinę, fizinę būklę, yra ar ne girtumo požymių, apie aprangą, avalynę, sužalojimus ir kitas žymes ant kūno, drabužių, jo sulaikymo aplinkybes, vietą ir laiką, elgesį prieš sulaikant, sulaikymo metu ir sulaikius);
- i) sulaikytojo pristatymo į areštinę (paprastai prieš tai jis turi būti apklaustas; prieš apklausą būtina įsitikinti jo tapatybės tikrumu, paaiškinti jam pateikiamų įtarimų esmę);
- j) sulaikytojo šeimos narių (ar kitų giminaičių, artimųjų) informavimo apie jo sulaikymą;
- k) apie kiekvieną ikiteisminio tyrimo pareigūno sulaikytą asmenį per įmanomai trumpiausią laiką turi būti pranešta prokurorui, išsiunčiant laikino sulaikymo protokolo nuorašą (BPK 140 str. 3 d.).

Taigi, jei įtartasis sulaikytas nusikaltimo vietoje su įkalčiais, galima sulaikytojo krata, jo apžiūra. Tada sulaikytasis apklausiamas kaip įtariamasis, atliekama jo gyvenamosios vietos krata.

Tačiau kitais atvejais sulaikymo veiksmų struktūra ir turinys gali būti kitokio pobūdžio. Praktikoje būna atvejų, kai įtariamasis sulaikomas atlikus jo atžvilgiu įvairias operatyvines paieškos priemones, gyvenamosios jo vietos krata, kitus operatyvinius paieškos ir tyrimo veiksmus. Tokiais atvejais įtariamojo sulaikymas ir apklausa, būdami ankstesnių veiksmų komplekso dalimi, kartu tampa tarpine iki to įvykdytų ir paskesnių veiksmų grandimi.

Sulaikius asmenį gali būti patikrinama jo tapatybė, atliekami kiti ikiteisminio tyrimo veiksmai, dėl kurių surašomi atitinkami protokolai.

15. Kardomosios priemonės

Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso paskirtis – ginant žmogaus ir piliečio teises bei laisves, visuomenės ir valstybės interesus greitai ir išsamiai atskleisti nusikalstamas veikas ir tinkamai pritaikyti įstatymą, kad nusikalstamą veiką padaręs asmuo būtų teisingai nubaustas ir niekas nekaltas nebūtų nuteistas. Idealoje teisinėje valstybėje, apie kurią savo veikaluose rašė Platonas, kiekvienas visuomenės narys savo noru turėtų padėti atskleisti padarytas nusikalstamas veikas arba priiimti atsakomybę už jas, geranoriškai vykdyti įstatymo jam nustatytas pareigas. Tačiau Platono idealioji teisinė valstybė taip ir nebuvo sukurta, o asmenys, įgyvendindami savo teises bei naudodamiesi jiems suteiktomis laisvėmis, ne visuomet tai daro nevaržydami kitų žmonių teisių ir laisvių, ne visuomet vykdo įstatymo jiems nustatytas pareigas. Būtent dėl šių priežasčių valstybė, siekdama įgyvendinti baudžiamojo proceso tikslus, nusikalstamą veiką padariusių asmenų pareigų vykdymą užtikrina prievarta, kurią baudžiamajame procese materializuoja įtvirtindama kardomąsias priemones. Įstatymo leidėjas, siekdamas įgyvendinti proporcingumo principą baudžiamajame procese bei užkirsdamas kelią galimam piktnaudžiavimui taikant kardomąsias priemones, įstatyme aiškiai apibrėžė, kokių tikslų siekiant galima nusikalstamą veiką padariusiam asmeniui apriboti laisvę taikant kardomąsias priemones:

- siekiant užtikrinti įtariamąjo, kaltinamojo ar nuteistojo dalyvavimą procese;
- siekiant užtikrinti netrukdomą ikiteisminį tyrimą, bylos nagrinėjimą teisme ir nuosprendžio įvykdymą;
- siekiant užkirsti kelią naujoms nusikalstamoms veikoms.

Pirmieji du kardomųjų priemonių tikslai yra neabejotinai procesinio pobūdžio, diskusijas gali kelti tik trečiasis – siekis užkirsti kelią naujoms nusikalstamoms veikoms. Jis turi tam tikrų panašumų su baudžiamajame teisėje įtvirtintu vienu iš bausmės tikslų – siekiu sulaukyti asmenis nuo nusikalstamų veikų. Vis dėlto, atsižvelgiant į vieną iš nekaltumo prezumpcijos principo elementų, kad jokiais procesinėmis prievartos priemonėmis negali būti siekiama bausmės tikslų ir kad skiriant bausmę siekiama ne vieno iš Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 41 str. įtvirtintų

bausmės tikslų, o visų kartu kompleksiskai, siekis užkirsti kelią naujoms nusikalstamosioms veikoms turi būti vertinamas kaip procesinio pobūdžio. Tokios pačios nuomonės yra ir rusų autoriai. Antai, A. P. Ryžakovo nuomone, nors kardomosioms priemonėms būdinga prievarta, tačiau tai nėra bausmės elementas, nes kardomųjų priemonių tikslai kitokie.³¹

BPK neapibrėžia kardomųjų priemonių sąvokos, tačiau atsižvelgiant į jų taikymo tikslus kardomąsias priemones galima apibrėžti kaip įtariamajam, kaltinamajam ar nuteistajam taikomas procesines prievartos priemones, kuriomis siekiama užtikrinti įtariamojo, kaltinamojo ar nuteistojo dalyvavimą procese, netrukdomą ikiteisminį tyrimą, teisminį bylos nagrinėjimą ar nuosprendžio įvykdymą, taip pat siekiant užkirsti kelią naujoms nusikalstamosioms veikoms.

BPK pateikia ganėtinai platų, baigtinį, įtariamiesiems (ikiteisminio tyrimo stadijoje), kaltinamiesiems (teismo nagrinėjimo stadijoje) ar nuteistiesiems (nuo apkaltinamojo nuosprendžio priėmimo iki jam įsiteisėjant) skirtinų kardomųjų priemonių sąrašą, kuriame numatytos 9 kardomosios priemonės: suėmimas, namų areštas, įpareigojimas gyventi skyrium nuo nukentėjusiojo, užstatas, dokumentų paėmimas, įpareigojimas periodiškai registruotis policijos įstaigoje, rašytinis pasižadėjimas neišvykti, karinio dalinio vadovybės stebėjimas ir atidavimas tėvams, rūpintojams arba kitiems fiziniams ar juridiniams asmenims, kurie rūpinasi vaikais, prižiūrėti. Septynios pirmosios BPK reglamentuotos kardomosios priemonės yra vadinamos bendrosiomis, t. y. šios priemonės, esant būtinoms kardomųjų priemonių skyrimo sąlygoms ir pagrindams, gali būti taikomos bet kuriam įtariamajam ar kaltinamajam. Karinio dalinio vadovybės stebėjimas ir atidavimas tėvams, rūpintojams arba kitiems fiziniams ar juridiniams asmenims, kurie rūpinasi vaikais, prižiūrėti gali būti taikomi tik specialiųjų požymių turintiems įtariamiesiems ar kaltinamiesiems, todėl vadinami specialiosiomis priemonėmis.

Nors kardomoji priemonė yra skiriama tik tada, kai nusikalstamą veiką padariusiam asmeniui pranešama apie įtarimą arba ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro nutarimu ar ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartimi jis yra pripažįstamas įtariamuoju³², tačiau įtariamojo statuso įgijimas ne-

³¹ Рыжаков А. П. *Меры пресечения*. Москва, 1996, с. 12.

³² BPK 21 str. numatyta, kad įtariamuoju laikomas asmuo, sulaukytas įtariant, kad jis padarė nusikalstamą veiką, arba asmuo, apklausiamas apie veiką, kurios padarymu jis įtariamasis, arba į apklausą šaukiamas asmuo, kuriam yra surašytas šio kodekso 187 straipsnyje numatytas pranešimas apie įtarimą. Kai asmuo slapstosi ar jo buvimo vieta nežinoma, įtariamuoju jis pripažįstamas prokuroro nutarimu ar ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartimi, o neatidėliotinais atvejais – ikiteisminio tyrimo pareigūno nutarimu.

būtinai suponuoja kardomosios priemonės skyrimą. Nusikalstamą veiką padariusiam asmeniui įgijus įtariamojo procesinį statusą gali būti ir nepaskirta jokia kardomoji priemonė. Ikitaisminį tyrimą atliekantys pareigūnai ir prokuroras turi gerai įvertinti, kuriuo metu yra tinkamiausias laikas asmeniui suvaržyti jo laisves paskiriant kardomąją priemonę. Asmeniui iškart įgijus įtariamojo procesinį statusą, neapribojus jo laisvės, gali būti negrįžtamai pakenkta tolesniam, sėkmingam baudžiamajam procesui (pvz., įtariamasis gali bandyti pasislėpti nuo teisėsaugos institucijų, sunaikinti objektus, turinčius reikšmės nusikalstamai veikai tirti ir nagrinėti ir pan.). Kita vertus, neskubėjimas suvaržyti asmens laisvės kai kuriais atvejais kaip tik gali būti naudingas tolesniam tyrimui (pvz., įtariamasis gali nuvesti prie nusikalstamos veikos objektų, pradėti bendrauti su bendrininkais ir pan.). Nustatyti tinkamą laiką aktualu, jis turi būti kruopščiai pasirinktas sprendžiant ir paskirtosios kardomosios priemonės pakeitimo bei panaikinimo klausimus (pvz., ikiteisminio tyrimo metu, kol nesurasti ieškomi objektai, kardomąją priemonę pakeitus švelnesne įtariamasis gali apsunkinti tolesnę jų paiešką, nes tiksliai žino, kur jie yra). Kai kuriais atvejais baudžiamojo proceso įstatymas imperatyviai reglamentuoja kardomosios priemonės pakeitimo atvejus ir šiuo atveju laisvės pasirinkti tinkamą laiką nebelieka. Kai įtariamasis pažeidinėja kardomosios priemonės sąlygas, ikiteisminį tyrimą atliekantis pareigūnas ar prokuroras privalo spręsti klausimą dėl griežtesnės kardomosios priemonės skyrimo.

Kad asmeniui būtų galima skirti kardomąją priemonę, pirmiausia turi būti surinkta pakankamai duomenų, leidžiančių manyti, kad asmuo padarė jam inkriminuojamą nusikalstamą veiką. Duomenų pakankamumas yra vertinamasis kriterijus, į jį turi atsižvelgti kardomąją priemonę skiriantis subjektas – ikiteisminio tyrimo teisėjas, prokuroras arba ikiteisminio tyrimo pareigūnas. Vis dėlto šie subjektai, skirdami kardomąją priemonę, negali remtis vien spėjimais arba abejotino patikimumo duomenimis apie asmens padarytą nusikalstamą veiką, visi duomenys turi būti pakankamai patikimi ir tinkamai užfiksuoti baudžiamosios bylos medžiagoje. Vertinant, ar užtenka duomenų apie asmens padarytą nusikalstamą veiką, neturi būti reikalaujama tokio aukšto duomenų pakankamumo lygio kaip priimant apkaltinamąjį nuosprendį, kuris priimamas tik kai nebelieka pagrįstų abejonių dėl asmens kaltumo. Asmuo, kuriam ketinama skirti kardomąją priemonę, prieš tai viena iš BPK 21 str. numatytų formų turi būti įgijęs įtariamojo statusą. Įtariamojo procesinio statuso asmeniui suteikimas taip pat yra nulemtas duomenų, kad asmuo padarė nusikalstamą veiką, pakanka-

mumo. Asmeniui įgijus įtariamojo procesinį statusą, chronologiškai kitas procesinis veiksmas prieš paskiriant kardomąją priemonę yra įtariamojo apklausa. Įtariamojo apklausa yra papildomas saugiklis, leidžiantis galutinai įvertinti, ar būtina suvaržyti asmens, padariusio nusikalstamą veiką, teises ir laisves paskiriant jam konkrečią kardomąją priemonę. Asmens prisipažinimas arba neprisipažinimas padarius nusikalstamą veiką neturi būti lemiamas ir vienintelis kriterijus sprendžiant kardomosios priemonės skyrimo klausimą. Sprendžiant šį klausimą, įtariamojo duoti parodymai turi būti vertinami kompleksiskai su kitais byloje surinktais duomenimis. Vienintelė išimtis, kai įtariamajam paskiriama kardomoji priemonė prieš tai jo neapklausus, yra kardomosios priemonės – suėmimo skyrimas, kai asmuo prieš tai nebuvo laikinai sulaikytas BPK 140 str. nustatyta tvarka. Šiuo atveju suėmimas paskiriamas nusikalstamą veiką padariusiam asmeniui nedalyvaujant teismo posėdyje, nenustatant konkretaus jo termino, tačiau, prieš teismui galutinai nusprendžiant, ar suėmimas paskirtas pagrįstai, ir nustatant konkretų jo terminą, asmuo privalo būti apklaustas, kad teismas galėtų kompleksiskai įvertinti įtariamojo parodymus su kitais byloje surinktais duomenimis. Kita, būtina, kardomosios priemonės skyrimo sąlyga yra ta, kad ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras, ikiteisminio tyrimo teisėjas ar teismas, skirdamas kardomąją priemonę, turi kompleksiskai įvertinti BPK 121 str. 4 d. numatytas aplinkybes, t. y. atsižvelgti į įtariamojo (kaltinamojo) nusikalstamos veikos sunkumą, įtariamojo (kaltinamojo) asmenybę, į tai, ar jis turi nuolatinę gyvenamąją vietą ir darbą ar kitokią legalų pragyvenimo šaltinį, į įtariamojo (kaltinamojo) amžių, sveikatos būklę, šeiminių padėčių ir kitas aplinkybes, galinčias turėti reikšmės sprendžiant klausimą dėl kardomosios priemonės. Šių aplinkybių sąrašas nėra baigtinis, kiekvieno konkretaus įtariamojo (kaltinamojo) atveju jis gali būti aiškinamas plečiamai. Skirtingai nei vertinant, ar užtenka duomenų apie asmens padarytą nusikalstamą veiką, kurie turi būti pakankamai patikimi ir įstatymo nustatyta tvarka užfiksuoti byloje, šiuo atveju subjektas, skiriantis kardomąją priemonę ir parenkantis jos rūšį, vertindamas BPK 121 str. 4 d. numatytas aplinkybes, dažniausiai remiasi tik spėjimu, jog viena ar kita minėtoji aplinkybė gali turėti įtakos tam, kad įtariamasis, atlikdamas vienkopus ar kitokius veiksmus, trukdys sėkmingai baudžiamojo proceso eigai. Šios aplinkybės negali būti vertinamos atskirai viena nuo kitos, jos turi būti įvertintos kompleksiskai ir esant galimybei patvirtintos konkrečiais byloje užfiksuotais duomenimis (pvz., aplinkybė, kad įtariamasis (kaltinamasis) dažnai išvyksta į užsienį, negali būti vertinama kaip aplinkybė, kategoriš-

kai patvirtinanti, kad asmuo pasislėps nuo baudžiamojo persekiojimo; šiuo atveju kompleksiskai turi būti įvertinta ir tai, ar asmuo turi nuolatinę gyvenamąją vietą Lietuvos Respublikoje, jo šeiminė padėtis, darbo pobūdis ir kt.). Skiriant kardomąją priemonę visais atvejais priimamas procesinis dokumentas – nutarimas arba nutartis. Procesinio dokumento forma priklauso nuo to, koks subjektas skiria kardomąją priemonę – teisėjas priima nutartį, o prokuroras bei ikiteisminio tyrimo pareigūnas – nutarimą. Teisminio nagrinėjimo stadijoje visais atvejais bus priimama nutartis, nes šioje stadijoje bet kurios iš kardomųjų priemonių skyrimas, pratęsimas, panaikinimas ar keitimas kita yra priskiriamas išimtinai bylą nagrinėjančio teismo kompetencijai. Ikiteisminio tyrimo stadijoje ikiteisminio tyrimo teisėjas skiria suėmimą, namų areštą bei įpareigojimą gyventi skyrium nuo nukentėjusiojo, kitas kardomasias priemones skiria prokuroras nutarimu. Kardomosios priemonės – dokumentų paėmimas, įpareigojimas periodiškai registruotis policijos įstaigoje, rašytinis pasižadėjimas neišvykti, kario karinio dalinio, kuriame jis tarnauja, vadovybės stebėjimas ir nepilnamečio atidavimas tėvams, rūpintojams arba kitiems fiziniams ar juridiniams asmenims, besirūpinantiems vaikais, prižiūrėti – neatidėliotinais atvejais gali būti skiriamos ikiteisminio tyrimo pareigūno nutarimu. Neatidėliotinais, laikytini tokie atvejai, kuomet asmeniui, įgijus įtariamojo procesinį statusą, skubiai kreiptis į prokurorą dėl kardomosios priemonės paskyrimo nėra galimybės, o tuoj pat neapribojus asmens laivės, nebus įmanoma užtikrinti jo dalyvavimo procese, netrukdomo ikiteisminio tyrimo, teisminio bylos nagrinėjimo ar nuosprendžio įvykdymo arba pagrįstai manoma, kad asmuo, neapribojus jam laisvės, darys naujas nusikalstamas veikas. Tokiu atveju ikiteisminio tyrimo pareigūnas privalo nedelsdamas raštu apie paskirtą kardomąją priemonę pranešti prokurorui. Vis dėlto prieš pat kardomosios priemonės skyrimą ikiteisminio tyrimo pareigūnas turėtų bandyti susisiekti (pvz., naudodamasis telekomunikacinėmis priemonėmis) su tyrimui vadovaujančiu prokuroru ir aptarti, kokią kardomąją priemonę tikslinga skirti įtariamajam. Įstatymų leidėjas, siekdamas proporcingumo principo bei kiek įmanoma mažesnio asmens laisvių suvaržymo, kardomasias priemones skiriantiems subjektams suteikia galimybę taikyti kelių kardomųjų priemonių, švelnesnių negu suėmimas, derinius. Šie subjektai, taikydami nusikalstamą veiką padariusiam asmeniui dviejų, trijų ar daugiau kardomųjų priemonių derinius (pvz., rašytinį pasižadėjimą neišvykti, įpareigojimą periodiškai registruotis policijos įstaigoje bei dokumentų paėmimą) ir nesuvaržydami pagrindinių asmens laisvių, neeliminuosdami jo

iš socialinio gyvenimo, o kartu ir sutaupydami valstybės lėšas, skiriamas suimtiems asmenims išlaikyti, neretai gali pasiekti tų pačių tikslų kaip ir taikant griežčiausią kardomąją priemonę – suėmimą.

Kardomosios priemonės, nesvarbu, kokios rūšies, taikymas susideda iš dviejų stadijų:

1. kardomosios priemonės paskyrimas (pvz., ikiteisminio tyrimo teisėjas priima nutartį įtariamajam skirti suėmimą);

2. kardomosios priemonės faktinis įgyvendinimas (pvz., asmuo, kuriam buvo paskirtas suėmimas, fiziškai uždaromas įkalinimo įstaigoje, ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartyje nustatytam terminui).

Baudžiamojo proceso metu, paaiškėjus, kad įtariamajam (kaltinamajam) paskirtosios kardomosios priemonės tikslų apskritai nebus galima pasiekti arba kad tie tikslai gali būti pasiekti švelnesnėmis sąlygomis ar švelnesnėmis kardomosiomis priemonėmis, arba išnykus būtiniams skyrimo pagrindams ir sąlygoms, kardomoji priemonė turi būti panaikinama, pakeičiama kita, švelnesne, arba švelninamos jos taikymo sąlygos. Ikiteisminio tyrimo metu kardomąsias priemones nutarimu naikina prokuroras. Prokuroras taip pat naikina arba švelnina taikymo sąlygas net ir tų kardomųjų priemonių, kurių skyrimas yra priskiriamas ikiteisminio tyrimo teisėjo kompetencijai. Panaikinus griežtesnę kardomąją priemonę, visuo- met turi būti svarstomas klausimas dėl švelnesnės kardomosios priemonės skyrimo, tačiau tai nėra privaloma, nes įtariamojo procesinio statuso turėjimas nebūtinai turi suponuoti kardomosios priemonės skyrimą. Jeigu ikiteisminio tyrimo metu būtina kardomąją priemonę pakeisti griežtesne arba sugriežtinti paskirtosios taikymo sąlygas, tai sprendžia tas subjektas, kurio kompetencijai priskirtas ir konkrečios kardomosios priemonės skyrimas bei termino pratęsimas (pvz., nusprendus įtariamąjį, kuriam paskirtas namų areštas, papildomai įpareigoti nesilankyti tam tikrose vietose, tai gali padaryti tik ikiteisminio tyrimo teisėjas). Teisminio nagrinėjimo stadijoje visus minėtuosius sprendimus priima bylą nagrinėjantis teismas. Kardomosios priemonės keičiamos švelnesnėmis arba švelninamos paskirtosios sąlygos, jeigu pagrįstai manoma, kad kardomųjų priemonių tikslai bus pasiekti ir mažiau varžant įtariamojo (kaltinamojo) teises ir laisves. Sušvelninus paskirtąją arba paskyrus švelnesnę kardomąją priemonę, vertėtų apsvarstyti, ar netikslinga taikyti įtariamajam neviešo pobūdžio procesinių prievartos priemonių, nes asmuo, pasijutęs mažiau suvaržytas, gali pradėti elgtis neapdairiai ir pareigūnus nuvesti prie daiktų arba dokumentų, turinčių reikšmės nusikalstamai veikai tirti ar nagrinėti, arba atskleisti nu-

sikalstamos veikos bendrininkus ir pan. Kardomosios priemonės sąlygos yra griežtinamos arba skiriama griežtesnė kardomoji priemonė paprastai tais atvejais, kai asmuo pažeidinėja švelnesnės kardomosios priemonės sąlygas arba faktiniai bylos duomenys leidžia pagrįstai teigti, kad toliau taikant švelnesnę kardomąją priemonę nebus įmanoma pasiekti kardomųjų priemonių tikslų (pvz., turima duomenų, kad įtariamasis ketina bandyti daryti įtaką liudytojams duoti parodymus jam naudinga linkme). Suvaržymų griežtinimas turi būti pagrįstas byloje užfiksuotais duomenis arba objektyviais ir motyvuotais pareigūnų spėjimais. Visais atvejais kardomosios priemonės yra naikinamos nutraukus ikiteisminį tyrimą arba įsiteisėjus teismo nuosprendžiui.

Atskirų kardomųjų priemonių taikymo tvarka

Kardomosios priemonės – suėmimo skyrimo – tvarka

Suėmimas – griežčiausia ir išsamiausiai BPK reglamentuota kardomoji priemonė, kurią taikant asmens laisvės ir teisės suvaržomos labiausiai. Taikant suėmimą apribojama asmens judėjimo laisvė, teisė laisvai kilnotis ir pasirinkti gyvenamąją vietą Lietuvoje, teisė laisvai išvykti iš Lietuvos, teisė laisvai pasirinkti darbą ar verslą bei kitos. Dėl tokio intensyvaus asmens teisių ir laisvių suvaržymo taikant suėmimą, Konstitucijoje bei Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje yra įtvirtintas imperatyvus saugiklis, numatantis, kad niekas negali būti savavališkai laikomas suimtas, niekam negali būti atimta laisvė kitaip, kaip tik tokiais pagrindais ir pagal tokias procedūras, kokias yra nustatęs įstatymas.

Skiriant suėmimą, pirmiausia turi būti laikomasi bendrųjų kardomųjų priemonių skyrimo taisyklių: turi būti priimamas procesinis dokumentas – ikiteisminio tyrimo teisėjo ar teismo nutartis, asmuo turi būti įgijęs įtariamojo arba kaltinamojo procesinį statusą, turi būti surinkta pakankamai duomenų, leidžiančių manyti, kad asmuo padarė jam inkriminuojamą veiką, bei kompleksiskai įvertintos BPK 121 str. 4 d. numatytos aplinkybės (nusikalstamos veikos sunkumas, nusikalstamą veiką padariusio asmens asmenybė, nuolatinės gyvenamosios vietos ir darbo ar kitokio legalaus pragyvenimo šaltinio turėjimas arba neturėjimas, įtariamojo (kaltinamojo) amžius, sveikatos būklė, šeiminė padėtis ir kitos aplinkybės). Asmeniui skiriant suėmimą, duomenų apie padarytą nusikalstamą veiką, pakankamumo kriterijui keliami kur kas didesni reikalavimai negu skiriant bet kurią kitą, švelnesnę, kardomąją priemonę. Aplinkybių, numatytų BPK 121 str. 4 d., skiriant suėmimą taip pat turi būti kur kas daugiau negu skiriant bet kurią kitą kardomąją priemonę. Sakykim, nusikalstamą veiką padariusio

asmens šeiminei padėtis, nepilnamečių vaikų turėjimas arba neturėjimas gali neturėti jokios įtakos skiriant rašytinį pasižadėjimą neišvykti arba registraciją policijos įstaigoje, tačiau tai gali būti lemiama aplinkybė neskirti suėmimo, pvz., vienišai motinai, auginančiai nepilnamečius vaikus.

Įstatymų leidėjas, atsižvelgdamas į tai, kad asmens, paskyrus jam suėmimą, laisvės ir teisės bus suvaržytos itin plačia apimtimi, kur kas labiau, negu paskyrus bet kurią kitą kardomąją priemonę, įstatyme įtvirtino ir specialias aplinkybes, tik kurioms esant bus galima asmenį suimti. Šios aplinkybės skirstomos į dvi grupes: 1) suėmimo pagrindai ir 2) suėmimo sąlygos.

Suėmimas gali būti paskirtas bylos medžiagoje esant duomenims, patvirtinantiems bent vieną iš šių suėmimo pagrindų:

1. Esant duomenims, patvirtinantiems manymą, kad įtariamasis (kaltinamasis) gali bėgti, slėptis nuo ikiteisminio tyrimo pareigūnų, prokuroro ar teismo. Tokį manymą gali patvirtinti duomenys apie šeiminei asmens padėtį, nuolatinę gyvenamąją vietą, darbo santykius, sveikatos būklę, ankstesnę teistumą, ryšius užsienyje ir kitas aplinkybes. Nusikaltimo sunkumas ir įstatymo sankcijoje numatyta griežta laisvės atėmimo baudmė visuomet yra priskiriama BPK 122 str. 2 d. numatytų kitų aplinkybių sąvokai. Vis dėlto šią sąvoką reikia vertinti plečiamai, jos turinys priklauso nuo konkrečios tiriamos nusikalstamos veikos ir paties įtariamojo (kaltinamojo) asmenybės. Nė viena iš minėtųjų aplinkybių negali būti vertinama atskirai ir nulemti suėmimo paskyrimo. Priimant tokį sprendimą jos turi būti įvertinamos kompleksiskai. Grėsmę, kad asmuo bėgs arba slėpsis nuo teisėsaugos institucijų, taip pat gali liudyti ir ankstesni jo bandymai tai padaryti. Pareigūnų manymą, kad asmuo ketins bėgti (slėptis) nuo ikiteisminio tyrimo pareigūnų, prokuroro ar teismo, gali patvirtinti informacija, gauta taikant neviešo pobūdžio procesines prievartos priemones, liudytojų, nukentėjusiųjų ar kitų įtariamųjų parodymai, kratos pas įtariamąjį metu rasti suklastoti užsienio valstybės piliečio dokumentai ir pan.

2. Esant duomenims, patvirtinantiems manymą, kad įtariamasis (kaltinamasis) gali trukdyti procesui. Trukdymas procesui gali pasireikšti dviem formomis: 1) bandant paveikti nukentėjusiuosius, liudytojus, ekspertus, kitus įtariamuosius, kaltinamuosius ar nuteistuosius. Tai gali būti ir spėjimas, kad bus bandoma paveikti minėtus asmenis (pvz., nukentėjusiojo tarnybinė ar materialinė priklausomybė nuo įtariamojo), ir jau šiuo metu vykstantys tokio pobūdžio veiksmai (pvz., vykdant elektroninių ryšių tinklais perduodamos informacijos kontrolę užfiksuoti įtariamojo grasi-

nimai liudytojui pakeisti parodymus). Poveikį minėtiesiems asmenims gali daryti ne tik pats įtariamasis (kaltinamasis) tiesiogiai, bet ir jo pasitelkiami kiti jo naudai veikiančys asmenys; 2) bandant sunaikinti, paslėpti ar suklastoti daiktus bei dokumentus, turinčius reikšmės nusikalstamai veikai tirti ir nagrinėti. Dažniausiai tokios formos trukdymo procesui tikimybė yra grindžiama tuo, kad ikiteisminį tyrimą atliekantys pareigūnai turi duomenų, jog egzistuoja sukonkretinti arba nesukonkretinti objektai, patvirtinantys įtariamojo (kaltinamojo) kaltę, tačiau iki šiol jų nepavyko surasti. Tokių objektų egzistavimą gali byloti pats nusikalstamos veikos pobūdis (pvz., tiriant nusikalstamas veikas dėl neteisėto disponavimo šaunamaisiais ginklais būtina surasti bei paimiti neteisėtai laikomus ginklus), nerastas nusikalstamos veikos dalykas, nusikalstamos veikos vietoje palikti pėdsakai, ant nukentėjusiojo kūno likę sužalojimai, pagal kurių pobūdį galima spręsti apie nusikalstamos veikos įrankį, ir pan. Asmens neprisipažinimo padarius nusikalstamą veiką, parodymų nedavimo arba nenuoseklių parodymų davimo negalime laikyti kaip trukdymo procesui – taip pažeistume įtariamojo (kaltinamojo) teisę į gynybą, nes parodymų davimas yra jo teisė, o ne pareiga. Kaip trukdymo procesui negalima vertinti ir nusikalstamą veiką padariusių bendrininkų nenustatymo. Ikiteisminį tyrimą atliekantys pareigūnai, net ir turėdami objektyvių duomenų, kad įtariamasis gali viena iš minėtųjų formų trukdyti procesui, turėtų tinkamai įvertinti visas aplinkybes, pasirinkti teisingą tyrimo taktiką ir ne visuomet būtinai skubėti kreiptis į teismą su prašymu skirti asmeniui suėmimą, nes taikant neviešo pobūdžio procesines prievartos priemones, tokias kaip elektroninių ryšių tinklais perduodamos informacijos kontrolė ar slaptas sekimas, pats įtariamasis gali nuvesti prie ieškomų objektų arba bandydamas paveikti liudytojus ar kitus asmenis gali suteikti tyrimui naudingos informacijos.

3. Esant duomenims, patvirtinantiems manymą, kad įtariamasis gali daryti naujus nusikaltimus. Būtų galima išskirti dvi šio suėmimo pagrindo dalis:

- a) esama duomenų, kad asmuo, kuris yra įtariamasis padaręs vieną ar kelis labai sunkius ar sunkius nusikaltimus arba LR BK 178 str. 2 d., 180 str. 1 d., 181 str. 1 d., 187 str. 2 d. numatytus apysunkius nusikaltimus, iki nuosprendžio priėmimo gali padaryti naujų labai sunkių, sunkių ar minėtųjų apysunkių nusikaltimų. Tokią grėsmę patvirtinantys duomenys gali būti: ankstesni asmens teistumai, vaidmuo padarant nusikaltimą, nusikaltimų skaičius, pragyvenimas iš nusikalstamu būdu gautų lėšų ir kiti duomenys;

b) esama duomenų, kad asmuo, grasinęs ar pasikėsinęs padaryti nusikaltimą, būdamas laisvėje gali jį padaryti. Tokią grėsmę patvirtinantys duomenys gali būti liudytojų, nukentėjusiųjų parodymai, vykdant elektroninių ryšių tinklais perduodamos informacijos kontrolę užfiksuoti įtariamojo grasinimai kitiems proceso dalyviams ir kiti duomenys. Šiuo atveju nusikaltimo sunkumas nėra svarbus.

4. Esant prašymui išduoti asmenį užsienio valstybei arba perduoti Tarptautiniam baudžiamajam teismui ar pagal Europos arešto orderį, taip pat užsienio valstybės prašymui laikinai sulaikyti ieškomą asmenį, kol bus atsiųstas prašymas dėl asmens ekstradicijos ar Europos arešto orderis. Tai išimtinis suėmimo pagrindas, kurio nereikalaujama pagrįsti objektyviais, byloje užfiksuotais duomenimis, patvirtinančiais asmens kaltumą ar kitas aplinkybes, kaip tai turi būti siekiant pagrįsti ankstesnių pagrindų egzistavimą. Šiuo atveju užtenka minėtųjų dokumentų, prašymo arba Europos arešto orderio, jeigu jie atitinka jiems keliamus formalius reikalavimus, buvimo fakto.

Kad nusikalstamą veiką padariusiam asmeniui būtų galima skirti kardomąją priemonę suėmimą, be bendrųjų kardomųjų priemonių sąlygų, turi egzistuoti ir bent vienas iš minėtųjų suėmimo pagrindų bei dvi sąlygos:

1. jeigu už nusikalstamą veiką, kurią padaręs asmuo yra įtariamas, gresia bent 1 metų laisvės atėmimo bausmė. Taigi suėmimą asmeniui bus galima skirti tik tada, kai jis yra įtariamas padaręs bet kokio sunkumo nusikaltimą, bet ne baudžiamąjį nusižengimą³³.

2. jeigu švelnesnėmis kardomosiomis priemonėmis negalima pasiekti BPK 119 str. numatytų kardomųjų priemonių tikslų, t. y. jeigu švelnesnėmis kardomosiomis priemonėmis nebus galima užtikrinti įtariamojo, kaltinamojo ar nuteistojo dalyvavimo procese, netrukdomo ikiteisminio tyrimo, bylos nagrinėjimo teisme ir nuosprendžio įvykdymo, taip pat siekiant užkirsti kelią naujoms nusikalstamoms veikoms.

Kad kardomoji priemonė suėmimas turi būti taikoma tik išimtiniais atvejais, patvirtina ir tai, jog įstatymas jos taikymą apriboja griežtais terminais. Suėmimas ikiteisminio tyrimo stadijoje negali būti taikomas ilgiau negu 18 mėnesių pilnamečiam ir 12 mėnesių nepilnamečiam asme-

³³ Esminis nusikaltimo ir baudžiamąjo nusižengimo skirtumas yra tas, kad baudžiamąjo nusižengimo sankcijoje laisvės atėmimo bausmė nenumatyta.

niui. Pirmą kartą skiriamas suėmimo terminas negali būti ilgesnis kaip 3 mėnesiai. 3 mėnesiai yra ir maksimali vieno suėmimo termino pratęsimo riba. Minimalios ribos, kiek gali trukti suėmimas, įstatymas nenumato. Suėmimo terminai turi būti skiriami arba pratęsimi tam tikram laikui (dienoms, mėnesiams), bet ne iki tam tikros dienos. Suėmimo paskyrimas bei jo termino tęsimas iki 6 mėnesių priskiriamas apylinkės teismų kompetencijai, tolesnis termino tęsimas – apygardos teismų kompetencijai. Viršyti 6 mėnesių suėmimo terminą leidžiama tik jeigu byla ypač sudėtinga ar didelės apimties. Sąvokos „ypatingas bylos sudėtingumas“ bei „didelė apimtis“ yra vertinamosios ir paprastai tarpusavyje susijusios. Ypatingą bylos sudėtingumą arba didelę apimtį lemia didelis padarytų nusikalstamų veikų, įtariamųjų ar nukentėjusiųjų bei liudytojų skaičius, tai, kad dalis proceso dalyvių (nukentėjusiųjų arba liudytojų) gyvena užsienio valstybėse, kad reikia gauti duomenis iš užsienio valstybių įstaigų ir gautus dokumentus išversti, taip pat proceso veiksmų arba kitų dokumentų gausa, ilgai trunkančios eksperizės ir pan. Minėtieji terminai yra taikomi tik ikiteisminio tyrimo stadijoje. Kai byla yra nagrinėjama teisme, suėmimo taikymas nėra suvaržytas griežtais terminais. Vis dėlto negalima pamiršti, kad suėmimas negali trukti ilgiau negu tai būtina proceso tikslams pasiekti. Lietuvos Respublika jau ne kartą yra pralaimėjusi bylas Europos Žmogaus Teisių Teisme (byla Jėčius prieš Lietuvą (pareiškimo Nr. 34578/97), byla Stašaitis prieš Lietuvą (pareiškimo Nr. 47679/99) ir kt.) dėl pernelyg ilgos suėmimo taikymo trukmės. Jose buvo konstatuota, kad pažeista Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 5 str. 1 d., todėl nacionaliniai teismai, spręsdami suėmimo pratęsimo klausimą, turi labai nuodugniai įvertinti, ar tikrai tokios kardomosios priemonės pratęsimas yra būtinas proceso tikslams pasiekti ir ar tų pačių tikslų nebūtų įmanoma pasiekti taikant švelnesnes kardomasias priemones.

Nuo to, ar nusikalstamą veiką padaręs asmuo jau buvo laikinai sulaikytas ar ne, priklauso ir suėmimo skyrimo procedūra. Jeigu asmuo jau buvo laikinai sulaikytas per 24 valandas nuo faktinio laikino sulaikymo momento, jam turi būti pranešta apie įtarimą ir jis turi būti apklaustas įtariamuoju. Per 48 valandas nuo faktinio laikino sulaikymo momento, esant suėmimo sąlygoms ir pagrindams, prokuroras su prašymu skirti suėmimą turi kreiptis į ikiteisminio tyrimo teisėją. Ikiteisminio tyrimo teisėjęs, gavęs tokį prokuroro prašymą, turi surengti teismo posėdį, kuris turi būti neviešas, nebent, išimtiniais atvejais, teismas nuspręstų kitaip. Teismo posėdyje turi

dalyvauti prokuroras, gynėjas³⁴ ir pats įtariamasis. Teisėjas, išklausęs šiuo proceso dalyvių nuomonę ir įvertinęs rašytinę bylos medžiagą, priima nutartį skirti arba neskirti suėmimą. Teismui nusprendus skirti suėmimą kartu nustatomas ir jo terminas, kuris, kaip jau ankščiau minėta, negali viršinti 3 mėnesių. Jeigu teisėjas atsisako skirti suėmimą, įtariamasis nedelsiant privalo būti paleistas į laisvę. Teisėjas, atsisakęs skirti suėmimą įtariamajam, negali skirti jokios kitos kardomosios priemonės. Švelnesnės už suėmimą kardomosios priemonės skyrimo klausimą paleistam į laisvę įtariamajam turi spręsti prokuroras, o neatidėliotinais atvejais – ikiteisminio tyrimo pareigūnas. Prokuroras, nusprendęs, kad tokia kardomoji priemonė būtina, atsižvelgdamas į jos rūšį, arba vėl kreipiasi į ikiteisminio tyrimo teisėją dėl namų arešto ar įpareigojimo gyventi atskirai skyrimo, arba savo nutarimu skiria jo kompetencijai priskiriamą kardomąją priemonę.

Jeigu įtariamasis ikiteisminio tyrimo metu nebuvo laikinai sulaikytas, prokuroras, manydamas, kad įtariamajam būtina skirti suėmimą, su prašymu taip pat kreipiasi į ikiteisminio tyrimo teisėją. Šiuo atveju, kitaip negu ankščiau aptartuoju, prokuroras prašo tik skirti suėmimą, tačiau neprašo nustatyti konkretaus suėmimo termino. Teisėjęs, surengęs teismo posėdį, kuriame privalo dalyvauti prokuroras ir gynėjas, priima sprendimą skirti arba neskirti įtariamajam suėmimą. Gynėjo dalyvavimu teismo posėdyje turi pasirūpinti prokuroras. Teisėjui nusprendus skirti suėmimą, prokuroras įpareigojamas per 48 valandas pristatyti įtariamąjį į teismą. Jeigu prokurorui nepavyksta nustatyti įtariamąjo buvimo vietos, jis turėtų priimti nutarimą skelbti įtariamąjo paiešką. Pristačius įtariamąjį į teismą, dar kartą išklausoma prokuroro ir gynėjo pozicijų ir apklausiamas įtariamasis. Teisėjas, nusprendęs, kad suėmimas paskirtas pagrįstai, palieka galioti ankstesnę nutartį ir nustato konkretų suėmimo terminą.

Teisėjo nutartis skirti arba neskirti suėmimo, pratęsti arba nepratęsti jo terminą, gali būti skundžiama aukštesniajam teismui.

Asmenų suėmus, prokuroras yra įpareigotas apie tai pranešti suimtojo šeimos nariams arba kitiems artimiesiems. Vis dėlto tai nėra įstatymu nustatytas imperatyvas: jeigu toks pranešimas gali kelti grėsmę šeimos narių ar artimųjų saugumui, apie suėmimą nepranešama. Be to, prokuroras arba teismas įpareigoti pasirūpinti be priežiūros paliktais suimtojo nepilnamečiais vaikais, būstu ar kitu turtu.

³⁴ Vadovaujantis BPK 51 str., sprendžiant suėmimo klausimą, nepriklausomai nuo įtariamąjo (kaltinamojo) valios, gynėjo dalyvavimas yra būtinas.

Pasibaigus suėmimo terminui arba išnykus suėmimo pagrindams (pvz., suradus ieškomus daiktus ar dokumentus, kuriuos baimintasi, kad įtariamasis gali paslėpti arba sunaikinti) ar sąlygoms (pvz., pasikeičia nusikalstamos veikos kvalifikacija iš nusikaltimo į baudžiamąjį nusižengimą), suimtas turi būti nedelsiant, nesvarbu, darbo dieną ar ne, paleidžiamas į laisvę. Jeigu suėmimo pagrindai ar sąlygos išnyksta, dėl suimtojo paleidimo prokuroras privalo priimti nutarimą ir jį išsiųsti į suėmimo vietą. Priėmęs tokį nutarimą, prokuroras apie tai turi pranešti suėmimą paskyrusiam teismui. Asmenį paleidus iš suėmimo, paprastai turėtų būti sprendžiamas klausimas dėl švelnesnės kardomosios priemonės skyrimo. Vis dėlto tai nėra privaloma, įtariamajam gali būti ir nepaskirta jokia kardomoji priemonė.

Kardomosios priemonės – namų arešto – skyrimo tvarka

Namų areštas yra antra pagal griežtumą kardomoji priemonė, kurią paskyrus asmeniui suvaržoma teisė laisvai kilnotis ir pasirinkti gyvenamąją vietą Lietuvoje. Taikant šią kardomąją priemonę gali būti varžomas žmogaus privataus gyvenimo neliečiamumas ir kitos teisės bei laisvės. Namų areštas – tai įpareigojimas įtariamajam nustatytu metu būti savo gyvenamojoje vietoje, nesilankyti viešosiose vietose ir nebendrauti su tam tikrais asmenimis (BPK 132 str.). Visais atvejais, paskyrus namų areštą, asmuo nustatytu laiku turi būti savo gyvenamojoje vietoje, be to, gali būti įpareigotas nesilankyti tam tikrose vietose ir nebendrauti su tam tikrais asmenimis. Tačiau šie įpareigojimai nėra privalomi – skiriant namų areštą jie gali būti ir nepaskirti. Jeigu turima duomenų, kad įtariamasis (kaltinamasis), lankydamasis tam tikrose vietose arba bendraudamas su tam tikrais asmenimis, gali bandyti paslėpti arba sunaikinti daiktus ar dokumentus, turinčius reikšmės nusikalstamai veikai tirti ir nagrinėti, arba bandyti paveikti liudytojus, nukentėjusiuosius ar kitus įtariamuosius (kaltinamuosius), fakultatyvūs namų arešto įpareigojimai turi būti skiriami.

Namų areštą ikiteisminio tyrimo stadijoje prokuroro prašymu motyvuota nutartimi skiria ikiteisminio tyrimo teisėjas. Teisminio nagrinėjimo stadijoje namų arešto skyrimo arba jo taikymo termino pratęsimo klausimą nutartimi išsprendžia teismas, kurio žinioje yra byla. Prokurorui su prašymu kreipusis į ikiteisminio tyrimo teisėją dėl kardomosios priemonės – namų arešto – skyrimo įtariamajam, ikiteisminio tyrimo teisėjas privalo surengti teismo posėdį, į kurį kviečiamas prokuroras, įtariamasis ir jo gynėjas. Tačiau įtariamojo ar jo gynėjo neatvykimas be svarbių priežasčių nėra kliūtis skirti namų areštą. Kitaip negu suėmimo atveju, sprendžiant namų

arešto skyrimo klausimą, gynėjas dalyvauti neprivalo. Prokuroras prašyme skirti kardomąją priemonę – namų areštą – turi konkrečiai nurodyti, kokiam terminui prašo įtariamajam skirti šią priemonę ir kokius konkrečius įpareigojimus nustatyti. Teismo posėdyje išklausiama į jį atvykusių asmenų nuomonė dėl prokuroro prašymo. Ikiteisminio tyrimo teisėjas, įvertinęs prokuroro, įtariamojo ir jo gynėjo motyvus bei atsižvelgdamas į įtariamojo nusikalstamos veikos sunkumą, įtariamojo asmenybę, į tai, ar jis turi nuolatinę gyvenamąją vietą, darbą ar kitokią legalų pragyvenimo šaltinį, į įtariamojo amžių, sveikatos būklę, šeimines padėtis ir kitas aplinkybes, priima nutartį tenkinti prokuroro prašymą arba jį atmesti. Ikiteisminio tyrimo teisėjui nusprendus tenkinti prokuroro prašymą, teisėjas nutartimi visais atvejais įpareigoja įtariamąjį nustatytu metu būti savo gyvenamojoje vietoje, tačiau dėl konkretaus laiko, kuriuo įtariamasis privalo būti namuose, ir dėl kitų apribojimų – nesilankyti viešose vietose ir nebendrauti su tam tikrais asmenimis – ikiteisminio tyrimo teisėjas, įvertinęs visas šio klausimo išsprendimui aktualias aplinkybes, gali ir nukrypti nuo prokuroro prašymo. Ikiteisminio tyrimo teisėjas nutartimi skirti kardomąją priemonę – namų areštą turi labai konkrečiai nurodyti, kokiam terminui jį skiria, kokius konkrečius papildomus įpareigojimus įtariamajam nustato ir kas kiek laiko turi būti tikrinama, kaip asmuo laikosi kardamosios priemonės nustatytų įpareigojimų. Įtariamajam skiriamų įpareigojimų intensyvumas BPK nėra imperatyviai reglamentuotas – tai paliekama diskrecinei ikiteisminio tyrimo teisėjo teisei. Skirdamas namų areštą, teisėjas nutartyje privalo nurodyti konkretų gyvenamosios vietos adresą, kurioje įtariamasis privalo būti. Konkrečios vietos, kurioje įtariamasis gyvens, vykdydamas šią kardomąją priemonę, parinkimas neturi būti siejamas su asmens deklaruota gyvenamąja vieta. Vengiant neproporcingo asmens teisių ir laisvių suvaržymo (pvz., neapribojant asmens galimybių dirbti ar užsiimti kita socialine veikla, jei tai nebūtina), turi būti atsižvelgiama ir į paties įtariamojo pageidavimą gyventi vienoje ar kitoje vietoje. Be to, teismo nutartyje turi būti nustatomos konkrečios valandos, kada įtariamasis privalo būti namuose. Galimas dalykas, kad įtariamajam apskritai bus uždrausta išeiti iš namų, tačiau šiuo atveju būtina įsitikinti, kad asmenį kas nors aprūpins maistu, vaistais ir kitais būtinaisiais reikmenimis. Įpareigojant nesilankyti viešose vietose, nutartyje išvardijamos arba konkrečios įstaigos, pavyzdžiui, barai, klubai, restoranai ir pan. (jų pavadinimai ir adresai), kuriuose įtariamasis neturi teisės lankytis, arba nurodoma, kad asmuo iš viso negali lankytis tam tikros rūšies ar paskirties įstaigose. Jei įtariamasis

įpareigojamas nebendrauti su tam tikrais asmenimis, šie asmenys turi būti išvardyti nutartyje dėl namų arešto skyrimo, nurodant tikslus anketinius jų duomenis. Šis įpareigojimas, atsižvelgiant į tikslus, kurių siekiama jį skiriant, turėtų būti vertinamas plečiamai, t. y. įpareigojant asmenį nebendrauti su tam tikrais asmenimis pagrindinis tikslas – kad įtariamasis netrukdytų baudžiamajam procesui, bandydamas paveikti liudytojus, nukentėjusiuosius ar kitus įtariamuosius arba atlikdamas kitus neteisėtus veiksmus. Tačiau praktikoje minėtuosius neteisėtus, procesui trukdančius veiksmus neretai asmenys atlieka ne patys tiesiogiai, o per kitus asmenis, todėl asmuo turėtų būti įpareigojamas ne tik nebendrauti, bet ir neiškoti ryšių su tam tikrais asmenimis. Tam, kad būtų veiksmingai kontroliuojama, kaip vykdoma kardomoji priemonė – namų areštas, nutartyje skirti šią priemonę ikiteisminio tyrimo teisėjas turėtų nurodyti, kas kiek laiko turi būti kontroliuojama, kaip vykdomi namų areštu skirti įpareigojimai. Jeigu nutartyje patikrinimų skaičius nenurodytas, asmuo turi būti tikrinamas ne rečiau kaip kartą per 7 dienas.

Kardomosios priemonės – namų arešto – kontrolė pavedama policijos įstaigoms. Atlikdamos šią funkciją, jos vadovaujasi 2000 m. birželio 27 d. vidaus reikalų ministro įsakymu Nr. 288 „Dėl kardomosios priemonės – namų arešto – vykdymo kontrolės instrukcijos“ patvirtinta instrukcija bei generalinio prokuroro 2003 m. balandžio 18 d. įsakymu Nr. I-58 patvirtintomis rekomendacijomis „Dėl kardomųjų priemonių (išskyrus suėmimą) sąlygų laikymosi kontrolės“. Teisėjo nutartis, kuria paskirtas namų areštas, siunčiama policijos įstaigai, jai pavedama vykdyti namų areštu nustatytų sąlygų vykdymo kontrolę. Vykdymo kontrolė pavedama policijos įstaigai, kurios veiklos teritorijoje yra ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartyje nurodyta įtariamojo gyvenamoji vieta, kurioje jis privalo būti. Pareigūnas, kontroliuodamas, kaip laikomasi namų arešto sąlygų, kiekvieną kartą tikrinamajam duoda pasirašyti nustatytos formos dokumentą – tikrinimų lapą. Asmenį tikrinti telefonu draudžiama. Policijos pareigūnas, neradęs įtariamojo (kaltinamojo) namuose ar užfiksavęs, kad šis lankosi tam tikrose vietose, kur jam buvo uždrausta lankytis, arba bendrauja su asmenimis, su kuriais jam buvo uždrausta bendrauti, nedelsdamas tarnybiniu pranešimu apie tai informuoja ikiteisminiam tyrimui vadovaujantį prokurorą ar baudžiamąją bylą nagrinėjantį teismą. Bendrosios kardomųjų priemonių vykdymo kontrolės nuostatos numato, kad, pažeidus kardomosios priemonės sąlygas, turi būti sprendžiamas klausimas dėl griežtesnės kardomosios priemonės skyrimo. Šiuo atveju, pažeidus namų arešto sąlygas, jeigu yra BPK numa-

tytos suėmimo sąlygos ir pagrindai, turi būti sprendžiamas klausimas dėl kardomosios priemonės – suėmimo – skyrimo. Deja, praktikoje kartais susiklosto kurioziška situacija, kai asmuo, įtariamas padaręs baudžiamąjį nusižengimą, išūliai pažeidinėja namų areštu nustatytus įpareigojimus, tačiau, atsižvelgiant į tai, kad nėra vienos iš būtinų suėmimo skyrimo sąlygos, kad už nusikalstamą veiką, kurią padaręs asmuo yra įtariamas, grėstų griežtesnė negu vienerių metų laisvės atėmimo bausmė³⁵, spręsti klausimą dėl griežtesnės kardomosios priemonės skyrimo nėra net prasmės ir asmuo toliau gali pažeidinėti namų areštu nustatytus įpareigojimus. Taip ši kardomoji priemonė tampa visiškai formali.

Namų areštas ikiteisminio tyrimo stadijoje iš karto negali būti paskirtas ilgesniam kaip šešių mėnesių terminui. Šis terminas ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartimi gali būti pratęstas trims mėnesiams. Pratęsimų skaičius neribojamas.

Ikiteisminio tyrimo teisėjo ar teismo nutartys dėl namų arešto skyrimo, jo termino pratęsimu ar atsisakymo skirti namų areštą arba pratęsti terminą per septynias dienas nuo nutarties priėmimo dienos gali būti skundžiamos aukštesniajam teismui.

Išnykus namų arešto taikymo pagrindams arba nustaćius, kad tie patys tikslai gali būti pasiekti ir švelnesnėmis namų arešto sąlygomis arba taikant švelnesnes kardomąsias priemones, prokuroro nutarimu arba bylą nagrinėjančio teismo nutartimi ši kardomoji priemonė turi būti naikinama arba švelninamos jos taikymo sąlygos. Ikiteisminio tyrimo metu prokurorui priėmus nutarimą panaikinti arba sušvelninti namų arešto sąlygas, toks nutarimas yra siunčiamas šią kardomąją priemonę paskyrusiam arba jos terminą pratęsusiam ikiteisminio tyrimo teisėjui. Panaikinus kardomąją priemonę – namų areštą, turėtų būti sprendžiamas klausimas dėl švelnesnės kardomosios priemonės skyrimo. Sušvelninus namų arešto sąlygas, pvz., panaikinus apribojimus nebendrauti ir neieškoti ryšių su tam tikrais asmenimis arba nesilankyti tam tikrose vietose, ikiteisminį tyrimą atliekantys pareigūnai turėtų svarstyti klausimą, ar netikslinga tokiam asmeniui taikyti neviešo pobūdžio procesines prievartos priemones (pvz., slaptą sekimą) tikintis, kad taip bus gauta duomenų, turinčių reikšmės nusikalstamai veikai tirti ir nagrinėti (pvz., įtariamasis pradės bendrauti su dar iki šiol nežinomais nusikalstamos veikos bendrininkais ir pan.)

³⁵ Baudžiamasis nusižengimas yra pavojinga ir šiame kodekse uždrausta veika (veikimas ar neveikimas), už kurią numatyta su laisvės atėmimu nesusijusi bausmė, išskyrus areštą.

Kardomosios priemonės – įpareigojimo gyventi skyrium nuo nukentėjusiojo – skyrimo tvarka

Kardomąją priemonę – įpareigojimą gyventi skyrium nuo nukentėjusiojo – prokuroro prašymu skiria ikiteisminio tyrimo teisėjas nutartimi (ikiteisminio tyrimo stadijoje) arba bylą nagrinėjantis teismas savo iniciatyva (teisminio bylos nagrinėjimo stadijoje). Lietuvos Respublikos generalinei prokuratūrai apibendrinus šios kardomosios priemonės taikymą Lietuvoje paaiškėjo, kad gyventi skyrium nuo nukentėjusiojo dažniausiai įpareigojama tiriant nusikalstamas veikas, numatytas LR BK 145 str. (grasinimas nužudyti ar sunkiai sutrikdyti žmogaus sveikatą arba žmogaus terorizavimas), 140 str. (fizinio skausmo sukėlimas ar nežymus sveikatos sutrikdymas), 138 str. (nesunkus sveikatos sutrikdymas) bei 153 str. (mažamečio asmens tvirkkinimas).

Įpareigojimas gyventi skyrium nuo nukentėjusiojo yra rečiausiai taikoma kardomoji priemonė. Taip pirmiausia yra dėl to, kad paskyrus šią kardomąją priemonę kyla klausimas, kur gyvens įtariamasis (kaltinamasis). Problemos nekyla, jei įtariamasis (kaltinamasis) turi kitą gyvenamąją vietą arba užtektinai lėšų ją išsinuomoti. Nors įstatymas imperatyviai nenurodo, kad įtariamojo (kaltinamojo) kitos gyvenamosios vietos neturėjimas yra kliūtis skirti šią kardomąją priemonę, vis dėlto esant tokiai situacijai turėtų būti sprendžiamas klausimas dėl kitos kardomosios priemonės skyrimo. Įtariamojo (kaltinamojo) išmetimas į gatvę ne tik būtų neproporcingas siekiamiems tikslams, bet ir dar labiau pasunkintų tinkamą įtariamojo (kaltinamojo) dalyvavimą procese.

Prokuroras su prašymu skirti kardomąją priemonę – įpareigojimą gyventi skyrium nuo nukentėjusiojo – į ikiteisminio tyrimo teisėją gali kreiptis, kai pagrįstai mano, kad įtariamasis, gyvendamas kartu su nukentėjusiuoju, bandys jį paveikti sau naudinga linkme arba nukentėjusiojo ar kartu su juo gyvenančių asmenų atžvilgiu imsis kitų neteisėtų veiksmų (pvz., psichinio ar fizinio smurto ir pan.). Manymas, kad įtariamasis nukentėjusiojo ar kartu su juo gyvenančių asmenų atžvilgiu gali imtis neteisėtų veiksmų, gali būti grindžiamas ir vien tik padarytos nusikalstamos veikos pobūdžiu, aplinkybėmis ar motyvais (pvz., vyras spontaniškai nuolat smurtauja prieš sutuoktinę). Kitais atvejais, manymas, kad įtariamasis, gyvendamas kartu su nukentėjusiuoju, bandys jį paveikti sau naudinga linkme, turi būti grindžiamas objektyviais, byloje užfiksuotais duomenimis – liudytojų parodymais, nukentėjusiojo ir su juo gyvenančių asmenų parodymais ar pan.

Būste, kuriame nuolat gyveno įtariamasis ir nukentėjusysis, gyventi lieka nukentėjusysis. Paskyrus šią kardomąją priemonę, įtariamasis (kalti-

namasis) gali būti ne tik įpareigotas išsikelti iš gyvenamosios vietos, kurioje gyvena nukentėjusysis, bet ir nesilankyti tam tikrose vietose, kuriose būna nukentėjusysis ar kartu su juo gyvenantys asmenys, pvz., mieste, miesto rajone, kaime, gatvėje, tam tikroje kavinėje, mokykloje ir pan. Tokias vietas bei asmenis pareigūnai gali nustatyti išsamiai apklausdami nukentėjusįjį ir su juo gyvenančius asmenis – išsiaiškindami ne tik kur jie lankosi, bet ir su kuo bendrauja, ar įtariamasis (kaltinamasis) su šiais asmenimis palaiko ryšius. Rengdamiesi tokiai nukentėjusiojo ir su juo gyvenančių asmenų apklausai, pareigūnai turėtų iš duomenų bazių surinkti informaciją apie minėtųjų asmenų ir paties įtariamojo (kaltinamojo) giminystės ryšius. Prieš įtariamajam (kaltinamajam) skiriant šiuos papildomus įpareigojimus turi būti surinkta informacija apie nukentėjusiojo, su juo gyvenančių asmenų ir nusikalstamą veiklą padariusio asmens profesinę veiklą, pomėgius, draugus ir pan. Vieta, kurioje įtariamasis (kaltinamasis) yra įpareigojamas nesilankyti, ir asmenys, su kuriais jam draudžiama tiesiogiai ar netiesiogiai (pvz., per kitus asmenis arba naudojantis telekomunikacinėmis priemonėmis) bendrauti, turi būti aiškiai įvardyti teismo nutartyje skirti įpareigojimą gyventi skyrium, nurodant konkretų vietos adresą, anketinius asmenų duomenis.

Įpareigojimo gyventi skyrium nuo nukentėjusiojo kontrolė pavedama policijos įstaigai, kurios veiklos teritorijoje yra nukentėjusiojo gyvenamoji vieta. Apie šios kardomosios priemonės skyrimą ir jos sąlygas nedelsiant raštu turi būti informuojamas nukentėjusysis, išaiškinant jam teisę pranešti policijos įstaigai apie įtariamojo (kaltinamojo) pažeidinėjamas kardomosios priemonės sąlygas. Neturėtų būti apsiribojama vien raštišku informacijos pateikimu, asmeniui turi būti smulkiai išaiškinama, kaip jis turėtų elgtis susidūręs su įtariamojo (kaltinamajam) daromais pažeidimais. Policijos įstaiga, gavusi duomenų apie kardomosios priemonės sąlygų pažeidimą, nedelsdama raštu turi informuoti ikiteisminiam tyrimui vadovaujantį prokurorą. Pažeidimai turi būti patvirtinti faktiniais bylos duomenimis, todėl prokuroras, gavęs duomenų apie kardomosios priemonės – įpareigojimo gyventi skyrium nuo nukentėjusiojo – sąlygų pažeidimą, nedelsdamas organizuoja pažeidimo fakto aplinkybių tyrimą (nukentėjusiojo, įtariamojo apklausas ir kt.) ir tik tada sprendžia klausimą dėl tikslingumo kreiptis į ikiteisminio tyrimo teisėją dėl griežtesnės kardomosios priemonės skyrimo.

Paskyrus šią kardomąją priemonę būtina iš karto išsiaiškinti naujos įtariamojo (kaltinamojo) gyvenamosios vietos adresą, kad būtų užtikrintas tinkamas šaukimų įteikimas. Siekiant užtikrinti, kad įtariamasis (kalti-

namasis) tikrai dalyvautų procese, tikslinga įpareigojimą gyventi skyrium nuo nukentėjusiojo skirti kartu su kitomis, švelnesnėmis, kardomosiomis priemonėmis (pvz., kartu su įpareigojimu periodiškai registruotis policijos įstaigoje).

Kardomoji priemonė – įpareigojimas gyventi skyrium nuo nukentėjusiojo – naikinama, sąlygos švelninamos pagal tas pačias kaip ir namų areštas taisyklės.

Kardomosios priemonės – užstato skyrimo tvarka

Užstatas – tai pinigine įmoka litais, kurią į prokuratūros (ikiteisminio tyrimo metu) ar teismo (teisminio nagrinėjimo metu) depozitinę sąskaitą sumoka įtariamasis, kaltinamasis, nuteistasis, jų šeimos nariai ar giminaičiai, taip pat kiti asmenys, įmonės ar organizacijos ir kuri yra skiriama siekiant užtikrinti įtariamojo, kaltinamojo ar nuteistojo dalyvavimą procese, netrukdomą ikiteisminį tyrimą, bylos nagrinėjimą teisme ir nuosprendžio įvykdymą, taip pat siekiant užkirsti kelią naujoms nusikalstamoms veikoms. Šios kardomosios priemonės specifika lemia tai, kad suvaržymus ją taikant gali patirti ne tik įtariamasis (kaltinamasis), bet ir kiti, su padaryta nusikalstama veika nesusiję asmenys (fiziniai arba juridiniai), sutinkantys už įtariamąjį (kaltinamąjį) sumokėti užstatą. Užstato davėjui turi būti smulkiai išaiškinta jo, kaip užstato davėjo, atsakomybė už galimus neteisėtus įtariamojo (kaltinamojo) veiksmus. Kitaip nei LR BK 40 str. numatyto laidavimo instituto atveju, kai laiduotojas gali atsisakyti būti laiduotoju, taikant kardomąją priemonę – užstatą, užstato davėjas neturi galimybės sumokėjęs užstatą prašyti jį grąžinti ir atsisakyti būti užstato davėju.

Užstatas, ikiteisminio tyrimo metu yra skiriamas prokuroro nutarimu. Tai griežčiausia kardomoji priemonė, kurios skyrimas priskiriamas prokuroro kompetencijai. Nutarime skirti kardomąją priemonę – užstatą pasirašytinai – įtariamajam išaiškinama pareiga šaukiamam atvykti pas ikiteisminio tyrimo pareigūną, prokurorą ar į teismą, netrukdyti procesui, nedaryti naujų nusikalstamų veikų, o užstato davėjas (jei pinigine įmoka sumoka ne pats įtariamasis) taip pat pasirašytinai įspėjamas dėl jo, kaip užstato davėjo, atsakomybės, t. y. jei įtariamasis nevykdys minėtų pareigų, užstatas pereis valstybei. Ši kardomoji priemonė laikoma paskirta surašius nutarimą skirti užstatą ir užstato davėjui pervedus nustatyto dydžio pinigine įmoka į prokuratūros depozitinę sąskaitą. Įtariamajam ir užstato davėjui įteikiamas nutarimo skirti kardomąją priemonę – užstatą nuorašas. Užsta-

to davėjui nesumokėjus pinigines įmokos iki nutarime nustatyto termino, sprendžiamas klausimas dėl kitos kardomosios priemonės skyrimo. Jeigu įtariamasis nevykdo jam skirtų įpareigojimų, prokuroras, nustatęs pažeidimus (nustatęs pats arba pranešus ikiteisminį tyrimą atliekantiems pareigūnams) ir tai užfiksavęs bylos medžiagoje, priima motyvuotą nutarimą perduoti užstatą valstybei. Pažeidimus nustatęs bylą nagrinėjantis teismas dėl užstato perdavimo valstybei priima motyvuotą nutartį. Ir nutarimas, ir nutartis turi būti pagrįsta byloje užfiksuotais duomenimis apie įtariamojo (kaltinamojo) padarytus kardomosios priemonės pažeidimus (pvz., byloje esančios įtariamajam įteiktų šaukimų šaknelės ir pareigūnų tarnybinių pranešimai, bylojantys, kad įtariamasis vengia atvykti pas ikiteisminį tyrimą atliekančius pareigūnus; vykdytos elektroninių ryšių tinklais perduodamos informacijos kontrolės protokolai, kuriuose užfiksuoti įtariamojo grasinimai nukentėjusiajam ir pan.). Prokuroro nutarimas ar teismo nutartis per 5 dienas nuo nutarimo ar nutarties arba pranešimo apie tokį nutarimą ar nutartį priėmimą gavimo dienos gali būti skundžiama ikiteisminio tyrimo teisėjui arba aukštesniajam teismui. Nutarimas ar nutartis, jei jie nebuvo apskūsti, perduodami vykdyti po 5 dienų, jei nutarimo ar nutarties nuorašas įteiktas užstato davėjui pasirašytinai arba po 10 dienų, jei nutarimas ar nutartis arba pranešimas apie atitinkamo nutarimo, nutarties priėmimą siunčiamas paštu. Užstato perėjimas valstybei neeliminuoja tolesnių įtariamojo (kaltinamojo) teisių ir laisvių suvaržymo galimybes. Nustačius kardomosios priemonės – užstato sąlygų pažeidimus ir užstatą perdavus valstybei, turi būti sprendžiamas klausimas dėl griežtesnės kardomosios priemonės skyrimo.

Šios kardomosios priemonės specifiką lemia ir tai, kad įstatymas nenustato nei maksimalios, nei minimalios užstato dydžio ribos. Generalinio prokuroro 2003 m. balandžio 18 d. įsakymu patvirtintoje rekomendacijoje „Dėl kardomųjų priemonių (išskyrus suėmimą) sąlygų laikymosi kontrolės“ nurodyta, kad užstatas turėtų būti ne mažesnis nei 30 MGL (1 MGL = 130 Lt). Tačiau tai tik rekomendacinio, o ne imperatyvaus pobūdžio norma. Visais atvejais sprendžiant klausimą dėl šios kardomosios priemonės skyrimo bei konkretaus jos dydžio nustatymo turi būti atsižvelgiama į BPK 133 str. 2 d. numatytas aplinkybes (nusikalstamą veiklą, įtariamajam gresiančios bausmės dydį, įtariamojo ir užstato davėjo turtinę padėtį bei jų asmenybes). Aplinkybių sąrašas nėra baigtinis. Įvertinęs šių aplinkybių visumą, prokuroras ar teismas gali skirti ir mažesnę, ir didesnę užstato dydį. Konkretus užstato dydis turi būti nulemtas šia kardomąja priemone siekiamų tikslų,

t. y. turi būti paskirta optimali pinigų suma, kuri, bijant ją prarasti, darytų realų poveikį įtariamajam (kaltinamajam). Kita vertus, būtų nehumaniška skirti tokį didelį užstatą, kad atsižvelgiant į įtariamojo (kaltinamojo) ar užstato davėjo turtinę padėtį jie jo niekaip neįstengtų sumokėti. Tokiu atveju ši kardomoji priemonė taptų turtingųjų išsipirkimo iš suėmimo priemone, o tai, be jokios abejonės, pažeistų visų lygybės prieš įstatymą principą. Prokuroras arba teismas, priimdamas sprendimą dėl optimalaus užstato dydžio, pirmiausia turėtų vertinti įtariamojo (kaltinamojo) arba užstato davėjo metines turto bei pajamų deklaracijas, registrų centro išrašus apie šių asmenų valdomą nekilnojamąjį turtą, UAB „Regitra“ informaciją apie turimas transporto priemones, bankų išrašus apie disponuojamas pinigines lėšas ir pan. Tačiau vien tokia dokumentine medžiaga apsiriboti negalima, nes minėtųjų asmenų faktiškai turimas turtas neretai nuosavybės teise priklauso kitiems asmenims. Tokiais atvejais turi būti renkama informacija apie faktiškai įtariamojo (kaltinamojo) arba užstato davėjo valdomą turtą. Šios informacijos šaltiniai gali būti patys įvairiausi – liudytojų parodymai, pareigūnų tarnybiniai pranešimai, žiniasklaidos priemonės ir pan.

Teismui priėmus nuosprendį ir jam įsiteisėjus, jeigu kardamosios priemonės – užstato sąlygos nebuvo pažeidinėjamos, užstatas visuomet gražinamas užstato davėjui. Vis dėlto Lietuvos Aukščiausiasis Teismas 2009 m. gruodžio 14 d. nutartyje baudžiamojoje byloje Nr. 2K-526/2009 yra konstatavęs, kad tais atvejais, kai pirmosios instancijos teismui priėmus apkaltinamąjį nuosprendį, kuriuo iki nuosprendžio įsiteisėjimo asmeniui paskiriamas suėmimas, kardomoji priemonė – užstatas turi būti nedelsiant naikinama (nelaukiant nuosprendžio įsiteisėjimo) ir užstatas gražinamas užstato davėjui. Taip pat ši kardomoji priemonė prokuroro nutarimu arba teismo nutartimi turi būti naikinama, o užstatas gražinamas užstato davėjui taip pat nustačius, kad kardomųjų priemonių tikslų galima pasiekti ir švelnesnėmis kardomosiomis priemonėmis.

Kardamosios priemonės – dokumentų paėmimo – skyrimo tvarka

Kardomoji priemonė – dokumentų paėmimas – skiriama prokuroro nutarimu (ikiteisminio tyrimo stadijoje) arba teismo nutartimi (teisminio bylos nagrinėjimo stadijoje). Neatidėliotinais atvejais šią kardomąją priemonę nutarimu gali skirti ir ikiteisminį tyrimą atliekantis pareigūnas. Iš įtariamojo (kaltinamojo) gali būti paimamas pasas, asmens tapatybės kortelė arba vairuotojo pažymėjimas. Jokie kiti asmens dokumentai, taikant

šią kardomąją priemonę, negali būti paimami. Pareigūnams suteikta teisė paimti visus tris minėtuosius dokumentus, vis dėlto tokia teise turėtų būti naudojama apgalvotai: pirmiausia tai susiję su įtariamojo (kaltinamojo) interesų apsauga – asmeniui, iš jo paėmus visus tris minėtuosius dokumentus, gali būti apribota laisvė į su nusikalstama veika ar neigiama įtaka procesui nesusijusius dalykus, pvz., įsidarbinti, pradėti mokytis, tuoktis, gauti banke paskolą ir pan. Be to, visų dokumentų paėmimas iš įtariamojo, jei tam nėra procesinės būtinybės, tik vilkins procesą, nes asmuo, norėdamas tenkinti kasdienius socialinius poreikius, nuolatos rašys prašymus tyrimui vadovaujančiam prokurorui laikinai jam grąžinti vieną ar kitą dokumentą vienam ar kitam veiksmui atlikti (pvz., norėdamas užsiregistruoti darbo biržoje), prokuroras savo ruožtu turės bylos medžiagą paimti iš ikiteisminį tyrimą atliekančio pareigūno su ja susipažinti, kad galėtų tenkinti arba atmesti tokį įtariamojo prašymą, o visos šios procedūros metu jokie procesiniai veiksmai nebus atliekami. Paėmus minėtus dokumentus, įtariamajam išduodama generalinio prokuroro nustatytos formos pažyma ir apie tai informuojama paimtą dokumentą išdavusi tarnyba. Paėmus asmens tapatybės kortelę arba pasą turi būti pranešta policijos įstaigos migracijos tarnybai, o paėmus vairuotojo pažymėjimą – VI „Regitra“. Šių tarnybų darbuotojai informaciją, kad paimti tokie dokumentai, privalo įrašyti į duomenų bazines ir taip užtikrinti veiksmingesnę galimų šios kardamosios priemonės pažeidimų nustatymą. Generalinio prokuroro nustatytos formos pažyma, kuri išduodama iš įtariamojo paėmus vieną ar kitą dokumentą, neatstoja to dokumento, o tik patvirtina faktą, kad asmuo tokį dokumentą apskritai turi, tačiau šiuo metu jis yra paimtas ikiteisminį tyrimą atliekančių pareigūnų. Norint iš asmens paimti asmens tapatybės kortelę arba pasą ir nustatius, kad jis nė vieno iš šių dokumentų neturi arba yra pasibaigęs jų galiojimo terminas, turi būti sprendžiamas šio asmens administracinės atsakomybės pagal LR ATPK 200 str. (Gyvenimas be asmens tapatybės kortelės arba paso) klausimas.

Kaip ir kiekviena kita kardomoji priemonė, dokumentų paėmimas BPK 119 str. numatytų kardomųjų priemonių tikslų siekia specifiskai. Taikant asmeniui kardomąją priemonę – dokumentų paėmimą – gali būti siekiama užtikrinti įtariamojo (kaltinamojo) dalyvavimą procese, kad jis nepabėgtų į užsienio valstybę ir pan. Vis dėlto pažymėtina, kad kai Lietuvos Respublika buvo ne Europos Sąjungos narė (t. y. iki 2004 m. gegužės 1d.), paimant iš asmens pasą bei asmens tapatybės kortelę, įtariamajam (kaltinamajam) ištis buvo užkertamas kelias išvykti į užsienio valstybę ir taip pasislėpti

Paimti dokumentai turi būti laikomi prie baudžiamosios bylos, paprastai juos įdedant į voką bei prisiuvant baudžiamosios bylos pabaigoje.

Kardomosios priemonės – įtariamojo įpareigojimo periodiškai registruotis policijos įstaigoje – skyrimo tvarka

Kardomoji priemonė – įpareigojimas periodiškai registruotis policijos įstaigoje – ikiteisminio tyrimo stadijoje skiriama prokuroro nutarimu, o bylą nagrinėjant teisme – teismo, kurio žinioje yra byla, nutartimi. Neatidėliotinais atvejais šią kardomąją priemonę nutarimu gali skirti ir ikiteisminį tyrimą atliekantis pareigūnas. Paskyrus šią kardomąją priemonę, įtariamasis (kaltinamasis) įpareigojamas nustatytu periodiškumu ir laiku atvykti į ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro nutarime ar teismo nutartyje nurodytą policijos įstaigą užsiregistruoti. Neretai ši kardomoji priemonė, kai įtariamasis (kaltinamasis) neturi nuolatinės gyvenamosios vietos, tampa vienintele veiksminga kardomąją priemone (išskyrus suėmimą), pasiekiančia BPK 119 str. numatytus kardomųjų priemonių tikslus.

Prokurorui ar ikiteisminio tyrimo pareigūnui priėmus nutarimą arba teismui – nutartį, šios kardomosios priemonės kontrolė pavedama policijos įstaigai – jai išsiunčiami minėtieji procesiniai dokumentai. BPK imperatyviai nenurodo, kurioje policijos įstaigoje įtariamasis (kaltinamasis) turėtų būti įpareigojamas registruotis, tai detalizuojama generalinio prokuroro 2003 m. balandžio 18 d. įsakymu Nr. I – 58 patvirtintoje rekomendacijoje „Dėl kardomųjų priemonių (išskyrus suėmimą) sąlygų laikymosi kontrolės“. Joje nurodoma, kad ši kardomoji priemonė turėtų būti skiriama įtariamiesiems, kurių gyvenamojoje vietoje yra policijos įstaiga. Tokia nuostata yra visiškai pagrįsta, nes įpareigojimas asmeniui registruotis už keliasdešimties kilometrų esančioje policijos įstaigoje būtų ne tik nehumaniškas, bet ir pažeistų proceso proporcingumo principą. Vengiant nereikalingo ir neadekvataus įtariamojo (kaltinamojo) teisių ir laisvių suvaržymo, galima atsižvelgti ir į paties asmens pageidavimą, kuri policijos įstaiga jam būtų patogesnė registracijai atlikti (pvz., nors įtariamasis (kaltinamasis) nurodo, kad jo gyvenamoji vieta yra viename mieste, tačiau darbo reikalais kur kas daugiau laiko jis praleidžia kitame mieste, todėl registruotis policijos įstaigoje šiame mieste jam būtų daug patogiau). Policijos įstaigos parinkimas neturi būti motyvuojamas tuo, kad asmenį įpareigojant registruotis ikiteisminį tyrimą atliekančioje įstaigoje, bus palengvintas tyrimą atliekančių pareigūnų darbas – šiuo atveju daug svarbiau apskritai neprarasti ryšio su įtariamuoju (kaltinamuoju) ir užtikrinti, kad jam laiku būtų įteikti šaukimai atvykti į proceso veiksmus ir visiškai

nesvarbu, ar šaukimą įteiks tyrimą atliekančios policijos įstaigos, ar kitos teritorijos, kurioje asmuo registruojasi, policijos pareigūnas.

Nutarime ar nutartyje skirti kardomąją priemonę – įpareigojimą periodiškai registruotis policijos įstaigoje – turi būti konkrečiai įvardyta, kokiu periodiškumu įtariamasis (kaltinamasis) privalo tai daryti. BPK 135 str. numatyta, kad nutarime ar nutartyje turi būti nurodyta, kokiomis savaitės ar mėnesio dienomis ir kokią valandą įtariamasis privalo atvykti į policijos įstaigą registruotis. Ši įstatymo nustatyta nuostata reiškia, kad įtariamasis privalo atvykti registruotis mažiausiai vieną kartą per mėnesį. Konkretus registracijos periodiškumas yra parenkamas atsižvelgiant į nusikalstamą veiką, jos sunkumą, įtariamojo (kaltinamojo) asmenybę, nuolatinės gyvenamosios vietos turėjimą arba neturėjimą, šeiminių padėtį. Skiriant šią kardomąją priemonę bei nustatant jos vykdymo periodiškumą turi būti iš anksto apgalvojama, kaip intensyviai įtariamasis dalyvaus procesiniuose veiksmuose. Įpareigojimo du tris kartus per savaitę registruotis policijos įstaigoje derinimas su kitomis kardomosiomis priemonėmis – dokumentų paėmimu bei rašytiniu pasižadėjimu neišvykti – neretai tampa gana veiksminga suėmimo alternatyva. Šiuo atveju asmens laisvė nėra suvaržoma taip griežtai, kaip taikant suėmimą, tačiau toks kardomųjų priemonių derinys gali ganėtinai veiksmingai užtikrinti tinkamą įtariamojo (kaltinamojo) dalyvavimą procese. Nutarime ar nutartyje nurodant konkrečias valandas, kada įtariamasis (kaltinamasis) privalo atvykti į policijos įstaigą užsiregistruoti, turėtų būti vadovaujamosi policijos įstaigos darbo valandomis. Vis dėlto, atsižvelgiant į tai, kad policijos įstaigų darbas organizuojamas taip, jog budinčioji dalis veikia 24 valandas per parą, įtariamajam (kaltinamajam) dėl darbo ar kitų objektyvių priežasčių negalint atvykti registruotis oficialiu policijos įstaigos darbo metu, turėtų būti suteikta galimybė tai atlikti kitu paros metu.

Atvykęs registruotis į policijos įstaigą, asmuo privalo pasirašyti registracijos lape, kuriame turi būti nurodytas policijos įstaigos pavadinimas, asmens, kuriam paskirta ši kardomoji priemonė, vardas, pavardė, asmens kodas, gyvenamoji vieta, nuotrauka (įklijuota registracijos lape, ji būtina siekiant išvengti sukčiavimo atvejų, kai už įtariamąjį (kaltinamąjį) registruotis atvyksta kitas asmuo), kada paskirta kardomoji priemonė – įpareigojimas periodiškai registruotis policijos įstaigoje, registracijos eilės numeris, data, tikslus laikas, registruotis atvykusio asmens, policijos pareigūno parašai, prireikus – pastabos.

Kardomosios priemonės – įpareigojimo periodiškai registruotis policijos įstaigoje – kontrolę vykdantys pareigūnai, nustatę, kad įtariamasis

(kaltinamasis) ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro nutarime ar teismo nutartyje nurodytą savaitės ar mėnesio dieną ir valandą registruotis neatvyko, apie tai nedelsdami tarnybiniu pranešimu turi informuoti ikiteisminį tyrimą atliekantį pareigūną, ikiteisminiam tyrimui vadovaujantį prokurorą ar baudžiamąją bylą nagrinėjantį teismą bei imtis priemonių įtariamąjį (kaltinamąjį) buvimo vietai nustatyti (pvz., telefonu bandyti susisiekti su įtariamuoju arba jo artimaisiais, nuvykti į jo gyvenamąją vietą, darbovietę, pabendrauti su ten esančiais asmenimis, galinčiais suteikti informacijos apie įtariamąjį buvimo vietą ir pan.). Šiuo atveju ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ar teismas turi spręsti klausimą dėl griežtesnės kardomosios priemonės skyrimo įtariamajam (kaltinamajam). Vienas neatvykimas ar pavėluotas atvykimas registruotis, jeigu asmuo prieš tai nepažeidinėjo šios kardomosios priemonės sąlygų, neturėtų būti pagrindas iš karto skirti griežtesnę kardomąją priemonę. Prieš priimant sprendimą dėl griežtesnės kardomosios priemonės skyrimo pirmiausia turi būti išsiaiškintos pažeidimo priežastys.

Kardomosios priemonės – rašytinio pasižadėjimo – neišvykti skyrimo tvarka

Kardomoji priemonė – rašytinis pasižadėjimas neišvykti – yra pati švelniausia ir dažniausiai taikoma kardomoji priemonė³⁷. Atsižvelgiant į tai, kad taikant šią kardomąją priemonę asmens laivės suvaržomos mažiausiai, asmeniui, įtariamam (kaltinamam) apysunkio, sunkaus ar labai sunkaus nusikaltimo padarymu, turinčiam kriminalinės patirties, neturinčiam legalaus pragyvenimo šaltinio ir pan., turėtų būti skiriama arba griežtesnė kardomoji priemonė, arba rašytinis pasižadėjimas neišvykti skiriamas kartu su kitomis kardomosiomis priemonėmis. Rašytiniu pasižadėjimu neišvykti, įtariamasis (kaltinamasis) raštu įsipareigoja nepasišalinti iš savo

37

	Suėmi- mas	Namų areštas	Už- statas	Doku- mentų paėmi- mas	Įparei- gojimas periodiškai registruo- tis	Raštiškas pasiža- dėjimas neišvykti	Karinio dalinio vadovo stebėji- mas	Nepil- namečio atidavimas tėvams prižiūrėti	Įpareigoji- mas gyventi skyrum nuo nukentėju- siojo
2006	2 117	157	109	1 241	3 025	10 931	30	265	-
2007	1 838	97	74	1 359	2 637	10 023	39	301	-
2008	1 728	81	95	1 357	2 918	10 215	36	303	-
2009	1 794	56	124	1 282	3 310	11 133	16	287	-
2010	1 920	37	119	1 383	3 072	12 032	1	267	13

gyvenamosios ar laikino buvimo vietos be ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro arba teismo leidimo. Taigi asmeniui, neturinčiam nuolatinės gyvenamosios ar laikino buvimo vietos, šios kardomosios priemonės skirti negalima. Įtariamasis (kaltinamasis) taip pat gali būti įpareigotas nesilankyti tam tikrose vietose ir nebendrauti bei neieškoti ryšių tiesiogiai, per kitus asmenis ar naudodamasis komunikacinėmis priemonėmis su tam tikrais asmenimis. Rašytinis pasižadėjimas neišvykti skiriamas prokuroro, neatidėliotinais atvejais – ikiteisminio tyrimo pareigūno nutarimu (ikiteisminio tyrimo stadijoje) arba teismo nutartimi (teisminio bylos nagrinėjimo stadijoje). Priėmus nutarimą ar nutartį, iš įtariamojo (kaltinamojo) paimamas generalinio prokuroro 2003 m. balandžio 11 d. įsakymu Nr. I-51 patvirtintos formos rašytinis pasižadėjimas neišvykti, kuriame asmuo savo parašu patvirtina, kad susipažino su draudimu išvykti, kitais paskirtais įpareigojimais bei galimomis pasekmėmis pažeidus šios kardomosios priemonės sąlygas (galimybė rašytinį pasižadėjimą neišvykti pakeisti griežtesne kardomąja priemone).

Paskyrus kardomąją priemonę – rašytinį pasižadėjimą neišvykti – įtariamajam (kaltinamajam) visais atvejais draudžiama pasišalinti iš gyvenamosios ar laikino buvimo vietos be ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro arba teismo leidimo. Įtariamojo (kaltinamojo) pasišalinimas – tai procesui trukdantis nebuvimas savo gyvenamojoje ar laikino buvimo vietoje daugiau kaip 7 dienas ar išvykimas į užsienį be ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar teismo leidimo. Iš pasišalinimo sąvokos matyti, kad įtariamasis (kaltinamasis) gali laisvai išvykti iš savo gyvenamosios ar laikino buvimo vietos Lietuvos Respublikos teritorijoje ne ilgiau kaip 7 kalendorinėms dienoms, tačiau išvykimas į užsienio valstybę net ir 1 dienai jau bus vertinamas kaip kardomosios priemonės pažeidimas. Leidimą išvykti ilgiau kaip 7 dienoms Lietuvos Respublikoje arba išvykti į užsienio valstybę duoda ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras arba bylą nagrinėjantis teismas. Įtariamasis (kaltinamasis), pateikdamas prašymą išvykti, turėtų pateikti ir dokumentus (pvz., lėktuvo, traukinio bilietus), nurodančius vietą, į kurią ketinama išvykti, bei išvykimo ir grįžimo laiką. Prašymas turi būti motyvuotas, kad įtariamajam (kaltinamajam) toks laikinas išvykimas yra būtinas. Nors įstatymas to ir nenumato, vis dėlto tokiais atvejais leidimas turėtų būti duodamas nutarimu arba nutartimi, nes tai nors ir laikinas, tačiau paskirtos kardomosios priemonės sąlygų keitimas.

Ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ar teismas, skirdami šią kardomąją priemonę, atsižvelgdami į bylos aplinkybes, gali asmenį įpareigoti nesilankyti tam tikrose vietose ir nebendrauti bei neieškoti ryšių tiesiogiai, per kitus asmenis ar naudojantis komunikacinėmis priemonėmis su tam tikrais asmenimis. Šie įpareigojimai nėra privalomi – skirti juos ar ne, paliekama spėsti ikiteisminio tyrimo pareigūnui, prokurorui ar teismui. Be jokios abejonės, tokie įpareigojimai negali būti paskirti šiaip sau, jie turi būti motyvuoti ir pagrįsti byloje užfiksuotais duomenimis (pvz., atliekant elektroninių ryšių tinklais perduodamos informacijos kontrolę užfiksuotas įtariamojo bandymas įtikinti liudytoją pakeisti parodymus jam naudinga linkme). Nors šių įpareigojimų turinys lingvistiškai šiek tiek skiriasi, tačiau atitinka kardomąją priemonę – namų areštą – skiriamų įpareigojimų turinį.

Šios kardamosios priemonės kontrolė pavedama policijos įstaigai. Jei-gu rašytiniu pasižadėjimu neišvykti įtariamasis (kaltinamasis) įpareigojamas nesilankyti tam tikrose vietose ir nebendrauti bei neieškoti ryšių su tam tikrais asmenimis, tai nutarimo ar nutarties nuorašas išsiunčiamas įtariamojo (kaltinamojo) gyvenamosios vietos policijos komisariatui, kurio vadovas šia kardomąją priemonę nustatytų sąlygų laikymosi kontrolę paveda konkrečiam policijos pareigūnui. Jeigu ikiteisminį tyrimą atlieka ne policija, o kita ikiteisminio tyrimo įstaiga, šia kardomąją priemonę nustatytų sąlygų laikymosi kontrolę galima pavesti ir kitai ikiteisminio tyrimo įstaigai. Policijos ar kitos ikiteisminio tyrimo įstaigos pareigūnai, nustatę, kad įtariamasis (kaltinamasis) pažeidinėja rašytinio pasižadėjimo nustatytas sąlygas (pvz., turima duomenų, kad išvyko į užsienio valstybę, bendrauja su asmenimis, su kuriais bendrauti buvo uždrausta) nedelsiant apie tai turi informuoti ikiteisminį tyrimą atliekantį pareigūną, prokurorą ar teismą, kad šie spręstų klausimą dėl griežtesnės kardamosios priemonės paskyrimo.

Kardamosios priemonės – karinio dalinio vadovybės stebėjimo – skyrimo tvarka

Kardomoji priemonė – karinio dalinio vadovybės stebėjimas – viena iš dviejų BPK numatytų specialiųjų kardomųjų priemonių. Ši kardomoji priemonė priskiriama specialiųjų grupei, nes ji gali būti skiriama tik specialiam subjektų ratui, t. y. tikrosios karo tarnybos kariams, ir taikoma specialioje teritorijoje – kariniame dalinyje. Sąvokos „tikroji karo tarnyba“, „tikrosios karo tarnybos karys“ bei „karinis dalinys“ BPK nereglamentuotos, jų išaiškinimai pateikiami Krašto apsaugos sistemos organizavimo ir karo tarnybos įstatymo 2 straipsnyje. Jame numatyta, kad:

- tikroji karo tarnyba – Lietuvos Respublikos piliečių privalomoji karo tarnyba, profesinė karo tarnyba, krašto apsaugos savanorių karo tarnyba, taip pat kariūnų tarnyba;
- karys – Lietuvos Respublikos pilietis, atliekantis tikrąją karo tarnybą;
- karinis dalinys – batalionas arba jam prilygintas (susidedantis bent iš dviejų kuopų) patvirtintos nuolatinės struktūros kariuomenės karinis vienetas.

Kardomąją priemonę – karinio dalinio vadovybės stebėjimą – skiria ikiteisminį tyrimą organizuojantis ir jam vadovaujantis prokuroras nutarimu arba byla nagrinėjantis teismas nutartimi. Neatidėliotinais atvejais šią kardomąją priemonę nutarimu gali skirti ir ikiteisminio tyrimo pareigūnas. Generalinio prokuroro 2003 m. balandžio 11 d. įsakymu Nr. I-47 patvirtintoje rekomendacijoje „Dėl nusikalstamų veikų tyrimo paskirstymo ikiteisminio tyrimo įstaigoms“ nurodyta, kad ikiteisminį tyrimą dėl nusikalstamų veikų, numatytų BK XLVI skyriuje (Nusikaltimai ir baudžiamieji nusizengimai krašto apsaugos tarnybai), išskyrus BK 314 ir 315 str., atlieka Karo policijos pareigūnai. Karo policijai taip pat pavedamos tirti kitos nusikalstamos veikos, kurias padarė Lietuvos ar kitų NATO šalių kariai karinėje teritorijoje ar kariniame transporte. Taigi ir kardomoji priemonė – karinio dalinio vadovybės stebėjimas – dažniausiai skiriama Karo policijos atliekamuose ikiteisminiuose tyrimuose. Ikiteisminio tyrimo pareigūnui, prokurorui ar teismui paskyrus įtariamajam (kaltinamajam) šią kardomąją priemonę, nutarimas arba nutartis siunčiami karinio dalinio, kuriame karys tarnauja, vadovybei ir ši įpareigojama vykdyti paskirtosios kardomosios priemonės kontrolę. Nei ikiteisminio tyrimo pareigūnas, nei prokuroras, nei teismas negali kištis ar nurodyti, kokiomis priemonėmis vadovybė turėtų užtikrinti deramą kariškio elgesį. Tai paliekama spręsti pačiai karinio dalinio vadovybei, kokiomis, karinę drausmę reglamentuojančiuose teisės aktuose numatytomis priemonėmis užtikrins, kad įtariamasis (kaltinamasis) nesiiimtų kardomųjų priemonių tikslams priešingų veiksmų. Karinio dalinio vadovybė, nustačiusi, kad karys pažeidinėja jam nustatytus įpareigojimus, apie tai nedelsdama turi pranešti ikiteisminio tyrimo pareigūnui, prokurorui ar teismui, paskyrusiems šią kardomąją priemonę, kad jie spręstų klausimą dėl griežtesnės kardomosios priemonės skyrimo.

Kadangi karinio dalinio vadovybės stebėjimui vykdyti taikomos ir bendrosios kardomųjų priemonių skyrimo taisyklės, šią kardomąją priemonę galima taikyti kartu su kitomis, bendrosiomis, kardomosiomis priemonėmis (pvz., kartu su rašytiniu pasižadėjimu neišvykti). Šiuo metu, atsižvelgiant į

darbo santykius reglamentuojančius teisės aktus, karinio dalinio vadovybės galimybės profesinės karo tarnybos kariui, siekiant kardomųjų priemonių tikslų – uždrausti savaitgaliais ar švenčių dienomis išvykti iš karinio dalinio teritorijos – yra labai sumažėjusios. Tokia poveikio priemonė buvo dažnai naudojama privalomosios karo tarnybos kariams, kuriems būdavo paskirta kardomoji priemonė – karinio dalinio vadovybės stebėjimas. Dėl šių priežasčių profesinės karo tarnybos kariui skiriant kardomąją priemonę – karinio dalinio vadovybės stebėjimą – turėtų būti svarstomas klausimas ir dėl vienos iš bendrųjų kardomųjų priemonių skyrimo. Šiuo atveju turi būti įvertinta, ar bendroji kardomoji priemonė netrukdytų vykdyti kardomosios priemonės – karinio dalinio vadovybės stebėjimo (pvz., profesinės karo tarnybos karį, kuriam paskirtas karinio dalinio vadovybės stebėjimas, vargiai ar būtų galima įpareigoti tris kartus per savaitę registruotis policijos įstaigoje, nes toks įpareigojimas kariui trukdytų tinkamai vykdyti tarnybos funkcijas).

Asmeniui praradus kario statusą arba artėjant terminui, kai vienais ar kitais pagrindais jis jį praras, karinio dalinio vadovybė turėtų apie tai pranešti ikiteisminio tyrimo pareigūnui, prokurorui ar teismui, paskyrusiems šią kardomąją priemonę, kad šie spręstų klausimą dėl tikslingumo paskirti kitą, bendrąją, kardomąją priemonę.

Kardomosios priemonės – nepilnamečio atidavimo prižiūrėti – skyrimo tvarka

Kardomoji priemonė – nepilnamečio atidavimas prižiūrėti – yra antroji BPK numatyta specialioji kardomoji priemonė. Šios kardomosios priemonės išskirtinumą lemia tai, kad ji taip pat taikoma tik specialiuosius požymius turinčiam įtariamajam (kaltinamajam) – nepilnamečiui, t. y. asmeniui iki 18 metų, be to, neigiamos pasekmės už jos sąlygų pažeidimus kyla ne tik pačiam įtariamajam (kaltinamajam), bet ir asmeniui, įsipareigojusiam tokį nepilnametį prižiūrėti ir užtikrinti, kad jis deramai elgsis ir šaukiamas atvyks pas ikiteisminio tyrimo pareigūną, prokurorą ar į teismą. Deramas nepilnamečio elgesys yra vertinamasis kriterijus, tačiau jis turėtų būti suvokiamas kaip nepilnamečio mokymasis švietimo įstaigoje, buvimas gyvenamojoje vietoje nakties metu, nedarymas nusikalstamų veikų ar administracinių teisės pažeidimų, nesusidėjimas su nusikalstamomis grupuotėmis, nevartojimas alkoholinių gėrimų ar narkotinių medžiagų ir pan.

Nepilnametis įtariamasis (kaltinamasis) gali būti atiduodamas prižiūrėti tėvams arba vienam iš jų, rūpintojams arba kitiems fiziniams ar juridiniams asmenims, kurie rūpinasi vaikais.

Ši kardomoji priemonė yra skiriama ikiteisminiam tyrimui vadovaujancio prokuroro nutarimu arba bylą nagrinėjančio teismo nutartimi. Neatidėliotinais atvejais šią kardomąją priemonę nutarimu gali skirti ir ikiteisminio tyrimo pareigūnas. Kardamosios priemonės kontrolė pavedama nepilnamečio įtariamojo (kaltinamojo) gyvenamosios vietos policijos įstaigai. Nustačiusi pažeidimus, ji apie tai nedelsdama turi informuoti kardomąją priemonę paskyrusį subjektą ir šis privalo spręsti klausimą dėl kitos kardamosios priemonės skyrimo nepilnamečiui. Kad ši kardomoji priemonė būtų veiksminga, ji turėtų būti skiriama tik tuomet, kai nepilnamečio įtariamojo (kaltinamojo) gyvenamojoje vietoje yra policijos įstaiga, nes tik taip galima kontroliuoti deramą nepilnamečio elgesį. Skiriant kardomąją priemonę – nepilnamečio atidavimą prižiūrėti – pirmiausia turi būti vadovujamasi bendromis kardomųjų priemonių skyrimo taisyklėmis. Nepilnamečiui įtariamajam (kaltinamajam) gali būti paskirta ir bet kuri kita, bendroji, kardomoji priemonė. Vis dėlto, atsižvelgiant į sugriežtintą nepilnamečio asmens interesų apsaugą, parenkant kardamosios priemonės rūšį, prioritetas turi būti teikiamas nepilnamečio atidavimui prižiūrėti. Ir tik įsitikinus, kad šia kardomąja priemone nebus įmanoma pasiekti BPK 119 str. numatytų kardomųjų priemonių tikslų, gali būti skiriama viena iš bendrųjų kardomųjų priemonių. Ši kardomoji priemonė laikoma paskirta nuo to momento, kai asmuo, kurio priežiūrai nepilnametis yra atiduodamas, pasirašo generalinio prokuroro 2003 m. balandžio 11 d. įsakymu Nr. I-51 patvirtintos formos įsipareigojimą prižiūrėti nepilnametį įtariamąjį (kaltinamąjį). Asmuo pasirašytinai išpėjamas ir dėl to, kad jam gali būti paskirta iki 5 MGL bauda, jeigu nepilnametis įtariamasis (kaltinamasis) vengs ikiteisminio tyrimo pareigūnų, prokuroro ar teismo. Bauda gali būti paskirta prokuroro nutarimu arba teismo nutartimi. Vis dėlto minėtieji subjektai turėtų baudą skirti tik nustatę visas tam klausimui svarbias aplinkybes, kurias įvertinus gali paaiškėti, kad tokios kardamosios priemonės skyrimas buvo tiesiog pareigūnų klaida, nes įsipareigojęs asmuo neturėjo ir negalėjo turėti tiek įtakos nepilnamečiui, kad galėtų užtikrinti tinkamą jo dalyvavimą procese. Ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ar teismas, matydamas, kad įsipareigojęs asmuo nesugeba užtikrinti nepilnamečio įtariamojo (kaltinamojo) tinkamo elgesio bei dalyvavimo procese, nesvarbu, buvo ar ne skirta bauda, turi spręsti klausimą dėl kitos, bendrosios, priemonės paskyrimo. Kitos, bendrosios, kardamosios priemonės skyrimo klausimas svarstomas ir nepilnamečiui įtariamajam (kaltinamajam) sulaukus pilnametystės.

16. Atidavimas į sveikatos priežiūros įstaigą

Pagal BK baudžiamojon atsakomybėn gali būti traukiamas fizinis asmuo, atitinkantis BK numatytus amžiaus ir pakaltinamumo reikalavimus. BK 17 str. nurodyta, kad asmuo yra nepakaltinamas, jeigu darydamas kodeksu uždraustą veiką jis dėl psichikos sutrikimo negalėjo suvokti jos pavojingumo arba valdyti savo veiksmų. Asmuo, teismo pripažintas nepakaltinamu, neatsako pagal šį kodeksą už padarytą pavojingą veiką. Pagal BK 18 str. 1 d. asmenį teismas pripažįsta ribotai pakaltinamu, jeigu darydamas šio kodekso uždraustą veiką tas asmuo dėl psichikos sutrikimo, kuris nėra pakankamas pagrindas pripažinti jį nepakaltinamu, negalėjo visiškai suvokti pavojingo nusikalstamos veikos pobūdžio arba valdyti savo veiksmų. Nepakaltinamumo esmė yra ne bet koks kaltininko psichikos sutrikimas, o tik lemiantis jo nesugebėjimą darant nusikalstamą veiką suprasti savo atliekamų veiksmų pavojingumo ir savo veiksmų valdyti. Beveik visais atvejais kilus abejonių dėl galimo kaltininko psichikos sutrikimo, skiriama teismo psichiatrinė ekspertizė. Ekspertas turi pateikti išvadą, ar kaltininkas savo veiksmų dėl psichikos sutrikimo nesuprato ir jų negalėjo valdyti konkrečiai nusikalstamos veikos, kurią jis įtariamas ar kaltinamas padaręs, metu. Tam reikia visapusiškai ištirti asmenį. Tai galima padaryti atidavus jį sveikatos priežiūros įstaigai arba ištyrus ambulatoriškai.

Atidavimas į sveikatos priežiūros įstaigą – tai procesinis veiksmas, varžantis žmogaus teises ir laisves. Jis varžo žmogaus teises ir laisves kaip ir kitos prievartos priemonės, turinčios objektyviai prievartinių požymių: poėmis, krata, pavyzdžių lyginamajam tyrimui paėmimas ir kt. Realiai šis procesinis veiksmas susijęs su asmens neliečiamumo pažeidimu. Atidavimas į sveikatos priežiūros įstaigą yra baudžiamąjo proceso įstatymu nustatyta priemonė ir būdas riboti žmogaus teises, laisves ir teisėtus interesus. Jis taikomas valstybės įgaliotų valstybės institucijų ir asmenų, nurodytų baudžiamajame procese tik įstatymų nustatyta tvarka ir esant BPK nurodytoms sąlygoms bei pagrindams, siekiant užtikrinti netrukdomą baudžiamąjo proceso eigą ir įvykdyti BPK numatytus uždavinius.

Ši procesinė prievartos priemonė nėra kardomoji priemonė suėmimas. Atiduotas į ekspertizės įstaigą, asmuo gali atvykti pats arba į ją turi būti pristatomas atskirai nuo kitų suimtų asmenų, nes suėmimas jam nepaskirtas. Į minėtą įstaigą asmenį gali pristatyti policija arba jo artimieji. Teisėjai, priimdami tokias nutartis asmenų, kurie nėra suimti, atžvilgiu, turi vadovautis tik BPK 141 str. 1 ir 3 dalimis. O jei asmuo yra suimtas, į ekspertizės įstaigą jis pristatomas policijos konvojaus. Įtariamajam, kuris nėra suimtas, atidavimo į ekspertizės įstaigą ir laikymo joje terminai nustatomi arba pratęsiami laikantis tos pačios tvarkos kaip ir skiriant, pratęsiant ar apskundžiant suėmimą, todėl jam turi būti nustatomas konkretus asmens laikymo ekspertizės įstaigoje terminas. Šio termino trukmė gali būti iki trijų mėnesių. Jei nespėjama atlikti ekspertizės, šis terminas gali būti pratęstas dar iki trijų mėnesių. Buvimo ekspertizės įstaigoje laikas įskaitomas į suėmimo laiką. Pažymėtina, kad skiriant šią procesinę prievartos priemonę ikiteisminio tyrimo teisėjui ar teismui pats įtariamasis gali ir nedalyvauti posėdyje. Tais atvejais, kai BPK 141 str. 1 ar 4 d. pagrindu įtariamasis buvo atiduotas ekspertizės įstaigai teismo psichiatrijos ekspertizei atlikti, laikymo ekspertizės įstaigoje ar suėmimo terminai pratęsiami dalyvaujant įtariamajam, jeigu pagal eksperto išvadą tam netrukdo jo psichikos sutrikimo pobūdis (tuomet taikoma BPK 127 str. 6 d. nuostata, kad asmuo privalo dalyvauti, kai yra sprendžiamas ilgiau kaip šešis mėnesius trunkančio suėmimo pratęsimo klausimas).

Suimtas įtariamasis į ekspertizės įstaigą ikiteisminio tyrimo metu atvežamas prokuroro nutarimu. Tai reiškia, kad asmuo, kuriam skirta kardomoji priemonė suėmimas, prireikus atlikti teismo psichiatrijos ekspertizę ir teismui šią ekspertizę paskyrus, į teismo psichiatrijos įstaigą pristatomas prokuroro nutarimu. Tačiau tik tokiam laikui, kol galioja ikiteisminio tyrimo teisėjo skirta kardomoji priemonė. Jeigu šio termino ekspertizei atlikti neužtenka, terminą galima pratęsti ikiteisminio tyrimo teisėjo ar teismo nutartimi.

Jeigu tiriant ar nagrinėjant baudžiamąją bylą prireikia įtariamajam ar kaltinamajam atlikti teismo medicinos ar teismo psichiatrijos ekspertizę, įtariamasis ikiteisminio tyrimo teisėjo, o kaltinamasis teismo nutartimi gali būti pristatomas į ekspertizės įstaigą ir laikomas ten iki ekspertizės akto prokurorui arba teismui pateikimo. Kol teismo psichiatriinės ekspertizės išvada konkrečioje byloje nepateikta, preziumuojama, kad asmuo yra pakaltinamas ir procesas byloje vyksta pagal bendrąsias taisykles.

- Ir specialisto išvadas dėl būtinybės skirti ekspertizę pateikia, ir pačias ekspertizes atlieka Valstybinė teismo psichiatrijos tarnyba prie Sveikatos apsaugos ministerijos. Šiuo metu tarnybos struktūroje yra Utenos ekspertinis skyrius (stacionaras), susidedantis iš dviejų poskyrių: 1-ojo suimtųjų asmenų ir 2-ojo nesuimtųjų asmenų, bei 10 ambulatorinių teismo psichiatrijos skyrių Vilniuje, Kaune, Kauno raj., Klaipėdoje, Šiauliuose, Panevėžyje, Rokiškyje. 36 teismo psichiatrai ekspertai ir 7 teismo psichologai ekspertai bei 1 vaikų ir paauglių teismo psichologas ekspertas aptarnauja visas šalies teisėsaugos institucijas. Būtent Utenos ekspertiniame skyriuje ir laikomi visi teismo dar nenuteisti asmenys, kuriems skirta procesinė prievartos priemonė – pristatyti į sveikatos priežiūros įstaigą. Ambulatoriniuose teismo psichiatrijos tarnybos skyriuose atliekamos ambulatorinės teismo psichiatrijos, teismo psichologijos ekspertizės baudžiamosiose bylose nesuimtiems asmenims; teikiamos specialisto išvados teismo psichiatrijos, teismo psichologijos klausimais. Ambulatorinėms teismo psichiatrijos ekspertizėms atlikti ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartis pristatyti asmenį į sveikatos priežiūros įstaigą nereikalinga, nes tokio pobūdžio ekspertizė dažniausiai atliekama remiantis ankstesnėmis asmens gydymo istorijomis bei trumpalaikiu asmens ištyrimu. Ambulatorinėms teismo psichiatrijos ekspertizėms atlikti būtina tik ikiteisminio tyrimo teisėjo ar teismo nutartis skirti teismo psichiatrinę ekspertizę. O stacionarinėms ekspertizėms reikalinga ikiteisminio tyrimo teisėjo ar teismo nutartis skirti teismo psichiatrinę ekspertizę ir dar viena ikiteisminio tyrimo teisėjo ar teismo nutartis pristatyti asmenį į sveikatos priežiūros įstaigą.

Itin dažnai nusikaltimą padarę sveiki asmenys siekia išvengti atsakomybės už jį. Ne paslaptis, kad asmuo, pripažinus jį nepakaltinamu, išvengia galimai griežtos bausmės ir atsiperka tik priverčiamosiomis medicinos priemonėmis. Pasitaiko, kad surenkama pakankamai duomenų, pagrindžiančių, kad asmuo yra padaręs nusikalstamą veiką, tačiau ekspertizės akte būna nurodyta, kad darydamas nusikaltimą asmuo sirgo psichine liga, todėl negalėjo gerai suvokti savo veiksmų esmės ir jų valdyti. Ekspertizės metu asmens, nors ir sergančio psichine liga, būseną yra stabili, todėl jis gali suprasti savo veiksmų esmę ir juos valdyti. Toks asmuo, remiantis ekspertizės aktu, atsižvelgiant į jo psichikos būklę, gali būti apklausiamas ir duoti parodymus ikiteisminio tyrimo metu ir teisme. Be to, ekspertizės

akte būna nurodoma, kad tokiam asmeniui taikyti priverčiamąsias medicinos priemones netikslinga. Taigi nusikaltimo sudėties visumai trūksta subjektyviosios pusės. Šiuo atveju jos nėra, nes asmuo serga psichine liga, todėl darydamas nusikaltimą negalėjo blaiviai suvokti savo veiksmų esmės ir jų valdyti. Nesant nusikaltimo sudėties visumos negalima teigti, kad buvo padaryta nusikalstama veika. Taigi negalima kreiptis ir į teismą dėl priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo, nes ekspertizės akte nurodyta, kad tai netikslinga. Taigi nusikalstamą veiką padaręs asmuo išvengs bet kokių prievartinių priemonių. Dėl to šią procesinės prievartos priemonę svarbu taikyti ne tik kai yra aiškūs psichinės ligos požymiai, bet ir kai įtariama, jog jie yra simuliuojami. Panevėžio apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2010 m. gegužės 19 d. nutartyje baudžiamojoje byloje Nr. 1S-435-168/2010 nurodyta, kad asmeniui paskirta stacionarinė teismo psichiatrinė ekspertizė pagrįsta, nes iš bylos duomenų matyti, kad teismas turėjo pagrindą įtarti galimą kaltinamojo nustatytos ligos požymių simuliaciją, jam siekiant išvengti baudžiamosios atsakomybės, todėl kilus abejonių paskyrė stacionarinę teismo psichiatrinę ekspertizę. Teismas taip manė, nes iš teismajame posėdyje apklaustų liudytojų, bendravusių su kaltinamuoju, parodymų matyti, kad jiems nekilo minčių, kad kaltinamasis gali sirgti. Netgi vienam liudytojui bendraujant su juo susidarė įspūdis, jog kaltinamasis taip ieškojo būdų, kaip išsisukti nuo bausmės. Nors iš kaltinamajam atliktos ambulatorinės teismo psichiatrinės ekspertizės išvados ir matyti, kad jis, darydamas nusikaltimą, taip pat ekspertizės metu sirgo mišraus tipo šizofrenija, dėl to negalėjo suvokti daromos veikos pavojingumo, suprasti savo veiksmų reikšmės ir jų valdyti, tačiau gydytojas ekspertas, teismajame posėdyje patvirtinęs tokią savo išvadą, parodė, kad ekspertizės išvadą pateikė daugiausia vadovaudamasis įrašais ligos istorijoje. Jis nepaneigė, kad galima ir tokios ligos požymių simuliacija siekiant išvengti baudžiamosios atsakomybės. Kiek šiuo metu kaltinamasis yra pavojingas visuomenei, ekspertas negalėjo pasakyti. Dėl to buvo paskirta stacionarinė psichiatrinė ekspertizė, kuri per visą stacionarinį laikotarpį turėjo nustatyti, ar asmuo simuliuoja ligą.

Jei teismo psichiatrijos ekspertizė nustato, kad įtariamasis dėl psichinės ligos yra pavojingas visuomenei, teisėjo nutartimi jo buvimo laikas ekspertizės įstaigoje gali būti pratęstas arba įtariamasis gali būti perkeltas į kitą specialią įstaigą, kol teismas nuspręs dėl priverčiamųjų medicinos priemonių skyrimo. Buvimo kitoje specialioje įstaigoje laikas pratęsimas teisėjo nutartimi ir yra įskaitomas į suėmimo laiką. Iš Panevėžio apygardos teismo

Baudžiamųjų bylų skyriaus 2009 m. kovo 20 d. nutarties baudžiamojoje byloje Nr. 1S-241-134/2009 matyti, kad įtariamajam atlikus stacionarinę psichiatrinę teismo medicinos ekspertizę nustatyta, jog jis, darydamas nusikalstamą veiką, sergo ir tebeserga lėtiniu psichikos sutrikimu – paranoidine šizofrenija, negalėjo ir negali suprasti savo veiksmų esmės ir jų valdyti, yra socialiai pavojingas, jį reikia gydyti, todėl, vadovaujantis visuomenės saugumo interesais, kol byla bus išnagrinėta teisme, rekomenduojama įtariamąjį perkelti į VšĮ Rokiškio psichiatrijos ligoninę ir priverstinai gydyti bendro stebėjimo sąlygomis. Taigi turi būti užtikrintas ne tik reikiamas asmens stebėjimas, tačiau ir kitokio pobūdžio reikiama medicinos pagalba. Šioje byloje prokuroras nutarimu pradėjo procesą dėl priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo įtariamajam ir įtariamasis, atsižvelgiant į teismo medicinos ekspertizės išvadą, teismo nutartimi buvo laikinai perkeltas į VšĮ Rokiškio psichiatrijos ligoninę. Įtariamasis šiuo sprendimu nebuvo pripažintas nepakaltinamu, nes tai gali padaryti tik jo byla išnagrinėjęs teismas, jei bus įrodyta, kad jis padarė baudžiamojo įstatymo uždraustą veiką būdamas nepakaltinamas. Įtariamojo perkėlimas į specialią įstaigą yra tik laikina įstatymo numatyta priemonė, kol byla išnagrinėjęs teismas nuspręs dėl priverčiamųjų medicinos priemonių skyrimo. O BK 98 str. nustatytas priverčiamąsias medicinos priemones, nustatydamas stebėjimo sąlygas ir stebėjimo įstaigos rūšį, asmenims, pripažįstamiems nepakaltinamais, teismas taiko tik išnagrinėjęs byla.

17. Atvesdinimas

Atvesdinimas – tai viena iš procesinių prievartos priemonių, skirtų baudžiamojo proceso teisės nustatytai tvarkai atkurti ar apsaugoti. Tai kompetentingų valstybės institucijų taikoma teisė, atkurianti prievartinę priemonę pažeistai baudžiamojo proceso teisės nustatytai tvarkai atkurti, užtikrinti, kad asmenys vykdytų tas nustatytas pareigas, kurias įgyvendinti dėl vienu ar kitu priežasčių pasidarė sunkiau. Tokios priemonės esmė yra ta, kad baudžiamojo proceso dalyvis, atsisakęs vykdyti vieną ar kitą procesinę pareigą, priverčiamas ją vykdyti. Priverstinis pareigų vykdymas vertinamas ne kaip procesinė bausmė, o kaip priemonė, užtikrinanti normalią baudžiamojo proceso eigą. Šia priemone siekiama įgyvendinti atsiradusį pirminį teisės santykį, siekiant atkurti teisės nustatytą tvarką, netaikant asmeniui jokios bausmės. Pagrindinis šios priemonės tikslas – ne pasmerkti ar bausti, o naudojant prievartą prieš pareigų nevykdančią asmenį – pašalinti kliūtis plėtotis normaliems teisės santykiams.

BPK 83 str. reglamentuotos liudytojo pareigos ir atsakomybė. Dėl to kiekvienas šaukiamas kaip liudytojas asmuo privalo atvykti pas ikiteisminio tyrimo pareigūną, prokurorą ar į teismą ir duoti teisingus parodymus, kas jam žinoma apie reikšmės bylai išspręsti turinčias aplinkybes. Liudytojui, kuris be svarbios priežasties neatvyksta pas ikiteisminio tyrimo pareigūną, prokurorą ar į teismą arba be teisėto pagrindo atsisako ar vengia duoti parodymus, gali būti taikomos numatytos procesinės prievartos priemonės. Viena iš šių priemonių – atvesdinimas. BPK 142 str. įtvirtinta nuostata, kad asmuo privalo atvykti šaukiamas pas ikiteisminio tyrimo pareigūną, prokurorą ar į teismą. Be pateisinamos priežasties neatvykęs įtariamasis, kaltinamasis ar liudytojas gali būti atvesdinami. Asmenį atvesdina policija ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro nutarimu, ikiteisminio tyrimo teisėjo ar teismo nutartimi. BPK 142 str. suteikia teisę teismui, prokurorui ar ikiteisminio tyrimo pareigūnui taikyti procesinę prievartos priemonę – atvesdinimą, jeigu kaltinamasis, įtariamasis, nukentėjęsysis ar kiekvienas, šaukiamas kaip liudytojas, asmuo neatvyksta į apklausą be pateisinamos priežasties. Pagal BPK 37 str. pateikiamą pavyzdinį svarbių asmens nedalyvavimo baudžiamajame procese sąrašą svarbiomis asmens nedalyvavimo

baudžiamajame procese priežastimis laikomos šios: laisvės atėmimas dėl administracinio arešto, sulaikymo, suėmimo ar bausmės atlikimo; nutrūkęs susisiekimasis dėl epidemijos, priešo užpuolimo, labai didelio potvynio ar panašios nenugalimos jėgos; išvykimas į tolimąjį plaukiojimą; šaukiamam asmeniui netikėta jo stambaus turto netektis; sveikatos priežiūros įstaigos nustatyta liga, dėl kurios asmuo negali atvykti gavęs šaukimą; šeimos narių ar artimųjų giminaičių mirtis ar staiga susidariusi pavojinga jų gyvybei būklė; šaukimo negavimas arba pavėluotas gavimas. Į šias svarbias neatvykimo priežastis atsižvelgiama gana lanksčiai. Tai įrodo teismų praktikoje išsamiau paaiškinta šeimos narių ar artimųjų giminaičių staiga susidariusi pavojinga gyvybei būklė. Būtina sąlyga, kad ši priežastis būtų pripažinta svarbia, yra ta, jog šaukiamas į posėdį asmuo slaugos negali pavesti niekam kitam. Panevėžio apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2008 m. lapkričio 4 d. nutartyje baudžiamojoje byloje Nr. 1S-648-349/2008 nurodyta, kad iš byloje esančių medicininių dokumentų matyti, jog kaltinamosios motinos sveikatos būklė yra sunki: ji yra visiškai neįgali, 2008 m. rugsėjo pradžioje persirgo pakartotiniu smegenų insultu. Tokios būklės asmeniui neabejotinai būtina nuolatinė priežiūra, kurią atlieka kaltinamoji. Tačiau skundžiamos nutarties priėmimo metu kaltinamosios motinai buvo baigtas stacionarinis ir taikomas tik ambulatorinis gydymas, o tai leidžia daryti išvadą, kad jos sveikatos būklė stabilizavosi. Pirmosios instancijos teismas pažymėjo, kad kaltinamosios motinos sveikata yra labai silpna ilgą laiką – ketverius metus, todėl suprantama, kad kaltinamoji negali nuolat rūpintis ligone, todėl ir ieško ją laikinai galinčių pavaduoti asmenų. Tai patvirtina faktas, kad kaltinamoji dalyvavo 2008 m. rugsėjo 18 d. vykusiame teismo posėdyje ir jos skundo teiginiai, kad ji ieškiosianti motiną galinčių slaugyti asmenų. Kaltinamoji apie 2008 m. spalio 2 d. vykiantį teismo posėdį buvo informuota 2008 m. rugsėjo 11 d. šaukimu, todėl per tris savaites galėjo rasti laikinai jos motiną galintį prižiūrėti asmenį, tačiau nieko tuo klausimu nedarė. Esant tokioms aplinkybėms, skundžiamą nutartį priėmęs teismas pagrįstai pripažino kaltinamosios nedalyvavimo 2008 m. spalio 2 d. vykusio teismo posėdyje priežastį nesvarbia.

Taip pat paminėtina ir Panevėžio apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2008 m. rugsėjo mėn. 22 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1S-595-511/2008, pagal kurią nustatyta, kad viena iš svarbių asmens nedalyvavimo baudžiamajame procese priežasčių laikoma ikiteisminio tyrimo įstaigai, prokurorui ar teismui adresuota sveikatos apsaugos ministro nustatytos formos pažyma patvirtinta liga, dėl kurios asmuo negali atvykti

pagal šaukimą (BPK 37 str. 1 d. 5 p.). Kaltinamajam šaukimas buvo įteiktas pasirašytinai, o tokia pažyma teismui iki 2008 m. rugpjūčio 21 d. teismo posėdžio ar jo metu nepateikta, duomenų, paaiškinančių kitokias svarbias neatvykimo priežastis, teismas neturėjo, todėl neatvykus kaltinamajam į teismo posėdį taikyti jam atvesdinimą formaliai galėjo. Tačiau iš pateiktos VĮ Ignalinos rajono ligoninės pažymos bei ekspertizės iš K. R. ligos istorijos matyti, kad kaltinamajam dėl 2008 m. rugpjūčio 20 d. patirtos traumos buvo atlikta kelio sąnario raiščių susiuvimo operacija, K. R. gydytas chirurgijos skyriuje nuo 2008 m. rugpjūčio 20 d. iki 2008 m. rugpjūčio 21 d. (b.l.32). Akivaizdu, kad atvykti į teismo posėdį 2008 m. rugpjūčio 21 d. kaltinamasis negalėjo dėl objektyvios priežasties, kurios apylinkės teismas, priimdamas nutartį, nežinojo. Ši neatvykimo į teismo posėdį priežastis pripažintina svarbia, todėl nutartis atvesdinti asmenį buvo panaikinta.

BPK 37 str. nurodytas sąrašas nėra baigtinis, nes ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro, ikiteisminio tyrimo teisėjo ar teismo sprendimu svarbia asmens nedalyvavimo priežastimi gali būti pripažinta ir kitokia neatvykimo priežastis. Apie bet kurią priežastį, trukdančią atvykti dalyvauti procese, asmuo nedelsdamas privalo pranešti šaukimą išsiuntusiam pareigūnui arba teismui.

Vykdyti nutarimą arba nutartį atvesdinti asmenį šiuos dokumentus surašę asmenys dažniausiai įpareigoja tos vietovės, kurioje gyvena atvesdintinas asmuo, policijos įstaigos pareigūnus. Vienintelėje Lietuvos policijos generalinio komisaro 2001 m. spalio 10 d. įsakymu Nr. 460 dėl policijos apylinkės inspektoriaus tarnybinės veiklos instrukcijos patvirtinimo patvirtintoje Policijos apylinkės inspektoriaus tarnybinės veiklos instrukcijoje tiesiogiai nurodyta, kad apylinkės inspektorius vykdo teismų, prokuratūros ir ikiteisminio nagrinėjimo institucijų pavedimus, nutarimus dėl atvesdinimo bei paieškos. Žinoma, ne tik apylinkės inspektoriai vykdo asmenų atvesdinimą. Teritorinės policijos įstaigos viršininkas šią užduotį gali pavesti ir kitiems jam pavaldiems policijos pareigūnams

Paminėtina ir tai, kad teisės aktai nereglamentuoja, kaip turi būti vykdomas asmenų atvesdinimas. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2010 m. rugpjūčio 23 d. sprendime administracinėje byloje Nr. A-756-454/2010 nurodyta, kad policijos pareigūnas, turėdamas vykdyti nutartį dėl asmenų atvesdinimo į teismo posėdį, trims asmenims iš keturių įteiktė šaukimus vykti į teismą patiems, nors to BPK 142 str. nenumato. Galiojantys teisės aktai nenumato policijos pareigūnams, vykduojantiems nutartį ar nutarimą dėl asmenų atvesdinimo, teisės įteikinti šaukimus ar vykdyti

užduotį asmenų ne atvesdinant, o kitokiu policijos pareigūno pasirinktu būdu. Teismas nurodė, kad policijos pareigūnas nuovados viršininko nustatytą tarnybos užduotį turėjo įvykdyti tiksliai. Tai reiškia, kad esant priimtam nutarimui ar nutarčiai ir policijos pareigūnui ją vykdant asmuo privalo būti atvesdintas, o ne kitais būdais jam turi būti pranešta apie pareigą atvykti pas ikiteisminio tyrimo pareigūną, prokurorą ar į teismą. Įstatymas nenumato, jog asmenys gali būti atvesdinti jiems iš anksto įteikus šaukimus. Daug kur taikoma tokia ydinga nutarčių ir nutarimų dėl asmenų atvesdinimo vykdymo praktika, kai asmenys, kurie pagal teismo nutartį turi būti atvesdinami, t. y. pristatomi teisėjui, prokurorui ar pareigūnui, neatvesdinami, o įteikiami šaukimai jiems patiems.

Beje, ši procesinė prievartos priemonė taikoma ne tik baudžiamajame procese, bet ir administraciniame procese. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas 2010 m. vasario 1 d. nutartimi byloje Nr. N-575-3321-10 nurodė, kad administraciniame procese, kai administracinė atsakomybėn traukiamo asmens buvimo vieta nežinoma, pirmosios instancijos teismas turėtų svarstyti galimybę skelbti asmens paiešką gyvenamajai ar faktinei buvimo vietai nustatyti ir (arba) teismo šaukimui bei pranešimui apie teisme nagrinėjamo klausimo esmę įteikti pagal analogiją taikant Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 142 straipsnį.

Kalbant apie atvesdinimo, kaip procesinės prievartos priemonės, ypatybes, būtina pažymėti, kad tai nėra toks baudžiamojo proceso veiksmas, kurio metu surenkami baudžiamajai bylai ištirti svarbūs duomenys. Tai greičiau pagalbinis baudžiamojo proceso veiksmas, padedantis surasti ir pristatyti svarbiausius jo dalyvius – asmenis. Ir tik šie surastieji ir atvesdintieji asmenys gali suteikti vertingų žinių, gaunamų naudojantis visomis BPK leidžiamomis priemonėmis. Būtent dėl šios priežasties būtina atvesdinimą planuoti kartu su kitais baudžiamojo proceso veiksmis. Atvesdinus asmenį galima atlikti apklausas, patikrinti parodymus, taip pat eksperimentus, akistatas ir aibę kitų veiksmų. Daugelyje iš šių veiksmų dalyvauja ne vienas proceso dalyvis. Dėl to suderinti atvesdinimą ir tolesnius proceso veiksmus čia ypač svarbu, nes atvesdinus asmenį privalo atlikti reikalingus ikiteisminio tyrimo veiksmus, kuriuos atliekant tam asmeniui dalyvauti būtina, kad vėliau nereikėtų jo ieškoti ir galbūt atvesdinti pakartotinai. Nutarime arba nutartyje būna nurodoma asmenį pristatyti tam tikru laiku. Dėl to ši dokumentą surašęs pareigūnas turi planuoti, kokius veiksmus tuo metu atvesdintas asmuo turi atlikti, ar kviešti šiems veiksmams atlikti kitus asmenis.

Be abejo, atvesdinamas asmuo turi būti blaivus, neapsvaigęs nuo narkotinių ar psichotropinių medžiagų, nes jis dalyvaus proceso veiksmuose. Siekiant to išvengti, atvesdinimą vykdančioms pareigūnoms atėjus pas atvesdintą asmenį būtina pasirūpinti, kad prieš atvesdinamas arba atvesdinimo metu jis nevartotų alkoholio, narkotinių ar psichotropinių medžiagų. Praktikoje yra pasitaikę atvejų, kai atvesdinamas asmuo, prieš vykdamas su pareigūnais, suspėja pavartoti narkotinių medžiagų. Toks asmuo procesinių veiksmų negali atlikti tol, kol yra apsvaigęs.

Kadangi asmuo yra atvesdinamas, nes turi atlikti įvairius procesinius veiksmus, atvesdinimą vykdančioms pareigūnoms būtina užtikrinti, kad jis turėtų asmens tapatybę patvirtinantį dokumentą.

18. Laikinas nuosavybės teisės apribojimas

Teisingumas reikalauja, kad nusikaltimą padaręs asmuo būtų teisingai nubaustas, įstatymo nustatytais atvejais jo turtas konfiskuotas ir kad nukentėjusiajam būtų atlyginta žala. Materialinės žalos atlyginimą garantuoja Konstitucijos 30 str. 2 dalis „Asmeniui padarytos materialinės ir moralinės žalos atlyginimą nustato įstatymas“. BPK 116 str. įpareigoja ikiteisminio tyrimo pareigūną, prokurorą ar teisimą užtikrinti nusikalstama veika padarytos materialinės žalos atlyginimą ir galimą turto konfiskavimą. Vienas iš tokių užtikrinimo būdų yra laikinas nuosavybės teisės apribojimas. Tai prevencinio pobūdžio procesinė prievartos priemonė. Prevencija teisėje apibrėžiama kaip fizinių ir juridinių asmenų nukrypimų nuo teisės normų užkardymas, siekiant išvengti iš anksto numatomų žalingų pasekmių. Prevencinę funkciją atliekančių prievartos priemonių bendrasis tikslas – užkirsti kelią neteisėtiems ir kitiems valstybės nepageidaujamiems baudžiamojo proceso dalyvių veiksams, trukdantiems pasiekti baudžiamojo proceso tikslus. Laikinei apribojus nuosavybės teisę savininkas nuosavybės teisių į tokį turtą nepraranda. Turto areštas, kaip prevencinė priemonė, tik riboja subjektines savininko teises. Paprastai tai būna disponavimo turtu ribojimas, o jei gresia turto vertės sumažinimas ar sunaikinimas, tai apribojamas ir jo naudojimas bei valdymas. Ji gali būti skiriama ir asmenims, turintiems nusikalstamu būdu gauto turto, jeigu ikiteisminio tyrimo metu ar nagrinėjant baudžiamąją bylą teisme surinkta šių aplinkybę patvirtinančių duomenų.

Laikinas nuosavybės teisės apribojimas veiksmingas, jeigu operatyviai randamas aprašytinas turtas, užtikrinama, kad jis nebus paslėptas, sunaudotas, realizuotas ar sunaikintas. Todėl toks apribojimas gali būti, o praktikoje paprastai skiriamas kartu su poëmiu ir krata. Šios procesinės prievartos priemonės yra susijusios su žmogaus privataus gyvenimo neliečiamumo suvaržymu, todėl, kitaip negu prokuroro nutarimu taikomas laikinas nuosavybės apribojimas, gali būti atliekamos tik motyvuota ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartimi.

Aptariamoji procesinė priemonė suvaržo ne tik asmens, kurio nuosavybės teisė apribojama, bet ir kito šio turto savininko (bendraturčio) teises. Todėl visiems šiems asmenims nutarimas įteikiamas nedelsiant ir ne vėliau

kaip kitą darbo dieną nuo jo priėmimo. Nesant tokios galimybės laikoma, kad nutarimas paskelbtas, kai yra įregistruojamas Turto arešto aktų registre. Čia prokuroras nutarimą dėl turto arešto įregistruoja, išsiųsdamas jį apylinkės teismo hipotekos skyriui. Jeigu laikinai apribojama nuosavybės teisė į piniginius indėlius, paprastai visos operacijos su jais nutraukiamos, o prokuroro priimtas nutarimas perduodamas vykdyti finansinei įstaigai.

Ši procesinė prievartos priemonė gali būti skiriama tik tuo atveju, kai yra pakankamai duomenų, leidžiančių manyti, kad įtariamasis padarė nusikalstamą veiką (BPK 121 str. 2 d.). Teismų praktikoje laikomasi nuostatos, kad skiriant kardomąją priemonę asmens kaltumo klausimas nesprenžiamas. Ikiteisminio tyrimo metu taikomų kardomųjų ir procesinės prievartos priemonių tikslas – ne nubausti asmenį, o greitai, nešališkai ir netrukdomai iširti nusikalstamą veiką ar panaikinti galimybę įtariamajam daryti naujas nusikalstamas veikas. Šioje proceso stadijoje įtaramo pagrįstumas gali būti ne tokio paties lygio, koks reikalingas pripažinti asmenį kaltu padariusiu nusikaltimą, todėl faktai, keliantys tokį įtarimą, neturi būti tokie pat įtikinami, kokie turėtų būti vēlesnėse baudžiamojo proceso stadijose (Lietuvos Aukščiausiojo teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. spalio 9 d. nutartis, priimta civilinėje byloje A. M. v. Lietuvos valstybė, bylos Nr. 3 K-3-388/2007). Įstatymas nenurodo, kiek duomenų būtina surinkti, kiek šie duomenys turi būti įtikinami, tačiau BPK 152 str. 1 d. 3 p. reikalaujama, kad nutarime turi būti nurodyti sprendimo motyvai. Šios priemonės skyrimas tenka prokuroro diskrecijai, t. y. skirdamas šią priemonę prokuroras savo nuožiūra vertina, ar turimi duomenys pakankamai išsamūs ir patikimi, ar nustatyti faktai yra pakankamas pagrindas daryti tokią prielaidą, ir remdamasis šiais duomenimis motyvuoja sprendimą laikinai apriboti nuosavybės teisę. Pabrėžtina, kad laikinas nuosavybės teisės apribojimas yra laikina procesinė prievartos priemonė, kuri padeda užtikrinti galimą teismo sprendimą ateityje. Tik teismas ar teisėjas gali galutinai įvertinti surinktus duomenis, ar jie išsamūs ir patikimi, ir priimti sprendimą dėl asmens nusikalstamu būdu įgyto turto likimo. Prokuroras savo sprendimu tik sudaro prielaidas galutiniam teismo (teisėjo) sprendimui.

Laikinas nuosavybės teisės apribojimas gali būti skiriamas, esant bent vienam iš dviejų pagrindų, t. y. kai baudžiamajame procese turi būti užtikrintas civilinis ieškinys arba galimas turto konfiskavimas. Ši procesinė prievartos priemonė susijusi su viena iš asmens konstitucinių teisių – teise į nuosavybės neliečiamumą, todėl turi būti skiriama pagrįstai ir įsitikinus, jog tam yra teisėtas pagrindas. Juridinio asmens nuosavybės teisė taip pat

gali būti laikinai apribota, kai: siekiama užtikrinti galimą turto konfiskavimą BK 72 str. numatytais atvejais arba užtikrinti civilinį ieškinį, jei yra pakankamas pagrindas juridinį asmenį įtraukti civiliniu atsakovu. Šios procesinės prievartos priemonės taikymo sąlyga yra pakankamas įtarimas, kad šis turtas gali būti išseikvotas, paslėptas arba toks turtas ar teisė į jį perleista tretiesiems asmenims. Laikinas nuosavybės teisių apribojimas panaikinamas prokuroro nutarimu ar teismo nutartimi, jeigu ši priemonė tampa nebereikalinga –išnyksta visi jos taikymo pagrindai.

Ši priemonė skiriama prokuroro nutarimu įtariamajam, juridiniam asmeniui ar pagal įstatymus materialiai atsakingam už įtariamojo veiksmus fiziniam asmeniui arba fiziniams asmenims, kurie turi nusikalstamu būdu gautą ar įgytą turtą.

Nutarimas paskirti šią priemonę nedelsiant ir ne vėliau kaip kitą darbo dieną įteikiant jo nuorašą paskelbiamas asmeniui, kurio nuosavybės teisė laikinai apribojama, ir visiems turto, į kurį laikinai apribojamos nuosavybės teisės, savininkams (bendraturčiams). Jeigu nėra galimybės nedelsiant paskelbti nutarimą, laikoma, kad nutarimas paskelbtas, kai jis įregistruojamas Turto arešto aktų registre. Tretiesiems asmenims laikinas nuosavybės teisės apribojimas sukelia teisinės pasekmes nuo turto arešto akto įregistravimo Turto arešto aktų registre. Panaikinęs laikiną nuosavybės teisės apribojimą, prokuroras ar teismas apie tai nedelsdamas taip pat turi pranešti turto arešto aktų registro tvarkytojui ir pateikti nutarimą ar nutartį panaikinti laikiną nuosavybės teisės apribojimą.

Nuo 2002 m. sausio 1 d. įsigaliojus Turto arešto aktų registro įstatymui pradėjo veikti Turto arešto aktų registras, kurio tikslas – kaupti ir teikti informaciją apie visus Lietuvoje priimtus turto arešto aktus. Turto arešto aktus registruoja apylinkių teismų hipotekos skyriai, o registro duomenų bazę tvarko Centrinė hipotekos įstaiga. Turto arešto aktas įregistruojamas per 8 darbo valandas nuo jo gavimo Turto arešto aktų registre, išskyrus atvejus, kai hipotekos teisėjo nutartimi įregistruoti aktą atsisakoma.

Asmens, kurio nuosavybės teisė laikinai apribojama, turtas aprašomas dalyvaujant BPK 145 str. 4 d. nurodytiems asmenims (buto, namo ar kitų patalpų savininkui, nuomotojui, valdytojui, pilnamečiam jų šeimos nariui ar artimam giminaičiui, įmonės, įstaigos ar organizacijos atstovui; kai nėra galimybės užtikrinti šių asmenų dalyvavimą, turtas aprašomas kviestinio ar savivaldybės institucijos atstovo akivaizdoje). Visas aprašomas turtas turi būti parodomas aprašant dalyvaujantiems asmenims. Laikino nuosavybės teisės apribojimo protokole ar atskirai surašomame šio protokolo priede – turto apraše nurodomas aprašytų daiktų kiekis ir individualūs požymiai.

Laikiniai apribojus nuosavybės teises į lėšas, esančias bankų ar kitų kredito įstaigų sąskaitose, fiziniams ir juridiniams asmenims leidžiama atlikti tik tas šių lėšų operacijas, kurios numatytos nutarime. Asmeniui, kurio indėliui apribota nuosavybės teisė, draudžiama disponuoti nutarime nurodyto dydžio indėliu.

Priėmęs nutarimą dėl nuosavybės teisės apribojimo, prokuroras turi imtis priemonių, kad dėl turto arešto nebūtų padaryta žalos turtui, ir išspręsti areštuoto turto saugojimo, valdymo bei naudojimo klausimą. Jeigu nuosavybės teisė į turtą apribojama visiškai (uždraudžiama turtu disponuoti, naudotis ir jį valdyti), toks turtas iš savininko yra paaimamas ir gali būti perduodamas saugoti valstybės, savivaldybės įstaigoms, būtų eksploatavimo organizacijoms arba kitam asmeniui, pasirašytinai išaiškinant jų atsakomybę už perduoto saugoti turto išekvojimą, perleidimą ar paslėpimą. Jiems turi būti išaiškinta atsakomybė pagal BK 246 str. už šio turto iššvaistymą ar paslėpimą. Dėl to iš tokių asmenų paaimamas rašytinis pasižadėjimas. Prireikus toks turtas gali būti paaimamas. Kai laikinai apribota nuosavybės teisė į piniginius indėlius, visos operacijos su jais nutraukiamos, jei nutarime dėl laikino nuosavybės teisės apribojimo nenurodyta kitaip. Jeigu areštuojamam turtui taikomas kitoks režimas (pvz., disponavimo teisės apribojimas), turto savininkas ir turto saugotojas gali būti tas pats asmuo.

Jeigu turtas priklauso bendrosios nuosavybės teise, nuosavybės teisė gali būti apribota tik į įtariamojo ar juridinio asmens turto dalį. Pavyzdžiui, jei vienas asmuo yra įtariamojo sutuoktinis, remiantis BPK 151 str. 1 d., t. y. asmuo, materialiai atsakingas už sutuoktinio, kuris yra įtariamasis, nusikalstamu būdu gautą ar įgytą turtą. Materialiai atsakingų už įtariamojo veiksmus asmenų nuosavybės teisės laikinai apribojamos tik tada, kai turi būti užtikrintas procese civilinis ieškiny. Jei bendrosios nuosavybės dalis nenustatyta, laikinai, kol bus nustatyta šio asmens turto bendrosios nuosavybės dalis, gali būti apribojamos teisės į visą turtą. Pagal CK 3.109 str. nuostatas, atsižvelgiant į prievolės atsiradimo pagrindą, prievolės gali būti vykdomos iš bendro sutuoktinių turto. Tokios prievolės gali atsirasti sudarius įvairius sandorius, padarius žalos ar įgijus turto arba sutaupius be pagrindo. Lietuvos apeliacinio teismo 2010 m. birželio 28 d. nutartyje, priimtoje baudžiamojoje byloje Nr. 1N-45/2010, pažymėta, kad jei vienas sutuoktinis ar bendraturtis mano, jog turtinės jo teisės pažeidžiamos laikinai apribojus nuosavybės teisę į bendrosios jungtinės nuosavybės teise priklausantį turtą, jis gali kreiptis į teismą civilinio proceso tvarka dėl savo turto dalies atidalijimo iš bendrosios jungtinės nuosavybės teise priklaus-

sančio turto ir inicijuoti turto atidalijimo procesą. Tačiau tokie veiksmai kaip santuokos nutraukimas ir bendrosios jungtinės sutuoktinių nuosavybės padalijimas prokurorui priėmus nutarimą laikinai apriboti nuosavybės teises negali būti pagrindas panaikinti nutarimą laikinai apriboti nuosavybės teises. Klaipėdos apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2010 m. balandžio 27 d. nutartyje baudžiamojoje byloje Nr. 1S-164-557/2010 buvo nustatyta, kad prokuroro nutarimas laikinai apriboti įtariamajam nuosavybės teisę priimtas priėmus teismui sprendimą dėl sutuoktinių santuokos nutraukimo ir turto padalijimo. Šis teismo sprendimas civilinėje byloje yra įsiteisėjęs, pagal šį teismo sprendimą butas asmeninės nuosavybės teise jau priklauso sutuoktiniui, kuris jau nebėra materialiai atsakingas už buvusio sutuoktinio galimai nusikalstamais veiksmais padarytą žalą. Taigi tokiam sutuoktiniui negali būti taikomas BPK 151 str. 1 d. numatytas laikinas nuosavybės teisės apribojimas, siekiant užtikrinti įtariamajam, buvusiam sutuoktiniui, trečiųjų asmenų pareikštus civilinius ieškinius. Šiuo atveju atsakomybė dėl nepakankamos žalą patyrusių nukentėjusiųjų interesų apsaugos – pavėluoto laikino nuosavybės teisės apribojimo taikymo įtariamajam, sudariusio jam sąlygas perleisti turtą nepažeidžiant įstatymų reikalavimų, teko ikiteisminį tyrimą kontroliavusiam prokurorui. Nuo pat nusikalstamos veikos padarymo momento kaltininkas buvo aiškus ir buvo akivaizdu, jog nukentėjusiesiems padaryti sunkūs kūno sužalojimai ir byloje gali būti pareikšti civiliniai ieškiniai dėl turtinės bei neturtinės žalos atlyginimo, tačiau laikinas nuosavybės teisės apribojimas buvo skirtas tik praėjus daugiau kaip 2 mėnesiams po eismo įvykio.

Lietuvos Respublikos teisminėje praktikoje yra pasitaikę atvejų, kai laikinas nuosavybės teisės apribojimas skiriamas remiantis užsienio valstybės teisinės pagalbos prašymu. 2010 m. balandžio 15 d. teisinės pagalbos prašyme Harlemo miesto (Nyderlandų Karalystė) prokuroras nurodė, kad dėl tarptautinės prekybos narkotikais atliekamas ikiteisminis tyrimas, kuriame pagrindinis įtariamasis yra F. de K. F. de K. yra įsigijęs didelį žemės sklypą Lietuvoje, pasistatęs namą ir jį įregistravęs savo draugės lietuvės J. N. vardu, kuri oficialiai gauna mažas išmokas ir pati negali tokio turto įsigyti. Nurodė, kad Nyderlanduose prokuroras turi teisę finansinių nusikaltimų tyrimo metu imtis turto apsaugos priemonių tam, kad apsaugotų turtą jo konfiskavimo atveju. Teisinės pagalbos prašyme Harlemo miesto prokuroras prašė apieškoti lietuvės J. N. gyvenamąsias vietas ir konfiskuoti rastus daiktus, dokumentus kaip įrodymus. Vykdydamas šį prašymą, prokuroras atliko kratą. Buvo paimta 12 500 eurų, į kuriuos J. N. teisės buvo apribotos.

Taip pat buvo laikinai apribotos J. N. teisės ir į automobilį „BMW X6“. Klaipėdos apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2010 m. liepos 26 d. nutartyje baudžiamojoje byloje Nr. 1S-428-107/2010 nurodyta, kad remiantis Lietuvos Respublikos BK 72 str. 3 d. 2 p. kitiems fiziniams ar juridiniams asmenims perduotas turtas konfiskuojamas neatsižvelgiant, ar tie asmenys patraukti baudžiamojon atsakomybėn, jeigu, įgydami turtą jie žinojo arba turėjo ir galėjo žinoti, jog šis turtas, pinigai ar už juos naujai įgytos vertybės yra gautos iš nusikalstamos veikos. Taip pat konstatuota, kad Harlemono miesto prokuroro teisinės pagalbos prašyme nėra nieko, kas prieštarautų Lietuvos Respublikos įstatymams ir dėl ko toks prašymas negalėtų būtų patenkintas. Laikinas J. N. nuosavybės teisės į tam tikrą turtą apribojimas nereiškia visiško teisės į turtą praradimo, jeigu turtas įgytas teisėtai. Vadinasi, laikinai apriboti nuosavybės teisę galima ir asmenims, kurių turtas galėjo būti įgytas iš nusikalstamos veikos, ir netgi tuo atveju, jei ikiteisminis tyrimas atliekamas kitoje valstybėje.

Pažymėtina, kad gali būti apribota teisė į didesnės vertės turtą, nei pareikštas civilinis ieškinyš ar numatomas konfiskavimas. Lietuvos apeliacinio teismo 2010 m. birželio 28 d. nutartyje, priimtoje baudžiamojoje byloje Nr. 1N-45/2010, pabrėžta, kad atsižvelgiant į ekonomikos pokyčius po įvykių, kurių metu atsiranda turtinė žala, taip pat į tai, kad turto, į kurį apribotos nuosavybės teisės, vertė nuolat kinta, ikiteisminio tyrimo stadijoje nenustatinėjama, kokia yra turto, kuriam taikoma aptariama procesinė prievartos priemonė, tikroji rinkos vertė. Tačiau teismas konstatavo, jog paskirtas laikinas nuosavybės teisės apribojimas asmens turtui, įvertinus išdėstytus motyvus, nėra aiškiai neadekvatus pareikšto civilinio ieškinio dydžiui, todėl procesinė prievartos priemonė paskirta, nepažeidžiant proporcingumo principo, įtvirtinto BPK 11 str. 1 d. Vadinasi, laikinas nuosavybės teisės apribojimas turi būti daugiau ar mažiau adekvatus pareikšto civilinio ieškinio ar konfiskacijos dydžiui bei atitikti proporcingumo principą.

Išskyrus daiktus, kurie pagal įstatymą yra būtini įtariamajam ar jo šeimos nariams ir jo išlaikomiems asmenims, nuosavybės teisė gali būti apribota į bet kokį nekilnojamąjį turtą (pvz., žemės sklypus, miškus, butus, gyvenamuosius namus, statinius), kilnojamąjį turtą (pvz., visų rūšių transporto priemonės, buities technika, buitinės paskirties daiktus, meno kūrinius), pinigus (pvz., grynuosius, lėšas bankų sąskaitose), vertybinius popierius (pvz., akcijas, obligacijas, čekius). Apribota gali būti ir įtariojo (kaltinamojo) nuosavybės teisė į jo turtą, kuris yra bendrosios (dalinės ar jungtinės) nuosavybės dalis ir (tai labai svarbu) siekiant pakirsti nusikals-

tamų grupuočių ekonominę pagrindą – į piniginių lėšų banko sąskaitoje ar vertybinių popierių dalį toje įtariamąjo (kaltinamojo) įmonėje, kurią jis kontroliuoja ar kurioje turi akcijų. Ikiteisminio tyrimo metu itin svarbu operatyviai išsiaiškinti šio turto sudėtį ir jo buvimo vietą. Jeigu turtas privalo būti registruojamas įvairiuose registruose, tai galima padaryti paėmus išrašus iš šių registru. Taip pat galima pateikti paklausimą bankams ir nustatyti, kuriuose iš jų yra atidarytos to asmens sąskaitos, galima nustatyti ir lėšų judėjimą šiose sąskaitose. Vėliau, skiriant šią priemonę, turima informacija labai pravers.

Tam, kad laikinas nuosavybės teisės apribojimas galėtų kuo mažiau pažeisti asmenų, kuriems jis taikomas, teises ir teisėtus interesus, numatyta šią priemonę naudoti laikinai. Paskirtas laikinas nuosavybės teisės apribojimas negali trukti ilgiau kaip šešis mėnesius. Šis terminas ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartimi gali būti pratęstas, tačiau ne daugiau kaip du kartus po tris mėnesius. Baudžiamosiose bylose dėl sunkių ar labai sunkių nusikaltimų arba kai įtariamasis yra pasislėpęs, laikino nuosavybės teisės apribojimo termino pratęsimų skaičius neribojamas. Nutartis, kuria pratęsimas laikinas nuosavybės teisės apribojimas, ir ikiteisminio tyrimo teisėjo atsakymas pratęsti laikino nuosavybės teisės apribojimo terminą skundžiami aukštesniajam teismui. Jeigu byla perduota teismui, dėl laikino nuosavybės teisės apribojimo paskyrimo ar jo taikymo termino pratęsimo priimdamas nutartį nusprendžia teismas, kurio žinioje yra byla.

Asmuo, kurio nuosavybės teisė laikinai apribota, turi teisę prokuroro nutarimą apskusti ikiteisminio tyrimo teisėjui. Šį skundą ikiteisminio tyrimo teisėjas privalo išnagrinėti ne vėliau kaip per septynias dienas nuo skundo gavimo dienos. Ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartis skundžiama aukštesniajam teismui; šio teismo priimtas sprendimas yra galutinis.

Nutarime skirti laikiną nuosavybės teisės apribojimą turi būti nurodoma:

- 1) nutarimo priėmimo laikas ir vieta;
- 2) nutarimą priėmęs prokuroras;
- 3) nutarimo priėmimo motyvai ir laikino nuosavybės teisės apribojimo pagrindas;
- 4) asmuo, kurio nuosavybės teisė laikinai apribota (fizinio asmens vardas, pavardė, asmens kodas, gyvenamoji vieta; juridinio asmens pavadinimas, buveinės adresas, kodas);
- 5) asmuo, kurio ieškinio reikalavimo įvykdymui užtikrinti laikinai apribojama nuosavybės teisė (fizinio asmens vardas, pavardė,

- asmens kodas, gyvenamoji vieta; juridinio asmens pavadinimas, buveinės adresas, kodas), kai laikinai nuosavybės teisė apribojama siekiant užtikrinti civilinį ieškinį;
- 6) turto, į kurį laikinai apribojama nuosavybės teisė, pavadinimas, kodas (jei turtas registruojamas turto registre), trumpas aprašymas, buvimo vieta ir kiti turtą identifikuojantys duomenys;
 - 7) turto, į kurį laikinai apribojamos nuosavybės teisės, savininkas (bendraturčiai) – fizinio asmens vardas, pavardė, asmens kodas, gyvenamoji vieta; juridinio asmens pavadinimas, buveinės adresas, kodas;
 - 8) laikino nuosavybės teisės apribojimo būdai (ar visiškai apribojama nuosavybės teisė, ar atskiros šios teisės sudedamosios dalys) ir mastas;
 - 9) turto saugotojas ar administratorius (fizinio asmens vardas, pavardė, asmens kodas, gyvenamoji vieta; juridinio asmens pavadinimas, buveinės adresas, kodas);
 - 10) nutarimo vykdymo tvarka;
 - 11) nutarimo apskundimo tvarka.

Jeigu nutarimo skirti laikiną nuosavybės teisės apribojimą priėmimo metu nežinoma asmens, kurio nuosavybės teisė laikinai apribojama, turto sudėtis, buvimo vieta, tai nutarime konkretus turtas gali būti nenurodytas. Tokiu atveju nutarimą priėmęs prokuroras privalo imtis priemonių asmens, kurio nuosavybės teisė laikinai apribojama, turto sudėčiai, buvimo vietai nustatyti ir tai padaręs turi priimti papildomą nutarimą. Papildyti nutarimą nurodant konkretų turtą, į kurį apribojamos nuosavybės teisės, privaloma nedelsiant, vos tik nustatčius turto sudėtį.

19. Laikinas nušalinimas nuo pareigų ar laikinas teisės užsiimti tam tikra veikla sustabdymas

Laikinas nušalinimas nuo pareigų ar laikinas teisės užsiimti tam tikra veikla sustabdymas yra prevencinio pobūdžio procesinė prievartos priemonė. Prevencija teisėje apibrėžiama kaip fizinių ir juridinių asmenų nukrypimų nuo teisės normų užkardymas, siekiant išvengti iš anksto numatomų žalingų pasekmių. Prevencinę funkciją atliekančių prievartos priemonių bendrasis tikslas – užkirsti kelią neteisėtiems ir kitiems valstybės nepageidaujamiems baudžiamojo proceso dalyvių veiksams, trukdantiems pasiekti baudžiamojo proceso tikslus. Europos Žmogaus Teisių Teismas yra nurodęs, kad prevencinės prievartos priemonės gali būti taikomos tik įrodžius, kad yra reali grėsmė, jog baudžiamojo proceso dalyvis pasislėps, trukdys teisingumui arba darys naujus nusikaltimus. Nušalinant nuo pareigų įtariamąjį ar kaltinamąjį bent iš dalies suvaržoma jo galimybė trukdyti tyrimui, daryti įtaką jo darbovietėje dirbantiems darbuotojams, kurie byloje gali būti apklausti kaip liudytojai.

Procesinės prievartos priemonės gali būti skiriamos tik tuo atveju, kai yra pakankamai duomenų, leidžiančių manyti, kad įtariamasis padarė nusikalstamą veiką (BPK 121 str. 2 d.). Teismų praktikoje laikomasi nuostatos, kad skiriant kardomąją priemonę asmens kaltumo klausimas nesprenžiamas. Ikteisminio tyrimo metu taikomų kardomųjų ir procesinės prievartos priemonių tikslas – ne nubausti asmenį, o greitai, nešališkai ir netrukdomai iširti nusikalstamą veiką ar panaikinti galimybę įtariamajam daryti naujas nusikalstamas veikas. Šioje proceso stadijoje įtarimo pagrįstumas gali būti ne tokio paties lygio, kokio reikia pripažinti asmenį kaltu, padariusiu nusikaltimą, todėl faktai, keliantys tokį įtarimą, neturi būti tokie pat įtikinantys, kokie turėtų būti vėlesnėse baudžiamojo proceso stadijose (Lietuvos Aukščiausiojo teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. spalio 9 d. nutartis, priimta civilinėje byloje A. M. v. Lietuvos valstybė, bylos Nr. 3K-3-388/2007).

BPK 157 str. išsamiai nurodyta, kokiais atvejais gali būti taikomas laikinas nušalinimas nuo pareigų ar laikinas teisės užsiimti tam tikra veikla sustabdymas. Ši prievartos priemonė skiriama, jei tai būtina, kad būtų greičiau ir nešališkiau ištirta nusikalstama veika ar užkirsta įtariamajam galimybė daryti naujas nusikalstamas veikas. Nutartyje skirti šią priemonę turi būti nurodyti konkretūs nušalinimo pagrindai. Negalima pasitenkinti bendro pobūdžio fraze, kad įtariamasis ar kaltinamasis „gali kliudyti tyrimui“. Nors praktikoje pasitaiko atvejų, kai teisėjo nutartis skirti šią priemonę būna gan lakoniška, įtariamojo nušalinimo nuo pareigų motyvus paremti konkrečiais bylos duomenimis vengiama. Taip lakoniškai išdėstyti motyvus galima tik dėl to, kad tame bylos tyrimo etape, kai skiriama ši priemonė, tai padaryti išsamiai, siekiant išvengti bylos duomenų vertinimo ir nepakenkti ikiteisminio tyrimo taktikai, negalima.

Dažnai skiriant šią priemonę būna konkrečiai pažymima, dėl ko ji yra skiriama. Lietuvos apeliacinio teismo 2010 m. spalio 1 d. nutartyje, priimtoje baudžiamojoje byloje Nr. 1N-62/2010, nurodyta, kad Klaipėdos miesto apylinkės teismo 2010 m. kovo 15 d. nutartimi A. Z. buvo paskirta procesinė prievartos priemonė – laikinas nušalinimas nuo antstolio pareigų, nustačius šios priemonės pagrindus: 1) kaltinamasis, toliau eidamas savo pareigas, gali piktnaudžiauti jam suteiktais įgaliojimais, daryti naujas nusikalstamas veikas, 2) gali daryti įtaką antstolių kontoroje dirbantiems darbuotojams, pats ar per kitus asmenis klastoti procesinius dokumentus ir taip kliudyti nagrinėti bylą. Nors byloje ikiteisminis tyrimas buvo baigtas, jo metu asmenys apklausti, dokumentai paimti, atlikti visi reikiami ikiteisminio tyrimo veiksmai, byla perduota nagrinėti teisme, tačiau tai, anot teismo, nėra pakankamas pagrindas naikinti nutartį. Kaltinamajam suteikti antstolio įgaliojimai yra svarbūs, o dauguma pateiktų kaltinimų sunkūs. Atsižvelgiant į kaltinimų esmę buvo įvertinta aplinkybė, jog dėl darbo veiklos susiformavę ir galintys naujai atsirasti kaltinamojo ryšiai gali trukdyti teisme greitai *ištirti?* nusikalstamas veikas, kuriomis kaltinamas A. Z., juo labiau kad pagal BPK 20 str. 2 d. nuostatas gauti duomenys pripažįstami įrodymais tik teisme ir juos teismas turi išnagrinėti teisiamejame posėdyje. Šios procesinės prievartos priemonės panaikinimas gali sudaryti sąlygas paslėpti arba klastoti dokumentus, kurie dar net nežinomi teismui, bet gali paaiškėti, jog yra reikšmingi teisėtam ir pagrįstam sprendimui priimti. Taigi net ir baigus ikiteisminį tyrimą abu nurodyti pagrindai taikyti laikiną nušalinimą nuo pareigų neišnykę.

Atkreiptinas dėmesys, kad ši priemonė taikoma tik tiems asmenims, kurie procese yra pripažinti įtariamaisiais ar kaltinamaisiais. Taip pat pažymėtina, kad ši procesinė prievartos priemonė kardomąja priemone nelaiškoma, jai paskirti tokie patys pagrindai ir sąlygos kaip ir kardomajai priemonei – suėmimui (BPK 122 str.) netaikytini, nors tam tikrų panašumų, kai tai susiję su suėmimo skyrimo pagrindais, numatytais BPK 122 str. 1 d. 2 ir 3 p., yra. Klaipėdos apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2010 m. kovo 30 d. nutartyje baudžiamojoje byloje Nr. 1S-118-107/2010 nurodyta, kad A. Z. – valstybės tarnautojui prilygintam asmeniui – pareikšti įtarimai kyšininkavimu, dokumentų klastojimu susiję su jo tiesioginiu darbu, todėl tolesnis pareigų vykdymas, esant nepanaikintiems įtarimams, yra nesuderinamas. A. Z. nenušalinimas nuo pareigų padarytų kur kas didesnę žalą (valstybės įmonės – duomenys neskelbtini) prestižui negu ta žala, kurią šiuo metu jaučia įtariamasis. Vadinas, teismas nustatė ir dar vieną požymį, kodėl įtariamasis privalo būti nušalintas, – valstybinės institucijos, kurioje įtariamasis dirba, prestižą.

Gali kilti klausimas, ar kiekvienas asmuo gali būti laikinai nušalintas nuo pareigų. Ar gali būti nuo pareigų nušalintas Lietuvos Respublikos Seimo narys ar savivaldybių tarybų nariai. Lietuvos apeliacinio teismo 2010 m. sausio 7 d. nutartyje, priimtoje baudžiamojoje byloje Nr. 1N-1/2010, nurodyta, kad Šiaulių apygardos teismas 2009 m. gruodžio 15 d. nutartimi kaltinamajam R. Č. paskirdamas procesinę prievartos priemonę – laikiną nušalinimą nuo Šiaulių miesto savivaldybės tarybos narių pareigų ir nustatydamas jos terminą trims mėnesiams, BPK 157 str. reikalavimų nepažeidė. Teismas taip pat išaiškino, kad R. Č. nušalinimas nuo Šiaulių miesto savivaldybės tarybos narių pareigų atitinka įstatymo – BPK 157 str. nuostatas. Teismas negali nagrinėti ir spręsti su politika siejamų argumentų dėl tokio sprendimo atitikimo rinkėjų valiai (savivaldybių tarybų nariai yra renkami gyventojų), vietos savivaldos valdžios uzurpavimo (vienam savivaldybės tarybos nariui netekus teisės atstovauti savo partijai sprendžiant įvairius klausimus gali atsitikti taip, kad buvusi politinė dauguma gali nustoti būti dominuojanti), persekiojimo dėl politinių motyvų ir kitų panašaus pobūdžio teiginių. Teismas nurodė, kad baudžiamojon atsakomybėn traukiamo asmens teisių, tarp jų ir teisių dalyvauti politiniame gyvenime apribojimas, neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai. BPK 157 str. normos, numatančios, kad nusikalstamos veikos tyrimo metu ikiteisminio tyrimo teisėjas ir teismas, kai byla perduota teismui, nutartimi turi teisę laikinai nušalinti įtariamąjį (kaltinamąjį) nuo pareigų ar laikinai sustabdyti teisę

užsiimti tam tikra veikla, jei tai būtina, kad būtų greičiau ir nešališkiau iš-
tirta nusikalstama veika ar atimta galimybė įtariamajam daryti naujas nu-
sikalstamas veikas, nepažeidžia asmenų lygybės prieš įstatymą principo,
neatima teisės kreiptis į teismą. Konstitucija yra vientisas teisės aktas. Jame
numatyta net ir Seimo nario mandato panaikinimas, laisvės suvaržymas
(62 str. 2 d., 63 str. 5 p.). Todėl ir savivaldybių tarybų nariams atitinkami
apribojimai (šiuo atveju galimybės dalyvauti savivaldybės tarybos darbe
apribojimas) galimi ir tai negali būti vertinama kaip prieštaravimas Lietu-
vos Respublikos Konstitucijai. Savaiame suprantama, Lietuvos Respublikos
Seimo nariui BPK 157 str. galės būti taikomas tik tuo atveju, kai bus panai-
kintas jo imunitetas bei šis asmuo įgis įtariamojo ar kaltinamojo statusą.

Svarstant procesinės prievartos priemonės taikymo teisėtumą bei pa-
grįstumą, įtariamojo kaltinamojo kaltės klausimas nesprenžiamas ir įro-
dymai nevertinami, todėl, ar įtariamasis ar kaltinamasis yra kaltas padaręs
jam inkriminuojamą nusikalstamą veiką, bus atsakyta pirmosios instancijos
teisme baigus nagrinėti bylą. Šiuo atveju svarbu tai, kad būtina sąlyga taikyti
procesinę prievartos priemonę – pagrįstas manymas, jog įtariamasis ar kalti-
namasis gali būti padaręs nusikalstamą veiką. Šią sąlygą ir būtina nustatyti.

Tokiam sprendimui priimti neturi įtakos tai, kad pablogės įtariamo-
jo materialinė padėtis, tai, kad turi deklaruotą gyvenamąją vietą, anksčiau
neteistas, gyvena ir dirba, yra išsipareigojęs tretiesiems asmenims – kredi-
to įstaigoms ir išperkamosios nuomos bendrovėms. Nors naivu manyti,
kad vien tokia procesine prievartos priemone bus galima pasiekti reikiamų
proceso tikslų, bet panaudoti tokią priemonę, kaip vieną iš galimų tokiam
tikslui pasiekti, tikslinga ir būtina.

Kadangi šia priemone apribojama asmens teisė dirbti tam tikrą darbą,
ją skirti gali tik ikiteisminis tyrimo teisėjas ar teismas. Tiriant nusikalstamą
veiką, ikiteisminio tyrimo teisėjas, gavęs prokuroro prašymą, nutartimi turi
teisę laikinai nušalinti įtariamąjį nuo pareigų ar laikinai sustabdyti teisę už-
siimti tam tikra veikla. Bylą perdavus teismui, dėl laikino nušalinimo nuo
pareigų ar laikino teisės užsiimti tam tikra veikla sustabdymo sprendžia
teismas, kurio žinioje yra byla. Ikiteisminio tyrimo teisėjo ar teismo nu-
tartis skirti šią priemonę, taip pat nutartis pratęsti šios priemonės taikymo
terminą per septynias dienas nuo nutarties paskelbimo įtariamajam dienos
įtariamojo ar jo gynėjo gali apskūsta aukštesniajam teismui.

Kodekse nustatyti ir apribojimai skirti šią priemonę. Laikinas nušali-
nimas nuo pareigų ar laikinas teisės užsiimti tam tikra veikla sustabdymas
negali trukti ilgiau kaip šešis mėnesius. Prireikus šios priemonės taikymas

gali būti pratęstas dar iki trijų mėnesių. Pratęsimų skaičius neribojamas. Vadinas, šios priemonės būtinumas turi būti persvarstomas ikiteisminio tyrimo teisėjo ar teismo, pasibaigus šios priemonės skyrimo terminui. Nušalinimo terminui pasibaigus, darbuotojas darbdavio grąžinamas į ankstesnį darbą, jei dėl nušalinimo neatsirado pagrindo nutraukti darbo sutartį. Jeigu nušalintas asmuo mano, jog buvo nušalintas nepagrįstai ir jo atžvilgiu ikiteisminis tyrimas yra nutraukiamas reabilituojančiais pagrindais arba jeigu šis asmuo yra išteisinamas, žala atlyginama Žalos, atsiradusios dėl valdžios institucijų neteisėtų veiksmų, atlyginimo įstatymo (*Valstybės žinios*, 2005, Nr. 127-4532) nustatyta tvarka.

BPK įtvirtinta griežta nuostata, kada ir kas privalo panaikinti šią priemonę. Ikiteisminio tyrimo metu ją privalo panaikinti prokuroras, o perdavus bylą teismui – teismas, kai ši priemonė pasidaro nebereikalinga. Tai, kad ši priemonė nebereikalinga, galima spręsti iš ikiteisminio tyrimo metu surinktos baudžiamosios bylos medžiagos. Šią priemonę galima panaikinti tik jeigu yra surinkta pakankamai duomenų, pagrindžiančių įtariamą ar kaltinamą kaltę dėl padarytos nusikalstamos veikos ar veikų, ir nebelyka pavojaus, kad asmuo, atlikdamas pareigas, darys naujas nusikalstamas veikas ar trukdys procesui (paims, sunaikins ar suklastos dokumentus, darys įtaką jam pavaldiems liudytojams ar jų šeimų nariams ir pan.). Jeigu išlieka bent menkiausias pavojus, kad asmuo gali daryti kurią nors iš minėtų veikų, šios priemonės panaikinti negalima. Tarkime, įtariamasis gali organizuoti naujus tokius pačius nusikaltimus ar daryti įtaką galimiems liudytojams, klastoti dokumentus ir taip trukdyti greitai, išsamiai ir nešališkai ištirti bylos aplinkybes.

Nutartis laikinai nušalinti asmenį nuo pareigų siunčiama tų asmenų darbdaviui vykdyti. Nutartį privalo vykdyti visos įmonės, įstaigos ir organizacijos, visi pareigūnai. Jiems teisė apskųsti šią nutartį nesuteikta, todėl nutartį nušalinti asmenį nuo pareigų privalo vykdyti nedelsdami. Kartais įtariamieji nurodo, kad sutiktų eiti žemiausias pareigas, tačiau ikiteisminio tyrimo teisėjas ar teismas neįgaliotas spręsti dėl įtariamąjo perkėlimo į kitas pareigas. Nestatutinėse organizacijose įtariamasis galėtų eiti žemesnes pareigas, nes įtariamasis ar kaltinamasis būna nušalintas nuo konkrečių pareigų. Tačiau Lietuvos Respublikos Vidaus tarnybos statutas (Nr. IX-1538) numato, kad tais atvejais, kai pareigūnas nušalinamas nuo pareigų BPK nustatyta tvarka, nušalinimo nuo pareigų laikotarpiu pareigūnui darbo užmokestis nemokamas. Pareigūnui netaikomi Statuto 24 str. 3 p. nustatyti apribojimai (dirbti samdomu darbuotoju, patarėju, ekspertu ar

konsultantu privačiuose juridiniuose asmenyse, valstybės ar savivaldybės įmonėse). Pareigūnas nuo nušalinimo momento grąžina pareigūno pažymėjimą, specialų ženklą, tarnybinį šaunamąjį ginklą, specialiąsias priemones ir sprogmenis vadovui, turinčiam teisę skirti į pareigas, arba jo įgaliotam pareigūnui, taip pat perduoda jam patikėtus tarnybinius dokumentus, inventorių, kitas darbo priemones. Vadinasi, nušalintas pareigūnas galėtų dirbti tik kitose darbovietėse – ne vidaus tarnybos institucijose.

Teisminėje praktikoje yra iškilę klausimų, kai asmuo, kuriam yra skirta aptariama priemonė, nurodo, kad yra nepakeičiamas, nes nuo jo veiklos priklauso daugelio asmenų interesai. Panevėžio apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2010 m. rugsėjo 13 d. nutartyje baudžiamojoje byloje Nr. 1S-727-72/2010 nurodyta, kad įtariamajam V. A. inkriminuojama veika yra tiesiogiai susijusi su jo, kaip fizinio bankroto administratoriaus, pareigomis. Įtariama, kad vykdydamas šias pareigas jis padarė nusikalstamus veiksmus. Nors V. A. įtarimas pareikštas dėl jo administruojamos vienos iš įmonių UAB „E.“, tačiau jo pareigos bei įstatyme nustatytos funkcijos sudaro bendrą administratoriaus statusą, tad nusikalstamos funkcijos, kurias jis galėjo atlikti vieno subjekto atžvilgiu, yra pagrindas manyti apie bendrą jo nusikalstamą elgesį atliekant jam pavestas pareigas. Todėl svarstyti laikiną nušalinimą nuo einamų pareigų išskirtinai nagrinėjant jo funkcijas vienos iš įmonių atžvilgiu, šiuo atveju – UAB „E.“, negalima. Tai, kad V. A. administravimo funkcijas aktyviai atlieka dar 17-oje bankrutuojančių įmonių (dėl to jį nušalinus nuo tų įmonių administratoriaus pareigų kiltų finansinių sunkumų ir būtų užvilktos įmonėse bankroto procedūros), nepaneigia išvados, jog būtina jį laikinai nušalinti nuo administratoriaus pareigų, ir nėra sąlyga netaikyti nušalinimo nuo šių pareigų. Taigi šiuo atveju vienos įmonės administravimo metu pažeisti įstatymai bei atsakomybė už tai yra laikomi svarbesniais už įtariamojo veiklą kitose įmonėse ir jos sustabdymas neigiamai paveiks tose įmonėse vykstančius procesus bei suvaržys kitų asmenų teises.

Kiekvieną asmenį, kuris, manoma, dėl einamų pareigų ar atliekamos veiklos yra padaręs nusikalstamą veiką ar galbūt ją rengiasi daryti, būtina kuo greičiau pripažinti įtariamoju bei paskirti BPK 157 str. numatytą procesinę prievartos priemonę. Savaimė suprantama, prieš asmenį pripažįstant įtariamoju, būtina nustatyti, kad jis padarė nusikalstamą veiką ir kad yra pakankamai duomenų pranešti apie įtarimą. Tik surinkus atitinkamą medžiagą gali būti išsiaiškinama nusikalstamos veikos schema ir kiti reikšmingi duomenys. Laikinas nušalinimas nuo pareigų ar laikinas

teisės užsiimti tam tikra veikla sustabdymas nėra duomenų, reikšmingų ikiteisminiam tyrimui, rinkimo būdas. Tai greičiau priemonė, kaip tuos duomenis išsaugoti, kad jie nebūtų sunaikinti. Dėl to ikiteisminio tyrimo metu numačius, kad būtina taikyti šią priemonę, rekomenduotina veikti itin operatyviai ir imtis veiksmų, kad iki paskiriant šią priemonę nebūtų sunaikinti svarbūs duomenys. Tai reiškia, kad tokiam asmeniui galima kompleksiskai taikyti ir kitas procesines prievartos priemones – laikiną su-
laikymą, sekimą, telekomunikacijos įrenginiais perduodamos informacijos kontrolę ir kita. Jeigu įtarimą pagrindžiantys duomenys dar nėra surinkti ir pranešti apie įtarimą neįmanoma, tokiam asmeniui, siekiant surinkti minėtą informaciją, galima taikyti tik slapto pobūdžio procesines prievartos priemones arba pasinaudoti proga, kai toks asmuo yra išvykęs iš Lietuvos arba laikinai negali atlikti su darbu susijusių funkcijų, bei tuo metu atlikti ir slapto, ir ne tik slapto pobūdžio veiksmus, o tokiam asmeniui sugrįžus jau būti surinkus pakankamai informacijos.

Apžvelgtina ir situacija, kai asmuo, kuriam buvo taikoma ši priemonė, vėliau teismo buvo išteisintas. Jo atžvilgiu buvo priimtas išteisinamasis nuosprendis, kuris reiškia visišką asmens reabilitavimą baudžiamojo proceso prasme, tačiau toks nuosprendis, nors ir būdamas reikšminga aplinkybe, nėra pagrindas konstatuoti civilinę atsakomybę, kad ikiteisminio tyrimo pradėjimas, kardomosios ir kitų prievartos priemonių taikymas bei kiti procesiniai veiksmai buvo neteisėti nuo pat pradžių. Pabrėžta, kad ikiteisminiame tyrime taikant procesines prievartos priemones asmens kaltumo klausimas nesprenžiamas (Lietuvos apeliacinio teismo 2010 m. gegužės 11 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. 2A-205/2010). Tai reiškia, kad jei ikiteisminis tyrimas buvo pradėtas įstatymų nustatyta tvarka, o vėliau ir procesinės prievartos priemonės buvo taikytos laikantis įstatymo, net ir išteisinus asmenį šis galės atgauti tik atlygį, kurį prarado taikant procesinę priemonę.

20. Neviešo pobūdžio procesinių prievartos priemonių taikymo principai ir bendrosios sąlygos

Procesinės prievartos priemonės – pašto siuntų poėmis, elektroninių ryšių tinklais siunčiamos informacijos kontrolė, jos fiksavimas ir kaupimas, savo tapatybės neatskleidžiančių ikiteisminio tyrimo pareigūnų veiksmai, leidimas atlikti nusikalstamą veiką imituojančius veiksmus ir slaptas sekimas yra specifinės savo pobūdžiu, bet kartu glaudžiai tarpusavyje susijusios, nes visais atvejais priemonės taikomos slapta, t. y. apie priemonės taikymo faktą iš anksto ar prieš pradėdant ją taikyti neinformuojamas asmuo, kuriam bus taikoma neviešo pobūdžio procesinė prievartos priemonė. Priešingai, prieš imantis daugelio kitų procesinių prievartos priemonių, pvz., kratos, atvedinimo, asmuo yra informuojamas.

Todėl neviešo pobūdžio procesinės prievartos priemonės turi būti atliekamos laikantis proporcingumo principo, atsakingai pasveriant ir pasirenkant slaptus veiksmus, specialias technines priemones, nusikalstamos veikos tyrimo taktiką, kartu siekiant išlaikyti pusiausvyrą tarp žmogaus teisės į privatumą ir visuomenės teisėto lūkesčio būti apsaugotai nuo nusikalstamų veikų.

Nors neviešo pobūdžio procesinių prievartos priemonių, numatytų Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso (toliau BPK) 148, 154, 158–160 str., taikymo tvarka ir sąlygos yra skirtingos, tačiau jos turi ir bendrų bruožų, o būtent:

- yra slaptos; asmenys, kuriems priemonė taikoma, apie tai nežino;
- atliekamos tik ikiteisminio tyrimo metu;
- privaloma ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartis (neatidėliotinais atvejais – prokuroro ar ikiteisminio tyrimo pareigūno nutarimas);
- priemonės taikę ikiteisminio tyrimo pareigūnai (ypatingais atvejais – asmenys, kurie nėra ikiteisminio tyrimo pareigūnai, atlikę slaptus veiksmus, numatytus BPK 158 str.) gali būti apklausiami kaip liudytojai byloje.

Priemonės vykdomos ne tik laikantis konstitucinių baudžiamojo proceso principų, bet ir specifinių, būdingų šioms priemonėms principų: žmogaus prigimtinių teisių, konspiracijos, humanizmo, teisėtumo, žmogaus ir piliečių teisių bei laisvių užtikrinimo, *konfidencialumo*, pareigūnų profesinės etikos kodekso laikymosi.

Atskirų principų turinys

Žmogaus prigimtinių teisių principas įtvirtintas Lietuvos Respublikos Konstitucijos 18 str. „Žmogaus teisės ir laisvės yra prigimtinės“. Šis principas nėra išvedamas iš jokio kito konstitucinio principo, jo šaltinis – Lietuvos Respublikos Konstitucijos 18 str. Moderni žmogaus teisių samprata pirmą kartą paminėta 1789 m. Žmogaus ir piliečio teisių deklaracijoje, kurioje buvo įtvirtintos esminės prigimtinės žmogaus teisės: laisvė, lygybė, nuosavybės neliečiamybė ir kt. Taip pat paminėtini šie tarptautiniai teisės aktai: 1948 m. gruodžio 10 d. Jungtinių Tautų Organizacijos (toliau JTO) priimta Visuotinė žmogaus teisių deklaracija (toliau deklaracija), kurioje pirmą kartą buvo paskelbtas tarptautinis žmogaus teisių katalogas, apimantis pilietines, politines, socialines, ekonomines, kultūrinės teises. Deklaracijoje įtvirtintos elementarios (pagrindinės) kiekvieno žmogaus teisės: teisė į gyvybę, laisvę ir asmens saugumą (3 str.), teisė į lygią įstatymo apsaugą (7 str.), teisė į asmeninio bei šeimos gyvenimo apsaugą (12 str.). 1966 m. JTO tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto 17 str. skelbiama, kad „niekas neturi patirti savavališko ar neteisėto kišimosi į jo asmeninį ir šeimyninį gyvenimą, jo buto neliečiamybę, susirašinėjimo slaptumą, neteisėto kėsینimosi į jo garbę ir orumą“, 1950 m. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 5 str. įtvirtinta žmogaus prigimtinė teisė į laisvę ir asmens neliečiamybę, 8 str. teisė į asmeninio ir šeimos gyvenimo, buto neliečiamybės ir susirašinėjimo slaptumą.

Taikant neviešo pobūdžio procesines prievartos priemones (toliau priemonės), nepastebimai kišamasi į privatų asmens gyvenimą. Tyrimo metu gali būti surenkama nereikšminga tyrimui, bet asmens privatumą galinti pažeisti informacija. Todėl, renkant bylos išsprendimui reikalingą informaciją, privalo būti renkama tik ta informacija, kuri padės atskleisti nusikalstamą veiklą ir ją padariusius asmenis.

Konspiracijos principas pasireiškia tuo, kad ikiteisminio tyrimo metu, atliekant neviešo pobūdžio procesines prievartos priemones, naudojami tokie elgesio, veiksmų modeliai, kurie padeda užtikrinti priemonės ir ją taikančių subjektų *incognito*, užmaskuoti taikomus metodus, specialias technines priemones ir siekiamą tikslą. Taikant neviešo pobūdžio procesines priear-

tos priemonės, visada egzistuoja tikimybė, kad gali būti atskleisti priemonės vykdančys subjektai, jų naudojamose specialios techninės priemonės. Todėl, siekiant sumažinti atskleidimo riziką, ikiteisminio tyrimo ir operatyvinės veiklos subjekto pareigūnai (toliau pareigūnai) taiko tam tikrus veiklos metodus, pasirenka atitinkamus elgesio modelius įvairiose situacijose, kurie sumažina riziką būti atskleistiems. Pareigūnai modeliuoja konfliktines situacijas, galinčias iškilti taikant priemonę, aplinkybes, kurios gali tapti neįveikiama kliūtimi, norint gauti tyrimui reikšmingą informaciją.

Humanizmo principas pasireiškia tuo, kad vykdančios priemonės siekiama atskleisti nusikalstamą veiklą, apginti prigimtines žmogaus teises ir laisves, užtikrinti viešąją saugumą ir stabilumą valstybėje. Vykdančios priemonės negali būti taikomi metodai, specialios techninės priemonės, elgesio ir veiksmų modeliai, kurie padarytų žalą ar sukeltų grėsmę žmogaus gyvybei, sveikatai, garbei, orumui ir turtui. Tyrimui reikšminga informacija, surinkta taikant priemonę, privalo būti naudojama tik nusikalstamoms veikloms ir jas padariusiems asmenims atskleisti. Tyrimui nereikšminga informacija negali būti paskleidžiama viešojoje erdvėje, įskaitant kibernetinę erdvę, o privalo būti sunaikinama įstatymo nustatyta tvarka. Lietuvos Respublikos policijos veiklos įstatymo 5 str. skelbiama, kad vienas iš pagrindinių policijos uždavinių yra žmogaus teisių ir laisvių apsauga.

Teisėtumo principo laikymasis svarbią reikšmę įgyja renkant nusikalstamai veiklai atskleisti reikšmingą informaciją. Šio principo esmė yra tikslus įstatymo raidės – Konstitucijos, tarptautinių teisės aktų, baudžiamojo proceso įstatymo, kitų įstatymų ir įstatymų įgyvendinamųjų aktų – laikymasis. Priemonės vykdomos tik esant teismo nutarčiams, o neatidėliotinais atvejais – ikiteisminio tyrimo pareigūno ar prokuroro nutarimui, laikantis nustatytos tyrimui reikšmingos informacijos rinkimo tvarkos. Teisėtumo principo laikymasis neapsiriboja tik priemonės skyrimo tvarka, jis apima taip pat reikšmingos informacijos fiksavimą, saugojimą, perdavimą, panaudojimą baudžiamajame procese, pranešimą asmeniui apie jam taikytas priemones, leidimo davimą susipažinti su visa arba dalimi informacijos proceso dalyviui, turinčiam teisę susipažinti su ikiteisminio tyrimo byla, tyrimui nereikšmingos informacijos sunaikinimu.

Konfidencialumo principas glaudžiai susijęs su humanizmo, konspiracijos, prigimtinių žmogaus teisių principais. Prokuroras, ikiteisminio tyrimo pareigūnai, taikydami priemones, gali surinkti informaciją, kuri gali būti ne tik reikšminga ikiteisminiam tyrimui, bet ir glaudžiai susijusi su kitų asmenų privačiu gyvenimu arba gali sukelti grėsmę asmens intere-

sams ir reputacijai. Todėl prokuroras, ikiteisminio tyrimo pareigūnai turi kruopščiai saugoti surinktą informaciją ir ją atsargiai naudoti baudžiamajame procese.

Pareigūnų profesinės etikos laikymosi principas yra įtvirtintas pareigūnų etikos kodeksuose. Kiekvienas teisėtvarkos pareigūnas, prieš pradėdamas oficialiai eiti savo pareigas, prisiekia laikytis įstatymų, pareigūnų elgesio kodekso. 1979 m. gruodžio 17 d. JTO Generalinėje asamblėjoje priimtas „Teisėtvarkos apsaugos pareigūnų elgesio kodeksas“ tapo jų veiklos etalonu. Remiantis šiuo kodeksu buvo priimti nacionaliniai pareigūnų elgesio kodeksai. Atlikdami proceso veiksmą, pvz., slaptą sekimą, pareigūnai vadovaujasi Konstitucija, įstatymais, priesaikos metu duotu iškilmingu pasižadėjimu gerbti ir laikytis teisės normų, pareigūnų elgesio kodekso nuostatų. Paminėtini ir šie norminiai aktai, sietini su profesinės etikos kodekso laikymosi principu atliekant proceso veiksmus, taip pat neviešo pobūdžio procesines prievartos priemonės: 1993 m. rugpjūčio 25 d. Strasbūre priimta Europos policininkų chartija, 2001 m. rugsėjo 19 d. Europos Tarybos Ministrų Komiteto priimtas Europos policijos etikos kodeksas. Šio kodekso 38 str. įtvirtinta nuostata skelbia, kad policija turi nuolat kontroliuoti ketinamų vykdyti operacijų teisėtumą. Lietuvos policijos generalinio komisaro 2004 m. liepos 16 d. įsakymu Nr. V-347 patvirtintame Lietuvos policijos pareigūnų etikos kodekse įtvirtintas policijos pareigūno profesinės etikos principas.

Neviešo pobūdžio procesinių prievartos priemonių taikymo pagrindas yra surinkti duomenys, leidžiantys pagrįstai manyti, kad asmuo užsiima nusikalstama veika. Šis pagrindas suteikia teisę prokurorui kreiptis į ikiteisminio tyrimo teisėją su prašymu leisti atlikti procesinę prievartos priemonę.

Neatidėliotinais atvejais dėl procesinių prievartos priemonių, numatytų baudžiamojo proceso kodekso 154, 155, 158, 159 straipsniuose, sprendimą priima prokuroras, o dėl priemonių, numatytų BPK 145, 147, 160 straipsniuose, sprendimą dar gali priimti ir ikiteisminio tyrimo pareigūnas.

Apibendrinant galima teigti, kad priemonės taikymo pagrindas yra faktiniai duomenys, gauti ikiteisminio tyrimo metu, atliekant ikiteisminio tyrimo bei operatyvinius veiksmus, kuriais siekiama nustatyti informacijos šaltinius.

BPK 20 str. analizė leidžia daryti išvadą, kad šiame straipsnyje vartojama sąvoka „duomenys“ apima duomenų šaltinius ir juose esančią informaciją.

21. Elektroninių ryšių tinklais perduodamos informacijos kontrolė, jos fiksavimas ir kaupimas

Taikant šią BPK 154 str. įtvirtintą procesinę prievartos priemonę susipažįstama su asmenų (ir turinčių procesinį statusą byloje, ir jo neturinčių, bet galimai susijusių su tiriamą nusikalstama veika) elektroninių ryšių tinklais perduodamos informacijos turiniu. Ši reikšminga informacija nusikalstamai veikai tirti yra fiksuojama techninėmis priemonėmis ir kaupiama.

Panaši savo prigimtimi priemonė yra numatyta Lietuvos Respublikos operatyvines veiklos įstatyme (toliau OVI). Tik ji įvardijama kaip techninių priemonių naudojimas specialia tvarka (OVI 3 str. 8 d., 10 str.) ir, esant įstatymo nustatytiems pagrindams, atliekama operatyvinio tyrimo metu.

Sąvokos „elektroninių ryšių tinklai“ samprata pateikiama Lietuvos Respublikos elektroninių ryšių įstatymo 3 str. 15 p. (Žin. 2004, Nr. 69-2382). „Elektroninių ryšių tinklas – perdavimo sistemos ir (arba) komutavimo bei maršrutizavimo įranga, kitos priemonės, kurios leidžia perduoti signalus laidinėmis, radijo, optinėmis ar kitomis elektromagnetinėmis priemonėmis, įskaitant palydovinius tinklus, fiksuotus (kanalų ir paketų komutavimo, įskaitant internetą) ir judriuosius antžeminius tinklus, elektros perdavimo kabelines sistemas (kiek jos naudojamos signalams perduoti), tinklus, naudojamus radijo ir (ar) televizijos programoms transliuoti (retransliuoti), ir kabelinės televizijos bei mikrobangės daugiakanalės televizijos tinklus neatsižvelgiant į perduodamos informacijos pobūdį“.

Europos Bendrijų komisijos direktyvoje 2002/77/EB pateikiamas sąvokų „elektroninių ryšių paslaugos“ ir „elektroninių ryšių tinklai“, pakeitusių anksčiau vartotas sąvokas „telekomunikacinės paslaugos“ ir „telekomunikaciniai tinklai“, išaiškinimas. Jis reikalingas tam, kad atsižvelgiant į konvergencijos reiškinį viena sąvoka apimtų visas elektroninių ryšių paslaugas ir (arba) tinklus, susijusius su signalų perdavimu laidais, radijo bangomis, optinėmis ir kitokiomis elektromagnetinėmis priemonėmis (t. y. fiksuotais, belaidžiais, kabelinės televizijos, palydoviniais tinklais). Taigi

radijo ir televizijos programų perdavimas ir transliavimas pripažintas kaip elektroninių ryšių paslauga, o tokiam perdavimui ir transliavimui naudojami tinklai pripažįstami elektroninių ryšių tinklais. Nauja elektroninių ryšių tinklų sąvoka taip pat apima optinius tinklus, leidžiančius trečiosioms šalims perduoti signalus, naudojant savo komutacijos arba nukreipimo įrenginius.

Apibendrinant šias sąvokas galima teigti, kad sąvoka „elektroninių ryšių tinklai“ apima ryšių priemones, kai informacija perduodama laidiniais ir belaidžiais tinklais (naudojant radiją, palydovinę ryšį), tarpusavyje sujungtais ryšio priemonėmis.

Elektroninių ryšių tinklais perduodama informacija kontroliuojama, fiksuojama ir kaupiama siekiant šių tikslų:

- nustatyti nusikaltimą (-us) padariusį asmenį ar asmenis;
- perimti elektroninių ryšių tinklais perduodamą informaciją;
- užfiksuoti techninėmis priemonėmis perimamą informaciją ir ją kaupti duomenų saugojimo įrenginiuose;
- susipažinti su perimtos informacijos turiniu – ją perklausti, perskaityti;
- lyginti su kita byloje esančia informacija;
- pasirinkti tinkamą tyrimo taktiką;
- tikslinti tyrimo kryptis;
- planuoti tolesnius proceso veiksmus, atsižvelgiant į perimtos informacijos turinį ir tyrimo objektą;
- tikrinti iškeltas tyrimo versijas;
- pateikti reikšmingą informaciją teismui, prieš tai ją užfiksuojant įstatymų nustatyta tvarka.

Terminas „informacija“ šiame tekste analogiškas teisinėje literatūroje dažnai vartojamam terminui „duomenys“.

Atliekant elektroninių ryšių tinklais perduodamos informacijos kontrolę, sužinoma informacijos perdavimo data, laikas, būdai, kiekis, prisenamų dokumentų formatai (Word, PDF), perdavimo įrenginiai ir jų identifikavimo numeriai (telefono ryšio abonentinis ir telefono aparatų IMEI (*International Mobile Equipment Identity*) numeriai), perduodamos informacijos turinys, kontaktuojančių asmenų kompiuterinio raštingumo lygis ir rašyenos ypatumai, išsilavinimas ir t. t.

Kontroliuojant elektroninių ryšių tinklais perduodamą informaciją žodžiu galima gauti informaciją apie kontaktuojančių asmenų išsilavinimą,

kalbėsenos ir charakterio bruožus, psichologinę būseną. Ši informacija padeda sukurti aiškų kontaktuojančio asmens psichologinį paveikslą. Sukaupia elektroninių ryšių tinklais perduodama informacija yra saugoma tarnybinių serverių duomenų saugojimo įrenginiuose ir suteikia galimybę operatyvinės veiklos subjekto pareigūnui operatyvinio (tikslesnė sąvoka – žvalgybinio) tyrimo metu, o ikiteisminio tyrimo pareigūnui, prokurorui – ikiteisminio tyrimo metu susipažinti ne tik su duomenų saugojimo įrenginiuose saugoma informacija, bet ir su informacija realiu laiku, išnagrinėti ją, patikrinti tyrimo metu iškeltas tyrimo versijas, prireikus tikslinti tyrimo taktiką, priimti atitinkamus sprendimus, o ikiteisminio tyrimo teisėjui, teismui – teisėtą ir pagrįstą procesinį sprendimą. Priemonės taikymo metu perimta, užfiksuota ir sukaupia informacija saugoma stacionariose duomenų saugojimo įrenginiuose (pvz., kompiuterio vidiniame standžiajame diske) ir gali būti perkeliama į nešiojamus išorinius duomenų saugojimo įrenginius (pvz., kompaktinę plokštę (kompaktinį diską), USB atmintuką ir kt.).

Procedūros, susijusios su informacijos įrašymu į serverių duomenų saugojimo įrenginius, jos saugojimu, archyvavimu, perrašymu į nešiojamus išorinius duomenų saugojimo įrenginius ir pateikimu teisėsaugos institucijoms ar teismui, yra reglamentuojamos įstatymų ir įstatymų įgyvendinamųjų teisės aktų. Pvz., Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministro, Valstybės Saugumo departamento generalinio direktoriaus, policijos generalinio komisaro, kitų ikiteisminio tyrimo centrinių įstaigų ir operatyvinės veiklos subjektų pagrindinių įstaigų vadovų įsakymais patvirtintomis taisyklėmis.

Elektroninių ryšių tinklais perduodamos informacijos kontrolės, jos fiksavimo ir kaupimo (toliau priemonės) procesas sąlyginai gali būti suskirstytas į 4 stadijas. Kiekviena iš jų pradama tik esant pagrindui ir sąlygoms. Vienos stadijos vyksmas įmanomas tik užbaigus ankstesnę stadiją.

I. Faktinė-procesinė stadija

Tai informacijos (duomenų) pakankamumas norint taikyti šią priemonę ir sprendimo priėmimas dėl leidimo taikyti priemonę.

II. Parengiamoji priemonės vykdymo stadija

III. Perduodamos informacijos aptikimo, perėmimo, eigos ir gautų rezultatų fiksavimo bei perdavimo pridėti prie tyrimo bylos stadija

IV. Gautų rezultatų analizės ir sprendimo dėl gautos informacijos reikšmingumo bylos tyrimui priėmimo stadija.

Faktinė-procesinė stadija

Ji pradedama, kai yra šių pagrindų ir sąlygų visuma:

- 1) *Esant pradėtam ikiteisminiam tyrimui.* Ikiteisminio tyrimo pradėjimo pagrindai yra reglamentuoti BPK ir šio įstatymo įgyvendinamuosiuose aktuose, pvz., Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro įsakymu patvirtintose rekomendacijose.
- 2) *Esant vienam iš dviejų faktinių pagrindų:*
 - a) kad tokiu būdu renkant informaciją galima gauti duomenų apie rengiamą, daromą arba padarytą labai sunkų, sunkų, apysunkį arba nesunkius nusikaltimus, numatytus BK 170 str., 198² str., 1 d.. Taip pat BPK 154 str. 1 d. įtvirtinta nuostata skelbia, kad „nustatyta tvarka gali būti kontroliuojama ir fiksuojama elektroninių ryšių tinklais perduodama informacija, išskyrus jos turinį, jeigu yra pagrindas manyti, kad tokiu būdu galima gauti duomenų apie nesunkius nusikaltimus, numatytus Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso (toliau BK) 166, 170, 198¹ straipsniuose, 309 straipsnio 1 ir 2 dalyse“;
 - b) jeigu yra pavojus, kad prieš nukentėjusįjį, liudytoją ar kitus proceso dalyvius arba jų artimuosius bus smurtauojama, imamas prievartos, kitokių neteisėtų veikų.

Elektroninių ryšių tinklais perduodama informacija gali būti kontroliuojama, kaupiama ir fiksuojama kiekvieno asmens atžvilgiu, neatsižvelgiant į jo procesinį statusą byloje (išskyrus įstatyme įtvirtintas išimtis, pvz., BPK 154 str. 7 d. kategoriškai draudžia klausytis gynėjo pokalbių su įtariamuoju ar kaltinamuoju.

Prieš pradėdant kontroliuoti elektroninių ryšių tinklais perduodamą informaciją, ją fiksuoti ir kaupti (čia turima omenyje rengiant prašymą ikiteisminio tyrimo teisėjui) privaloma nustatyti: anketinius asmens duomenis, kuriam bus taikoma priemonė, jo ar šeimos nario turimą imunitetą (nacionalinį, diplomatinį), naudojamą telefono ryšio abonentinių numerių, elektroninio ryšio tinklo paslaugos teikėją (pvz., UAB „Omnitel“), kitą informaciją, apibūdinančią asmenį.

Dėl sparčiai tobulėjančių informacijos perdavimo technologijų, naujų susisiekimo būdų, BPK 154 str. ir OVĮ 10 str. įtvirtintos nuostatos, kad *perduodamos informacijos kontrolė, jos fiksavimas ir kaupimas* galimas tik konkretaus fiksuoto ar judriojo telefono ryšio abonentinio numerio atžvilgiu, t. y. priemonės taikymas, siejamas su asmens naudojamu telefono ryšio abonentiniu numeriu, prieštaravo naujoms realijoms. Ikiteisminio tyrimo

praktika rodo, kad kai kurie asmenys, palaikantys tam tikrus ryšius su organizuotomis nusikaltėlių grupuotėmis, žinodami šios priemonės sankcionavimo procedūrą, dažnai kaitalioja telefono ryšio abonentinius numerius (judriojo telefono ryšio išankstinio mokėjimo paslaugos SIM korteles, pvz., „Pildyk“, „Labas“, „Ežys“). Ikiteisminio tyrimo metu atliekant šią priemonę, judriojo telefono ryšio abonentinio numerio pakeitimas sukeldavo gana daug problemų teisėsaugininkams. Prokurorai vėl būdavo priversti prašyti ikiteisminio tyrimo teisėjo naujo leidimo atlikti elektroninių ryšių tinklais perduodamos informacijos kontrolę, jos fiksavimą ir kaupimą, buvo patiriamos papildomos materialinės ir laiko sąnaudos.

2011 m. birželio 21 d. Lietuvos Respublikos Seimo priimtas įstatymas Nr. IX-1478, kuris įsigaliojo 2011 m. rugsėjo 1 d., padarė esminius BPK 154 str. pakeitimus, leidžiančius vykdyti konkretaus asmens *elektroninių ryšių tinklais perduodamos informacijos kontrolę, jos fiksavimą ir kaupimą*, neatsižvelgiant į telefono ryšio abonentinius numerius, t. y. priemonės atlikimas susietas su konkrečiu asmeniu.

Analogiški pakeitimai dėl elektroninių ryšių tinklais perduodamos informacijos kontrolės, jos fiksavimo ir kaupimo buvo padaryti OVĮ.

BPK 154 str. numatyta priemonė negali būti taikoma Lietuvos Respublikos Seimo nariui ir Lietuvos Respublikos Prezidentui. Pagal Lietuvos Respublikos Konstitucijos 62 ir 86 str. nuostatas, siekiant užtikrinti Tautos išrinktų valdžios atstovų neliečiamumą, *Lietuvos Respublikos Prezidento, Seimo nario asmuo yra neliečiamas*. Abiems jiems baudžiamosios atsakomybės priemonės negali būti taikomos tol, kol šie asmenys nebus nušalinti nuo pareigų apkaltos būdu ar nebus panaikintas neliečiamumas (Seimo narių). Šiems valdžios atstovams minima priemonė netaikytina siekiant užtikrinti Tautos atstovų neliečiamumą, kartu užtikrinamas Tautos suvereniteto neliečiamumas. *Antra*, užsienio valstybių ir tarptautinių organizacijų, pvz., Europos banko, Europos Komisijos, pareigūnai garantuoti, kad jų pokalbiai su aukščiausiosios valdžios atstovais yra neklausomi. *Trečia*, parlamentarai vykdo specialiųjų tarnybų parlamentinę kontrolę, o to neįmanoma veiksmingai atlikti, jei kontroliuojamieji turi galimybes kontroliuodami elektroninių ryšių tinklais perduodamą informaciją iš anksto žinoti apie galimus kontroliuojančiųjų sprendimus, ypač jei bręsta tarnybos nepalankūs sprendimai.

- 3) *Esant ikiteisminio tyrimo teisėjo nutarčiai (neatidėliotinais atvejais – prokuroro nutarimui)*. Ikiteisminio tyrimo teisėjo nutarties priėmimą inicijuoja prokuroro paduotas prašymas. Priimti spren-

dimą dėl minimos priemonės taikymo gali ne tik tyrimo atlikimo vietos apylinkės teismo ikiteisminio tyrimo teisėjas, bet ir kitos apylinkės teismo ikiteisminio tyrimo teisėjas. Atliekant operatyvinę tyrimą šios priemonės vykdymas reglamentuojamas OVĮ.

Ikiteisminio tyrimo pareigūno tarnybiniame pranešime, adresuotame prokurorui dėl šios priemonės taikymo, arba prokuroro prašyme, adresuotame apylinkės teismo ikiteisminio tyrimo teisėjui (operatyvinio tyrimo atveju – operatyvinės veiklos subjekto teikime, adresuotame prokuratūrai), turi būti ši informacija:

- kam adresuotas tarnybinis pranešimas, prašymas, teikimas, nurodant prokuratūros, teismo pavadinimą;
- tarnybinio pranešimo, prašymo, teikimo surašymo data ir vieta;
- priemonės taikymo iniciatorius (operatyvinės veiklos subjekto, ikiteisminio tyrimo įstaigos ar prokuratūros pavadinimas, padalinys, pareigūno / prokuroro vardas, pavardė, pareigos);
- duomenys apie (ikiteisminio ar operatyvinio) tyrimo pradžią (kas, kada pradėjo tyrimą, pagal kokį BK straipsnį, jo dalį, punktą, numatantį baudžiamąją atsakomybę už nusikaltimą (-us);
- trumpa informacija apie tiriamą nusikaltimą (-us) (kas, kur, kada, ką, kaip ir padarė ar daro);
- nusikaltimo rūšis (tyčinis ar neatsargus) ir sunkumas;
- duomenys, leidžiantys pagrįstai manyti, kad vykdant priemonę bus galima gauti tyrimui reikšmingos informacijos apie daromą ar padarytą nusikaltimą;
- asmens, kurio elektroninių ryšių tinklais perduodama informacija bus kontroliuojama, išsamūs anketiniai duomenys (vardas / vardai, pavardė, jeigu pavardė buvo keista, tai nurodomos abi pavardės, gimimo data ir vieta, tautybė, santykis su valstybe (piliietis, užsienio piliietis, ar asmuo be pilietybės), teistumai, užsiėmimas (einamos pareigos arba darbas, profesija), šeiminei padėtis, jo ar šeimos nario turimas imunitetas ir jo rūšis (nacionalinis, diplomatinis), procesinis statusas byloje;
- telefono ryšio abonentinis numeris, kuriuo perduodamos informacijos kontrolė bus atliekama, kieno vardu sudaryta sutartis dėl ryšių paslaugos teikimo (jei tokia informacija yra).

Ryšio paslaugos teikiamos sudarius sutartį dėl ryšio paslaugos teikimo su ūkio subjektu ar įsigijus išankstinio mokėjimo už ryšio paslaugą SIM kortelę (pvz., „Labas“ SIM kortelę). Perkant judriojo telefono ryšio

išankstinio mokėjimo paslaugą Lietuvoje, nereikalaujama pateikti asmens tapatybę patvirtinančio dokumento. Todėl ne visada tiksliai žinoma, kas yra realus ryšio paslaugos vartotojas. Kai kuriose Europos šalyse, pvz., Norvegijoje prieš išsigyjant mobiliojo telefono ryšio išankstinio mokėjimo paslaugą SIM kortelę būtina pateikti galiojančią asmens tapatybę patvirtinanti dokumentą.

- ryšio paslaugos teikėjo duomenys (ūkio subjekto, teikiančio elektroninio ryšio tinklo paslaugas, pavadinimas, pvz., UAB „Omnitel“);
- siekiamas tikslas (nusikaltimo atskleidimas);
- priemonės (veiksmų) trukmė.

Maksimali veiksmų trukmė yra 6 mėn. Išimtis taikoma tik tiriant didelio masto ar sudėtingą nusikalstamą veiką. Tada priemonės (veiksmų) trukmė gali būti vieną kartą pratęsta dar trims mėnesiams, t. y. *iki devynių mėnesių*. Terminai yra skaičiuojami nuo nutarties (neatidėliotinu atveju – nutarimo) priėmimo dienos pagal BPK 99–100 str. įtvirtintas terminų skaičiavimo taisykles. Įstatymo esmei prieštaraujanti laikoma praktika, kai pasibaigus veiksmų trukmei, padaroma trumpa pertrauka ir vėl prašoma toje pačioje ikiteisminio tyrimo byloje leisti atlikti to paties asmens informacijos, perduodamos elektroninių ryšių tinklais, kontrolę.

Procesinių prievartos priemonių taikymas neatidėliotinais atvejais reglamentuojamas BPK 160¹ str. *Neatidėliotinais atvejais* elektroninių ryšių tinklais perduodamos informacijos kontrolė gali būti pradėta taikyti esant prokuroro nutarimui. Tačiau per tris dienas nuo priemonės taikymo pradžios turi būti gauta ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartis. Ikiteisminio tyrimo teisėjas, susipažinęs su prokuroro prašymu dėl minimos priemonės taikymo arba jos taikymo teisėtumo patvirtinimo, gali priimti dvejopas nutartis:

- a) leisti kontroliuoti elektroninių ryšių tinklais perduodamą informaciją, ją fiksuoti ir kaupti arba patvirtinti tokios priemonės atlikimo teisėtumą;
- b) atmesti motyvuota nutartimi prokuroro prašymą.

Šiuo atveju prokuroras gali apskųsti ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartį įstatymų nustatyta tvarka aukštesniam teismui (apygardos teismui), kurio sprendimas yra galutinis ir neskundžiamas.

Neatidėliotinu atveju baudžiamajame procese yra laikytina staiga susidariusi išimtinė, trumpą laikotarpį realiai egzistuojanti situacija, suteikianti teisę ikiteisminio tyrimo pareigūnui, prokurorui dėl laiko stokos

nesilaikyti įprastinės įstatymo nustatytos tvarkos ir nedelsiant priimti motyvuotą procesinį sprendimą dėl leidimo atlikti proceso veiksmus, baudžiamojo proceso įstatymo leidžiamus esant neatidėliotinam atvejui, siekiant gauti tyrimui reikšmingus duomenis, surasti bei paimti bylai išnagrinėti reikšmingus dokumentus ir daiktus, kurie padėtų atskleisti nusikalstamą veiklą ir ją padariusį asmenį. Pvz., gauta patikima informacija, kad nuteistasis slepiasi tam tikroje vietoje nuo paskirtos teismo nuosprendžiu bausmės ir ruošiasi pabėgti į kitą šalį.

Taikyti šią procesinę prievartos priemonę *ikiteisminio tyrimo metu* galima be ikiteisminio tyrimo teisėjo nutarties ar prokuroro nutarimo *tik esant šioms privalomoms sąlygoms*:

- a) liudytojui, nukentėjusiajam, kitiems proceso dalyviams raštiškai prašant ar sutinkant, kad elektroninių ryšių tinklais perduodama informacija būtų kontroliuojama, fiksuojama ir kaupiama. Prašymas ar sutikimas privalo būti pateiktas laisva asmens valia tik rašytine forma ir adresuotas ikiteisminio tyrimo įstaigai, teritorinei prokuratūrai ar generalinei prokuratūrai (ikiteisminį tyrimą atliekančiai ar jį organizuojančiai ir vadovaujančiai institucijai) būtinai nurodant: sutikimo ar prašymo pildymo datą ir vietą, sutinkančio / prašančio asmens anketinius duomenis, procesinį statusą byloje, naudojamą telefono ryšio abonentinį numerį;
- b) nebus naudojamosi ūkio subjektų, teikiančių elektroninių ryšių tinklus ir (ar) paslaugas įrenginiais, t. y. prisijungiama bus tik prie vartotojo įrenginių (stacionarių ar nešiojamų).

Parengiamoji priemonės taikymo stadija

Kontroliuoti elektroninių ryšių tinklais perduodamą informaciją, ją fiksuoti ir kaupti pradedama rengtis tik turint ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartį, leidžiančią taikyti šią priemonę, o neatidėliotinais atvejais – tyrimą organizuojančio ir jam vadovaujančio prokuroro nutarimą. Jei ikiteisminį tyrimą atlieka prokuroras, tai nutartis ar nutarimas su lydraščiu siunčiami ikiteisminio tyrimo įstaigai (išsamus ikiteisminio tyrimo įstaigų sąrašas pateikiamas BPK 165 str.). Šios įstaigos struktūrinio padalinio vadovas paskirs ikiteisminio tyrimo pareigūną, kuris:

- susipažins su nutartimi ar nutarimu, leidžiančiu kontroliuoti elektroninių ryšių tinklais perduodamą informaciją, ją fiksuoti ir kaupti;
- užpildys užduoties blanką (šių blankų pavyzdžiai, jų pildymo tvarka reglamentuoti ikiteisminio tyrimo centrinių įstaigų ar operaty-

vinės veiklos subjektų centrinių įstaigų vadovų įsakymais, kuriems taikomas tam tikras slaptumo režimas);

- pateiks užduotį ir procesinį sprendimą (nutartį, nutarimą) operatyvinės veiklos subjekto įstaigai, kuri kontroliuos fiksuos ir kaupys elektroninių ryšių tinklais perduodamą informaciją.

Operatyvinės veiklos subjekto pareigūnas, gavęs užduotį ir procesinį sprendimą, įvertins technines galimybes atlikti priemonę. Jei egzistuoja techninės kliūtys, neleidžiančios pradėti vykdyti šios priemonės, pareigūnas nedelsdamas privalo apie tai informuoti užduoties iniciatorių, o šio nesant – kitą atsakingą ikiteisminio tyrimo pareigūną, nurodyti priežastis. Jeigu ikiteisminio tyrimo metu paaiškėja, kad toliau vykdyti priemonę netikslinga, prokuroro nutarimu priemonė privalo būti nedelsiant nutraukta.

Šiuo metu dažniausiai kontroliuojami telefoniniai pokalbiai, judriojo ryšio telefonu perduodamos trumposios žinutės (SMS) ir duomenų perdavimas elektroniniu paštu.

Techniškai paprasčiau stebėti gaunamą elektroninį paštą nei siunčiamą. Žinant asmens elektroninio pašto dėžutės adresą iš elektroninio pašto paslaugos teikėjo galima gauti perduodamus duomenis. Kai kurios įmonės, įstaigos, organizacijos turi savo tarnybinius serverius, kuriuose saugomi tam tikrą laikotarpį siunčiami / gaunami duomenys įmonės, įstaigos organizacijos vidiniame tinkle (intranete).

Perduodamos informacijos aptikimo, perėmimo, eigos ir gautų rezultatų fiksavimo, kaupimo bei perdavimo pridėti prie tyrimo bylos stadija

Esant techninėms galimybėms taikyti priemonę, atliekami techninio pobūdžio veiksmai, siekiant aptikti elektroniniais ryšių tinklais perduodamą informaciją, ją perimti, fiksuoti ir kaupti duomenų saugojimo įrenginiuose. Fiksuoti duomenys kaupiami ir archyvuojami tarnybinių serverių duomenų saugojimo įrenginiuose.

Svarbiausias šios stadijos tikslas – tinkamai fiksuoti atliekamos priemonės eigą ir rezultatus, surašant protokolą dėl elektroninių ryšių tinklais perduodamos informacijos kontrolės, jos fiksavimo ir kaupimo laikantis BPK 179 str. nustatytų reikalavimų procesiniams dokumentams. Protokole privalo būti tik tyrimui reikšmingų duomenų santrauka, techninės įrangos, kurią naudojant buvo atliekama priemonė, pavadinimas, o pokalbių suvestinėje (toliau priede) privalo būti visi bylai reikšmingi telefoniniai pokalbiai, susirašinėjimai trumposiomis žinutėmis, nurodant ryšių datas, tikslų laiką, trukmę, dalyvių vardus, pavardes, telefono abonento numerius ir

įvykusio pokalbio / siųstos / gautos trumposios žinutės / informacijos išsamų turinį. *Pokalbių suvestinėje pateiktas informacijos turinys turi visiškai atitikti išorinėje duomenų laikmenoje (pvz., kompaktinėje plokštelėje) užfiksuotą informacijos turinį.* Jei taikant priemonę buvo naudojami kitokie informacijos fiksavimo būdai, jie privalo būti užfiksuoti proceso veiksmo eigą ir rezultatus fiksuojančiame protokole.

Atkreiptinas dėmesys, kad tam tikros žmonių grupės vartoja profesinį, kriminalinį žargoną. Todėl rekomenduotina ikiteisminio tyrimo pareigūno tarnybiniame pranešime arba protokolo priede pateikti vartojamų profesinio, kriminalinio žargono paaiškinimus, kurie padėtų išvengti neaiškumų, iškylančių nagrinėjant bylą teisme.

Tyrimą atliekantis ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras arba prokuroras, organizuojantis ir vadovaujantis ikiteisminiam tyrimui elektroninių ryšių tinklais perduodamos informacijos kontrolės, jos fiksavimo ir kaupimo laikotarpiu (ikiteisminio tyrimo metu), turi teisę:

- susipažinti su perimamos informacijos turiniu;
- pažymėti, kuri informacija yra reikšminga tyrimui, o kuri naikintina;
- reikalauti, kad operatyvinės veiklos subjektas, atliekantis elektroninių ryšių tinklais perduodamos informacijos kontrolę, jos fiksavimą ir kaupimą, pateiktų pokalbių suvestines ir išorines duomenų laikmenas (pvz., kompaktines plokšteles) susipažinti.

Atitinkamu būdu užfiksuota informacija (protokolas, priedai) perduodama prokuratūrai užantspauduota su lydraščiu, kuriame turi būti nurodyta: perduodamų dokumentų lapų skaičius, išorinių duomenų laikmenų kiekis, jų rūšis, registraciniai numeriai. Perduotas protokolas ir jo priedai su informacija, turinčia reikšmės nusikalstamai veikai tirti ir nagrinėti, yra pridedami prie ikiteisminio tyrimo bylos ir saugomi tokiomis sąlygomis, kurios užtikrintų jos saugumą, sudarytų pakartotinio perklausymo / susipažinimo galimybę visose baudžiamojo proceso stadijose ir užkirstų kelią pašaliniams asmenims neteisėtai susipažinti su šia informacija, pasidaryti kopijas ar kokiu nors kitokiu būdu platinti šią informaciją.

Gautų rezultatų analizės ir sprendimo dėl gautos informacijos reikšmingo priėmimo stadija

Įstatymo nustatyta tvarka pateikta informacija tyrimo metu nuolat nagrinėjama, lyginama su kitais byloje surinktais duomenimis. Tai suteikia galimybę ikiteisminio tyrimo pareigūnui, prokurorui operatyviai reaguoti į

pokyčius ikiteisminio tyrimo metu, laiku priimti sprendimus dėl kitų priemonių vykdymo ar jų nutraukimo, patikrinti iškeltas tyrimo versijas.

Elektroninių ryšių tinklais perduodamos informacijos kontrolės metu gauti nereikšmingi tyrimui duomenys sunaikinami remiantis prokuroro nutarimu. Sunaikinimo faktas fiksuojamas, surašant tyrimui nereikšmingos informacijos sunaikinimo aktą, kuriame nurodoma: pareigūnai, dalyvavę sunaikinant informaciją, ir informacijos (užfiksuotos dokumente, duomenų laikmenoje) sunaikinimo būdai. Atkreiptinas dėmesys, kad privalo būti sunaikinta informacija, esanti tarnybinių serverių duomenų saugojimo įrenginiuose.

Tyrimui reikšminga informacija yra pridedama prie ikiteisminio tyrimo bylos ir saugoma kartu su bylos medžiaga.

22. Savo tapatybės neatskleidžiančių ikiteisminio tyrimo pareigūnų veiksmai

Savo tapatybės neatskleidžiančių ikiteisminio tyrimo pareigūnų veiksmai (toliau slapti veiksmai) teisinėje literatūroje dar vadinami slaptų tyrėjų veikla, reglamentuoti BPK 158 str. Dėl ypatingos žmogaus teisių instituto svarbos demokratinėje valstybėje bet koks įsibrovimas į žmogaus teisių sritį turi būti itin tiksliai, aiškiai reglamentuotas įstatymu.

Įstatymų leidėjas sąvoką „veiksmai“ vartoja daugiskaitos forma. Tai leidžia daryti išvadą, kad tai ne vienas, o daug atskirų veiksmų. Šiuo klausimu turėtų būti aiškesnė įstatymų leidėjo nuostata dėl konkrečių slaptų veiksmų, kuriuos galima atlikti. Tai leistų išvengti įvairių interpretacijų.

Besiformuojanti teisinė praktika dėl slaptų veiksmų, numatytų BPK 158 str., leidžia daryti išvadą, kad *savo tapatybės neatskleidžiantys ikiteisminio tyrimo pareigūnai (ypatingais atvejais – asmenys, kurie nėra ikiteisminio tyrimo pareigūnai) gali atlikti šiuos slaptus veiksmus:*

1. *slapta patekti į pastatus / patalpas (gyvenamąsias ir negyvenamąsias), vietas, transporto priemones, siekdami atlikti:*

a) *jų apžiūrą, kratą, poėmį;*

b) *daikto, turinčio reikšmės bylai tirti, laikiną paėmimą, jo apžiūrą dalyvaujant specialistui, ištyrimą ir sugrąžinimą;*

c) *pavyzdžių (medžiagos, žaliavos, produkcijos, dokumentų ir pan.) lyginamajam tyrimui paėmimą;*

2. *slaptą pašto siuntos poėmį;*

3. *techninių priemonių taikymą, siekiant kontroliuoti ir fiksuoti asmenų pokalbius, kitokį susižinojimą ar veiksmus;*

4. *ryšių su asmenimis, tapusiais nusikalstamoms veikoms tyrimo objektais, užmezgimą, vaizdo ir / ar garso fiksavimą kontaktuojant su šiais asmenimis;*

5. *kontroliuojamąjį gabenimą;*

6. *nusikalstamą veiką imituojančius veiksmus.*

Šie nurodyti slapti veiksmai privalo būti atliekami griežtai laikantis Lietuvos Respublikos Konstitucijos, tarptautinių teisės aktų, įstatymų, įsta-

tymų įgyvendinamųjų teisės aktų, pareigūnų etikos kodeksų reikalavimų. Savo tapatybės neatskleidžiančių ikiteisminio tyrimo pareigūno veiksmų procesinė atlikimo tvarka reglamentuota BPK 158 str., Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro įsakymu patvirtintose rekomendacijose. Atskiros procedūros, susijusios su slaptų veiksmų taikymu, yra reglamentuojamos Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministro, Valstybės saugumo departamento generalinio direktoriaus, policijos generalinio komisaro ir kitų operatyvinės veiklos subjektų vadovų įsakymais patvirtintomis instrukcijomis. Slaptų veiksmų taikymas sąlyginai gali būti suskirstytas į keletas stadijas. Kiekviena stadija pradedama esant tam tikram pagrindui, o kita stadija įmanoma tik užbaigus ankstesnę stadiją.

- I. Faktinė-procesinė stadija. Duomenų pakankamumas, norint atlikti slaptus veiksmus ir procesinio sprendimo dėl slaptų veiksmų priėmimas;
- II. Parengiamoji slaptų veiksmų vykdymo stadija;
- III. Slaptų veiksmų eigos bei gautų rezultatų fiksavimo, kaupimo ir perdavimo pridėti prie tyrimo bylos stadija;
- IV. Gautų rezultatų analizės, sprendimo dėl informacijos reikšmingumo bylai priėmimo stadija.

Faktinė-procesinė stadija

Ji pradedama, kai yra slaptų veiksmų taikymo pagrindai ir sąlygos:

- a) *esant pradėtam ikiteisminiam tyrimui*. Ikiteisminio tyrimo pradėjimo pagrindai yra reglamentuoti BPK ir kituose teisės aktuose, pvz., Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro įsakymu patvirtintose rekomendacijose;
- b) *esant faktiniam pagrindui*, t. y. duomenims, kurie buvo gauti įstatymo nustatyta tvarka, atliekant ikiteisminį tyrimą ir leidžiantiems pagrįstai manyti, kad atliekant slaptus veiksmus bus gauta informacija apie nusikaltimus, bet numatant sąlygą, kad nebus suvaržyta būsto neliečiamybė, susirašinėjimo ar kitokio susižinojimo ne elektroninių ryšių tinklais slaptumas. Prokuroras turi įvertinti galimas grėsmes šioms įstatymo saugomoms vertybėms.

Jei egzistuoja bent menkiausia tikimybė, kad gali būti suvaržyta būsto neliečiamybė, susirašinėjimo ar kitokio susižinojimo ne elektroninių ryšių tinklais slaptumas, tai slaptus veiksmus galima atlikti tik tiriant labai sunkius, sunkius ir apysunkius nusikaltimus.

Slaptų veiksmų atveju patartina vadovautis Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencija, priimant sprendimą dėl galimos grėsmės kilimo asmens privatumui, įstatymo ginamoms teisinėms vertybėms. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 2003 m. kovo 24 d. nutarime „Dėl Lietuvos Respublikos pataisos darbų kodekso 41 straipsnio 2 dalies (1997 m. liepos 2 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ byloje Nr. 3/01 pateikė privataus gyvenimo sampratą: „4.1. Pagal Konstituciją privatus žmogaus gyvenimas – tai individo asmeninis gyvenimas: gyvenimo būdas, šeimyninė padėtis, gyvenamoji aplinka, santykiai su kitais asmenimis, individo pažiūros, įsitikinimai, įpročiai, jo fizinė bei psichinė būklė, sveikata, garbė, orumas ir kt. Konstitucijos 22 straipsnio normose įtvirtintas žmogaus privataus gyvenimo neliečiamumas suponuoja asmens teisę į privatumą. Žmogaus teisė į privatumą apima asmeninio, šeimos ir namų gyvenimo, garbės ir reputacijos neliečiamumą, asmens fizinę ir psichinę neliečiamybę, asmeninių faktų slaptumą, draudimą skelbti gautą ar surinktą konfidencialią informaciją ir kt. (Konstitucinio Teismo 1999 m. spalio 21 d., 2000 m. gegužės 8 d., 2002 m. rugsėjo 19 d., 2002 m. spalio 23 d. nutarimai). 4.2. Žmogaus teisė į privatumą nėra absoliuti. Pagal Konstituciją riboti konstitucines žmogaus teises ir laisves, tarp jų ir teisę į privatumą, galima, jeigu yra laikomasi šių sąlygų: tai daroma įstatymu; ribojimai yra būtini demokratinėje visuomenėje siekiant apsaugoti kitų asmenų teises bei laisves ir Konstitucijoje įtvirtintas vertybes, taip pat konstituciškai svarbius tikslus; ribojimais nėra paneigiama teisių ir laisvių prigimtis bei jų esmė; yra laikomasi konstitucinio proporcingumo principo (Konstitucinio Teismo 2002 m. rugsėjo 19 d., 2002 m. spalio 23 d. nutarimai)“;

c) *turint pakankamai duomenų apie asmens, dėl kurio atliekamas tyrimas, nusikaltimą.* Prieš tai surinkus išsamią informaciją apie padarytą ar daromą nusikaltimą, asmens, prieš kurį bus atliekami slapti veiksmai, galimas sąsajas su tiriamu nusikaltimu, asmens išsamius anketinius duomenis, turimą imunitetą (nacionalinį, diplomatinį);

d) *esant ikiteisminio tyrimo teisėjo nutarčiai, kurios priėmimą iniciuoja prokuroro prašymas.*

Priimti sprendimą dėl priemonės vykdymo gali ne tik apylinkės teismo ikiteisminio tyrimo teisėjas, bet ir kitos apylinkės teismo ikiteisminio tyrimo teisėjas, kuris apylinkės teismo pirmininko įsakymu yra paskirtas vykdyti šias funkcijas.

Neatidėliotinais atvejais slapti veiksmai gali būti atliekami prokuroro nutarimu, tačiau per tris dienas turi būti gauta ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartis.

Ikiteisminio tyrimo pareigūno tarnybiniame pranešime, adresuotame prokurorui dėl slaptų veiksmų atlikimo, arba prokuroro prašyme, adresuotame tyrimo vietos apylinkės teismo ikiteisminio tyrimo teisėjui, turi būti ši informacija:

- kam adresuotas tarnybinis pranešimas, prašymas (prokuratūros, teismo pavadinimas);
- prašymo, tarnybinio pranešimo surašymo vieta ir data;
- slaptų veiksmų atlikimo iniciatorius (ikiteisminio tyrimo įstaigos ar prokuratūros pavadinimas, padalinys, pareigūno vardas pavardė, pareigos);
- kas ir kada pradėjo ikiteisminį tyrimą, pagal kokį BK straipsnį, jo dalį, punktą, numatantį baudžiamąją atsakomybę už nusikaltimą (-us);
- trumpa informacija apie tiriamą nusikaltimą (kas, kur, kada, ką, koku būdu ir kaip padarė ar daro);
- nusikaltimo pavojingumas (tyčinis ar neatsargus), sunkumas (labai sunkus, sunkus, apysunkis);
- surinkti duomenys, kurie leidžia pagrįstai manyti, kad atliekant slaptus veiksmus bus galima gauti informacijos apie nusikaltimą ir jį darantį ar padariusį asmenį ar asmenis;
- asmens, prieš kurį bus atliekami slapti veiksmai arba kuris yra gyvenamosios / negyvenamosios patalpos, žemės sklypo, vandens telkinio, transporto priemonės savininkas ar valdytojas, išsamūs anketiniai duomenys: vardas / vardai, pavardė, jei pavardė buvo pakeista, nurodomos abi pavardės, gimimo data ir vieta, tautybė, santykis su valstybe (piliėtis, užsienio piliėtis, ar asmuo be pilietybės), teistumai, baudimai administracine tvarka, užsiėmimas (einamos pareigos ar darbas, profesija), šeimninė padėtis, asmens procesinis statusas byloje, jo ir šeimos narių turimas imunitetas (nacionalinis, diplomatinis);
- kokie konkretūs slapti veiksmai bus atliekami (pvz., kontroliuojamas gabenimas); atsižvelgiant į slaptų veiksmų pobūdį, kurie bus atliekami, pateikiama papildoma informacija apie žemės sklypą, vandens telkinį, gyvenamąsias ir negyvenamąsias patalpas (rūšis,

paskirtis, registracinis adresas), informacija apie kitus bendraturčius, transporto priemonę (modelis, registraciniai numeriai);

- slaptų veiksmų trukmė;
- siekiamas rezultatas;
- asmenys, atliksiantys slaptus veiksmus;
- kokios techninės priemonės bus naudojamos atliekant slaptus veiksmus.

Atliekant nusikalstamą veiką imituojančius veiksmus, privalomai dar turi būti nurodoma:

- asmens, prieš kurį bus atliekami slapti veiksmai, anketiniai duomenys;
- kokie Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso straipsniai, dalys, punktai, Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso straipsniai, dalys, punktai bus formaliai pažeisti savo tapatybės neatskleidžiančio ikiteisminio tyrimo pareigūno (ypatingais atvejais asmens, nesančio ikiteisminio tyrimo pareigūnu), atliekančio nusikalstamą veiką imituojančius veiksmus.
- asmens, atliksiančio slaptus veiksmus, anketiniai duomenys (savo tapatybės neatskleidžiančio ikiteisminio tyrimo pareigūno, o ypatingais atvejais, kai nėra kitų įstatymu nustatytų galimybių atskleisti nusikaltimus darančius asmenis, veiksmus gali atlikti asmenys, kurie nėra ikiteisminio tyrimo pareigūnai).

Jeigu egzistuoja numatyti BPK pagrindai ir sąlygos suteikti anonimiškumą, asmens, atliksiančio slaptus veiksmus, anketiniai duomenys nepateikiami.

Parengiamoji slaptų veiksmų atlikimo stadija

Atlikti slaptus veiksmus pradedama rengtis turint ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartį, leidžiančią taikyti šią procesinę prievartos priemonę, o neatidėliotinais atvejais – prokuroro nutarimą. Su ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartimi (neatidėliotinu atveju su prokuroro nutarimu) *privalomai supažindinami* savo tapatybės neatskleidžiantys ikiteisminio tyrimo pareigūnai ar ypatingais atvejais – asmenys, nesantys ikiteisminio tyrimo pareigūnai (toliau asmenys), kurie atliks slaptus veiksmus. Jei ikiteisminį tyrimą atlieka prokuroras, tai ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartis su lydraščiu siunčiama atitinkamai ikiteisminio tyrimo įstaigai (išsamus ikiteisminio tyrimo įstaigų sąrašas pateikiamas BPK 165 str.). Ikiteisminio tyrimo įstaigos struktūrinio padalinio vadovas skiria ikiteisminio tyrimo įstaigos pareigūną, kuris atliks arba organizuos slaptų veiksmus:

- susipažins su nutartimi (neatidėliotinu atveju nutarimu) dėl slaptų veiksmų taikymo;
- įvertins ir priims sprendimą, ar nutartimi (neatidėliotinu atveju nutarimu) leistiems slaptiems veiksams atlikti būtina pasitelkti kitų pareigūnų, specialistų, specialių techninių priemonių ir medžiagų;
- jeigu nereikia pasitelkti specialistų ir / ar taikyti specialiųjų techninių priemonių ir / ar medžiagų, tai ikiteisminio tyrimo pareigūnas pats arba padedamas kitų pareigūnų pasirėngs ir atliks slaptus veiksmus;
- jeigu slaptiems veiksams atlikti būtina pasitelkti specialistų, taikyti specialias technines priemones, medžiagas, tai ikiteisminio tyrimo pareigūnas užpildys užduoties blanką (blankų pavyzdžiai, jų pildymo tvarka patvirtinti ikiteisminio tyrimo centrinių įstaigų ar operatyvinės veiklos subjektų centrinių įstaigų vadovų įsakymais, skirtais tarnybiniam naudojimui, t. y. jiems taikomas tam tikras slaptumo režimas);
- užpildytą blanką kartu su pridedama nutartimi perduos toliau vykdyti operatyvinės veiklos subjekto struktūriniam padaliniiui.

Operatyvinės veiklos subjekto pareigūnas, įvertinęs technines galimybes ir slaptų veiksmų sudėtingumą, pasirėngs ir atliks paruošiamuosius darbus. Jeigu yra tam tikrų techninių kliūčių, kitų svarbių aplinkybių, kurios neleidžia pradėti vykdyti slaptų veiksmų arba jos atsiranda pradėjus juos vykdyti, tai atsakingas pareigūnas nedelsdamas privalo informuoti užduotį davusį pareigūną, o šio nesant – kitą atsakingą pareigūną, nurodydamas slaptų veiksmų neatlikimo priežastis.

Atskirų slaptų veiksmų ypatumai

1. Slaptas pateikimas į pastatus / gyvenamąsias ir negyvenamąsias patalpas, vietoves, transporto priemones:

- a) atliekant jų apžiūrą, kratą, poėmį;*
- b) siekiant laikinai paimti daiktą, turintį reikšmės bylai tirti, jį apžiūrėti dalyvaujant specialistui, ištirti jį bei gražinti atgal;*
- c) siekiant paimti pavyzdžių (medžiagos, žaliavos, produkcijos, dokumentų ir pan.) lyginamajam tyrimui.*

Prieš pradėdant šio slapto veiksmo procedūras, pateikiami sąvokų išaiškinimai, kurie leis geriau suprasti šio slapto veiksmo turinį. Aplinkos apsaugos ministro 1999 m. rugsėjo 30 d. įsakymu Nr. 310 patvirtintos Passtatų plotų ir tūrių skaičiavimo tvarkos 7 punkte pateikiamas gyvenamosios

patalpos apibūdinimas: „Tai butai gyvenamuosiuose ir negyvenamuosiuose pastatuose, vieno buto namai, atskiri kambariai su bendrojo naudojimo patalpomis.“ Valstybinės kainų ir energetikos kontrolės komisijos 2004 m. lapkričio 11 d. nutarimu Nr. 03-121 patvirtintose Šilumos paskirstymo vartotojams metodų rengimo ir taikymo taisyklėse 5.8. punkte pateikiama pastato sąvoka: „Pastatas – stogu apdengtas statinys, kuriame yra vienas ar daugiau kambarių ar kitų patalpų, išdėstytų tarp sienų bei pertvarų ir naudojamų žmonėms gyventi ar žemės ūkio, pramonės, komercijos, kultūros, transporto ir kitai veiklai“. Kelių eismo taisyklių 44 p. *transporto priemonė* – „< ..>tai įrenginys, skirtas žmonėms ir (arba) kroviniams vežti. Ši sąvoka taip pat apima traktorius ir savaeigės mašinas“.

Prieš pradėdant atlikti slaptą veiksmą svarbu įvertinti:

- supančią teritoriją, technines apsaugos priemones, ribojančias ar kitaip kontroliuojančias patekimą į gyvenamąsias ir / ar negyvenamąsias patalpas, vietas, transporto priemones;
- rizikos veiksnius, galinčius kilti atliekant slaptą veiksmą;
- galimą grėsmę asmens gyvybei, sveikatai, turtui.

Prieš atliekant slaptus veiksmus, būtina surinkti informaciją apie objektus, į kuriuos ruošiamasi patekti:

- apie objektą (patalpą, pastatą), supančią teritoriją, infrastruktūrą, eismo ir žmonių judėjimo srautus, objekto registracinį adresą;
- patalpų savininko, valdytojo, kartu gyvenančių, dirbančių asmenų dienotvarkę, įpročius;
- taikomas apsaugos sistemas, užkertančias kelią nesankcionuotam patekimui į vietovę, patalpas;
- vietovės, patalpų detaliuosius planus;
- transporto priemonių vairuotojų įpročius, transporto priemonių stovėjimo aikštelių vietas bei pačias transporto priemones.

Prieš slapta patenkant į gyvenamąsias ir negyvenamąsias patalpas, vietas, transporto priemones rekomenduotina:

- numatyti racionaliausius metodus atlikti slaptus veiksmus, technines priemones ir medžiagas, kurios padėtų per trumpiausią laiką pasiekti iškeltą tikslą (pvz., apžiūrėti patalpą);
- žinoti, kokie slapti veiksmai bus atliekami (pvz., apžiūra ar krata, poėmis);
- kokių objektų bus ieškoma, prognozuoti ieškomų objektų galimas vietas patalpoje, vietovėje, transporto priemonėje, galimas slėptuvių vietas;

- išmanyti patalpų, vietovės, transporto priemonės apsaugos sistemų rūšis (pvz., judesio jutikliai ir kt.), techninius parametrus, veikimo ypatumus;
- žinoti, kaip apsaugos sistemos fiksuoja nesankcionuotą patekimą į vietovę, patalpą, transporto priemonę;
- žinoti, kaip saugos tarnybos reaguoja į pavojaus signalą (pvz., saugos paslaugas teikianti saugos tarnyba siunčia greito reagavimo ekipažą);
- išmanyti kitas netradicines apsaugos sistemas;
- žinoti, ar patalpoje, vietovėje yra naminių gyvūnų (šunų);
- išmanyti sudėtingus objekto durų mechaninius ar kitokius užraktus;
- numatyti, kokių specialių techninių priemonių, medžiagų reikės atliekant slaptus veiksmus (pvz., atrakinant mechaninius / elektroninius durų užraktus, kad būtų galima slapta patekti į gyvenamąsias / negyvenamąsias patalpas, transporto priemones);
- numatyti priemones, kurių būtina imtis, siekiant sumažinti aplinkinių įtarimą;
- įvertinti pavojų sveikatai ir gyvybei, kuris gali kilti ikiteisminio tyrimo pareigūnams, neatskleidžiantiems savo tapatybės arba operatyvinės veiklos subjekto pareigūnams ar kitiems asmenims, atliekantiems slaptus veiksmus ar esantiems vietovėje, kur atliekami slapti veiksmai;
- numatyti galimus elgesio modelius susiklosčius nepalankioms situacijoms.

Slaptų veiksmų eigos ir gautų rezultatų fiksavimo bei perdavimo pridėti prie tyrimo bylos stadija

Šioje stadijoje, atliekant slaptus veiksmus būtina:

- nepalikti pėdsakų, kurie leistų įtarti, kad į vietovę, patalpą ar transporto priemonę buvo patekta prieš savininko / valdytojo valią;
- sukurti situacijas, kurios palengvintų atlikti slaptą veiksmą;
- nepažeisti asmens privatumo, kiek tai nesusiję su tyrimu (pvz., jeigu ieškant narkotinėms medžiagoms gaminti skirtų prietaisų, medžiagų surandamas asmens dienaštis, kuriame nėra su tyrimu susijusios informacijos, jis paliekamas nedarant kopijų);
- aptiktus tyrimui reikšmingus objektus, pėdsakus nufotografuoti ir / ar nufilmuoti;

- fiksuoti tyrimui reikšmingų objektų suradimo vietą, individualius jų požymius;
- paimti tyrimui reikšmingus objektus ir juos supakuoti, laikantis įstatymo ir įstatymo įgyvendinamųjų teisės aktų nustatytų reikalavimų;
- neužteršti paimamų objektų pašaliniais pėdsakais;
- laikytis teisės aktų nustatytos tvarkos atliekant slaptus veiksmus bei analogiškus savo prigimtimi veiksmus, reglamentuotus BPK 144, 145, 147-149 str.;
- atlikus slaptus veiksmus, stengtis kuo greičiau pasišalinti iš vietovės, patalpos, transporto priemonės.

Apie slaptų veiksmų taikymo eigą ir rezultatus surašomas protokolą laikantis BPK 179 str. nustatytų reikalavimų.

2. Slapta pašto siuntų kontrolė

Praktikoje, atliekant šį slaptą veiksmą, vadovaujama ir BPK 148 str. nuostatomis, reglamentuojančiomis slaptą pašto siuntų poėmį. Pašto siuntų poėmis atliekamas turint ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartį, leidžiančią atlikti šį slaptą veiksmą asmens, kurio vardu adresuotos pašto siuntos bus paimos, deklaravimo ir / ar gyvenamosios vietos teritoriją aptarnaujančioje pašto įstaigoje. Tačiau būtina atsižvelgti į didelius pokyčius pašto paslaugų srityje, kurioje paslaugas teikia daug privačių ūkio subjektų, tokių kaip, pavyzdžiui, kurjerių tarnyba „UPS“. *Todėl prieš pradėdant atlikti šį slaptą veiksmą būtina* turėti informaciją apie pašto įstaigų aptarnaujamas teritorijas ir kitus ūkio subjektų teikiančius pašto siuntų pervežimo paslaugas, susipažinti su pašto siuntų pristatymo tvarką reglamentuojančiais teisės aktais.

Jeigu slaptas pašto siuntos poėmis bus atliekamas ne ūkio subjekte, teikiančiame pašto siuntų pristatymo paslaugas, o pašto siunta bus paimama iš pašto dėžutės, reikia atkreipti dėmesį į: pašto dėžutę supančią aplinką, asmens pašto dėžutės vietą (prie daugiaaukščio namo, daugiaaukščio namo laiptinėje, prie buto ar privataus namo), įėjimą į daugiaaukščio namo laiptinę ar privataus namo teritoriją, laiptinės durų, vartų užraktų rūšis ir užraktų konstrukciją, pašto dėžutės konstrukciją, jos užraktą, ar pašto dėžutę ir priėjimas prie jos yra vaizdo stebėjimo kamerų apžvalgos teritorijoje, asmens ir kartu su juo gyvenančių asmenų dienotvarkę, įpročius.

Siekiant išlaikyti pašto siuntos slaptą poėmį paslapyje, rekomenduotina įspėti atsakingus pašto įstaigų ar ūkio subjektų darbuotojus, kurie dalyvavo atliekant šį slaptą veiksmą, kad jie neatskleistų ikiteisminio tyrimo duomenų.

Atliekant šį slaptą veiksmā stengtis nesugadinti ar nesunaikinti asmens turto, gerbti asmens privatumā, kiek tai nesusijā su atliekamu tyrimu. Apžiūrint paimtā pašto siuntā, reikia stengtis nepažeisti jos pakuotės ir pakuotėje esančių objektų vientisumo ir grāžinti pašto siuntā per kiek įmanoma trumpiausiā laiko tarpā, jei paimtos pašto siuntos turinys nėra susijās su atliekamu tyrimu.

Šis slaptas veiksmas gali būti taikoma areštināse, tardymo izoliatoriuose, pataisais namuose (išimtis – draudžiama kontroliuoti įtariamojo / kaltinamojo / nuteistojo susirašinėjimā ar kitokį susižinojimā su valstybinėmis institucijomis, gynėju).

3. Techninių priemonių naudojimas, siekiant kontroliuoti ir fiksuoti asmenų pokalbius, kitokį susižinojimā ar veiksmus

Atliekant šį slaptą veiksmā, bent vienas arba visi pokalbio, kitokio susižinojimo ar veiksmų dalyviai apie tokią kontrolę nežino, nesinaudojama elektroninių ryšių tinklų operatorių paslaugomis ir įrenginiais. Šis slaptas veiksmas gali būti atliekamas tuo metu, kai slapta patenkama į patalpas, vietoves, transporto priemones, siekiant įrengti kontrolei reikalingas specialias technines priemones, palaikyti techninę jų būklę ir baigus slaptus veiksmus jas išmontuoti.

Be jau nurodytų slapto patekimo į patalpą, vietovę, transporto priemonę rekomendacijā, atliekant šį slaptą veiksmā būtina atsižvelgti:

- ar naudojamos specialios techninės priemonės pokalbiams fiksuoti arba perimti bei išsiųsti iš kontroliuojamos patalpos nekels pavojaus prietaisams, ypač medicininės paskirties;
- ar supančios aplinkos objektai, pvz., stiprūs elektromagnetinės bangas skleidžiantys šaltiniai, gali turėti įtakos specialių techninių priemonių galimybėms kontroliuoti asmenų pokalbius, kitokį susižinojimā ar veiksmus per atstumą.

4. Ryšių užmezgimas su asmenimis, tapusiais nusikalstamoms veikos tyrimo objektais, bei garso ir / ar vaizdo įrašymas ryšių metu su tyrimo objektu tapusiu asmeniu

Šis slaptas veiksmas draudžiamas prieš įtariamuosius / kaltinamuosius, nes tai prilyginama minimų asmenų apklausai be gynėjo. Ikitiesminio tyrimo metu jis atliekamas retai.

Prieš atliekant šį slaptą veiksmā, būtina surinkti informacijā apie asmenį ar asmenis, tapusius nusikalstamos veikos tyrimo subjektais: laisvalaikio praleidimo būdai, pomėgiai, išsilavinimas, vartojamas profesinis, kriminalinis žargonas, teigiami ir neigiami charakterio bruōžai ir kita in-

formacija, padėsianti sėkmingai atlikti slaptą veiksmą. Taip pat bandyti sukurti gyvenimiškas situacijas, kurios palengvintų užmegzti santykius, esant galimybei įtraukti kitus asmenis, kuriais tyrimo objektas pasitiki. Draudžiama provokuoti asmenį, tapusį tyrimo objektu, atlikti teisei priešingą veiksmą.

Pats sunkiausias uždavinys, atliekant šį slaptą veiksmą yra atrinkti asmenį, kuris užmegs ir palaikys ryšius su tyrimo objektu tapusiu asmeniu. Todėl būtina išnagrinėti kandidatų atlikti slaptą veiksmą asmenines savybes, mokėjimą bendrauti, užmegzti ir palaikyti pokalbį, numatyti galimas grėsmes, galinčias atskleisti tikruosius atrinkto asmens (ikiteisminio tyrimo pareigūno ypatingais atvejais asmens, kuris nėra ikiteisminio tyrimo pareigūnas, ketinimus.

Pokalbių ir kitų atrankos metodais atrinkus asmenį slaptiems veiksmams atlikti, būtina supažindinti jį:

- su turima informacija apie asmenį, tapusį tyrimo objektu;
- išsamiai paaiškinti, kokio pobūdžio informaciją būtina surinkti;
- supažindinti su techninėmis priemonėmis, kurios bus naudojamos atliekant slaptus veiksmus, ir jų galimybėmis;
- supažindinti su veiksniais, kurie gali turėti įtakos tinkamam techninių priemonių veikimui.

Asmuo (savo tapatybės neatskleidžiantis ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar ypatingais atvejais – kitas asmuo, kuris nėra ikiteisminio tyrimo pareigūnas), prieš užmegzdamas ryšius su tyrimo objektu tapusiu asmeniu, privalo būti supažindintas su ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartimi (neatidėliotinais atvejais – su prokuroro nutarimu), leidžiančia atlikti slaptus veiksmus, numatytus BPK 158 str., slaptų veiksmų apimtimi ir ribomis, provokacijos samprata, galimomis pasekmėmis peržengus slaptų veiksmų ribas.

Supažindinimo su teismo nutartimi (prokuroro nutarimu) faktas privalo būti užfiksuotas Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2007 m. gruodžio 13 d. įsakymu Nr. I-181 patvirtintos formos blanke. Šio slapto veiksmo eiga ir rezultatai fiksuojami laikantis BPK 179 str. nustatytų reikalavimų, keliamų procesiniams dokumentams, nurodant techninių priemonių pavadinimus, kurios buvo naudojamos informacijai fiksuoti, informacijos santrauka, o priede turi būti visi reikšmingi bylai pokalbiai, jų datos, tikslus laikas, dalyviai (vardai, pavardės) (esant būtinybei – išsamus jų išvaizdos aprašymas), išsamus vykusio pokalbio turinys. *Priede pateiktas užfiksuotos informacijos turinys privalo visiškai atitikti išorinėje duomenų laikmenoje užfiksuotą informacijos turinį.*

Atkreiptinas dėmesys, kad tam tikros žmonių grupės vartoja profesinius, kriminalinius žargonus. Todėl rekomenduotina pateikti vartojamų profesinio ir / ar kriminalinio žargono paaiškinimus ikiteisminio tyrimo pareigūno tarnybiniame pranešime arba priede. Tai padėtų išvengti kai kurių neaiškumų, kylančių bylos teismo nagrinėjimo metu.

Tyrimą atliekantis ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras arba prokuroras, organizuojantis ir vadovaujantis ikiteisminiam tyrimui atliekamų veiksmų laikotarpiu, turi teisę:

- susipažinti su užfiksuotos ir sukauptos informacijos turiniu;
- pažymėti, kuri informacija reikšminga, o kuri naikintina.

Tyrimui reikšminga informacija, užfiksuota protokole ir jo prieduose, perduodama ikiteisminio tyrimo įstaigai, prokuratūrai užantspauduota ir su lydraščiu, kuriame turi būti nurodomas perduodamų dokumentų lapų skaičius, išorės duomenų laikmenos rūšis (kompaktinė plokštelė, garso kasetė, mini DVD), kiekis, duomenų laikmenų registraciniai numeriai. Perduotas protokolas, jo priedai su juose užfiksuota informacija, turinčia reikšmės nusikalstamai veikai tirti ir nagrinėti, yra pridedami prie ikiteisminio tyrimo bylos ir saugomi kartu su ja. Jei atliekant slaptus veiksmus buvo sudaromi planai, schemas, naudojami kitokie fiksavimo būdai, jie privalo būti užfiksuoti protokole ir jo prieduose.

Įstatymų nustatyta tvarka pateikta tyrimui reikšminga informacija, kuri buvo gauta atliekant slaptus veiksmus, nuolat analizuojama, lyginama su kitais byloje surinktais duomenis, tikrinamos iškeltos tyrimo versijos, tikslinama tyrimo taktika ir t. t. Slaptų veiksmų metu įrašyti tyrimui nereikšmingi pokalbiai sunaikinami, remiantis prokuroro nutarimu.

5. *Kontroliuojamasis gabenimas*

OVĮ 3 str. 21 p. pateikia sąvokos „kontroliuojamasis gabenimas“ apibūdinimą: „*Kontroliuojamasis gabenimas* – sankcionuoti veiksmai, kurių metu leidžiama įvežti į Lietuvos Respublikos teritoriją, pervežti per ją arba išvežti iš jos neteisėtai gabenamas ar keliančias įtarimą prekes bei kitokius objektus, kontroliuojant operatyvinės veiklos subjektui, siekiant išaiškinti nusikalstamas veikas, jas rengiančius, darančius ar padariusius asmenis. Kontroliuojamasis gabenimas gali būti atliekamas tik tarptautinių sutarčių ar susitarimų pagrindu“.

Teorijoje ir praktikoje skiriamos trys kontroliuojamo gabenimo rūšys:

- a) įtraukiant bendradarbiaujančius subjektus;
- b) neakivaizdi palyda (nėra bendradarbiaujančio subjekto, bet toliau kontrabandos dalykas gabenamas prižiūrint teisėsaugos pareigū-

nams) pasitelkiama tada, kai kontrabandos dalykas aptinkamas muitinio patikrinimo metu, o transportuotojas apie tai gali žinoti arba nežinoti;

- c) praleidimas – kontrabandos dalykas gabenamas per šalį tranzitu į kitą šalį arba į paskirties vietą šalies viduje, pavyzdžiui, tarptautinis kontroliuojamasis gabenimas. Dažniausiai šis veiksmas taikomas siekiant nustatyti asmenis, susijusius su neteisėtu narkotinių, psichotropinių, nuodingųjų, radioaktyviųjų medžiagų, šaunamųjų ginklų, šaudmenų, sprogstamųjų medžiagų, kultūros vertybių nelegaliu gabenimu.

Prieš pradėdant šį slaptą veiksmą, atsižvelgiant į tai, kokia bus taikoma kontroliuojamojo gabenimo rūšis, rekomenduojama įvertinti bendradarbiaujančio subjekto ar subjektų motyvus bendradarbiauti su teisėsaugos institucijomis (kerštą, pavydą ir kt.), riziką dėl galimo bendradarbiaujančio subjekto dvigubo žaidimo.

Pradedant atlikti šį slaptą veiksmą rekomenduotina surinkti duomenis apie krovinį, jo pakuotę, transporto priemonę / priemones, kurią ir / ar kuriomis krovinys bus gabenamas, krovinio gabenimo maršrutą. Teisminė praktika rodo, kad gabenant krovinius su nelegaliais objektais, naudojamos kelios skirtingos ar panašios transporto priemonių rūšys, krovinio gabenimo sutartys dažnai sudaromos naudojant fiktyvius ūkio subjektus ir dokumentus.

Tam, kad kontroliuojamasis gabenimas būtų sėkmingai atliktas, būtina gauti informaciją apie:

- kiek ir kokių rūšių transporto priemonių dalyvaus arba dalyvauja gabenant tyrimo objektu tapusį krovinį;
- krovinio vežimo paslaugas teikiančius ūkio subjektus, jų darbuotojus; atkreipti dėmesį į tuos asmenis, kurie jau buvo traukti teisi-
nėn atsakomybėn už teisės pažeidimus, susijusius su kontrabandos gabenimu ir pan.
- transporto priemonės vairuotoją (-us);

Ikiteisminio tyrimo įstaigos pareigūnui rekomenduotina:

- susipažinti su krovinų vežimo tvarka reglamentuojančiais teisės aktais, teismine praktika, atkreipti dėmesį į užsakymų gabenti krovinį priėmimo bei krovinio peradresavimo procedūras;
- susipažinti Europos Sąjungos valstybių narių (toliau ES) ir ne ES valstybių muitinės ir pasienio procedūromis;

- susipažinti su ES valstybių narių ir neįeinančių į ES valstybių teisėsaugos institucijų bei kitų tarnybų (pvz., jūros uostų administracijos) greito susižinojimo ir reagavimo į iškilusias situacijas tvarka.
- nuspręsti, kokių specialiųjų techninių priemonių, medžiagų (pvz., specialių nematomų žymeklių) reikės;
- kokius dar slaptus veiksmus reikės atlikti.

Fiksuojant šio slapto veiksmo eigą ir rezultatus laikomasi BPK 179 str. nustatytų procesiniams dokumentams keliamų reikalavimų, nurodant išsamius duomenis apie gabenamą krovinį, jo pakuotę, transporto priemonę (-es), kuria ar kuriomis krovinyms gabenamas, panaudotas specialias technines priemones ir medžiagas. Jeigu kontroliuojamas gabenimas buvo atliekamas kartu su kitomis procesinėmis prievartos priemonėmis, tai šių priemonių panaudojimo eiga ir rezultatai privalo būti atitinkamai užfiksuoti įstatymų nustatyta tvarka. Jei atliekant slaptus veiksmus buvo sudaromi planai, schemas, naudojami kitokie fiksavimo būdai, jie privalo būti nurodyti protokole. Protokole ir jo prieduose užfiksuota informacija perduodama ikiteisminio tyrimo įstaigai, prokuratūrai užantspauduota su hydroščiu.

6. Nusikalstamą veiką imituojantys veiksmai

Nusikalstamą veiką imituojančių veiksmai – tai asmens, kuriam siūloma atlikti nusikaltimą ar dalyvauti jį atliekant, veiksmai, formaliai atitinkantys objektyviuosius nusikaltimo sudėties požymius, atliekami su teisėsaugos pareigūnų žinia. Nusikalstamą veiką imituojančius veiksmus atliekantis asmuo atliks veiksmus, kurie baudžiamajame įstatyme formaliai atitiks nusikalstamos veikos požymius, bet neturės teisinės atsakomybės padarinių. Veiksmų apimtis bus nustatoma vadovaujantis atitinkamais BK specialiosios dalies straipsniais, jų dalimis, punktais. Asmuo, atlikęs nusikalstamą veiką imituojančius veiksmus, laikomas vykdęs teisėsaugos institucijų užduotį. Pagal BK 32 str. teisėsaugos užduoties vykdymas yra laikomas baudžiamąją atsakomybę šalinančia aplinkybe. Tokius veiksmus atlikęs asmuo baudžiamojon (teisinėn) atsakomybėn netraukiamas.

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. gegužės 8 d. nutarime pabrėžiama, kad „modeliu „prisijungiamo“ prie tęstinių ar trunkamųjų nusikaltimų arba kitų besitęsiančių, bet nepasibaigusių nusikaltimų“ t. y. atliekant nusikalstamą veiką imituojančius veiksmus tik „prisijungiamo“ prie jau prasidėjusios nusikalstamos veikos (nusikaltimo), bet jos „nesukuriamo“. Atliekant nusikalstamą veiką imituojančius veiksmus, svarbu neperžengti šių veiksmų ribų. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas

2000 m. gegužės 8 d. nutarime veiksmų *ribas apibrėžė* „*draudimu* kurstyti, provokuoti ar kitaip piktnaudžiauti atliekant nusikalstamą veiką imituojančius veiksmus“. Provokacijos sąvoka pateikiama ir Operatyvinės veiklos įstatymo 6 str. 5 d. „Tai spaudimas, aktyvus skatinimas ar kurstymas padaryti nusikalstamą veiką, apribojant asmens veiksmų pasirinkimo laisvę, jei dėl to asmuo padaro ar kėsinaisi padaryti nusikalstamą veiką, kurios prieš tai neketino daryti“. Atkreiptinas dėmesys, kad sąvokos „veiksmų riba“ ir „veiksmų apimtis“ skiriasi.

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas 2007 m. balandžio 20 d. nutartyje (baudžiamoji byla Nr. 2K-307) nurodė, kad „susiklosčiusioje teismų praktikoje *tęstine nusikalstama veika* laikoma tokia veika, kuri susideda iš dviejų ar daugiau tapačių ar vienaarūšių veiksmų, kiekvienas iš kurių vertinamas atskirai, atitinka to paties BK specialiosios dalies straipsnyje numatyto nusikaltimo ar baudžiamojo nusižengimo sudėties požymius, tačiau visus juos vienija vienas sumanymas (viena tyčia). *Tęstiniu nusikaltimu pripažįstami keli tapatūs laiko* požiūriu vienas nuo kito nenutolę veiksmai, padaryti analogišku būdu, analogiškais aplinkybėmis, įgyvendinant vieną sumanymą dėl to paties dalyko, grobiant turtą iš to paties šaltinio, padarant žalą tam pačiam savininkui ir t. t.“

Trunkamas nusikaltimas – pavienis nusikaltimas, kuris daromas ištiesai tam tikrą laikotarpį. Jo ypatumas tas, kad papildomi veiksmai, kuriais siekiama padaryti nusikaltimą, sudaro vientisą veiksmų visumą ir nėra naujas nusikaltimas.

Draudžiama taikyti BPK 158–159 str. nurodytas procesines prievartos priemones, jeigu jos kels tiesioginį pavojų žmogaus gyvybei, sveikatai arba galės sukelti kitas sunkias pasekmes. Nusikalstamą veiką imituojančius veiksmus atlieka *ikiteisminio tyrimo įstaigų pareigūnai*. *Ypatingais atvejais, kai nėra kitų galimybių nustatyti nusikaltimus darančius asmenis, tokius slaptus veiksmus gali atlikti ir asmenys, kurie nėra ikiteisminio tyrimo įstaigų pareigūnai*.

Galima atlikti vieną slaptą veiksmą, kelis slaptus veiksmus, numatytus BPK 158 str., kartu ir su kitomis neviešo pobūdžio procesinėmis prievartos priemonėmis, numatytomis BPK 148, 154, 159, 160 str., jei yra priimtas atskiras nutarimas ar nutartis dėl leidimo atlikti minimus proceso veiksmus.

Fiksuojant šio veiksmo eigą ir rezultatus laikomasi BPK 179 str. nustatytų procesiniams dokumentams keliamų reikalavimų, kurie išsamiai pateikti analizuojant kitus BPK 158 str. slaptus veiksmus.

23. Leidimas atlikti nusikalstamą veiką imituojančius veiksmus

Šio veiksmo, reglamentuoto BPK 159 str., *taikymo pagrindas* yra informacija, kad konkrečiam asmeniui siūloma padaryti nusikaltimą ar dalyvauti jį darant (asmens pranešimas prokurorui, ikiteisminio tyrimo pareigūnui fiksuotas procesiniame dokumente). Jei yra pagrindai ir sąlygos, numatyti BPK 199–200 str., tokiam asmeniui, kaip liudytojui, gali būti taikomas anonimiškumas. Šia priemone prisidedama prie tęstinių ar trunkamųjų nusikaltimų arba kitų besitęsiančių, bet nepasibaigusių nusikaltimų ir taikoma tiriant bet kokio sunkumo nusikaltimą, bet draudžiama taikyti tiriant baudžiamąjį nusižengimą. Apie veiksmų ribas ir apimtį žr. skirsnyje „22. Savo tapatybės neatskleidžiančių ikiteisminio tyrimo pareigūnų veiksmai“.

Leidimo atlikti nusikalstamą veiką imituojančius veiksmus procedūra susideda iš atskirų stadijų ir beveik analogiška savo tapatybės neatskleidžiančio ikiteisminio tyrimo pareigūno, atliekančio nusikalstamą veiką imituojančius veiksmus, procedūrai, išskyrus *papildomą reikalavimą, keliamą šiam slaptam veiksmui*: privalo būti asmens, kuriam siūloma atlikti arba dalyvauti darant nusikaltimą, pranešimas, užfiksuotas įstatymų nustatyta tvarka.

Ikiteisminio tyrimo pareigūno tarnybiniame pranešime, adresuotame prokurorui dėl šios priemonės atlikimo, arba prokuroro prašyme, adresuotame apylinkės teismo ikiteisminio tyrimo teisėjui, turi būti ši informacija:

- kam adresuotas tarnybinis pranešimas, prašymas (prokuratūros, teismo pavadinimas);
- prašymo, tarnybinio pranešimo surašymo vieta ir data;
- slaptų veiksmų atlikimo iniciatorius (ikiteisminio tyrimo įstaigos ar prokuratūros pavadinimas, padalinys, pareigūno vardas pavardė, pareigos);
- kas ir kada pradėjo ikiteisminį tyrimą, pagal kokį BK straipsnį, jo dalį, punktą, numatantį baudžiamąją atsakomybę už nusikaltimą (-us);
- trumpa informacija apie tiriamą nusikaltimą (kas, kur, kada, ką ir kaip padarė ar daro);

- nusikaltimo pavojingumas (tyčinis ar neatsargus), sunkumas (labai sunkus, sunkus, apysunkis);
- surinkti duomenys, leidžiantys pagrįstai manyti, kad atliekant slaptus veiksmus bus galima gauti informacijos apie nusikaltimą ir ją darantį ar padariusį asmenį ar asmenis;
- asmens, prieš kurį bus atliekami slapti veiksmai arba kuris yra gyvenamosios / negyvenamosios patalpos, žemės sklypo, vandens telkinio, transporto priemonės savininkas ar valdytojas, išsamūs anketiniai duomenys: vardas / vardai, pavardė, jei pavardė buvo pakeista, nurodomos abi pavardės, gimimo data ir vieta, tautybė, santykis su valstybe (piliėtis, užsienio piliėtis, ar asmuo be pilietybės), teistumai ir baudimai administracine tvarka, užsiėmimas (einamos pareigos arba darbas, profesija), šeimninė padėtis, asmens procesinis statusas byloje, jo ar jo šeimos nario turimas imunitetas (nacionalinis, diplomatinis);
- slapto veiksmo trukmė;
- siekiamas rezultatas;
- kokie Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso straipsniai, dalys, punktai, Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso straipsniai, dalys, punktai bus formaliai pažeisti asmens, atliekančio nusikalstamą veiką imituojančius veiksmus. Pažymėtina, kad jeigu priemonė bus atliekama laikantis įstatymų numatytų reikalavimų, tai bus baudžiamąją / administracinę atsakomybę šalinanti aplinkybė;
- konkretūs veiksmai, kuriuos leidžiama atlikti nusikalstamą veiką imituojančių veiksmų metu;
- kokios techninės priemonės bus naudojamos (garso ir / ar vaizdo įrašinėjimo įranga);
- asmens, kuris atliks slaptus veiksmus, išsamūs anketiniai duomenys. Jei yra įstatymo numatyti pagrindai ir sąlygos taikyti anonimiškumą, jokie anketiniai duomenys nepateikiami.

Parengiamoji slapto veiksmo stadija

Ikiteisminio tyrimo teisėjui leidus atlikti nusikalstamą veiką imituojančius veiksmus, asmuo, atliksiantis veiksmus, privalo būti supažindinamas su ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartimi (ypatingais atvejais – su prokuroro nutarimu) dėl leidimo atlikti nusikalstamą veiką imituojančius veiksmus. Supažindinimo faktas fiksuojamas Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2007 m. gruodžio 13 d. įsakymu Nr. I-181 patvirtintos

formos blanke (supažindinant su nutartimi, o neatidėliotinu atveju – su prokuroru nutarimu leisti atlikti nusikalstamą veiką imituojančius veiksmus). Prieš pradėdant šį slapną veiksma rekomenduotina atkreipti ypatingą dėmesį į provokacijos sampratą ir nusikalstamą veiką imituojančių veiksmų ribų ir apimties išaiškinimą, pateikiant pavyzdžius iš Europos Žmogaus Teisių Teismo, Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo ir Lietuvos Aukščiausiojo Teismo jurisprudencijos, teisminės praktikos. Taip pat išaiškinti nusikalstamą veiką imituojančius veiksmus atliksiančiam asmeniui, kokio pobūdžio informaciją rinkti, bendravimo ypatumus su tyrimo objektu tapusiu asmeniu, elgesio modelį, padėsiantį išvengti provokacinės situacijos, supažindinti su pokalbių fiksuojančia specialia technika, technėmis jos galimybėmis ir veiksniais, kuries gali turėti įtakos vaizdo ir / ar garso įrašo kokybei.

Slapto veiksmo eigos ir gautų rezultatų fiksavimo bei perdavimo pridėti prie tyrimo bylos stadija

Atliekant šį slapną veiksma kategoriškai draudžiama provokuoti padaryti arba tęsti nusikalstamą veiką asmenį, kurio galimai nusikalstama veika tiriama. Asmuo, kuriam leista atlikti nusikalstamą veiką imituojančius veiksmus, privalo vengti nuolatinių bandymų palaikyti ryšius ir tiesiogiai, ir ryšio priemonėmis. Asmens, atliekančio nusikalstamą veiką imituojančius veiksmus, intensyvus bendravimas ar bandymas intensyviai bendrauti gali būti pripažintinas provokacija.

Fiksuoiant šio veiksmo eigą ir rezultatus protokole būtina laikytis BPK 179 str. nustatytų bendrų reikalavimų dėl procesinių dokumentų pildymo. Protokole turi būti trumpai pateikiama gautos informacijos santrauka, o priede pateikiama visa bylai reikšminga informacija. Ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras, kontroliuojantis, kaip atliekama priemonė, turi išnagrinėti įrašytus pokalbius, telefoninių skambučių išklotines ir sugretinti kitą byloje esančią informaciją, siekdami nustatyti, ar asmuo nebuvo provokuojamas padaryti nusikalstamą veiką.

Ikiteisminio tyrimo pareigūno tarnybiniame pranešime arba priede rekomenduotina pateikti vartojamų žargonų, svetimybių paaiškinimus, kurie padėtų išvengti neaiškumų, išskylančių proceso stadijose.

24. Slaptas sekimas

Kiekvienas proceso veiksmas, atliekamas ikiteisminio tyrimo stadijoje, turi savo taikinį, t. y. objektą, į kurį jis yra nukreiptas. „Dabartinės lietuvių kalbos žodyno“ IV leidime *objektas* reiškia: „kiekvienas daiktas, dalykas, reiškinys: žmogaus pažinimo ar veiklos dalykas“. Žodis *sekimas* reiškia: „judėjimas paskui kažką nors erdvėje“. Tačiau sekimas, vartojamas kalbant apie objektą, nėra tikslus, nes objektas gali būti gyvenamosios ir negyvenamosios patalpos, statiškos vietovės, t. y. nekilnojamas turtas. Tad priimtinau būtų vartoti žodį *stebėjimas*.

BPK 160 str. skiria tris objektų grupes, kurios gali būti slapta sekamos. Tai:

- 1) asmenys;
- 2) transporto priemonės;
- 3) objektai.

Pirmajai slapto sekimo grupei priskiriami asmenys gali turėti įvairiausių interesų byloje. Sekami asmenys gali būti tiesiogiai susiję su nusiikalstama veika arba neturintys jokio ryšio su ja, einantys įvairias pareigas, turintys imunitetus, dirbantys įvairų darbą. Kiekvieno asmens slaptas sekimas turi tam tikrų ypatumų, priklausančių nuo sekamo asmens procesinio statuso ikiteisminio tyrimo byloje, taikytino imuniteto ir jo rūšies. Todėl pagal procesinį statusą ikiteisminiame tyrime skiriami šie slapta sekami asmenys:

- 1) turintys procesinį statusą – įtariamasis, nukentėjęs, liudytojas;
- 2) neturintys procesinio statuso – asmenys, nedalyvaujantys procese.

Pagal turimą imunitetą skiriami:

- 1) turintys nacionalinius imunitetus;
- 2) turintys diplomatinis imunitetus;
- 3) neturintys jokių imunitetų.

Gvildenant slapto sekimo objektą fizinį asmenį svarbus jo amžius. Kokio amžiaus sulaukęs asmuo gali tapti slapto sekimo objektu? Baudžiamąjo proceso įstatymas aiškaus atsakymo nepateikia. Slaptas sekimas yra ikiteisminio tyrimo veiksmas kaip ir liudytojo apklausa, laikinas sulaikymas, asmens apžiūra, atvedinimas, pavyzdžių lyginamajam tyrimui paė-

mimas ir kt. Pagal BPK 78 str. „kaip liudytoju gali būti šaukiamas kiekvienas asmuo, apie kurį yra duomenų, kad jis žino kokių nors reikšmės bylai išspręsti turinčių aplinkybių. Bylai išspręsti reikšmingos informacijos gali turėti ir vaikas, ir senolis. Tai leidžia daryti išvadą, kad amžiaus cenzas liudytojui netaikytinas. Išimtis taikoma tik fizinei ir psichinei asmens būklei. BPK 79 str. įsakmiai nurodo, kad „liudytoju negali būti asmuo, kuris pagal sveikatos priežiūros įstaigos pažymą arba teismo psichiatro ar teismo mediko išvadą dėl fizinių ar psichinių trūkumų nesugeba teisingai suvokti reikšmingų bylai aplinkybių ir duoti dėl jų parodymus“.

Pavyzdys iš ikiteisminio tyrimo praktikos dėl amžiaus cenzo ir ikiteisminio tyrimo veiksmų atlikimo. Atliekant ikiteisminį tyrimą nustatoma, kad dešimtmetis vaikas žino bylai išnagrinėti reikšmingą informaciją, tačiau šaukiamas į apklausą įstatymo nustatyta tvarka neatvyksta. BPK 142 str. suteikia įgaliojimus ikiteisminio tyrimo pareigūnui ar prokurorui, atliekančiam ikiteisminį tyrimą, priimti nutarimą dėl tokio asmens (-ų) atvedinimo, taip pat ir dėl vaiko. Tiriant nusikalstamas veikas, nukreiptas prieš žmogaus gyvybę, sveikatą, tokios procesinės prievartos priemonės kaip asmens apžiūra, pavyzdžių lyginamajam tyrimui paėmimas gali būti taikomas asmeniui, neatsižvelgiant į jo amžių, išskyrus tam tikras išimtis. Baudžiamasis įstatymas tiksliai nustato amžių, kurio sulaukęs asmuo gali būti traukiamas baudžiamojon atsakomybėn (BK str. 13 str. 1 d.). BPK 3 str. 1 d. 4 p. skelbia: „Baudžiamasis procesas negali būti pradedamas <...> asmeniui, kuris nusikalstamos veikos padarymo metu dar nebuvo tokio amžiaus, nuo kurio jis atsako pagal baudžiamuosius įstatymus“. Tai su amžiaus cenzu susijusi procesinė kliūtis dėl baudžiamojo proceso pradėjimo.

Trumpa baudžiamojo proceso įstatymo analizė dėl ikiteisminio tyrimo veiksmų ir asmens amžiaus leidžia daryti išvadą, kad nustatant asmens amžių vyrauja klasikinės romėnų teisės principas „kas nedraudžiama, tas leidžiama“. Todėl darytina išvada, kad slaptas sekimas taikomas ir asmenims, neturintiems amžiaus, kurio sulaukus galima baudžiamoji atsakomybė.

Trumpos analizės reikalauja nacionalinį imunitetą turinčių asmenų slapto sekimo ypatumai. Nacionalinis imunitetas nėra absoliutus ir jis smulkiai reglamentuojamas nacionaliniuose įstatymuose: Lietuvos Respublikos Seimo statute, Lietuvos Respublikos Vyriausybės įstatyme, Lietuvos Respublikos žvalgybos įstatyme, Lietuvos Respublikos teismų įstatyme, Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo įstatyme, Lietuvos Respublikos prokuratūros įstatyme ir kt. įstatymuose.

BPK 3 str. 1 d. 3 p. skelbia: „Baudžiamasis procesas negali būti pradėdamas, o pradėtas turi būti nutrauktas, jeigu <....> nėra kompetentingos institucijos leidimo patraukti baudžiamojon atsakomybėn asmenį, kai šis leidimas pagal įstatymus būtinas“. Asmenims nacionaliniai imunitetai suteikiami dėl jų einamų pareigų. Lietuvos Respublikos Seimo nariai, Ministras Pirmininkas ir ministrai bei įvairių teismų rūšių ir pakopų teismų teisėjai gali būti patraukti atsakomybėn, t. y. tyrimas jų atžvilgiu gali būti pradėtas tik gavus Lietuvos Respublikos Seimo sutikimą, o tarp Seimo sesijų pradėti procesą Ministro Pirmininko, ministro ar teisėjo atžvilgiu gali leisti Respublikos Prezidentas.

Atskirai reikėtų panagrinėti ikiteisminio tyrimo veiksmus Seimo nario atžvilgiu. Ši analizė padės atsakyti į klausimą dėl slapto sekimo taikymo asmenų, turinčių nacionalinį imunitetą, atžvilgiu. Seimo nariai turi imunitetą nuo baudžiamosios jurisdikcijos, Siekiant juos patraukti baudžiamojon atsakomybėn reikalingas kompetentingos institucijos – Seimo leidimas. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 62 straipsnis nustato, kad Seimo nario asmuo neliečiamas. Seimo narys be Seimo sutikimo negali būti traukiamas baudžiamojon atsakomybėn, suimamas, negali būti kitaip suvaržoma jo laisvė. Seimo narys už balsavimus ar kalbas Seime negali būti persekiojamas. Tačiau už asmens įžeidimą ar šmeižtą jis gali būti traukiamas atsakomybėn bendrąja tvarka. Šią Konstitucijos normą papildė Seimo statuto 22 str., kuris skelbia, kad Seimo narys be Seimo sutikimo negali būti traukiamas baudžiamojon atsakomybėn, suimamas, negali būti kitaip suvaržoma jo laisvė, išskyrus atvejus, kai užtinkamas bedarantis nusikaltimą (*in flagranti*). Neliečiamybės atėmimo procedūrą apibrėžia Seimo statuto 23 straipsnis. Jei negaunamas Seimo sutikimas Seimo narį patraukti baudžiamojon atsakomybėn, pagal BPK 3 str. 1 d. 3 p. reikalavimus baudžiamasis procesas negalimas, t. y. ikiteisminis tyrimas negali būti pradėdamas, o pradėtas turi būti nutrauktas.

Lietuvoje susiformavo ydinga praktika patraukimą baudžiamojon atsakomybėn tapatinti su pranešimo apie įtarimą pateikimu. Patraukimas baudžiamojon atsakomybėn yra baudžiamasis teisinis, o ne procesinis terminas ir netaikytinas ikiteisminio tyrimo stadijai. Pagal baudžiamosios teisės teoriją patrauktas baudžiamojon atsakomybėn asmuo yra tik tada, kai įsiteisėja priimtas apkaltinamasis nuosprendis. Ikiteisminiai tyrimai atliekami ne konkreto asmens atžvilgiu, o pagal faktą. Ikiteisminio tyrimo pradėjimas, asmens apklausa įtariamuoju, siekiant išsiaiškinti veikos aplinkybes, nustatyti, ar asmens veikoje yra nusikaltimo požymių ar jo sudėtis,

nėra asmens patraukimas baudžiamojon atsakomybėn. Tačiau pagal galiojančią BPK 3 str. 1 d. 3 p. normą generalinis prokuroras priverstas kreiptis į Seimą su prašymu dėl leidimo patraukti Seimo narį baudžiamojon atsakomybėn. Kreipiantis į Seimą, pateikiant viešam svarstymui surinktus bylos duomenis, pasakelbiama surinkta informacija, kas kenkia ikiteisminio tyrimo sėkmei. Kreipiantis į Seimą parlamentaras negali būti neapklaustas įtariamuoju, tai reiškia, kad neatliktas išsamus ikiteisminis tyrimas ir generaliniam prokurorui yra sunkiau pateikti Seimui svarią procesiniais veiksmais patikrintą ir pagrįstą informaciją.

Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso įstatymai, kiti įstatymai susiję su nacionaliniu imunitetu, aptaria tik laikino sulaikymo, suėmimo taikymo, Respublikos Prezidento apklausos ypatumus, o dėl kitų procesinių veiksmų jokių išlygų nedaro. OVĮ 6 str. 3 d. draudžia taikyti operatyvinę veiklą tik Lietuvos Respublikos Prezidentui. Aiškinant sistemiškai teisės normas, darytina išvada, kad slaptas sekimas negalimas Lietuvos Respublikos Prezidento atžvilgiu. Kitiems valstybės tarnautojams, įskaitant Seimo narius, slaptas sekimas gali būti taikomas.

Atskira analizė būtina dėl advokatui (gynėjui) taikytino slapto sekimo baudžiamajame procese. Europos Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos (toliau Konvencija) 6 str. 3 d. nustato, jog „kiekvienas asmuo, kaltinamas nusikaltimo padarymu, turi teisę“ mažiausiai į šias garantijas:

- kad turėtų pakankamai laiko ir galimybių pasirengti savo gynybai;
- kad galėtų gintis pats arba per savo paties pasirinktą gynėją arba, jei jis neturi pakankamai lėšų tam gynėjui atsilyginti, turi gauti pagalbą nemokamai, kaip to reikalauja teisingumo interesai.

BPK 10 str. numato įtariamojo teisės į gynybą užtikrinimo garantiją. Taigi įstatymas garantuoja vieną iš svarbiausių asmens, traukiamo baudžiamojon atsakomybėn, teisių – įtariamojo asmens teisę į gynybą. Ši teisė įtariamajam užtikrinama nuo jo laikino sulaikymo arba nuo jo pirmosios apklausos momento. Tai reiškia, kad gynėjas turi teisę po pirmosios apklausos matytis su sulaikytu arba suimtu ginamuoju be pašaliečių, šių pasimatymų skaičius ir trukmė neribojami. Visais atvejais, nepriklausomai nuo įtarimo sunkumo, turi būti garantuojamas gynėjo ir ginamojo pokalbių konfidencialumas. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. lapkričio 18 d. nutarime buvo pažymėtas gynybos teisėtumo baudžiamajame procese aspektas. Tokia Konstitucinio Teismo pozicija sutapo su EŽTT pozicija byloje *Campbell ir Veli v UK* (Jungtinę Karalystę), nes buvo

nurodyta, kad Konvencijos 6 str. 3 d. 6 p. nuostatos gali būti interpretuojamos plačiau, t. y. kad esant tam tikroms išimtinėms aplinkybėms valstybė turi teisę riboti teisinių konsultacijų konfidencialumą. Kilus pagrįstiems įtarimams, kad gynėjas piktnaudžiauja savo procesine padėtimi ir kaltinamajam teikiamais patarimais klaidina teisną arba trukdo normaliai proceso eigai, valstybė gali pažeisti teisinių konsultacijų privatumo principą. Konstitucinė teisė gintis padedant gynėjui *a priori* gali būti veiksminga ir apskritai įtariamajam reikalinga tik tuomet, jei baudžiamojo proceso įstatymas garantuoja gynėjui galimybę pasirengti, realizuoti gynybą. Tam tikslui įstatymas suteikia teises ir profesinės veiklos garantijas, reglamentuojamas baudžiamojo proceso kodeksu, Lietuvos Respublikos advokatūros įstatymu ir kt. įstatymais. Advokatas privalo atlikti savo pareigą tik teisėtomis gynybos priemonėmis ir būdais. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo teigimu, tokiu atveju proceso dalyviams, tarp jų ir advokatui taip pat galioja baudžiamojo proceso įstatymo nuostata: iš ginamojo gaunamos arba jam perduodamos informacijos turinys negali prieštarauti reikalavimui, kad gynybos priemonės ir būdai būtų teisėti.

Ypač svarbios gynybos garantijos įtvirtintos: BPK 48 str., reglamentuojančiame gynėjo (advokato) teises ir pareigas; BPK 154 str. 6 d., draudžiančioje klausytis gynėjo pokalbių su ginamuoju, perduodamų elektroninių ryšių tinklais, kontroliuoti kitą elektroninių ryšių tinklais tarp jų perduodamą informaciją; Lietuvos Respublikos advokatūros įstatymo 46 str. Pagal šio straipsnio 3 d. „draudžiama apžiūrėti, tikrinti ar paimti advokato veiklos dokumentus ar laikmenas, kuriuose yra jo veiklos duomenų, tikrinti pašto siuntas, klausytis telefoninių pokalbių, kontroliuoti kitą telekomunikacijų tinklais perduodamą informaciją ir kitokį susižinojimą ar veiksmus, išskyrus atvejus, kai advokatas yra įtariamasis ar kaltinamas padaręs nusikalstamą veiką“. Šis leidimas taikomas tik su pareikštais įtarimais ar kaltinimais susijusiems dokumentams.

Plėtojant gynėjo (advokato) slapto sekimo tematiką, paminėtinas praktikai reikšmingas Lietuvos Respublikos generalinės prokuratūros tarnybinis patikrinimas dėl X miesto apylinkės prokuratūros prokuroro X. X. veiksmų ikiteisminiame tyrime Nr. XX-X-X10XX-09 dalyje dėl pasikėsینimo papirkti pagal Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso (toliau – BK) 22 str. 1 d. ir 227 str. 2 d. tyrimo. 2009-0X-14 prokuroras X. X., nesant faktinio ir teisinio pagrindo, X miesto apylinkės teismo ikiteisminio tyrimo teisėjams pateikė prašymus paskirti bylos įtariamąsios V. Y. gynėjui advokatui X. X. slaptą sekimą, leisti daryti kratas jo gyvenamojoje vieto-

je, darbo vietoje ir transporto priemonėje bei klausytis advokato pokalbių, perduodamų elektroninių ryšių tinklais, daryti jų įrašus, kontroliuoti kitą elektroninių ryšių tinklais perduodamą informaciją ir ją fiksuoti bei kaupti. Tačiau prašymuose prokuroras X. X. nenurodė teisiškai reikšmingų aplinkybių: X. X. sutuoktinės einamų pareigų teisėsaugos institucijoje. Advokatas X. X. prašymų dėl priemonių taikymo pateikimo teismui momentu dar neturėjo procesinio įtariamąjo statuso ir šioje byloje gynė įtariamąją V. Y. X miesto apylinkės teismo ikiteisminio tyrimo teisėjams leidus taikyti minimas procesines prievartos priemones, prokuroras X. X. pavedė X tyrimo tarnybos ikiteisminio tyrimo pareigūnams vykdyti šias sankcionuotas procesines prievartos priemones. Nuo 2009-0X-14, advokatui X. X. dar neturint procesinio įtariamąjo statuso ir neįteikus jam pranešimo apie įtarimą, pareigūnai slapta sekė X. X., klausėsi jo pokalbių, perduodamų elektroninių ryšių tinklais, darė jų įrašus, kontroliavo kitą elektroninių ryšių tinklais perduodamą informaciją, ją fiksavo bei kaupė.

Tarnybinio patikrinimo išvadoje konstatuota, kad Advokatūros įstatymo 46 str. numatytos advokato veiklos garantijos siejamos ne su įtariamąjo procesinio statuso atsiradimu, o su ikiteisminio tyrimo pradėjimu advokato atžvilgiu. Advokatūros įstatymo 46 str. 3 d. skelbia, kad advokato susižinojimo ir veiksmų kontrolė gali būti vykdoma tik tada, kai advokatui įteikiamas pranešimas apie įtarimą. Todėl procesinės prievartos priemonės, taip pat ir slaptas sekimas gynėjo (advokato) atžvilgiu buvo taikytas nepagrįstai ir neteisėtai.

Kitas probleminis klausimas: ar galima slapta sekti fizinius asmenis, turinčius diplomatinį imunitetą? Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso įstatymas, jo komentarai, teismų praktika atsakymo į tai nepateikia, todėl jo tenka ieškoti teoriniu lygmeniu, diplomatinio protokolo tarnybos praktikoje.

Daugiausia reikšmės valstybės baudžiamajai jurisdikcijai turi 1961 m. Vienos konvencija dėl diplomatinio santykių ir 1963 m. Vienos konvencija dėl konsulinio santykių. Šias konvencijas Lietuva ratifikavo ir jos tapo sudėtine teisinės sistemos dalimi. 1961 m. Vienos konvencijos 31 str. 1 d. įtvirtina pamatinę nuostatą, kad diplomatinis agentas naudojasi imunitetu nuo priimančiosios valstybės baudžiamosios jurisdikcijos. Tokiu pat imunitetu naudojasi ir diplomatinio agento šeimos nariai, administracinio ir techninio personalo darbuotojai, jeigu jie nėra priimančiosios valstybės piliečiai. Pagal 1961 m. Vienos konvencijos 29 str. diplomatinis agentas negali būti suimtas, sulaikytas. Be 1961 m. Vienos konvencijos dėl diplo-

matinių santykių, diplomatinis neliečiamumas reglamentuojamas kitose daugiašalėse bei dvišalėse tarptautinėse sutartyse.

Ar galima slapta sekti diplomatinį imunitetą turintį asmenį? Į šį problemą klausimą konvencijų, tarptautinių sutarčių analizė tiesioginio atsakymo nepateikia. Diplomatinio imuniteto panaikinimas ar suteikimas yra išimtinė valstybės teisė. Paminėtina, kad vien diplomatinio paso turėjimas diplomatinio imuniteto nesuteikia. Šį faktą parodo Rusijos Federacijos ir Baltarusijos Sąjungos vykdančiojo pirmininko Borodino P. sulaikymas JAV, remiantis Šveicarijos prokuratūros išduotu tarptautiniu arešto orderiu. Borodino P. gynyba argumentavo, kad sulaikymas neteisėtas, nes Borodinas P. turi diplomatinę neliečiamybę. Tačiau jis nebuvo kokios nors oficialios delegacijos narys, o tik turėjo Rusijos Federacijos išduotą diplomatinį pasą, kuris pats savaime jokio diplomatinio imuniteto jam nesuteikė.

Susiklosčiusi tarptautinė praktika vienareikšmio, aiškaus ir tiesaus atsakymo į klausimą, ar gali būti slapta sekamas asmuo, turintis diplomatinį imunitetą, nepateikia. Atsižvelgiant į tarptautinius nekodifikuotus papročius, Vienos konvencijos dėl diplomatinų santykių nuostatas slaptas sekimas netaikytinas asmenims, turintiems diplomatinį imunitetą.

Dėl slapto asmenų, turinčių diplomatinį ar nacionalinį imunitetą, sekimo verda diskucijos, ypač jeigu asmenys, turintys diplomatinį imunitetą, dalyvauja pramoniniame šnipinėjime ir kitose ekonominio pobūdžio nusikaltimuose.

Slapto sekimo procesas skirstytinas į stadijas, kurių kiekviena pradeda esant tam tikram pagrindui ir vienos stadijos vyksmas įmanomas tik užbaigus ankstesnę stadiją.

- I. Faktinė-procesinė stadija. Duomenų pakankumas šiai priemonei atlikti;
- II. Parengiamoji slapto sekimo stadija;
- III. Slapto sekimo eigos ir gautų rezultatų fiksavimo bei perdavimo pridėti prie tyrimo bylos stadija;
- IV. Gautų rezultatų analizės ir sprendimo dėl gautos informacijos reikšmingo priėmimas.

Faktinė-procesinė stadija

Ji pradeda esant šių sąlygų visumai ir pagrindui

- 1) esant pradėtam ikiteisminiam tyrimui;
- 2) esant faktiniam pagrindui. Duomenims, pagrindžiantiems būtinumą gauti informaciją apie konkretų asmenį, transporto priemonę, kitą objektą, siekiant atskleisti nusikalstamą veiką, ją padariusius asmenis ir gauti tyrimui reikšmingą informaciją;

- 3) taikoma tiriant nusikaltimus ir baudžiamuosius nusižengimus, t. y. visas nusikalstamas veikas;
- 4) slapta gali būti sekami:
 - a) asmenys – įtariamasis, nukentėjęsysis, liudytojas ir kitas asmuo, neturintis jokio statuso byloje ir nedalyvaujantis procese;
 - b) transporto priemonės – visų rūšių automobiliai, mechaninės transporto priemonės, orlaiviai, vandens transporto priemonės;
 - c) objektai – gyvenamosios ir negyvenamosios patalpos, vietovės.
- 5) esant ikiteisminio tyrimo teisėjo nutarčiai, kurios priėmimas inicijuojamas pagal prokuroro pateiktą prašymą. Neatidėliotinais atvejais prokuroro, ikiteisminio tyrimo pareigūno nutarimu.

Priimti sprendimą dėl minimos priemonės taikymo gali ne tik ikiteisminio tyrimo atlikimo vietos apylinkės teismo ikiteisminio tyrimo teisėjas, bet ir kitos apylinkės teismo ikiteisminio tyrimo teisėjas, apylinkės teismo pirmininko įsakymu paskirtas vykdyti šias funkcijas. Neatidėliotinais atvejais ši priemonė ikiteisminio tyrimo metu gali būti pradėta taikyti esant prokuroro arba ikiteisminio tyrimo pareigūno nutarimui, tačiau per tris dienas nuo tokių veiksmų pradžios, kuri skaičiuojama pagal BPK 99–100 str. nuostatas, turi būti gautas ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartis dėl priemonės taikymo teisėtumo.

Ikiteisminio tyrimo pareigūno tarnybiname pranešime, adresuotame prokurorui dėl šios priemonės taikymo, arba prokuroro prašyme, adresuotame apylinkės teismo ikiteisminio tyrimo teisėjui, turi būti ši informacija:

- kam adresuotas tarnybinis pranešimas, prašymas (prokuratūros, teismo pavadinimas);
- prašymo, tarnybinio pranešimo surašymo vieta ir data;
- priemonės taikymo iniciatorius (ikiteisminio tyrimo įstaigos ar prokuratūros pavadinimas, padalinys, pareigūno / prokuroro vardas pavardė);
- kas ir kada, pagal kokį BK straipsnį, jo dalis, punktą, numatantį baudžiamąją atsakomybę už nusikalstamą veiką ar veikas, pradėjo tyrimą;
- trumpa informacija apie tiriamą nusikalstamą veiką (kas, kur, kada, ką, kaip ir padarė ar daro);
- tiriamos nusikalstamos veikos rūšis (nusikaltimas ar baudžiamasis nusižengimas), pavojingumas, sunkumas;

- duomenys, leidžiantys pagrįstai manyti, kad taikant šią priemonę bus galima gauti duomenų apie nusikalstamą veiką, ją darančius ar padarius asmenis;
- kas bus slapta sekami: fizinis asmuo, transporto priemonė, objektas;
- išsamūs duomenys apie slapto sekimo objektus;
- slapto sekimo trukmė;
- siekiamas rezultatas;
- ar bus daromas vaizdo ar garso įrašas arba filmuojama.

Jeigu slapta bus sekamas fizinis asmuo, turi būti pateikiami išsamūs anketiniai asmens duomenys (vardas / vardai, pavardė, informacija apie pavardės keitimą, jeigu tokia informacija disponuojama, gimimo vieta, tautybė, santykis su valstybe (piliėtis, užsienio piliėtis ar asmuo be pilietybės), teistumai, užsiėmimas (einamos pareigos ar darbas), profesija, šeiminė padėtis, asmens ar jo šeimos nario turimas imunitetas ir jo rūšis (nacionalinis, diplomatinis), asmens procesinis statusas byloje, gyvenamoji ir / ar deklaruojamoji vieta.

Jeigu slapta bus sekama transporto priemonė, turi būti pateikiama transporto priemonės rūšis, modelis, registracijos numeriai, kam ji priklauso, jei fiziniam asmeniui, tai anksčiau nurodyti asmens duomenys. Jei transporto priemonė priklauso juridiniam asmeniui, individualiai įmonei, bendrijai ar pan. – juridinio asmens ir pan. pavadinimas, tikslus adresas.

Jeigu slapta bus sekamas objektas – gyvenamoji ar negyvenamoji patalpa, vietovė (pvz., miško masyvas, vandens telkinys), turi būti nurodyta patalpos rūšis, vietovės pavadinimas, tikslus registracinis adresas, savininko, naudotojo, valdytojo ir kiti 22-23 skirsnyje išvardyti duomenys, kurie turi būti nurodomi atliekant šį veiksmą prieš fizinį ar juridinį asmenį.

Slaptą sekimą atliksiantys pareigūnai tarnybiniame pranešime, prašyme nenurodomi. Prokuroras, nusprendęs taikyti šią procesinę prievartos priemonę, kreipiasi su motyvuotu prašymu į ikiteisminio tyrimo teisėją, o šis, susipažinęs su prašymu ir ikiteisminio tyrimo byla, nusprendžia, atmeti ar patenkinti prokuroro prašymą.

Neatidėliotiniais atvejais slaptas sekimas gali būti atliekamas esant prokuroro ar ikiteisminio tyrimo pareigūno nutarimui, tačiau per tris dienas nuo nutarimo priėmimo turi būti gauta ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartis, patvirtinanti arba nepatvirtinanti procesinės prievartos priemonės taikymo teisėtumą.

Parengiamoji slapto sekimo stadija

Prieš pradedant vykdyti šią priemonę, priklausomai nuo to, kas bus slapta sekama, rekomenduojama surinkti informaciją apie sekimo objektą: asmenį, transporto priemonės savininką ar valdytojus, gyvenamąją ar ne-gyvenamąją patalpą ar vietovę.

Jeigu bus sekamas fizinis asmuo, rekomenduotina turėti informaciją:

- apie ankstesnę sekimo objektu tapusio asmens kriminalinę veiklą;
- taikytas ar taikomas neviešo pobūdžio procesines prievartos prie-mones šiam asmeniui;
- sekamo asmens žinias apie slaptuosius tyrimo metodus;
- sekamo asmens dienotvarkę, pomėgius, įpročius, amžių, užsiėmi-mą, fizinę asmens būklę ir kitą informaciją, kuri palengvintų slaptą sekimą.

Jeigu bus slapta sekama transporto priemonė, informaciją apie:

- transporto priemonės rūšį, modelį, variklio galią;
- transporto priemonės vairuotojo anketinius duomenis ir vairavi-mo stilių.

Jei bus slapta sekama patalpa, vietovė, informaciją:

- kur yra patalpa, vietovė;
- kokia aplinka, infrastruktūra yra aplink patalpą ir / ar vietovę;
- kaip patekti į patalpą ir / ar vietovę, įskaitant atsarginius įėjimus / išėjimus, angas, pro kurias galima patekti į patalpą ar iš jos pasiša-linti;
- išsirinkti vietą ar vietas, kurių matomumo apimtis didžiausia, bet kurios sunkiai pastebimos pašaliniais asmenims, ypač sekamiems;
- modeliuoti įvairias situacijas, galimas vykdant slaptą sekimą;
- sukurti tam tikras situacijas, kurios leistų užmaskuoti slaptą sekimą atliekančius asmenis arba tikrąjį jų tikslą (pvz., matininkas, atliekan-tis matavimus, iš tikrųjų yra slaptą sekimą atliekantis asmuo).

Slapto sekimo eigos bei gautų rezultatų fiksavimo ir perdavimo pridėti prie tyrimo bylos stadija

Šios priemonės eiga ir rezultatai fiksuojami vadovaujantis BPK 179, 201 str. nustatyta tvarka. Tai atlieka ne slaptą sekimą atlikęs ikiteisminio tyrimo įstaigos operatyvinės veiklos subjekto pareigūnas, o ikiteisminio ty-rimo ar operatyvinės veiklos subjekto pareigūnas (neatlikęs slapto sekimo) arba prokuroras. Slaptą sekimą atlikę pareigūnai gali būti apklausiami kaip liudytojai ikiteisminio tyrimo metu, vadovaujantis BPK 203 straipsniu.

Reikšmingi įvykiai, susiję su slapto sekimo objektu, išdėstomi chronologine tvarka, išsamiai aprašant kiekvieną teisiškai reikšmingą faktą. Fotonuotraukos, padarytos slapto sekimo metu, sudedamos protokolo priede – fotolentelėse chronologine tvarka su trumpais kiekvieno teisiškai reikšmingo fakto aprašymais po kiekviena fotonuotrauka. Slapta sekamo asmens, sekamos transporto priemonės vairuotojo ir / ar keleivio / keleivių kontaktus su kitais asmenimis užfiksuoti protokole, nurodant kontaktų vietą, laiką, trukmę, išsamiai aprašant kontaktavusius asmenimis.

Ši informacija, įstatymų nustatyta tvarka užfiksuota protokole, jo prieduose, perduodama ikiteisminio tyrimo įstaigai, prokuratūrai užantspauduota ir su lydraščiu, kuriame turi būti nurodytos perduodamų dokumentų lapų skaičius, išorės duomenų laikmenų rūšis, kiekis ir joms suteikti registracijos numeriai. Jei atliekant slaptą sekimą buvo sudaromi planai, schemas, naudojami kitokie fiksavimo būdai, jie privalo būti užfiksuoti protokole ir jo prieduose. Perduotas protokolas, jo priedai pridedami prie ikiteisminio tyrimo bylos ir saugomi kartu su byla.

Pranešimas apie taikytą ar taikytas procesines prievartos priemones

Pagal BPK 161 str. asmeniui, kuriam buvo taikyta BPK XII skyriuje (kitos procesinės prievartos priemonės) numatyta priemonė jam nežinant, baigus taikyti šią priemonę, privalo būti raštu pranešama tik apie jos taikymo faktą (nurodomas taikytos procesinės prievartos priemonės pavadinimas, taikymo pagrindas (nutartis, nutarimas), taikymo trukmė, ikiteisminio tyrimo numeris ir dėl ko šis tyrimas atliekamas). Pranešimo laiką būtina parinkti tokį, kad nebūtų pakenkta tyrimui, atsižvelgiant į tai, kokio pobūdžio nusikalstama veika buvo tiriama, jos rūšį (nusikaltimas ar baudžiamasis nusižengimas), bendrininkavimo formas ir rūšis.

Šaltiniai

Teisės aktai

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija // Žin., 1992. Nr. 33-1014.
2. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas // Žin., 2002, Nr. 37-1341.
3. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas // Žin., 2000, Nr. 89-2741.
4. Vienos konvencija dėl diplomatinių santykių, 1961 // Žin., 1999, Nr. 83.
5. Vienos konvencija dėl konsulinių santykių, 1963 // Žin., 1999, Nr. 83.
6. Lietuvos Respublikos operatyvinės veiklos įstatymas // Žin., 2002, Nr. 65-2633.
7. Lietuvos Respublikos policijos veiklos 2000 m. spalio 17 d. įstatymas Nr. VIII-2048 // Žin., 2000, Nr. 90-2777.
8. Lietuvos Respublikos elektroninių ryšių įstatymas // Žin., 2004, Nr. 69-2382.
9. Lietuvos Respublikos 1999 m. balandžio 15 d. pašto įstatymas Nr. VIII-1141, aktuali redakcija nuo 2010-01-05.
10. Europos komisijos direktyva 2002/77 EB dėl konkurencijos ryšių tinklu ir paslaugų rinkose. http://www.transp.lt/lt/susisiekimo_sistema/elektroniniai_ryusiai/svarbiausi_sektorius_veikla_reglamentuojantys_teises_aktai.
11. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. spalio 3 d. nutarimas Nr. 1559 „Dėl operatyvinės veiklos subjektu sąrašo patvirtinimo ir jų operatyvinės veiklos masto nustatymo“. <http://tar.tic.lt/Default.aspx?id=2&item=results&aktoid=0B4DD0BF-41AC-4F88-B423-134122278BA1>.
12. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2008 m. liepos 16 d. nutarimas Nr. 768 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. gruodžio 11 d. nutarimo Nr. 1950 „Dėl kelių eismo taisykių patvirtinimo“ pakeitimo“ // Žin., 2003, Nr. 7-263; 2004, Nr. 142-5197, 155-5646, 187-6980; 2006, Nr. 108-4115; 2008 Nr. 40-1456.
13. Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2007 m. spalio 12 d. įsakymas Nr. I-134 „Dėl rekomendacijų „Dėl operatyvinės veiklos įstatymo ir baudžiamojo proceso kodekso normų taikymo patvirtinimo“.
14. Lietuvos Respublikos susisiekimo ministro 2005 m. sausio 31 d. įsakymas Nr. 3-38 „Dėl universaliųjų pašto paslaugų teikimo taisyklių patvirtinimo“ // Žin., 2005, Nr. 17-555.

Kita literatūra

1. Ancelis P. Baudžiamojo proceso ikiteisminis etapas. *Monografija*. Vilnius: Saulelė, 2007.
2. Ancelis P., Ažubalytė R., Belevičius L., Gušauskienė M., Juodkaitė-Granskienė G., Jurgaitis R., Jurka R., Malevski H., Merkevičius R., Randakevičienė I., Zajackauskienė J. *Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai*. Vilnius: Industsus, 2009.

3. Barkauskas A. Nusikaltimo tyrimo versijų šiuolaikinė koncepcija ir jos plėtros kryptys. *Daktaro disertacija*. Vilnius, 2000.
4. Belevičius L. Techninių priemonių panaudojimo tiriant nusikaltimus teisinis reguliavimas // *Jurisprudencija*, 2002, t. 29 (21).
5. Bučiūnas G., Gruodytė E. *Ikiteisminis tyrimas: procesiniai, kriminalistiniai ir praktiniai aspektai*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2009.
6. Burda R. Kriminalistikos taktika. *Mokomasis leidinys*. Vilnius, 2001.
7. Burda R., Juškevičiūtė J. Specialiųjų žinių naudojimo formų Lietuvos baudžiamajame procese optimizavimas // *Jurisprudencija*, 2006, t. 11 (89).
8. Dabartinės lietuvių kalbos žodynas / Lietuvių kalbos institutas. Redaktorių kolegija: Stasys Keinys (vyr. red.) ... [et. al.]. 4-asis leid. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2000.
9. Goda G., Kuconis P., Kazlauskas M. *Baudžiamojo proceso teisė*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005.
10. Goda G., Merkevičius R., Jasaitis G., Kazlauskas M., Kuconis P., Rinkevičius J., Švedas G. *Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras. 1 knyga*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003.
11. Kurapka E., Malevski H., Palskys E., Kuklianskis S. *Kriminalistikos technikos pagrindai*. Vilnius, 1998.
12. *Įvykio vietos tyrimo atmintinė*. Vilnius: Vitanika, 2006.
13. Latauskienė E., Matulienė S. Kontroliuojamasis gabenimas – de lege lata, procesinė prievartos priemonė – de lege ferenda // *Jurisprudencija*, 2006, t. (79), Nr. 1.
14. Malevski H. *Įvykio vietos apžiūra*. Vilnius, 1999.
15. Randakevičienė I. Kasacinio teismo jurisprudencija. *Baudžiamojo proceso teisė. 1995–2005*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2006.
16. Palskys E., Kazlauskas M., Danisevičius P. *Kriminalistika*. Vilnius: Mintis, 1985.
17. Petrauskas Z., Žalimas D., Žaltauskaitė-Žalimienė S. *Diplomatinė teisė*. Vilnius, 2003.
18. Plečkaitis R. *Logikos pagrindai*. Vilnius: Tyto alba, 2004.
19. Šatas M. Prokuroro ir ikiteisminio tyrimo pareigūno bendradarbiavimas tiriant sunkius nusikaltimus. *Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S)*. Vilnius, 2011.
20. James A. F. Stoner, R. Edward Freeman, Daniel R. Gilbert. *Vadyba / 4-asis leid.* Kaunas: Poligrafija ir informatika, 2005.
21. Аверьянова Т. В., Белкин Р. С., Корухов Ю. Г., Россинская Е. Р. *Криминалистика*. Москва, 2000.
22. Балашов Д. Н., Балашов Н. М., Маликов С. В. *Криминалистика*. Москва: Инфра-М, 2010.

Teismų praktika

1. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. gegužės 8 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos operatyvinės veiklos įstatymo <.....> atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // *Žin.*, 2000, Nr. 39-1105.

2. Teismų praktika Nr. 25 // *Lietuvos Aukščiausiojo Teismo biuletenis*, 2006.
3. Byla Calabro prieš Italiją, 2002 m. www.echr.coe.int/echr (Europos Žmogaus Teisių Teismas).
4. Allan prieš Jungtinę Karalystę, 2003 m. www.echr.coe.int/echr
5. Kruslinas prieš Prancūziją, 1990 m. www.echr.coe.int/echr
6. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2008 m. balandžio 29 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-141, 2008 m. <http://www.infolex.lt/tp/86564>.
7. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. kovo 5 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2A-P-2, 2009 m. <http://www.infolex.lt/tp/113891>.
8. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. kovo 17 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-123, 2009 m. <http://www.infolex.lt/tp/114990>.
9. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. liepos 7 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-341, 2009 m. <http://www.infolex.lt/tp/129373>.
10. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. lapkričio 24 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-357, 2009 m. <http://www.infolex.lt/tp/141977>.
11. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. kovo 2 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-54, 2010 m. <http://www.infolex.lt/tp/152725>.
12. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. balandžio 6 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-175, 2010 m. <http://www.infolex.lt/tp/156897>.
13. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. birželio 8 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-334, 2010 m. <http://www.infolex.lt/tp/163708>.

Ancelis P., Aleksonis G., Bučiūnas G., Juškevičiūtė J., Šalčius M., Šlepetys R., Šukys M.

An-09 TYRIMO VEIKSMAI BAUDŽIAMAJAME PROCESE. Vadovėlis. – Vilnius: Mykolo Romerio universiteto leidyba, 2011. 258 p.

Bibliogr. 255–257 p.

ISBN 978-9955-19-345-6

Autorių kolektyvo parengtas vadovėlis grindžiamas galiojančių teisės aktų reikalavimais, praktinės baudžiamosios procesinės veiklos analize, moksline literatūra.

Vadovėlis skirtas teisę studijuojantiems studentams, ikiteisminio tyrimo pareigūnams ir kitiems baudžiamajoje procesinėje veikloje dalyvaujantiems asmenims.

UDK 343.1(075.8)

Sudarė P. Ancelis

Tyrimo veiksmai baudžiamajame procese

Vadovėlis

Redagavo *Jūratė Balčiūnienė*
Viršelio dailininkė *Jūratė Dusevičiūtė*
Maketavo *Daiva Šepetauskaitė*

SL 585. 2011 10 05. 15,42 leidyb. apsk. l.

Tiražas 150 egz. Užsakymas 13 776

Išleido Mykolo Romerio universitetas

Ateities g. 20, Vilnius

Puslapis internete www.mruni.eu

El. paštas leidyba@mruni.eu

Parengė spaudai UAB „Baltijos kopija“

Kareivių g. 13B, Vilnius

Puslapis internete www.kopija.lt

El. paštas info@kopija.lt

Spausdino UAB „Vitaie Litera“, Kurpių g. 5-3, Kaunas

Puslapis internete www.bpg.lt

El. paštas info@bpg.lt